

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

*Καλές γιορτές
κι αλλιώςτικο
τό 1994*

Ο Πολίτης • Νοέμβριος - Δεκέμβριος 1993 • τεύχος 124 • δρχ. 500

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία επιθεώρηση
Κέκροπος 2, 10558
τηλ. 3239645

	5	Τῆς ἐποχῆς μας
Γιώργου Μαργαρίτη	6	Διπλωματικός περίπλους
*Αγγελου Ἐλεφάντη	8	Ἴταλική καί ἑλληνική Ἀριστερά: βίοι ἄσχετοι
Γιώργου Μαργαρίτη	10	Ἑλληνοχριστιανικά ἐκκλησιαστικά
Νίκου Θεοτοκά	12	Ἀριστερά, πανεπιστήμιο καί ἀριστεροί πανεπιστημιακοί
Γιώργου Μαργαρίτη	14	Ἡ «τελική λύση» δέν εἶναι μόνον μία
Πῶλ Βιρίλιο	16	Μίντια, ἡ βόμβα τρίτου τύπου
Λήδας Καζαντζάκη	20	Ὁ μῦθος τοῦ κακομοίρη ρατσιστῆ
Ἀντώνη Λιάκου	23	Ἡ δόμηση τοῦ ἐθνικοῦ χρόνου σπὴν ἑλληνική ἱστοριογραφία
Δημήτρη Λιθοξόου	32	Ἡ πολιτική τοῦ ἐξελληνισμοῦ τῆς μακεδονικῆς μειονότητας σὸν Μεσοπόλεμο
Ζάκ Ντερριντά	40	Γιὰ τόν Ἀλτουσέρ: Ἐπικήδειος
*Αγγελου Ἐλεφάντη	42	Χορηγοί καί χορηγίες
Διονύση Καγάλη	46	Κ.Γ. Καρυωτάκης: Τό φάσμα τοῦ ἤχου*
*Αντζελα Μπιανκοφιόρε	53	Παζολίνι: Ἀποκάλυψη τῆς λογικῆς καί τό τέλος τῆς ἱστορίας
Ρούλας Κυλινηρέα	61	Ἡ «ώραία καθγατζού»
Δηῶς Καγγελάρη	64	Ἀναζητώντας τό χαμένο παιδί τῆς κωμωδίας

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ: Κώστας Γαβρόγλου, Λάκης Δεδουσόπουλος, Μαριάννα Δήτσα, Βασίλης Ζουναλής, Μάκης Καβουριάρης, Γιώργος Καρράς, Γιάννα Κατσιαμπούρα, Διονύσης Καγάλης, Βάσω Κιζήλου, Βάσω Κιντιῆ, Παῦλος Κρέμος, Δημήτρης Κυρτάτας, Σταῦρος Λιβαδάς, Γιώργος Μαργαρίτης, Μιχάλης Μοδινός, Ἀρσιτίδης Μπαλιῆς, Παντελῆς Σπ. Μπουκάλας, Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος, Ἀνδρέας Πανταζόπουλος, Νίκος Πολίτης, Χρύσα Προκοπάκη, Νόρα Σκουτέρη-Διδασκάλου, Βούλα Τσινόρεμα.

ΕΚΔΟΤΗΣ: Ἀγγελος Ἐλεφάντης. ΕΚΤΥΠΩΣΗ: Θανάσης Γκόνης, Χαρ. Τρικούπη 18, τηλ. 3620383.
ΒΙΒΛΙΟΔΕΞΙΑ: Νίκας, Ἄγ. Σοφίας & Καλλιπόλεως 53-55, τηλ. 7653483. ΦΩΤΟΓΡΑΦΗΣΗ - ΜΟΝΤΑΖ: Νικόλας Κωτούλας. ΦΩΤΟΣΥΝΘΕΣΗ: Γεωργία Μπαρούδου, Ἀλίκη Πελεκάνου. ΔΙΟΡΘΩΣΗ - ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: Γιάννα Κατσιαμπούρα.

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: ἐτήσια (12 τεύχη) 5.000 δρχ., ἑξαμηνιαία (6 τεύχη) 2.500 δρχ., φοιτητική (12 τεύχη) 3.000 δρχ. ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ: Εὐρώπης, ἐτήσια (12 τεύχη) 6.000 δρχ., Εὐρώπης ἑξαμηνιαία (6 τεύχη) 3.000 δρχ., ΗΠΑ, Καναδά, Αὐστραλίας (12 τεύχη) 7.000 δρχ.

Δεκέμβριος 1993 • τεύχ. 124 • δρχ. 500

Τῆς ἐποχῆς μας

Ενῶ εἶναι ἀπολύτως τελεσίδικο καί δέν χρειάζεται καμιά ἐπιπλέον ἐπιβεβαίωση ὅτι ὁ ἱστορικός κομμουνισμός, ὡς πολιτικό καθεστῶς, κομματική ὀργάνωση, ἰδεολογία καί μοντέλο κοινωνικῆς ὀργάνωσης κατέρρευσε· ἐνῶ τήν κληρονομιά του διεκδικοῦν μόνον ὀρισμένες πολιτικές ἐστίες καί κόμματα τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης καί κομμουνιστικά κόμματα στή Δύση πού δέν καταφέρνουν ὡστόσο νά ξεπεράσουν τά ὅρια μιᾶς ἀχαμνῆς καί χωρίς προοπτικές ἐπιβίωσης· ἐνῶ οἱ νικητές τοῦ «ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ» πανηγύρισαν γιά τήν ὀριστική χρεοκοπία τῆς Ἀριστερᾶς, τοῦ σοσιαλισμοῦ, τῶν ἰδεῶν του καί τῆς ἰδεολογίας του· ἐνῶ, λοιπόν, συμβαίνουν ὄλ' αὐτά πού προοιωνίζονται τήν ἀδιατάρακτο βασιλεία τοῦ καπιταλισμοῦ καί τῆς νέας τάξης πραγμάτων, τούς τελευταίους μῆνες πληθαίνουν τά φαινόμενα πού διαγεύδουν παταγωδῶς αὐτήν τήν αἰσιόδοξη γιά τόν ἀσπισμό προοπτική. Γιατί ὀρισμένες ἐξελίξεις, πού δείχνουν μιᾶ δυναμική ἀνάκαμψη τῆς Ἀριστερᾶς, δέν δά ἔπρεπε νά τίς θεωρήσουμε ὡς ἀντιδράσεις συγκυριακοῦ χαρακτήρα. Οἱ ἐκλογικές νίκες πρώην κομμουνιστῶν στήν Πολωνία, τή Ρουμανία, τίς Βαλτικές χῶρες, στό Βραδεμβούργο τῆς Γερμανίας, ἡ πλήρης ἐπικράτηση τῶν ἀριστερῶν γηφοδελτίων στίς δημοτικές ἐκλογές τῆς Ἰταλίας ἀποδεικνύουν ὅτι ἡ Ἀριστερά, παρά τίς ἥπτες της καί τήν κρίση της, ἔχει σοβαρότατα ἐρείσματα στόν κόσμο τῆς ἐργασίας, τῶν φτωχῶν καί τῶν καταπιεσμένων, ὅτι αὐτές οἱ κοινωνικές δυνάμεις δέν βλέπουν ὡς προοπτική τους εἴτε τόν ἥπιο καπιταλισμό μέ «κοινωνική εὐαισθησία» εἴτε τόν σκληρό καί νεοφιλελεύθερο. Αὐτή ἡ ἐπιστροφή τῆς Ἀριστερᾶς καί ἡ στροφή πρὸς τήν Ἀριστερά δέν πρέπει βέβαια νά θρέψει εὐκολες αἰσιοδοξίες, ὡστόσο εἶναι ἓνα σήριγμα, μιᾶ βάση. Ἀπό κεῖ καί πέρα ὅλα τά προβλήματα εἶναι ἀνοιχτά, πού ὅμως μποροῦν πλέον νά συζητιοῦνται καί ν' ἀντιμετωπίζονται ἀπό τή σκοπιά τῆς Ἀριστερᾶς.

Στόν πίνακα αὐτό ἡ Ἑλλάδα ξεχωρίζει, μέ τήν πρωτοτυπία της. Οἱ τελευταῖες ἐκλογές ἐδίωξαν τόν Συνασπισμό ἀπό τό Κοινοβούλιο ἐνῶ τό ΚΚΕ, παρ' ὅλο πού διασώθηκε, δέν μπόρεσε νά ἀποφύγει τήν κατρακύλα. Ἐκτός τούτου δεξιολαϊκιστικές δυνάμεις ὅπως ἡ Πολιτική Ἀνοιξη κάνουν δυναμική ἐμφάνιση στό πολιτικό προσκήνιο, ἐνῶ τό ΠΑΣΟΚ τίθεται στό ἀπυρόβλητο τῆς κοινωνικῆς καί πολιτικῆς κριτικῆς ἔχοντας πλήρως ἀπορροφήσει τήν κρίση τῆς περιόδου 1989-90. Ὅσο γιά τή ΝΔ, παραμένει ὡς συμπαγῆς καί ἰσχυρῆ συντηρητική παράταξη ἐνῶ ἡ σχετική μείωση τῆς ἐκλογικῆς της δύναμης δέν δά τήν ἐμποδίζει νά παίξει πρωταγωνιστικό ρόλο στά πολιτικά καί κοινωνικά δρώμενα τῆς ἐποχῆς μας.

Αὐτή εἶναι ἡ ἀδρή εἰκονογράφηση τῆς ἐποχῆς μας, στόν τόπο μας. Αὐτή τή μορφή ἔχει ἡ ἑλληνική περίπτωση. Ἐδῶ ἡ Ἀριστερά δέν ἐπιστρέφει, οὔτε ὁ κόσμος στρέφεται σ' αὐτήν. Ὡς ἐκ τούτου ἡ ἀνάκαμψη τῆς Ἀριστερᾶς στήν Ἑλλάδα δέν μοιάζει ἐπί θύραις. Δέν φαίνεται καν ὅτι μπορεῖ νά ἐκμεταλλεῖται τίς εὐρωεκλογές, σέ ἔξι μόνον μῆνες, γιά μιᾶ δυναμική ἐμφάνιση. Τά ἐσωτερικά προβλήματα ἐξουσίας στόν ΣΥΝ καί ἡ ἰδεολογικοπολιτική ἀσάφειά του ἐξουδετερώνουν τίς δυνατότητες καί τίς διαθέσεις. Γιατί καί δυνατότητες καί διαθέσεις ὑπάρχουν. Ἄς μήν γάχνουμε γιά «ὑπερβάσεις», ἄλλωστε τίς διακηρῦσσουν ἄλλοι. Ἡ εἰκόνα ἐκείνης τῆς γυναίκας μ' ἓνα μωρό στήν ἀγκαλιά καί τό μεγαλύτερο παιδί της νά κρατᾶ ἓνα πλακάτ στό χέρι ὅπου ἔγραφε «μαμά, πού δά κοιμηθοῦμε ἀπόγε;» δείχνει τό μέγεθος καί τήν οἰκτιρία τῶν προβλημάτων πού ἀνέκαθεν ἦταν ὁ στόχος τῆς Ἀριστερᾶς. Χιλιάδες, ἑκατομμύρια τέτοιες εἰκόνες τῆς φτώχειας, τῆς καταστροφῆς, τοῦ πολέμου, τῆς ἀλλοτρίωσης. Γι' αὐτές τίς εἰκόνες δά ἀξίζουν χίλια συνέδρια. Γιατί δέν εἶναι τά μεταμοντέρνα ὁμοιώματα τῆς ζωῆς, εἶναι ἡ ἴδια ἡ ζωή.

Ὅσο δέν ἔχει νόημα νά ἀναρωπιέται κανεὶς τί εἶναι ἡ ζωή, ἄλλο τόσο εἶναι ἀναγκαῖο νά τήν παίρνει στά σοβαρά· ἰδίως ἡ Ἀριστερά.

Γιά τήν προηγούμενη κυβέρνηση, τό κύριο στοιχείο τῆς βαλκανικῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς ἦταν ἡ διαρκῆς ἀναβολή τῶν συγκεκριμένων ἀποφάσεων, ἡ κωλυσιεργία καί ὑπαναχώρηση, ἡ φρον-

τίδα γιά κέρδος χρόνου μέ τήν ἐλπίδα ὅτι εἴτε οἱ ἐξελιξίεις, εἴτε οἱ ἀνακατατάξεις προτεραιοτήτων καί συμφερόντων θά δημιουργοῦσαν εὐνοϊκή συγκυρία γιά τίς ἐλληνικές ἐπιδιώξεις. Τό εἶδος αὐτό τῆς πολιτικῆς, ἄν καί δέν ἀπέδωσε στόν ἐξωτερικό τομέα, πέτυχε ὅμως στόν ἐσωτερικό, στήν κληροδότηση δηλαδή στόν πολιτικό ἀντίπαλο, στή νέα κυβέρνηση, πλήθους ἐπικίνδυνων καί ἀδιέξοδων προβλημάτων.

Ἐνα τμήμα τῆς ἐκλογικῆς ἐπιτυχίας — ὄχι τό πιό σημαντικό κατά τή γνώμη μας, τά οἰκονομικά καί κοινωνικά ζητήματα ἔκαναν τή διαφορά — τῆς τελευταίας ὀφείλετο στή διαρκῆ πίεση, στόν πλειοδοτικό κλεφτοπόλεμο πού ἔκανε ὡς ἀντιπολίτευση στό πεδίο τῆς βαλκανικῆς πολιτικῆς. Ἡ τακτική αὐτή, ἰκανή νά ἀποσπάσει κάποιες ψήφους, ἔχει διπλή κόψη. Ἀποτελεῖ μιὰ ἀξεπέραστη τροχοπέδη γιά τήν ὅποια δυνατότητα διπλωματικῶν ἐλιγμῶν τῆς κυβέρνησης τοῦ ΠΑΣΟΚ, ἰδιαίτερα σέ μιὰ κοντινῆ χρονιά ὡς πρός τίς ἐκλογές περίοδο. Ἡ ὅλη προσπάθεια τοῦ κ. Πάγκαλου καί τοῦ κ. Βενιζέλου εἶναι λοιπόν νά πείσουν γιά τή σταθερότητα καί τήν ἀκαμψία τῶν ἐλληνικῶν θέσεων, νά πείσουν ὅτι δέν ἐλίσσονται στό διπλωματικό πεδίο, ἀκριβῶς γιά νά περιορίσουν τίς ἀντιφάσεις πού συνοδεύουν τό πέρασμα ἀπό μιὰ τέτοιας ποιότητας ἀντιπολίτευση σέ κυβερνητική πρακτική καί εὐθύνες.

Ἡ προσήλωση στή μονολιθικότητα καί στήν ἀκαμψία ἀποτελεῖ, ὅμως, κι αὐτή μιὰ τακτική ἐπιλογή, ἕναν ἐλεγχόμενης ποιότητας ἐλιγμό. Ἡ ρῆση «Ἡ Ἑλλάς δέν πρόκειται νά ἀναγνωρίσει κράτος μέ τό ὄνομα Μακεδονία ἢ μέ παράγωγά του στά βόρεια σύνορά της», κεντρικό σύνθημα τῆς πολιτικῆς αὐτῆς, ἐκφράζει μέν διαφανῆ σταθερότητα, προκαλεῖ δέ πλῆθος παρενέργειες καί ἐπιπτώσεις. Τό «ἡ Ἑλλάδα δέν πρόκειται...» δέν μπορεῖ νά δεσμεύσει τόν κόσμο ὀλόκληρο, οὔτε τούς φίλους καί συμμάχους τῆς χώρας μας. Εἶναι μιὰ διακήρυξη πού θέτει τήν ἐλληνική διπλωματία ἔξω ἀπό κάθε διαδικασία στό πλαίσιο διεθνῶν ὀργανισμῶν — ἡ διακοπή τῶν συζητήσεων στό πλαίσιο τοῦ ΟΗΕ δέν εἶναι παρά

Διπλωματικός περίπλους!

τοῦ Γιώργου Μαργαρίτη

μιὰ πρώτη ἔνδειξη — καί ἔχ προοιμίου ἀκυρώνει κάθε συμβιβαστική προσπάθεια, ἀνάγοντας τό ὄλο ζήτημα σέ ὑπόθεση πλήρους ὑποταγῆς τῶν κυβερνητῶν τῆς ΠΓΔ τῆς Μακεδονίας στά ἐλληνικά κελεύσματα. Μιά τέτοια στάση, ἄν καί προσβλέπει στόν ἐξβιασμό

τῶν φίλων καί συμμάχων, ἰδιαίτερα τῶν κοινοτικῶν ἐταίρων τῆς Ἑλλάδας, στήν πραγματικότητα δέν μπορεῖ παρά νά ἀπελευθερώσει τίς δικές τους προθέσεις καί ἐπιλογές. Τό ἀντίθετο, ἡ ὑποταγή τῶν πάντων στίς ἐλληνικές ἐπιθυμίες δηλαδή, θά ἦταν μιὰ μάλλον ὑπερβολική προσδοκία τῆς ἐλληνικῆς διπλωματίας.

Δέν εἶναι λοιπόν παράξενο τό γεγονός ὅτι ὁ κ. Πάγκαλος, διακηρύσσοντας τή νέα «πολιτική», σπεύδει σχεδόν ἀμέσως νά προδικάσει τήν ἀποτυχία της καί νά μεταφέρει τίς σχετικές εὐθύνες στήν προηγούμενη κυβέρνηση, κατά τήν πάγια τακτική τῶν Ἑλλήνων πολιτικῶν. Τό παράξενο καί μεταφυσικό εἶναι τό πῶς μιὰ πρόθεση πού κυριαρχεῖται ἀπό τό στοιχείο τῆς αυτοκτονίας καί τῆς παραίτησης βαφτίζεται πολιτική. Βρισκόμαστε μπροστά σέ μιὰ ὑπέρβαση τῆς λογικῆς, πράγμα τό ὁποῖο ἔχει καί θά ἔχει δυσανάλογο γιά τή μικρή μας χώρα κόστος. Στήν οὐσία, στό ὄνομα τῆς ιδεολογίας συντρίβεται ἡ πολιτική πρακτική. Ἡ Ἑλλάδα προτιμᾷ νά χάσει ἔνδοξα παρά νά συμβιβαστεῖ, λές καί βρίσκεται στά χεῖλη τῶν γκρεμνῶν τοῦ ἥρωϊκοῦ Ζαλόγγου, ὅπου οἱ Σκοπιανοί τοῦ Γκλιγκόρφω ὑποκαθιστοῦν τούς Ἀρβανίτες τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ. Οἱ παραισθήσεις, ὅμως, καί ἡ μεταφυσική εἶναι οἱ χειρότεροι σύμβουλοι σέ τέτοιου εἴδους περιπτώσεις.

Ἐπάρχει ἕνας ἐπικίνδυνος δυϊσμός προθέσεων στίς ρίζες τῶν προαναφερθέντων. Γιά νά ποῦμε τά πράγματα μέ τό ὄνομά τους, σοβεῖ ἕνα ἐθνικιστικό αἰσθημα στή χώρα μας, ἔτοιμο νά γιγαντωθεῖ κάθε φορά πού ἡ ἐλληνική κοινωνία βρίσκεται μπροστά σέ κοινωνικούς κραδασμούς καί ἀδιέξοδα. Ἄν καί οἱ κοινωνικές, οἰκονομικές καί πολιτικές ἐξελιξίεις, καθῶς καί οἱ ἐπιλογές τῶν κυβερνήτων ἔχουν δημιουργήσει πλῆθος κοινωνικές παρενέργειες στίς ἡμέρες μας, δέν νομίζουμε ὅτι αὐτό τό ἐθνικιστικό ρεῦμα εἶναι τόσο μαζικό καί ἀπειλητικό στούς κοινωνικούς χώρους ὥστε νά περιορίζει τήν πολιτική ἡγεσία σέ τέτοιες μονόπλευρες ἐπιλογές. Ἡ τελευταία εἶναι πολύ περισσότερο ὑπεύθυνη ἀπ' ὅ,τι ἡ κοινωνία γιά τίς ἐξελιξίεις. Ἐνσωμάτωσε τόν ἐθνικιστικό λόγο στίς ψη-

Ας προσπαθήσουμε νά συσχετίσουμε, μέ ἀπλές συγκριτικές παρατηρήσεις αὐτά, πού συμβαίνουν στήν Ἰταλία κι αὐτά πού «συμβαίνουν» στήν Ἑλλάδα. Ἐννοῶ στό χῶρο τῆς Ἀριστερᾶς.

Ἄν ἔβαλα ἐντός εἰσαγωγικῶν τά ἐν Ἑλλάδι δρώμενα εἶναι γιατί δέν βλέπω ἐδῶ νά συμβαίνει κάτι τό ἀξιοσημείωτο, σέ ἀντίθεση μέ τή γειτονική Ἰταλία.

Ἡ Ἀριστερά στήν Ἰταλία, ἐκμεταλλεζόμενη τόν ἠθικό καί πολιτικό ξεπεσμό τῆς Χριστιανοδημοκρατίας, τοῦ Σοσιαλιστικοῦ Κόμματος κι ὀλόκληρης τῆς «πεντακομματικῆς συμμαχίας», πού ἐπί τριάντα χρόνια κυβέρνησε τήν Ἰταλία, βγῆκε νικήτρια μέσα ἀπό τήν κρίση καί οὐσιαστικά ἀπέβη ὁ ρυθμιστής τῶν ἐξελίξεων. Εἶχαν γίνει τά πάντα, ἀπ' τόν πόλεμο καί μετά, ὥστε τό Κομμουνιστικό Κόμμα νά μένει ἐκτός νυμφῶνος· χτυπήθηκαν ἀνελέητα ὅλες οἱ προσπάθειες νά σπάσει ὁ διχασμός πού ἄφηγε τή μισή Ἰταλία ἀπέξω κι ἐπέτρεπε στήν ὑπόλοιπη μισή νά ἄρχει, νά πλουτίζει, νά χρηματίζεται καί ἐν τέλει νά διαφθείρεται.

Ἡ Ἀριστερά, σ' αὐτά τά χρόνια τοῦ «ἰταλικοῦ θαύματος» πού ἀποδείχθηκε μιά γενικευμένη διαφθορά, ὄχι μόνο μέ τήν πολιτική καί ἠθική ἔννοια τοῦ ὄρου ἀλλά καί μέ τήν ποινικῶς κολάσιμη, βγῆκε μέ «καθαρά χέρια», δέν ἔφαγε ἀπό τό βρόμικο χρήμα τῆς Μαφίας καί τῆς ἀθέμιτης πολιτικῆς συναλλαγῆς. Ἐχει σημασία αὐτό πού συνέβη στήν Ἰταλία, ἰδίως ἄν τό δεῖ κανεῖς σέ μιά εὐρύτερη ἱστορική κλίμακα κι ὄχι ἀπλῶς μέσα στοὺς συγκυριακοὺς συσχετισμούς. Σέ μιά ἐποχὴ πού ὁ περί χρεοκοπίας τῆς Ἀριστερᾶς λόγος, τῶν ιδεῶν τῆς καί τῶν πρακτικῶν τῆς, κατάντησε μονότονο κανονάρχησμα πού συνοδεύει τίς ὑφίτινες κορόνες τοῦ νεοφιλευθερισμοῦ καί τῶν ἀρετῶν του, ἀποδεικνύεται ὅτι ἐκεῖνος πού χρεοκόπησε ἦταν ἡ Δεξιά, οἱ σύμμαχοί τῆς, οἱ ἰδέες τῆς καί οἱ πρακτικές τῆς. Καί χρεοκόπησε πολλαπλά, καί σέ ὅλα τά ἐπίπεδα. Τόσο πολύ μάλιστα δέν ἀπέμειναν σ' αὐτή τήν παράταξη ὑγιεῖς δυνάμεις, ἔστω στοιχειωδῶς ἠθικές, πού, σχεδόν σύσσωμη, δέν δίστασε νά συμπαραταχθεῖ μέ τήν πορνοστάρ ἐγγονή τοῦ Μουσολίνι καί τῶν νεοφασιστῶν τῆς. Ἐδῶ λειτούργησαν μέ θαυμαστή ἐγρήγορση τά ταξικά καί τά πολιτικά ἀνακλαστικά τῆς δεξιᾶς παράταξης πού προκειμένου ν' ἀποτραπεῖ ὁ κίνδυνος τῶν κόκκινων» καλός εἶναι καί ὁ νεο-

Ἰταλική καί ἐλληνική Ἀριστερά: βίοι ἄσχετοι

τοῦ Ἄγγελου Ἐλεφάντη

οφασισμός. Ὅπως στά 1922-25 πού προκειμένου ν' ἀποτραπεῖ ὁ κίνδυνος τῶν κομμουνιστῶν καί τῶν σοσιαλιστῶν ἡ Confidustria (ὁ ἰταλικός σύνδεσμος βιομηχανῶν τῆς ἐποχῆς), ὁ καθολικισμός, ὁ πάπας, σύμπασα ἡ ἀστική

τάξη μέ τά κόμματά τῆς, τοὺς μηχανισμούς τῆς, τίς ἐπιρροές τῆς καί τοὺς ἰδεολόγους τῆς συμπαρατάχθηκε μέ τόν Ντοῦτσε. Χωρίς αὐτή τή συμμαχία ἄλλωστε ὁ μωσολινισμός δέν θά κρατοῦσε οὔτε μιά μέρα· ἔτσι τοῦ δόθηκε ἡ δυνατότητα καί ἡ ἄνωθεν χάρις νά καταστρέψει τήν Ἰταλία.

Οἱ Ἰταλοί, μέ τήν ἐκλογική τους συμπεριφορά, ἔδειξαν ὅτι δέν εἶναι διατεθειμένοι νά δοκιμάσουν τίς λαοσωτήριες ἐμπνεύσεις οὔτε τῶν νεοφασιστῶν οὔτε τοῦ Μπερλουσκόνι οὔτε τῆς ἐθνικιστικο-λαϊκιστικῆς Λέγκας τοῦ Βορρά· μιά συμπαγῆ καί πλειοψηφική δύναμη τοῦ ἰταλικοῦ λαοῦ στάθηκε φραγμός τόσο στή διαφθορά ὅσο καί στόν νεοφασισμό.

Τό δεύτερο σημαντικό πού συνέβη στήν Ἰταλία, πού παίρνει τή θέση πρωτοφανοῦς γεγονότος γιά τήν ἐποχὴ μας, εἶναι ὅτι συνεργάστηκαν καί συνασπίστηκαν, μέ τόν ἕνα ἢ τόν ἄλλο τρόπο, ὅλες οἱ δημοκρατικές, ἀριστερές, προοδευτικές, δυνάμεις: τό Δημοκρατικό Κόμμα τῆς Ἀριστερᾶς, ἡ Κομμουνιστική Ἐπανίδρυση, οἱ Οἰκολόγοι, τμήματα τῶν σοσιαλιστῶν, οἱ ριζοσπάστες τῆς Ρέτε, τά συνδικάτα, οἱ προοδευτικοὶ διανοούμενοι, οἱ σύνδεσμοι. Καί δόξα τῷ Θεῷ οἱ διαφορές μεταξύ τους ἦταν τεράστιες, πολύ πρόσφατες οἱ διασπάσεις, πολύ σημαντικές οἱ διαφορές στρατηγικῶν ἐπιλογῶν μεταξύ τους. Εἶχαν, ὅμως, ὅλοι τήν ἀνεση καί τήν περίσσεια ψυχῆς νά καταλάβουν ὅτι, σέ μιά φασιστοκρατούμενη Ἰταλία, σέ μιά Ἰταλία ὅπου καί πάλι ἡ διαφθορά θά ἔβαζε τή σφραγίδα τῆς στίς ἐξελίξεις, οἱ διαφορές τους καί οἱ ἰδεολογικές τους ἀντιπαλότητες θά τοὺς ἦταν ἄχρηστες. Δέν θά εἶχαν νόημα οὔτε γιά τοὺς ἄλλους οὔτε γιά τοὺς ἑαυτοὺς τους. Ἀκόμη καί ἀπολύτως βάσιμες ἐπιφυλάξεις ἀπέναντι στήν πολιτική τοῦ Ὀκέτο πού εὐθυγραμμίζεται μέ τήν σοσιαλδημοκρατική προοπτική, τό πνεῦμα τοῦ Μάαστριχτ, μέ ἕναν «ἥπιο καπιταλισμό», ἀλλά μέ «κοινωνική εὐαισθησία» δέν διέσπασαν τό ντέ φάκτο δημοκρατικό μέτωπο τῆς Ἀριστερᾶς. Ἐχουν μάθει καλά τό μάθημα τῶν προγόνων τους: *primum vivere deinde philosophare*.

Εμεῖς, κατ' εὐθειάν ἀπόγονοι τοῦ Πλάτωνα καί τοῦ Ἀριστοτέλη, ξεκινᾶμε μέ τή φιλοσοφία καί τό ρίχνουμε στήν ἀμπελοφιλοσοφία. Σ' αὐτό τό ἔθνικό σπόρ, πού μόνο μέ τή φιλοσοφία δέν ἔχει νά κάνει, τήν ἀπεχθάνεται βαθύτατα ἄλλωστε, διεκδικούμε ὑψηλές ἐπιδόσεις καί μεῖς οἱ ἀριστεροί. Ὁ λόγος μας δέν σαρκώνεται σέ πράξη, ἡ διεκδίκηση τοῦ δικοῦ μας δίκιου εἶναι πάντοτε δυνατότερη ἀπό τίς ἀνοχές μας, οἱ ἰδεοληψίες μας καί οἱ ἰδεοκρατίες μας ἀντιστρόφως ἀνάλογες πρός τήν ἔλλειψη ἰδεῶν καί γενναιοφροσύνης.

Ἔτσι βλέπεις ἀριστερούς νά αὐτοορίζονται ὡς μετακομμουνιστές γιά νά ξεχωρίσουν, οἰκολόγους πού νά αὐτοορίζονται ὡς πραγματικοί οἰκολόγοι γιά νά ξεχωρίσουν, κομμουνιστές-οἰκολόγους πού ξεχωρίζουν γιά νά ξεχωρίσουν ἐν ὄψει μελλοντικῶν συναντήσεων, ριζοσπαστικούς ἀριστερούς πού ἡ ριζοσπαστικότητά τους ἀναλώνεται στήν καταγγελία τῶν ἄλλων γιά ἔλλειψη ριζοσπαστισμοῦ, ρεύματα ἀσαφῆ, ἰδίως μέσα στόν ΣΥΝ πού ἀνάγουν τό ὅλο πρόβλημα τῆς Ἀριστερᾶς στήν ἐκλογή ἐκείνου τοῦ προέδρου πού θά ἔχει ὑπέρ του τήν ἔξωθεν καλή μαρτυρία τῶν ΜΜΕ καί μιᾶς «εὐρύτερης» κοινῆς γνώμης, ὅλοι λίγο-πολύ νά πολώνονται γιά τό πρόσωπο τοῦ προέδρου, ὅλοι λίγο-πολύ νά «ξεχνοῦν» ὅτι ἡ Ἀριστερά ὑπάρχει κυρίως μέσω τῶν ὀργανώσεων της κι ὄχι μέσω «πολιτικῶν κινήσεων», τῶν τάσεων καί τηλεοπτικῶν σόου. Δεκάδες χιλιάδες καί ἑκατοντάδες χιλιάδες εἶναι οἱ ἀριστεροί ἄνθρωποι στόν τόπο μας ἀλλά ὀδεύουμε στό πουθενά σάν διαλυμένη διαδήλωση καί χωρίς πολιτική συμμετοχή ἐνῶ τά πολιτικά ἐπιτελεῖα, πού δέν ἀριθμοῦν περισσότερο ἀπό μιά-δυό ἑκατοντάδες ἄτομα, καταλαμβάνουν τό προσκήνιο διαμοιραζόμενα σέ δύο-τρεῖς ντουζίνες ὀργανώσεις, τάσεις, κινήσεις. Δέν ἀνταμώνονται οἱ ἄνθρωποι. Καί δέν πρόκειται νά ἀνταμωθοῦν ὅσο ὁ πόλεμος διεξάγεται μεταξύ «πλατφορμῶν», ὅσο ἐνότητα θά σημαίνει στοιχίσεις πίσω ἀπό πρόσωπα ἢ ομάδες. Ὁ πλατφορμοπόλεμος κι οἱ στοιχίσεις εἶναι ἀπλά συμβάντα, δέν εἶναι γεγονότα, σάν κι ἐκεῖνα πού γράφουν ἱστορία, σάν κι ἐκεῖνα πού ἀλλάζουν τή φορά τῶν πραγμάτων ἀλλάζοντας καί τούς ἰδίους τούς ἄνθρώπους. Τό παρελθόν τοῦ καθενός, τό δίκιο του ἀπό μιάν ἄλλη ἐποχή — πού ὁ Θεός νά τό κά-

νει δίκιο— παραμένει μοναδικός του ὀδηγός κι ἔτσι παρά τήν ἐνοτηταλογία οἱ διαχωριστικές γραμμές ἀνάμεσα στούς ἀριστερούς βαθαίνουν, ἐρήμην τῶν σύγχρονων πραγματικοτήτων, οἱ δρόμοι εἶναι παράλληλοι ὅταν δέν συγκρούονται. Οἱ προερχόμενοι ἀπό τό ΚΚΕ σεμνύονται γιά τήν «ἀριστερή»-«ταξική» προσήλωσή τους ὑποβλέποντας τούς «ἐαρινούς» ὡς βαθιά συμβιβασμένους μεταρρυθμιστές· οἱ προερχόμενοι ἀπό τήν ἱστορική κομμουνιστική ἀνανέωση ἐπαίρονται γιά τήν ἀδιάφυστη μέσα στό χρόνο ἀνανεωτικότητά τους καί τήν ἐσωτερική ματιά τους στά πράγματα. Παρά τήν δόμηση τοῦ ΣΥΝ ὡς ἐνιαίου κόμματος, ὁσμωση μεταξύ τῶν συνιστωσῶν του δέν ὑπῆρξε, τό «ἐμεῖς» εἶναι χαλαρό. Αὐτό σημαίνει ἄλλωστε ἡ ἐπίκληση ἀπό ὅλους τῆς ἀνάγκης γιά τό ξεκαθάρισμα τῆς «φυσιγνωμίας τοῦ κόμματος». Αὐτή εἶναι καί ἡ βαθύτερη σημασία τῶν τάσεων μιά καί πολλοί δέν αἰσθάνονται οἰκειότητα στό κοινό σπίτι καί θέλουν τό δικό τους τό σπιτάκι, μικρό καί ἀπομονωμένο, ὡστόσο καταδικό τους.

Περιγράφω, βέβαια, μιά κατάσταση πραγμάτων πού χαρακτηρίζει τίς προσυνοδριακές διαδικασίες τοῦ Συνασπισμοῦ ἴσως μέ τρόπο γκροτέσκο καί σχηματικό, ὡστόσο εἶναι, δυστυχῶς, ἀλήθεια ὅτι ἡ εὐαισθητοποίηση πού προέκυψε μεταξύ τῶν ἀριστερῶν μετά τήν ἐκλογική ἥττα τοῦ ΣΥΝ σάν κάπου νά ἐξανεμίστηκε, σάν νά μήν μπόρεσε νά βρεῖ τή μορφή της. Ὁ ΣΥΝ θά μπορέσει νά γίνει «δημόσιος χῶρος» τῆς Ἀριστερᾶς, ὁ γεωγραφικός-πολιτικός χῶρος συνάντησης τῶν ἀριστερῶν;

Κι ὡστόσο ἔχουμε κοινούς ἐχθρούς ἄν καί δέν μᾶς ἐνώνει ὁ κοινός θεσμός. Ἀνατριχιάζουμε μέ τό δουλεμπόριο τῶν Ἀλβανῶν καί τούς Ἑλληνες δουλέμπορους, ἀνατριχιάζουμε μέ τό νταηλίκι τοῦ Πάγκαλου πού, ἐκτός ἀπό τήν ἀνοησία του, μᾶς καθιστᾶ ὑπόλογους ἀπέναντι στόν Κόλ λές καί τοῦ τό χρωστάγαμε, ἀνατριχιάζουμε μέ τή συνεχιζόμενη πολιτική τοῦ ἐθνικισμοῦ πού σφραγίζει ὅλες τίς ἐκδηλώσεις τοῦ δημόσιου βίου. Μᾶς λείπει ὁ μύθος, τό ὄραμα, λένε οἱ μέν. Μᾶς λείπουν οἱ ἡγέτες, λένε οἱ δέ. Θά ἔλεγα ὅτι, ἄν καί ἰδεοκρατούμενοι, μᾶς λείπουν οἱ ἰδέες καί μιά στάλα γενναιοφροσύνης.

Έλληνοχριστιανικά-Εκκλησιαστικά

του Γιώργου Μαργαρίτη

Στίς τελευταίες πρυτανικές εκλογές του Πανεπιστημίου Κρήτης, τήν περασμένη άνοιξη, υποψήφιος αντιπρύτανης, προερχόμενος από τόν χώρο τών παιδαγωγικών τμημάτων, προτίμησε, αντί όποιασδήποτε άλλης προεκλογικής εκδήλωσης, νά προκαλέσει μιά «όλονυκτία» σέ εκκλησία του Ρεθύμνου υπέρ τών ψυχών τών μελών τής πανεπιστημιακής κοινότητας. Τό ποσοστό φήφων πού συγέντρωσε δείχνει ότι πολλά μέλη τής πρός σωτηριάν πανεπιστημιακής κοινότητας δέν θεώρησαν τό γεγονός ως άνευ σημασίας γραφικότητα.

Στά μέσα του περασμένου 'Οκτωβρίου, τό Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και τό Κέντρο Βυζαντινών Έρευνών όργάνωσαν —ύπό τήν αιγίδα του Οίκουμενικου Πατριάρχου— «έπιστημονικό» (!) συμπόσιο μέ θέμα τή «Μνήμη 'Αγίων Γρηγορίου του Θεολόγου και Μεγάλου Φωτίου». Τό συμπόσιο άρχισε μέ δέηση στό παρεκκλήσιο τής 'Αγίας Τριάδος τής Θεολογικής Σχολής και όλοκλήρωσε τίς έργασίες του μέ θεία λειτουργία στον 'Ιερό Ναό 'Αγίου 'Αντωνίου στό 'Ιπποδρόμιο, έπίσκεψη στή Βεργίνα και προσκυνηματική έπίσκεψη στήν 'Ιερά Μονή Τιμίου Προδρόμου Βεροίας. Στό ένδιάμεσο, στίς έργασίες δηλαδή του συμποσίου, παρεμβάσεις αναφέρονταν στον άντιαιρετικό άγώνα, στήν πάλη κατά τής «χριστολογικής κακοδοξίας» ή στον έξοπλισμό τής 'Ορθοδοξίας στήν πάλη έναντιον τής Ούνίας.

Αυτά τά δύο παραδείγματα δέν αποτελούν όπωσδήποτε απόδειξη ότι ή ελληνική άνώτατη εκπαίδευση βαδίζει στα ίχνη τής Ιρανικής άντίστοιχης. Σέ

τελευταία άνάλυση ή μεγάλη πλειοψηφία τών μελών τής ακαδημαϊκής και πανεπιστημιακής κοινότητας τής χώρας είτε έλάχιστα συγκινείται από τέτοιου είδους εκδηλώσεις, είτε τίς περιλαμβάνει στα όσα κατά καιρούς γραφικά συμβαίνουν στό χώρο και στή χώρα. 'Επισημαίνουν, όμως, από τήν άλλη πλευρά, τήν όλοένα διευρυνόμενη νομιμοποίηση τών αξιών του λεγόμενου έλληνοχριστιανικού πολιτισμού, για πρώτη φορά στό μεταπολιτευτικό πολιτικό και ιδεολογικό σκηνικό.

Τό φαινόμενο δέν είναι αποκλειστικά ελληνικό. "Αν άγνοήσουμε τίς ραγδαίες προόδους πού διακρίνουν τόν ισλαμικό φουνταμενταλισμό, στον χριστιανικό ευρωπαϊκό χώρο πληθαίνουν οι άναζητήσεις στοιχείων έθνικής και «πνευματικής» ταυτότητας. Μιά πρόχειρη στατιστική στήν έκταση πού καταλαμβάνουν τά χριστιανικά και παραθρησκευτικά βιβλία στα ράφια τών ευρωπαϊκών βιβλιοπωλείων βοηθάει στό νά καταλάβουμε τίς τάσεις. 'Η έκταση πού καταλαμβάνουν τά ράφια θρησκευτικών και «πνευματικών» βιβλίων στα παρισινά, παραδείγματατος χάριν, βιβλιοπωλεία έχει διπλασιαστεί στα τε-

λευταία δεκατρία χρόνια. Στους καταλόγους τών βιβλιοπωλείων πού πωλούν μέ άλληλογραφία, τό ένα τρίτο ως ένα τέταρτο τών προσφορών άφορά βιβλία του είδους αυτού. "Αν προσθέσουμε μάλιστα σ' αυτά τήν άριστη καριέρα του ιστορικού μυθιστορήματος και τής για πλατιά κατανάλωση λαϊκότροπης έθνικής ιστοριογραφίας, τότε έχουμε μιά άρχετα σαφή εικόνα τών μεταβολών. Τά γεγονότα πού συνόδεψαν τή βασιλική κηδεία του περασμένου καλοκαιριου στο Βέλγιο και τή στέψη του νέου μονάρχη τών Βέλγων δείχνουν τά πρακτικά πολιτικά αποτελέσματα τών προαναφερθεισών άναζητήσεων. Τά γεμάτα συγκίνηση «Vive le Roi» άκούστηκαν από πάμπολλους έπώνυμους μή Βέλγους στή γαλλική ή τήν όλλανδική τηλεόραση.

'Η ελληνική ιδιαιτερότητα βρίσκειται στή σχετική ρηχότητα τής πολιτικής ζωής και τής κοινωνικής συμπεριφοράς. 'Εννοώ ότι στή χώρα μας και οι κοινωνικές ίσορροπίες είναι ιδιαίτερα εύθραυστες και ό πολιτικός άντίκτυπος τους στερείται τών άπαραίτητων ασφαλίστικων δικλιδων για τήν έξομάλυνση παρόμοιων τάσεων. 'Ο κοινωνικός χώρος σέ κρίση, άνάιρεση και μετάπλαση, έχει μιά έντονη ροπή πρός τό άπόλυτο, ιδιαίτερα όταν αυτό τό άπόλυτο παρουσιάζεται ως (έθνο)σωτηριολογικό. "Ετσι οι εκάστοτε «μόδες» γίνονται άπρόβλεπτες και πιθανόν επικίνδυνες, πράγμα πού σημαίνει ότι οι νομιμοποιήσεις τών αξιών τής δικτατορίας και τής «'Ελλάδος τών 'Ελλήνων Χριστιανών» δέν είναι χωρίς σημασία γραφικότητες.

'Υπάρχει ένας έπιπλέον κίνδυνος. 'Η νομιμοποίηση τών αξιών αυτών δέν γί-

FRANÇOIS DOSSE

Η Ιστορία σε ψίχουλα

Από τα Annales στη «Νέα Ιστορία»

Μετάφραση: Α. ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΥ

Επιμέλεια: Χ. ΧΑΤΖΗΩΣΗΦ

Ο ΤΡΟΠΟΣ ΠΟΥ ΠΡΟΣΕΓΓΙΖΟΥΜΕ ΤΟ παρελθόν, αλλά συχνά και τα σύγχρονα προβλήματα των ανθρωπίνων κοινωνιών, επηρεάστηκε βαθύτατα μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο από τις εργασίες των ιστορικών των Annales. Ο François Dosse παρουσιάζει την ιστορία του περιοδικού των Annales και τη συγκρότηση της ομώνυμης σχολής σαν μια επιστημονική περιπέτεια που εκτυλίσσεται μέσα στην ταραγμένη πολιτική και κοινωνική ιστορία της Ευρώπης του 20ού αιώνα.

Ο συγγραφέας προβάλλει τον πλούτο των προσεγγίσεων της σχολής και αναδεικνύει τη συμβολή της στην εξέλιξη των κοινωνικών επιστημών, χωρίς όμως να αφήσει τη λάμψη των πρωταγωνιστών και την αίγλη της σχολής να θολώνει την κριτική του ματιά.

Η Ιστορία σε ψίχουλα είναι ένα βιβλίο, που συζητήθηκε πολύ στη Γαλλία, αλλά και στο εξωτερικό όπου μεταφράστηκε ήδη στα αγγλικά, τα ισπανικά και τα πορτογαλικά.

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: Σ. Μαρίνης
Σόλωνος 116, 10681 ΑΘΗΝΑ
ΤΗΛ. 01-3608348 FAX 3619724

νεται με άμεσα πολιτικό τρόπο. Δέν περνά δηλαδή άμεσα ούτε από τον κρατικό μηχανισμό, ούτε από τη Βουλή, ούτε από την κυβέρνηση. Στο μεγαλύτερο τμήμα της ή διαδικασία αυτή περνά μέσα από την Έκκλησία ή όποια —στό όνομα των εθνικιστικών αξιών— έχει αναβαθμιστεί σε επίσημο παραπολιτικό όργανισμό, περίπου με παράλληλη εξουσία σε πάμπολους τομείς. Δέν πρόκειται για την έκκληση της Ίερᾶς Συνόδου για άπονομή χάριτος στους πραξικοπηματίες του '67, μιά μικρή κορυφή του παγόβουνου. Αξίζει να προσεχθεί ό τρόπος με τον όποιο ή Έκκλησία άσκει πολιτική στους τομείς πού της έχουν παραχωρηθεί από την πολιτεία πρὸς τοῦτο. Στόν καιρία σημασίας διπλωματικό χῶρο, παραδείγματος χάριν, με τον συνδυασμό Νίκολας Γκαίητζ και Αρχιεπισκόπου Άμερικῆς στόν εκπροσώπηση των συμφερόντων της χώρας μας στός ΗΠΑ, στό βορειοηπειρωτική περίπτωση και στόν εκκλησιαστική άλωση της «Όμόνοιας» πού έφερε στό φῶς τό ζήτημα της «περιορισμένης άυτονομίας», στόν ύπόθεση της Θράκης κ.λπ. Στους τομείς αὐτούς οί έλληνοχριστιανικές αξίες δοκιμάζονται στόν πράξη και δημιουργοῦν «παράδοση».

Δέν είναι καθόλου βέβαιο αὐτή τή στιγμή —κάθε άλλο μάλιστα— ότι τό ΠΑΣΟΚ θά μπορέσει νά πετύχει κάποιες χρυσές τομές ή κάποιες λύσεις πού θά άπαντοῦν στό τρέχοντα προβλήματα της έλληνικής κοινωνίας. Μιά άποτυχία στό επίπεδο της πολιτικής διαχείρισης προστιθέμενη στόν πρόσφατη ανάλογη άποτυχία της Νέας Δημοκρατίας —άσχετα αν πετύχουν οί προσπάθειες νά καταγραφεί ὡς προσωπική άποτυχία κάποιου άρχηγού— θά υποβαθμίσει τήν αξιοπιστία του πολιτικού συστήματος και θά αφήσει έλεύθερο πεδίο στός παραπολιτικές πρακτικές. Συντροφιά με τήν κοινωνική κρίση, μιά τέτοια κατάσταση έγκυμονεί πλῆθος κινδύνων, έλάχιστα θεωρητικών.

Εἴκοσι χρόνια μετά τήν μεταπολιτευτική εὐφορία και σιγουριά, πλῆθος έρωτημάτων πλανῶνται στόν δημοκρατικό μας ὄριζοντα.

Ἄριστερά, Πανεπιστήμιο καὶ ἄριστεροί πανεπιστημιακοί

τοῦ Νίκου Θεοτοκά

— «Ξέρεις ξένες γλῶσσες; Ποιά εἶναι ἡ γαλλικὴ λέξη γιὰ τὸ Φίντλ-ντί-ντί;»

— «Δέν εἶναι λέξη τὸ "Φίντλ-ντί-ντί", ἀπάντησε σοβαρά ἡ Ἀλίχη.

— «Ποιὸς τὸ εἶπε αὐτό;» εἶπε ἡ Κόκκινη Βασίλισσα.

Ἡ Ἀλίχη σκέφτηκε ἕναν τρόπο γιὰ νὰ βγεῖ ἀπ' τὴ δύσκολη θέση...

— «Ἄν μοῦ πεῖτε σέ ποιά γλῶσσα εἶναι τὸ "Φίντλ-ντί-ντί", θὰ σᾶς τὸ πῶ κι ἐγὼ στὰ γαλλικά!» φώναξε θριαμβευτικά.

Ἡ Κόκκινη Βασίλισσα, ὅμως, ἴσως τὴν πλάτη της μᾶλλον κατσουφιασμένα κι εἶπε: «Οἱ Βασίλισσες δέν παζαρεύουν ποτέ!»

— «Μακάρι νὰ μὴν κάνω ἐρωτήσεις ποτέ», εἶπε μέσα της ἡ Ἀλίχη.

Lewis Carroll, *Μέσα ἀπ' τὸν
καθρέφτη*, Νεφέλη, Ἀθήνα 1991,
σ. 151-152.

Η περιπέτεια τοῦ Συνασπισμοῦ στὶς τελευταῖες ἐκλογές προκάλεσε ἀπρόσμενη κινητικότητα στὸ χῶρο τῆς Ἀριστερᾶς καὶ τῆς οἰκολογίας. Ἐν ὄψει μάλιστα τοῦ Συνεδρίου, ἄρχισαν ν' ἀναβλύζουν δεξιά καὶ ἀριστερά συζητήσεις καὶ προβληματισμοί. Κι ἐνῶ ὅλοι ὁμολογοῦν πὼς ἔχει, ἐπιτέλους, φτιαχτεῖ ἕνα κλίμα ὅπου παλιοὶ καὶ νέοι γνωστοί-μποροῦν νὰ καθήσουν γύρω ἀπὸ ἕνα τραπέζι καὶ νὰ κουβεντιάσουν, τὰ λόγια καὶ τὰ πράγματα δέν φαίνεται νὰ ἔχουν πετάξει ἀπὸ πάνω τους τίς σκουριές τοῦ παρελθόντος. Ἔτσι, οἱ κουβέντες γιὰ τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον τῆς Ἀριστερᾶς καὶ τῆς οἰκολογίας χρωματίζονται ταυτόχρονα ἀπὸ πιτσιλιές εὐφορίας καὶ δυσπιστίας, πού μπερδεύουν τοὺς κανόνες τῶν παιγνίων μὲ τὸν ὀρθὸ λόγο.

Σ' αὐτὸ τὸ κλίμα ἔχουν κιόλας πραγματοποιηθεῖ κάποιες συναντήσεις ἀνθρώπων τοῦ σιναφιοῦ τῶν πανεπιστημιακῶν. Κι ἐνῶ ὅλα δείχνουν τάσεις σύγκλισης καὶ συσπειρώσης, οἱ ἀριστεροὶ πανεπιστημιακοὶ μας ξαναξεσταίνονται καὶ σερβίζουν πιάτα μαγειρεμένα στὴ δεκαετία τοῦ '80.

Ἡ Ἀριστερά πρέπει νὰ κάνει τοὺς ἀνθρώπους νὰ χαμογελοῦν κι ὄχι νὰ θυμῶνουν μὲ τὰ λόγια καὶ τίς πράξεις της. Αὐτὸ μοιάζει νὰ εἶναι τὸ δόγμα τῶν νέων ἐκδοχῶν τῆς ἀνανέωσης. Ἔτσι, οἱ πανεπιστημιακοὶ μας ἀποφεύγουν νὰ καταπιάνονται μὲ τὰ πράγματα πού πονοῦν καὶ χωρίζουν τοὺς

ἀνθρώπους στὰ ΑΕΙ. Ἀριστερά ἀγαπησιᾶρα: ἔτσι τείνουμε νὰ καταλάβουμε τὴν «υπέρβαση» τῶν παλιῶν δογματισμῶν καὶ ἀγκυλώσεων. Καὶ οἱ συνθέσεις ἀπόψεων περὶ τοῦ πρακτοῦ ἐκφυλίζονται στὸ ἀνανεωτικὸ ἀνασκάλεμα παλιῶν συνταγῶν παρασκευῆς ἰσορροπιῶν. Κεντρικὲς ἐκδηλώσεις, συζητήσεις περὶ τῶν θέσεων τοῦ ΣΥΝεδρίου γιὰ τὴν παιδεία... Παράπονα, γκρίνια καὶ μεγαλοστομίες γιὰ παρηγοριά. *Μᾶς λείπει ἡ Θεωρία.* Τὴν περιμένουμε λοιπὸν νὰ σκάσει μιά μέρα ἀπὸ κάποιο κεφάλι, ἐνῶ τὸ δικὸ μας τὸ κεφάλι τὸ κρατᾶμε μακριὰ ἀπ' τὰ σφυριά. Καὶ φυλάμε τὴν ἀριστεροσύνη μας στὶς τσέπες, προομένοντας τὴ Δεύτερη Παρουσία τοῦ Λόγου καὶ τῆ χιλιετία πού θὰ ζήσουμε ὑπὸ τὴ βασιλεία τῆς Νέας Θεωρίας γιὰ τὴν ὀργάνωση τῆς κοινωνίας. Ὡς τότε, χῶρος ἐλευθερίας τῆς ἀριστεροσύνης μένουν οἱ ταβέρνες καὶ τὰ μπαράκια: ἐκεῖ τὴν ξαμολάμε, τῆς φοράμε τὰ πασουμάκια τῆς δυσφορίας καὶ τὴν ἀφήνουμε νὰ τσαλαβουτάει στὰ ποτηράκια μας. Καὶ χαζεύοντάς την, κουτσομπολεύουμε πρόσωπα, γκρινιάζουμε γιὰ τὴν κατάσταση πού μᾶς καταπίνει, μὰ δέν ἀναρωτιώμαστε γιὰ τὸν τόπο ὅπου στεκόμαστε γιὰ νὰ βλέπουμε ἀπέναντί μας ἀνθρώπους καὶ πράγματα. Γκρινιάζουμε σάν ἀριστεροὶ καὶ δέν παίρνουμε στὰ σοβαρά πὼς ἀριστερὴ γκρίνια χωρὶς ἀριστερὴ σκέψη δέν ὑπάρχει.

Οι άνθρωποι και τὰ πράγματα στο πανεπιστήμιο έχουν μπερδευτεί σ' ένα κουδάρι πού τό ἀποκαλοῦμε «ἐκσυγχρονισμό» και «εὐρωπαϊκό προσανατολισμό». Ἐνα κουδάρι ὅπου ὁ Νόμος τοῦ κ. Σουφλιά ἦρθε και κάθισε στά μαλακά, ἀνάμεσα σέ στημένες αὐλές και ὁμάδες, ἕνα κουδάρι ἀπό εὐρωλιγούρικα, πατριωτικά και ἔθνικιστικά προτάγματα, ὅπου οἱ νομιμοφροσύνες ἐπιδραβεύονται μέ καραμέλες και σοκολάτες παρμένες ἀπό τὰ πακέτα εὐρωπαϊκῶν και ἄλλων προγραμμάτων κι οἱ ἀπειθαρχίες τιμωροῦνται μέ βασάνους και ἀκρωτηριασμούς.

Ἐκλογές στημένες πού ἐξαγοράζουν συνειδήσεις ἢ πού στέλνουν τούς ἀσεβεῖς στό ἱκρίωμα. Σοβαροφάνεια πού ἐξωραίζει ἀγραμματοσύνη, βία και βλακεία. Ἡ καθημερινότητα στά ΑΕΙ μειώνει τούς ἀνθρώπους και παράγει δυσφορίες. Δέν δυσφοροῦν μόνο οἱ ἀριστεροί. Δυστροπεῖ κάθε ἀνθρωπος πού σέβεται τόν ἑαυτό του και κρατᾶ κάποιες ἀρχές στη ζωὴ και στό ἐπάγγελμά του. Μά ἡ ἰσορροπία ἐπαινεῖται γαντζωμένη σέ ἀδράνειες και σέ βλέμματα πού στρέφονται πρὸς ὁ, τι θά μπορούσε νά συμπληρώσει τόν πενιχρό μισθὸ τοῦ πανεπιστημιακοῦ και νά τονώσει τὴν εἰκόνα τοῦ μικροῦ κι ἀπροστάτευτου ἑαυτοῦ του. Μικρές μανοῦδρες, μικρές ἀρπαχτές, μικρές ὑποχωρήσεις σέ ἄνωθεν πιέσεις· κι ἔτσι στήνονται ἀκολουθίες ἀνομολόγητων συνηνοχῶν, πού βαφτίζονται «συναίνεση» και πού στηρίζουν τὴν μέγιστη ἰσορροπία στά ΑΕΙ. Οἱ ἀριστεροὶ πανεπιστημιακοὶ βρίσκουμε πάντοτε ἕναν καλὸ λόγο νά δικαιολογοῦμε τόν ἑαυτοῦλη μας γιὰ πράγματα πού ἂν τὰ 'κανε ὁ γείτονας μας θά τόν στέλναμε εἰς τὸ πῦρ τὸ ἐξώτερον. Εἶμαστε λίγοι και ξεπιτωμένοι, μᾶς λείπει ἡ Θεωρία κι οἱ συνθήκες δέν εὐνοοῦν τὴν ὀργάνωση τῶν ἀνθρώπων. Καί μέ τέτοιες φιλολογίζουσες και καθησυχαστικές κλάψεις, ὁ χορὸς καλά κρατεῖ.

Ας διαβάσουμε, ὁμως, ἀνάποδα τὸ ἀπτονόητο. Οἱ ἄνθρωποι δέν εἶναι ἄλλοι ἀπὸ ἐμᾶς τούς ἴδιους κι ἡ ὀργάνωση τῆς Ἀριστερᾶς στό πανεπιστήμιο ἀφορᾶ πρῶτα και κύρια τὴν δέσμευση τοῦ καθενὸς ἀπὸ μᾶς. Κι εἶναι ὥρα ν' ἀφήσουμε κατὰ μέρος αὐτὸ τὸ παραμῦθι περὶ τῆς Θεωρίας πού μᾶς ἀφησε χρόνους και τὴν ὁποία ὑποτίθεται ὅτι εἶχε κάποτε ἡ Ἀριστερά. Ἀναμφίβολα ἔχουν διαψευστεῖ παλιές βεβαιότητες κι ἔχουν χαλάσει στό μυαλὸ μας δρόμοι γνώριμων αὐτοματισμῶν τῆς σκέψης. Ὡστόσο, μένον τῶποι πού πάνω τους ὑποστηρίζουμε ὄχι μόνο τίς ἐρευνες και τίς δουλειές μας, ἀλλὰ ἀκόμη και τὴν καθημερινή μας ἀκαδημαϊκὴ πολυλογία ἢ και τὴ γκρίνια μας. Ἐχουμε ἐργαλεῖα γιὰ νά κατανοοῦμε τόν κόσμον και νά ἀποτιμοῦμε γεγονότα και γενόμενα. Φτάνει νά τὰ παίρνομε στά σοβαρά και νά δοκιμάζουμε μέ συνέπεια τὴν ἀντοχή τους.

Δέν ἔχουμε χάσει τούς ὄρους νά σκεφτόμαστε, νά μιλοῦμε και νά πράττουμε ὡς ἀριστεροί. Ὡς ἀριστεροὶ ἔχουμε λογοκρίνει τίς ἀρχές μας. Τίς ἔχουμε χώσει στίς τσέπες μας, κι ὅταν καμιά φορά ξεμυτίσουν στὸν δημόσιο χῶρο, κάνουμε πῶς δέν τίς ξέρομε. Τίς ἀρχές πού μᾶς ξεβολεύουν πρέπει νά θυμηθοῦμε κι ἄς μὴν ἀνησχοῦμε γιὰ τὸ τέλος τοῦ ὀρθοῦ λόγου και τῆς θεωρίας. Τρῶμε ἀπ' αὐτὰ, μά μένει και μαγιά.

Δέν νομίζω πῶς χρειάζεται κάθε φορά νά ἀνακαλύπτουμε τὰ ἀπτονόητα. Τί θά πεῖ «ἡ Ἀριστερά δέν ἔχει ἀρχές»; Κατασκευάζουμε μιὰ ἀναμικτὴ ἀφαίρεση, τὴν Ἀριστερά, και τὴν ὑποστασιοποιοῦμε γιὰ νά τῆς φορτώσουμε τίς ἀμαρτίες τοῦ κόσμου. Λάθη και ἀδυναμίες ἀνθρώπων παίρνουν ζωὴ στὸν καθρέφτη και γυρίζουν πάνω μας σάν νά 'τανε λάθη και ἀδυναμίες μιᾶς ἀφηρημένης Ἀριστερᾶς, πού τὴ

βρίζουμε ἢ τὴ λυπόμαστε ἀπὸ ἀπόσταση. Σάν νά ἔπρεπε ἢ Ἀριστερά νά ὑπάρχει χωρὶς ἐμᾶς.

Καταφερόμαστε κατὰ τῆς Ἀριστερᾶς κομπάζοντας πῶς μιλάμε τὴ γλῶσσα τῶν πραγμάτων. Φοδᾶμαι πῶς αὐτὴ τὴ γλῶσσα μιλάμε. Μόνο πού τὴ μεταφορᾶ τὴν παίρνομε κατὰ γράμμα.

Ἐπιδιώξῃ μας δέν μπορεῖ νά εἶναι ἡ συγκρότηση μιᾶς Ἀριστερᾶς πού ἀντὶ νά παραγάγει λόγο γιὰ τὰ πράγματα, νά μιλᾷ τὴ γλῶσσα πού τὰ πράγματα τῆς ὑποβάλλουν. Ἄν τὰ πράγματα μποροῦν νά μιλοῦν μέ τὸ δικὸ μας στόμα χωρὶς νά νιώθουμε πῶς προσβάλλουν τὴν ἀριστεροσύνη μας, τότε, ὡς συνεπείς χρήστες τοῦ ὀρθοῦ λόγου — ὅπως ἀπὸ παράδοση αὐτοχρίζονται οἱ ἀριστεροί —, θά πρέπει νά τραδηξοῦμε ὡς τὴν ἄκρη τῆ συνέπεια τοῦ λόγου τῶν πραγμάτων και νά χωθοῦμε στὴ βολὴ και τὴ ζεστασιά τῆς κάθε λογῆς ὁμοθυμίας πού θά ἐξασφάλιζε ἡσυχία και παραγωγικότητα στά χωράφια τῆς πολιτικῆς, τῆς ἀρπαχτῆς ἢ τοῦ πνεύματος.

Ας κατέδουμε, ὁμως, στά καθ' ἡμᾶς, στό πανεπιστήμιο. Ἐδῶ θά βροῦμε τὴν Ἀριστερά κλεισμένη ἔξω ἀπὸ τίς σκαλωσιές πού ἔστησε γιὰ νὰ σταθοῦν οἱ ἀλλαγές και οἱ ἐκσυγχρονισμοὶ πού χῶρεσαν κουτσά-στραβά στίς διατάξεις τοῦ ν. 1268/82 και τῶν νομοθετημάτων πού ἀκολούθησαν. Κι ὁ, τι ἔγινε ὡς ἐδῶ, καλῶς καμωμένο. Τὸ κακὸ εἶναι πῶς ἐνῶ ἡ Ἀριστερά εἶναι ἔξω, οἱ ἀριστεροὶ πανεπιστημιακοὶ ἀνέβηκαν τίς σκαλωσιές και θεώρησαν σπῆτι τους ἕνα οἰκοδόμημα πού χτίστηκε μέ τὸ μεροκάματο. Καί κάποιιο παίρνουν τόν οἰκοδεσπότη ὑπογράφοντας παραχωρητήρια τῶν πολυθρόνων πού ἀντικατέστησαν τόν παραδοσιακὸ θεσμὸ τῆς καθηγητικῆς ἔδρας.

Δέν νομίζω πῶς λείπουν ἀπὸ τὴν Ἀριστερά οἱ ἰδέες γιὰ τὸ πανεπιστήμιο. Ἡ Ἀριστερά και οἱ ἰδέες τῆς λείπουν ἀπὸ τὸ πανεπιστήμιο. Ὁ λόγος τῆς, δεμένος σέ αὐτοματισμούς και ἀδράνειες, πνίγεται στά ρηχὰ νερά τοῦ ἀπτονόητου. Καί οἱ ἄνθρωποι θεωροῦν πῶς μποροῦν νά παίρνουν τὸ ὄνομα τοῦ ἐπί ματαίῳ — χωρὶς δηλαδή ἡ ἐπίκληση τοῦ ἀριστεροῦ λόγου νά δημιουργεῖ συνέπειες και δεσμεύσεις. Ἐτσι, ὁ ἀριστερὸς λόγος γίνεται ἄλλοθι γιὰ τούς πραγματιστές μπαγιόντηδες παλιούς μας συντρόφους, πού στριμώχνονται πούθι θά πρωτοβάλλει τὴν ὑπογραφή του στά προεκλογικὰ ἢ μετελογικὰ «μανιφέστα» ὑποστηρίξεως κομμουνιστῶν, πρυτάνων, προέδρων κ.λπ. Ἐπιτέλους, εἶναι καιρός νά νιώσουμε πῶς ἡ Ἀριστερά δέν κινδυνεύει ἀπὸ τὸ μερικὸ ἢ τὸ ἀνεπεξέργαστο τῶν θέσεων τῆς γιὰ τὰ πανεπιστήμια. Ἡ Ἀριστερά χάνει τὴν ἀνάσα τῆς γιὰ τὴν ἰδέαν τῆς συνήθησαν νά ἀνέχονται τὴ βολὴ στὴν ὑποκρισία και στίς καρέκλες.

Ἡ Ἀριστερά δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει χωρὶς ἀριστερούς. Κι οἱ ἀριστεροί, γιὰ νά ὑπάρξουν, θά πρέπει νά ξαναστήσουν ἀρχές και νά τίς ράψουν στό πετσί τους. Δέν μᾶς λείπουν οἱ μεγάλες θεωρίες. Αὐτὲς σήμερα πουλιοῦνται μέ τὸ κιλὸ στοῦ παζάρι. Δέν μᾶς λείπουν οἱ θέσεις γιὰ τὸ πανεπιστήμιο. Τὸ στοίχημα δέν εἶναι οἱ ἀποφάσεις τοῦ ΣΥΝεδρίου και οἱ νέες θέσεις του γιὰ τὴν παιδεία. Ἐχουμε παράδοση σ' αὐτὰ τὰ πράγματα κι ὁ καιρὸς εἶναι μπροστά μας. Τὸ ἄλμα δέν μπορεῖ νά γίνει παρά μόνο στοῦ ἴδιο τὸ πανεπιστήμιο. Ἄν τολμήσουμε. Νά γίνουμε δυσάρεστοι. Νά δεσμευτοῦμε στά ἐλάχιστα. Νά τὰ δάλομε μέ τὴ βολὴ μας και μέ τὴ βολὴ τῶν ἄλλων. Νά τὰ σπάσουμε μέ τὸ τέρας πού συνηθίσαμε, ὀνομαζόντάς το κανονικότητα και φυσικὴ τάξη τῶν πραγμάτων. Νά βγάλουμε τὴν ἀξιοπρέπεια μας στοῦ παρᾶθυρο νά δεῖ τόν ἥλιο και νά τὴν ἀφήσουμε νά μᾶς παρασύρει.

Hic salta!

Ἡ «τελική λύση» δέν εἶναι μόνον μία

τοῦ Γιώργου Μαργαρίτη

Πενήντα χρόνια πρὶν ἀπὸ τὶς μέρες μας, στὸν καιρὸ τῆς Κατοχῆς, στὰ δύσκολα χρόνια τοῦ Β' Παγκόσμιου Πολέμου, γνώρισε καὶ ἡ χώρα μας τὴν «ἐπιστημονική» γενοκτονία τῶν Ἑβραίων, τὸ ἑλληνικὸ παράρτημα τῆς «τελικῆς λύσης». Ἀπὸ τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1943 ὡς τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1944, περίπου 60 μὲ 70 χιλιάδες Ἕλληνες Ἑβραῖοι στάλθηκαν στὰ στρατόπεδα τοῦ θανάτου — 55.000 ἀπὸ αὐτοὺς στὸ Ἄουσβιτς — ἀπ' ὅπου ἐλάχιστοι γύρισαν ζωντανοί. Ἀκόμα καὶ γιὰ τὴ σκοτεινὴ ἐκείνη περίοδο, τὴν τόσο πλούσια σὲ θύματα, οἱ ἀριθμοὶ αὐτοὶ εἶναι ἐντυπωσιακοί, μεγαλύτεροι ἀπὸ τοὺς ἀντίστοιχους τῶν θυμάτων τῆς πείνας τοῦ 1941-1942 ἢ τῶν θυμάτων τῶν ἐκτελέσεων ἀντιποίνων τῶν ναζιστικῶν στρατευμάτων κατοχῆς. Στὴ χώρα μας, ὅμως, τιμοῦμε τὴ μνήμη αὐτῶν τῶν γεγονότων καὶ αὐτῶν τῶν νεκρῶν μὲ σαφῶς πιὸ διακριτικὸ τρόπο ἀπ' ὃ, τι συμβαίνει στὶς ἀντίστοιχες περιπτώσεις μὴ Ἑβραίων θυμάτων. Λίγα σύντομα λόγια τῶν πολιτικῶν ἀρκοῦν καὶ τὸ ὄλο πρόβλημα ἀφήνεται στὶς ἰσχνές πλέον ἐβραϊκές κοινότητες τῆς χώρας μας, μόνες στὴ μνήμη καὶ στὸν πόνο. Ἴσως ἐπειδὴ βαθιὰ μέσα στὴ σκέψη τῶν πολλῶν πρόκειται γιὰ μιά ξένη ὑπόθεση, παράρτημα ἐκείνης πού τὰ ἀμερικανικά σήριαλ παρουσιάζουν σὲ χιλιάδες ἐκδοχές γιὰ νὰ συντηρήσουν τὸ μῦθο τῆς ἑνοχῆς Εὐρώπης καὶ τῆς ἄσπιλης Ἀμερικῆς. Μῦθος πού μᾶς βολεῦει ἐμᾶς, οἱ ὅποιοι — ἐπίσημα καὶ δηλωμένα — ἀνήκουμε σὲ ἄσπιλη χώρα: «Οἱ Ἕλληνες ποτέ δὲν ὑπῆρξαν ρατσιστές», δηλώνουν οἱ πολιτικοὶ μας κάθε ἀπόχρωσης. Χωρὶς αἰδῶ ἀνάμεσα σὲ δυὸ πογκρόμ «Ἀλβανῶν ὑπανθρώπων, ἐγκληματιῶν καὶ γύφτων».

Δέν ἔχουμε ἀσχοληθεῖ καθόλου σχεδὸν μὲ τὰ ὅσα συνέβησαν τότε. Οἱ κρατούσες «ἐξηγήσεις» τοῦ φαινομένου φαίνονται περισσότερο ἀπὸ ἀπλοϊκές: εὐκόλες, μανιχαϊστικῆς καὶ ἀσπρόμυαρες ἐκτιμήσεις τῶν καταναλώσιμων δημοσιογραφικῶν «ἐρευνῶν» ὀρίζουν τὶς εὐκόλες ἀπαντήσεις σ' αὐτὰ τὰ τερατώδη. Μιά παθολογικὴ στιγμή τῆς ἀνθρωπότητος, ἡ παράνοια ἐνὸς ἀνθρώπου καὶ ἡ φευγαλέα παράκρουση ἐνὸς λαοῦ βρίσκονται πίσω ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴ ὅσο καὶ παράλογη ἐξόντωση πέντε ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων. Γιὰ μᾶς ἐδῶ, φταίνει ἀπλῶς οἱ Γερμανοί. Οἱ ἀντιλήψεις αὐτές κυριαρχοῦν μόνες χωρὶς ἀντίπαλο. Ἀπὸ τὴ μιά τὶς ἔχει υἰοθετήσῃ ὁ μυθοπλάστης χώρος τῶν μέ-

σων μαζικῆς «ἐνημέρωσης». Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἡ σύγχρονη ἱστορία δέν εἶναι ἰδιαίτερα ἀγαπητὴ ὡς «ἐπιστημονικὴ κατεύθυνση». Ἀλλὰ καὶ νὰ ἦταν, πῶς θὰ μπορούσε νὰ ἀντιδράσῃ ἡ ἀρχαιομανῆς ἱστοριογραφία μας ἀφιερωμένη καθὼς εἶναι στὴ συσσώρευση ἀσήμαντων «πηγῶν» ἔτσι, χωρὶς νόημα, ἀρχὴ καὶ τέλος. Σὲ ἄλλες χώρες ἀρχίζουν νὰ ὑποψιάζονται τὶς πάμπολλες πτυχές τῶν γεγονότων. Στὴ Γαλλία, παραδείγματός χάριν, ξέσπασε σκάνδαλο ὅταν ἱστορικοὶ ἀνακάλυψαν τὴν προθυμία τῶν τοπικῶν — γαλλικῶν — ἀρχῶν τοῦ Παρισιοῦ νὰ εὐθυγραμμιστοῦν μὲ τὴν ἀντιεβραϊκὴ ἐκστρατεία τῶν ναζί.

Στὴ χώρα μας, τὴν ἀναμάρτητη, ποτέ δέν δόθηκε σημασία στὶς δηλώσεις τῶν λίγων Ἑβραίων πού γλίτωσαν ἀπὸ τὸ χαμό, σύμφωνα μὲ τὶς ὁποῖες — στὴ Θεσσαλονικὴ ἰδιαίτερα — οἱ ἑλληνικές ἀρχές καὶ πολλοὶ κάτοικοι βοήθησαν στὴν ἐκτόπιση τῶν Ἑβραίων. Κανεὶς δέν ἀσχολήθηκε μὲ τὸ τεράστιο θέμα τῆς κατάληψης ἢ ἀρπαγῆς ἐβραϊκῶν περιουσιῶν ἀπὸ Ἕλληνες — ἀπὸ «εἰδικούς Ἕλληνες», οἱ περισσότεροι τῶν ὁποίων «ἀμείφθηκαν» μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ γιὰ «ὑπηρεσίες» πού πρόσφεραν στοὺς κατακτητές. Κανεὶς δέν ἐνοχλήθηκε ἀπὸ τὶς μεταπολεμικὲς διαδικασίες ἐπικύρωσης καὶ νομιμοποίησης τῶν καταλήψεων καὶ τῶν ἀρπαγῶν καὶ ἀπὸ τὸ τερατῶδες σκάνδαλο τῆς μὴ ἀπόδοσης — σὲ πολλὲς περιπτώσεις μὲ τὴ συμπαιγνία δικαστηρίων καὶ ἀρχῶν — τῶν ἀκίνητων περιουσιῶν — παρὰ τοὺς σχετικoὺς νόμους — στοὺς ἐλάχιστους Ἑβραίους πού γύρισαν στὶς ἑλληνικές πόλεις¹. Δέν θεωρήθηκε ἄξιο ἐπισήμανσης τὸ ὅτι ἡ «τελικὴ λύση» φαίνεται, ἀπὸ πολλὲς ἐνδείξεις, ὅτι εἶχε βαθιές ρίζες καὶ στὴν ἱστορία τῆς χώρας μας ὅπως καὶ στὴν εὐρωπαϊκὴ ἱστορία, καὶ ὅτι δέν ἦταν ἰδιόμορφη εὐρεσιτεχνία λίγων παρανοικῶν στὴ χιτλερικὴ Γερμανία.

Στὴ μνήμη τῶν ἀνθρώπων πού πενήντα χρόνια πρὶν ἔφυγαν γιὰ τὸ δραματικὸ τελευταῖο ταξίδι, στὸ ὄνομα τῆς μνήμης τῆς δικῆς μας πού εἶναι ἴσως τὸ μόνο μας ὄπλο ἀπέναντι στὴν ἀπειλή τῆς ἐπανάληψης τῶν ἐγκλημάτων, σταχυολογῶ λίγα κείμενα ἀπὸ μιά πλούσια γραμματεία πού πείθει γιὰ ἀντισημιτισμὸ στὶς ρίζες κιόλας τῆς ἐθνικῆς μας μορφοποίησης καὶ πλαταίνει στὸ χρόνο καὶ στὸ χώρο τὴν «τελικὴ λύση». Ἔτσι, γιὰ νὰ μὴν ἰσχυρισθεῖ κανεὶς ὅτι «φταίνει μόνον οἱ Γερμανοί» καὶ μάλιστα οἱ πιὸ παράφρονες ἀπὸ αὐτοὺς.

1821, Ὀδησσός. Στὴν κηδεία τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου τοῦ Ε'

«(...) Μετὰ δὲ τρεῖς ἡμέρας μετεφέρθη τὸ πτώμα τοῦ Πατριάρχου ἀπὸ τὴν Μητρόπολιν Ῥωσσοικὴν ἐκκλησίαν εἰς τὴν γραικὴν καὶ ἐτάφη κατ' αἴτησιν τῶν Γραικῶν μὲ τὴν αὐτὴν πομπὴν καὶ παράταξιν. Κατ' αὐτὴν τὴν ἡμέραν διέταξεν ἡ ἀστυνομία: "Πάντὰ τῶν ἀνοικτῶν, ἔδραμεν ὁ ὄχλος εἰς τὴν χάδραν τῶν Ἑβραίων, διήρπασαν καὶ κατακερμάτισαν αὐτὴν. Διεδόθη ψευδὴς φήμη

ἔθνος νὰ μὴν ἐμπορευθῇ τις ἀλλὰ νὰ συνέλθουν εἰς τὴν τελετὴν". Εἰς τὴν διάταξιν αὐτὴν δέν ὑπῆκουσαν οἱ Ἑβραῖοι καὶ ὡς ἐκ τούτου προῆλθε μεγάλη ταραχὴ καὶ ἀνωμαλία. Διεπράγησαν πολλοὶ τραπέζιται ἀπὸ τὸν λαὸν ἔχοντες τὰ καταστήματα ἐπειδὴ οἱ Ἑβραῖοι περιφρόνησαν τὸν Πατριάρχην εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἔδωσε προσταγὴ ἡ ἐξουσία πρὸς ἱκανο-

ποίησιν αὐτοῦ νά σκοτωθῶν. Καί τήν ἄλλην ἡμέραν ἔφεραν ἀπό τὰς ἐξοχάς καί χωρία 30 ἀμάξας φορτωμένας σκοτωμένους καί πληγωμένους Ἑβραίους εἰς τήν πόλιν. Ἡ ἄστυνομία ἀφοῦ κατέπαινε τήν ταραχήν, συνέλαβε 300 πρωταιτίους τῆς ταραχῆς καί διαρπαγῆς, Ρώσους καί Γραικούς καί τοὺς ἐφυλάκισεν. Οἱ δὲ Ἑβραῖοι σύστησαν τριμελῆ ἐπιτροπὴν καί παρουσιάσθη αὐτῇ εἰς τὸν Νομάρχην μὲ κατάλογον διὰ 3 ἑκατομ. ρούβλια ζημία αἰτούσαν ἀποζημιώσιν. Οἱ δὲ φυλακισμένοι, ἐντός 30 ἡμερῶν ἔφυγον ἀπὸ τὴν φυλακὴν. τῆς πύλης οὐσης ἀνοι-

κτῆς καί τοῦ σκοποῦ ἀδιαφοροῦντος. Ἡ ἐπιτροπὴ μαθοῦσα τοῦτο, ἔδραμε εἰς τὸν Νομάρχην καί ἔκαμε τὰς παρατηρήσεις τῆς καί διεμαρτυρήθη εἰπούσα ὅτι δὲν ἐκτελοῦνται οἱ Νόμοι. Ὁ δὲ Γκράφ Λανζερὸν τῆς ἀπάντησε: "Ναί, τό βλέπω καί ἐγώ ὅτι οἱ Νόμοι καταπατοῦνται διότι σεις οἱ Ἑβραῖοι ἀπό ἐθελοκακίαν σας δὲν ὑπακούσατε τὴν Ἀστυνομικὴν διάταξιν τὴν ἡμέραν τῆς τελετῆς τοῦ Πατριάρχου. Ἀλεδουζάν", τοὺς εἶπε, καί μὲ τοῦτο τελείωσε ἡ σκηνὴ".

1821. Στὴν ἄλωση τῆς Τριπολιτσᾶς. Ἀπολογία Φωτάκου γιὰ τὴ σφαγὴ τῶν Ἑβραίων

«Οἱ Ἑβραῖοι τῆς Τριπολιτσᾶς καί αὐτοὶ ἐχάθηκαν μαζί μὲ τοὺς Τούρκους, καί ἐθανατώθησαν μὲ περισσότερὰν ἐχθρότητα, διότι οἱ Ἕλληνες ἀπεστρέφοντο αὐτὸ τό ἔθνος ἐκ πατρικῆς παράδοσεως διὰ τὴν σταύρωσιν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, καί διὰ τὰς νεωστὶ γενομένας ὑπ' αὐτῶν κατὰ τῶν Ἑλλήνων ὕβρεις εἰς Κωνσταντινούπολιν, καί ἰδίως διὰ τὸν ἐμπαιγμὸν, τὸν ὁποῖον ἔκαμαν εἰς τό πτώμα τοῦ ἀπαγχονισθέντος Πατριάρχου Γρηγορίου, καί δι' ἄλλα ἀκόμα κακά, τὰ ὁποῖα ἀλλοῦ ἔπραξαν. Εἰς τὴν Κορώνην ἔκαμαν μυριάς κακώσεις κατὰ τοῦ ἐκεῖ ἀρχιερέως καί τοῦ διακόνου του, καί ἀφοῦ καί τοὺς δύο ἐφόνευσαν, ἔρριψαν ἔπειτα τοὺς νεκρούς των ἔξω τοῦ φρουρίου ἀπὸ τὴν κορυφὴν τοῦ τείχους, καί μὲ πολλὴν καταφρόνησιν καί ἐμπαιγμὸν ἔλεγον εἰς τοὺς ἔξωθεν πολιορκητάς Ἕλληνας νά πάρουν

κρέας, ἂν ἔχουν ἀνάγκην. Εἰς δὲ τό Ναύπλιον πάλιν οἱ ἐκεῖ Ἑβραῖοι σκληρῶς ἐβασάνισαν τὸν πληγωθέντα καί αἰχμαλωτισθέντα ἀπὸ τοὺς Τούρκους ἀξιωματικὸν Ἀναγνώστην Κελεπερὴν. Τοιοῦτοι εἶναι οἱ Ἑβραῖοι, ἀσυμβίβαστοι πρὸς τοὺς χριστιανούς. Καί ὁμως, ἔπειτα ἀπὸ ὅλα αὐτὰ, τὴν οἰκογένειαν τοῦ Χανάμ, πλουσίου Ἑβραίου, καί καλοῦ καί ἀγαθοῦ δὲν τὴν ἔδρασαν, ἀλλὰ τὴν ἔθγαλαν ἔξω τῆς πόλεως τὴν προηγουμένην τῆς ἐφόδου ἡμέραν διὰ τῆς μεσιτείας τοῦ Ἀναγνώστη Ζαφειροπούλου, φίλου τοῦ Κολοκοτρώνη, καί διὰ τὴν ἔξοδον ταύτην καί ἐγὼ συνετέλεσα. Ἐνα δὲ ἄλλον Ἰουδαῖον, Λεβὴ ὀνομαζόμενον, πλούσιον ἐπίσης καί καλὸν ἄνθρωπον, ἔσωσε ὁ Κολοκοτρώνης μετὰ τὴν ἐφοδον»³.

1821. Στὴν ἄλωση τῆς Τριπολιτσᾶς. Σωτηρία «πλουσίων καί ἀγαθῶν» Ἑβραίων

«Εἶδα ἓναν Ἑβραῖο, κάτοχο μιᾶς πολὺ μεγάλης περιουσίας, τραπεζίτη τοῦ δεξίῃ, στὸν ὁποῖο εἶχαν παραχωρήσει, γι' αὐτὴν τὴν ιδιότητα, τό δικαίωμα νά ὄπλοφορεῖ, νά φθάνει στὴ σκηνὴ τοῦ Κολοκοτρώνη, γιὰ νά ἐξαγοράσει τὴν ζωὴν τὴν δικήν του καί τῶν παιδιῶν του. Ἡ ζώνη του ἦταν γεμάτη ἀπὸ ἓνα ἔγχειριδιο καί ἀπὸ πιστόλια πού λαμποκοποῦσαν ἀπὸ τό χρυ-

σάφι καί τίς πολύτιμες πέτρες. "Ἑβραῖος καί ἀρματωμένος", τοῦ εἶπε στὴν ἀρχὴ ὁ Κολοκοτρώνης, "εἶναι πράγμα ἀσυμβίβαστο", καί ἀφοῦ τὸν ξεγύμνωσαν ἀπ' αὐτὰ, ἄρχισαν νά συζητοῦν μαζί του. Τοῦ ὑποσχέθηκε τὴν ζωὴν τὴν δικήν του καί τῆς οἰκογενείας του γιὰ 400.000 πιάστρα»⁴.

Ἴσως ἡ «τελικὴ λύση» νά μὴν εἶναι μόνο μία...

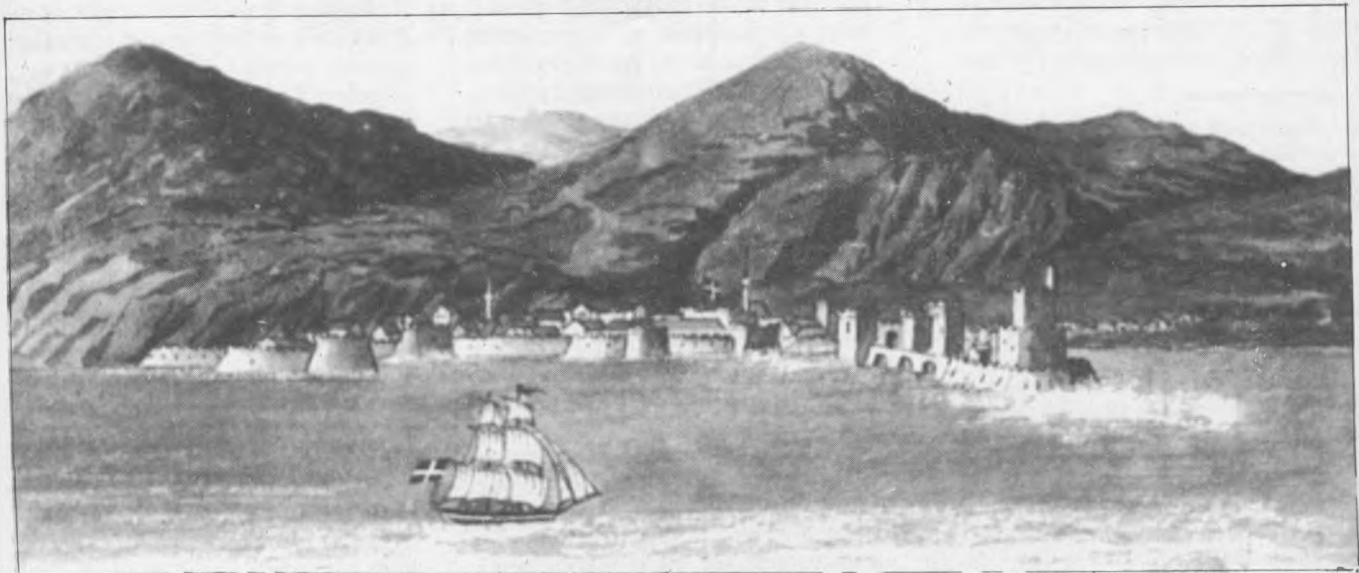
1. Πρὸβλ. σχετικὰ Rae Daken, *The jews of Ioannina*, Cadmus Press, Philadelphia, Pens 1990, σ. 47 κ.ἑ. Mark Mazower, *Inside Hitler's Greece. The experience of occupation*, Yale University Press, New Haven & London 1993, σ. 242 κ.ἑ.

2. Κάρπος Παπαδόπουλος, Ἀπάνθισμα τοῦ ἱστορικοῦ ἀγῶνος τῶν

Ἑλλήνων, Ἀθήνα, χ.χ. σ. 50-51.

3. Φωτάκος, Ἀπομνημονεύματα περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασεως, τ. 1, Ἀθήνα 1899, σ. 252.

4. M. Raybaud, *Mémoires sur la Grèce*, Paris 1824, σ. 467.

Globe Hebdo: 'Αφού διαβάσει κανείς τό βιβλίό σας, Η τέχνη του κινητήρα, αναρωτιέται: Τά ΜΜΕ πληροφοροῦν ἢ ἀποπληροφοροῦν;

Πῶλ Βιρίλιο: Νομίζω ὅτι ἡ ἀπάντησή μου μπορεῖ νά ἐξηγήσει τόν τίτλο τοῦ βιβλίου μου. Ὑπῆρξαν τέσσερα εἶδη κινητήρων στήν ἱστορία: ὁ κινητήρας ατμοῦ, ὁ κινητήρας ἐσωτερικῆς καύσεως καί ὁ ἠλεκτρικός. Καθένας ἀπ' αὐτούς τούς κινητήρες τροποποίησε τή σχέση τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τήν παραγωγή καί τελικά τή σχέση πρὸς τόν κόσμο. Ὅμως, ὁ τέταρτος κινητήρας εἶναι αὐτός τῆς «λογικῆς συνεπαγωγῆς», ὁ κινητήρας τοῦ ἠλεκτρονικοῦ ὑπολογιστή, ὁ κινητήρας τῆς πληροφορικῆς. Στή δεκαετία τοῦ '60 ὁ Ἀϊνστάϊν ἀνήγγειλε τρεῖς βόμβες: τήν ἀτομική, τή βόμβα τῆς πληροφορικῆς καί τή δημογραφική. Ὡστόσο, ἡ πρώτη καί ἡ δευτέρα γεννήθηκαν συγχρόνως: σέ δύο ἐρευνητικά ἐργαστήρια, στό Λός Ἀλάμος τῶν ΗΠΑ ἡ ἀτομική καί στό Μπλέντολεϊ Πάρκ τῆς Μεγάλης Βρετανίας ἡ βόμβα τῆς πληροφορικῆς. Γιά νά καταπολεμηθεῖ ὁ ναζισμός, ὁ ὀλοκληρωτισμός, παρήγαγαν τότε δύο ὀλοκληρωτικῆς μηχανές: τήν ἀτομική βόμβα καί τή βόμβα τῆς πληροφορικῆς. Γύρω ἀπό τόν Ἄλαν Τούρινγκ¹ στό Μπλέντολεϊ Πάρκ ἐφηύραν αὐτό πού θά γινόταν ὁ ἠλεκτρονικός ὑπολογιστής: κατασκεύασαν ἕναν ὑπολογιστή-κολοσσό γιά νά μποροῦν νά ἀποκρυπτογραφοῦν τά μηνύματα τῆς Βέρμαχτ. Οἱ δύο βόμβες πορεύτηκαν ἡ μιὰ δίπλα στήν ἄλλη. Ἡ ἀτομική βόμβα ἐξεργάσθη τή Χιροσίμα, ἡ ἄλλη ἐκρήγνυται τώρα. Ξεσπάει μέσα στήν κοινωνία ἀπό τή στιγμή πού δέν τίθεται πλέον ζήτημα ἐπεξεργασίας μόνον τῶν δεδομένων (γνωρίζουμε ὅτι ἡ πληροφορικῆ τῆς διαχείρισης ἀπαίτησε τή δημιουργία τῆς Ἐπιτροπῆς Πληροφορικῆς καί Ἐλευθερίας). Ἀλλά τώρα πρόκειται γιά τήν πληροφορικῆ τῆς ἀναπαράστασης καί τοῦ ὁμοιώματος. Τά πο-

1. Alan Turing, Βρετανός μαθηματικός (1912-1954), μέ πληθώρα ἐργασιῶν μαθηματικῆς λογικῆς. Ἐπεξεργάστηκε τό μοντέλο τῶν μηχανῶν ὑπολογισμοῦ.

* Ὁ Paul Virilio εἶναι φιλόσοφος, πολεοδόμος καί εἰδικός ἐπί θεμάτων στρατηγικῆς. Τά σπουδαιότερα ἔργα του:
— *Vitesse et politique* [Ταχύτητα καί πολιτική], ἐκδ. Galilée, 1977.
— *Espace critique - Essais sur l'urbanisme et les nouvelles technologies* [Κριτικός χώρος, Πραγματεία γιά τήν πολεοδομία καί τίς νέες τεχνολογίες], ἐκδ. Christian Bourgeois, 1984.
— *L'Horizon négatif* [Ὁ ἀρνητικός ὁρίζωντας], ἐκδ. Galilée, 1985.
— *L'art du moteur* [Ἡ τέχνη τοῦ κινητήρα], ἐκδ. Galilée, 1993.

Μίντια ἢ βόμβα τρίτου τύπου

Γιά νά καταπολεμηθεῖ ὁ ναζισμός, ὁ ὀλοκληρωτισμός φτιάχτηκαν δύο ὀλοκληρωτικῆς μηχανές: ἡ ἀτομική βόμβα καί ἡ βόμβα τῆς πληροφορικῆς...

Εἰσερχόμαστε σέ μιὰ ἐποχή διακυβέρνησης τῶν κοινωνικῶν συμπεριφορῶν, σέ μιὰ ἐποχή κοινωνικῆς κυβερνητικῆς ἐξίσου ἐπικίνδυνης μέ τόν κοινωνικό δαρβινισμό.

συνέντευξη μέ τόν Πῶλ Βιρίλιο

λυμίντια εἶναι ἡ βόμβα τῆς πληροφορικῆς ἐφαρμοσμένη στήν ἀναπαράσταση τοῦ κόσμου, στόν ἦχο, στίς εἰκόνες, στίς πιό ἑτερόκλητες στιγμιαίες πράξεις.

Γ.Η.: Μιλώντας γιά τά μίντια χρησιμοποιεῖτε μιὰ γλώσσα συγγενική μ' ἐκεῖνη τῶν θεωρητικῶν τοῦ πολέμου καί τῶν ἐπιτελικῶν, μιὰ γλώσσα, θά λεγε κανεῖς, σχεδόν πολεμική.

Π. Βιρίλιο: Βεβαίως, διότι οἱ τεχνικές αὐτές γεννήθηκαν ἀπό τόν ὀλοκληρωτικό πόλεμο. Ὁ Β' Παγκόσμιος Πόλεμος ἦταν μιὰ ὀλοκληρωτική κινητοποίηση καί μηχανοκίνηση. Τό φαινόμενο, σέ συνδυασμό μέ τίς τηλετεχνολογίες, προκάλεσε τήν ὀλοκληρωτική ἐπικράτηση τῆς ἐπικοινωνιακῆς τεχνολογίας. Ἡ πληροφορικῆ εἶναι καρπός ἑνός ὀλοκληρωτικοῦ πολέμου: γιά τήν ἀντιπαράθεση στόν ὀλοκληρωτισμό (στόν ναζισμό καί ἐν συνεχείᾳ στόν σταλινισμό) χρειάστηκε ἡ ἐφεύρεση δύο ὀλοκληρωτικῶν συστημάτων, τό ἕνα ἐνεργειακό, δηλαδή ἡ ἀτομική βόμβα, καί τό ἄλλο πληροφοριακό μέσα ἀπό τήν ἀποκρυπτογράφηση τῶν στρατιωτικῶν πληροφοριῶν καί τήν ἀνάπτυξη τῆς πληροφορικῆς μέσα στήν κοινωνία. Ὑπενθυμίζω ὅτι τό πρώτο σύστημα ὑπολογιστῆ σέ πραγματικό χρόνο, τό Wirl Winde, ἐφαρμόστηκε ἀπό τούς Ἀμερικανούς γιά τίς ἀνάγκες τῆς ἀμερικανικῆς πολεμικῆς ἀεροπορίας. Προειδοποιούσε γιά

τό ἐνδεχόμενο τῆς διείσδυσης σοβιετικῶν πυραύλων ἢ βομβαρδιστικῶν πάνω ἀπό τίς ΗΠΑ. Ἦταν τό σύστημα SAGE. Ὁ ὑπολογιστής γεννιέται ἀπό τόν ὀλοκληρωτικό πόλεμο, ὅπως ἡ ἀτομική βόμβα γεννιέται ἀπό τήν ἀντίθεση στόν Χίτλερ. Παρά ταῦτα, ξεχνᾶμε αὐτή τήν ἀπολύτως στρατιωτική διάσταση τοῦ ὑπολογιστῆ.

Γ.Η.: Ὁ χρόνος τῆς πολεμικῆς συνεπιφέρει μιὰ νέα λογική τῶν μέσων ἐπικοινωνίας;

Π. Βιρίλιο: Νομίζω ὅτι τά πολυμίντια προκαλοῦν τήν ἔλευση ἑνός παγκόσμιου χρόνου, ἡ διαφορετικά τόν πραγματικό χρόνο. Τό *live coverage* (ζωντανή κάλυψη) εἶναι ἡ ἔλευση ἑνός ἐνιαίου χρόνου. Μέχρι τώρα ὑπῆρχε ἕνας κοσμικός χρόνος, ἕνας χρόνος οἰκουμενικός, κι ἕνας τοπικός χρόνος. Ὡστόσο, οἱ *live* τεχνολογίες προκαλοῦν τήν ἐμφάνιση ἑνός παγκόσμιου χρόνου πού ἐπιβάλλεται στήν ὀργάνωση τοῦ κόσμου, τόσο στό στρατιωτικό ἐπίπεδο μέ τίς στρατηγικές ἀπαντήσεις σέ πραγματικό χρόνο, ὅσο καί στό οἰκονομικό ἐπίπεδο ἢ στό πολιτικό. Τό πρόβλημα πού τίθεται στό ἐξῆς εἶναι ὅτι ὅλες οἱ ἐξουσίες διακυβεύονται μέσα σ' αὐτόν τόν παγκόσμιον χρόνο. Νά δώσω ἕνα παράδειγμα: ὁ στρατηγός τῆς ἀεροπορίας Chassin ἔλεγε τή δεκαετία τοῦ '60 καί '70: «Οἱ στρατιωτικοί ποτέ δέν ἔλαβαν ὑπόψη τους ὅτι

ή Γη είναι στρογγυλή». 'Αλλά από τη στιγμή που θα πάρουμε υπόψη τη σφαιρικότητα της Γης, αυτό σημαίνει ότι αναφερόμαστε σ' έναν παγκόσμιο χρόνο που δεν έχει πλέον να κάνει με την έναλλαγή ημέρας και νύχτας, με την έναλλαγή των μεσημβρινών της ώρας κ.λπ. Αναφερόμαστε σ' έναν χρόνο που είναι σέ θέση να βραχυκυκλώσει τούς τοπικούς χρόνους. 'Εκτοτε, θα εφαρμοστεί αυτό που φοβόταν ο Νόμπερ Βίνερ², ένας από τούς προφήτες, μαζί με τόν Κλώντ Σανόν³, της θεωρίας της πληροφορίας, μιάς κοινωνικής κυβερνητικής δηλαδή, μιάς παγκόσμιας ρύθμισης της ανθρωπότητας μέσω των μίντια. Δέν πρόκειται πλέον μόνο για τήν τηλεόραση, τό ραδιόφωνο και τόν Τύπο: πρόκειται για ένα ολοκληρωτικό σύστημα πληροφορίας και δράσης σέ πραγματικό χρόνο.

Γ.Η.: Είναι μιά καλή ή μιά κακή είδηση αυτή;

Π. Βιρίλιο: Κατ' αρχήν είναι κακή είδηση: διότι αυτό που θα επικοινωνήσουμε θα είναι «κυβερνητικό» και θεωρώ σημαντικό να υπενθυμίσω ότι ή λέ-

ξη «κυβερνητικό» προέρχεται από τό «κυβερνώ», «διευθίνω». Θα δώσω ένα παράδειγμα, δανεισμένο από τόν φιλόσοφο 'Αλαίν. «Δέν επικοινωνεί κανείς παρά μέ εκείνο που είναι σαφές». Είναι σαφές, παραδείγματος χάριν, να ρωτήσεις κάποιον: «Είναι γαλανός ο ουρανός;» Είναι υποχρεωμένος ν' απαντήσει: «Ναί, ο ουρανός είναι γαλανός». 'Αλλ' αυτό δέν είναι επικοινωνία, παρά εξαναγκασμένη απάντηση. Πράγματι, δέν επικοινωνεί κανείς παρά μέ ό,τι είναι σαφές, επικοινωνεί σημαίνει επιτάσσει. Και υπενθυμίζω τή φράση του Ναπολέοντα: «Νά επιτάσσεις σημαίνει να μιλάς στά μάτια του άλλου». 'Αρα, ή κυβερνητική είναι τό *feed-back*, ή ανάδραση, ο εξαναγκασμός σέ μιά συμπεριφορά αντανάκλαστική. Μέσα από τίσ life, τίσ «ζωντανές» πληροφορίες, θρυσκόμαστε σέ μιά κατάσταση κοινωνικής ανάδρασης, δηλαδή ύποβολής των άκροατών, των τηλεθεατών, όλων όσοι συμμετέχουν σ' αυτόν τόν παγκόσμιο χρόνο. Στήν πραγματικότητα δέν επικοινωνοῦμε αλλά επιτάσσουμε. 'Ολ' αυτά πραγματοποιούνται μέ τήν ανάδυση των μελλοντικών παγκόσμιων δικτύων, μέσω του Time-Warner, ή του TNT, μέ τόν Τέντ Τέρνερ ή τόν Ρόμπερτ Μέρντοχ, κ.λπ. Εισερχόμαστε σέ μιά εποχή εφικτής κυβερνητικής των κοινωνικών συμπεριφορών, μιάς κοινωνικής κυβερνητικής, εξίσου επικίνδυνης τελικά μέ τόν κοινωνικό δαρβινισμό. 'Η

αντίδραση είναι ένα φαινόμενο κυβερνητικής.

Γ.Η.: Για πρώτη φορά ζούμε σέ μιά εποχή που θα μπορούσαμε να την ονομάσουμε εποχή παγκοσμιοποίησης (μέσω επικοινωνιακής τεχνολογίας). Θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο πραγματικός παγκόσμιος πόλεμος μόνο τώρα είναι ουσιαστικά δυνατός;

Π. Βιρίλιο: Πράγματι, πίσω απ' αυτή τήν έκδομηχάνιση τής πληροφορίας, πίσω απ' αυτήν τή «πληροφοριακή βόμβα» παίζεται ή τύχη τής πραγματικότητας. 'Η μεγάλη άπειλή είναι ή ήττα των γεγονότων. 'Εκείνο που μετράει στό έξής είναι ή επικοινωνία, κι όχι πιά τό γεγονός. Τό γεγονός κυριαρχείται από τήν αναπαράστασή του, τή σκηνοθεσία του. 'Η εικόνα έχει μεγαλύτερη σημασία από τό πράγμα τό όποιο εικονίζει. Πίσω απ' αυτές τίσ τεχνολογίες, που γεννήθηκαν από τόν ολοκληρωτικό πόλεμο, υπάρχει μιά άρνηση τής πραγματικότητας, μιά αποπραγμάτωση. Θα μπορούσαμε μάλιστα να πούμε ότι ο Χίτλερ εξαιτίας αυτών των δύο βομβών, τής ατομικής και τής πληροφορικής, κατά κάποιο τρόπο, κέρδισε. 'Αντί για έναν ολοκληρωτισμό (του ναζισμού, που νικήθηκε) υπηρετούμαστε από δύο νέους: τήν πυρηνική άπειλή και τήν άπειλή τής πληροφορικής.

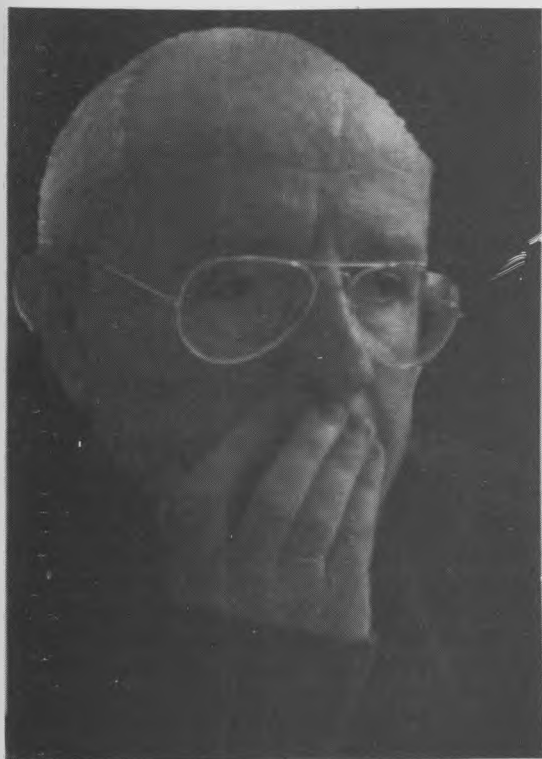
Γ.Η.: Θεωρείτε τό βιβλίο σας ως είδος μανιφέστου. 'Αλλωστε τό περιεχόμενό του πάει πολύ πέρα από μιά άπλή προειδοποίηση ενάντια στα μέσα μαζικής επικοινωνίας.

Π. Βιρίλιο: Τά ΜΜΕ άπειλοῦν τή γραφή των γεγονότων. Κατά κάποιο τρόπο οί τεχνολογίες τής πληροφοριακής πλαισίωσης είναι τεχνολογίες που πραγματεύονται τήν πραγματικότητα όπως τό συνθεσάιζερ ήχητικής πληροφορίας χειρίζεται τή μουσική! 'Όταν άκούμε τόν Πάμπλο Κάζαλς να παίζει βιολοντσέλο ή όταν άκούμε τό συνθεσάιζερ δλέπουμε καθαρά τή διαφορά. 'Όμως, όταν δλέπουμε μιά live, ζωντανή πληροφορία τύπου CNN, π.χ. στή διάρκεια του Πολέμου του Κόλπου, είναι αδύνατο να τή συγκρίνουμε μέ τήν κατάσταση που επικρατεί επί τόπου. Δέν αντιλαμβανόμαστε τή λησμονία τής πραγματικότητας: δέν δλέπουμε ποτέ τήν ήττα των γεγονότων.

Γ.Η.: Μέχρι τώρα ή παρουσία των μίντια στους πολέμους δέν ήταν ποτέ τόσο εμφανής. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι άλλαξε άκόμη και ή έννοια του πολέμου εξαιτίας τής ανάμειξης των μίντια;

2. Nobert Wiener, 'Αμερικανός επιστήμονας (1914-1964), ιδρυτής τής κυβερνητικής.

3. Claude Shannon, 'Αμερικανός μαθηματικός (1916), συγγραφέας τής μαθηματικής θεωρίας τής επικοινωνίας ή θεωρίας τής πληροφορίας (1949).

Π. Βιρλίλιο: Οι Άμερικανοί, μετά τόν Πόλεμο τού Κόλπου, λένε ότι ο πόλεμος δέν διεξάγεται πλέον μέσα στόν κόσμο, αλλά μέσα στην πληροφοριόσφαιρα (infosphère). 'Ο πραγματικός χώρος τού άγώνα είναι ή σφαίρα τής γενικευμένης πληροφορίας σέ πραγματικό χρόνο. 'Υπενθυμίζω ότι ο όρος τού πραγματικού χρόνου είναι κεφαλαιώδης. Διότι άν μία πληροφορία μεταδιδόταν σέ διαφοροποιημένο χρόνο, δέν θά ήταν άπο-τελεσματικό μέσο έξουσίας. 'Η έξουσία είναι ή ταχύτητα τής πιό γρήγορης δράσης, μέ τήν έννοια ότι ή δράση και ή αντίδραση, πρακτικά, λαμβάνουν χώρα ταυτόχρονα. 'Η κατάσταση έχει ως έξής: ή πραγματικότητα μετατοπίζεται από τή γεώσφαιρα στην πληροφοριόσφαιρα. Αυτό άληθεύει όχι μόνο μέ τόν πόλεμο αλλά επίσης και μέ τό οικονομικό σύστημα: οί χρηματιστικές συναλλαγές, τό μεγαμπάιτ-χρήμα (megabit-money) πραγματοποιούνται στό επίπεδο τής πληροφοριόσφαιρας! Τό νόμισμα δέν είναι πλέον ή σταθμισόμενη πραγματικότητα τού χρυσού ή τού άργύρου, ούτε καν τών τσέκ, αλλά οί ηλεκτρονικές ώθήσεις και τά άτομα πού παίζουν μ' αυτές τίσ ώθήσεις. "Όπως τό λέει ο Φρανσουά Ρασλίν στό βιβλίο του *Que l'argent soit*, από τό χρήμα τριών διαστάσεων, δηλαδή τό αντικείμενο-νόμισμα, περάσαμε στό χαρτονόμισμα και στό τσέκ, μέ δύο διαστάσεις αυτά, και τέλος σέ ένα νόμισμα μέ μηδέν διαστάσεις: τήν ηλεκτρονική ώθηση. Αυτό είναι ή «πληροφοριόσφαιρα». Τό ίδιο

ισχύει και στό στρατηγικό επίπεδο. Στό οικονομικό επίπεδο, αυτό φαίνεται καθαρά μέ τό programm-trading αυτόματης προσφοράς. Είδαμε τά άποτελέσματα του τό 1987 και τό 1993 μέ τό Διεθνές Νομισματικό Σύστημα.

Τά ίδια ισχύουν και μέ τό κοινωνικό σύστημα: ή αυτοματοποίηση πετάει τούς ανθρώπους στό δρόμο, αυξάνει τήν άνεργία. 'Η πληροφορική καταργεί μαζικά τούς ανθρώπους από τήν παραγωγή, κι αυτό έπ' άπειρον... Φτιάχνεται έτσι ένα σύστημα καταστροφικό. "Όπως ή βιοπολιτική υποβίβαζε τίσ φυλές, έτσι ή τηλεπολιτική καταργεί τόν όποιοδήποτε ύπέρ τής μηχανής και τής ρομποτικής.

Γ.Η.: *Υπήρξε μία συνάντηση ανάμεσα στό σύγχρονο πολεμικό φαινόμενο, τήν τρομοκρατία, κι αυτή τή νέα οικονομία τής πληροφοριακής όθόνης πού επικαλείσθε. Όταν έξερράγη μία βόμβα στό Γουόρλντ Τρέιντ Σέντερ τής Νέας 'Υόρκης, ενέργεια πού τήν προκάλεσε μία μεμονωμένη τρομοκρατική πράξη, άπειλήθηκε δλόκληρο τό παγκόσμιο χρηματιστικό σύστημα...*

Π. Βιρλίλιο: "Αν έξετάσουμε αυτό τό τελευταίο γεγονός θά διαπιστώσουμε ότι είναι σημάδι έξίσου σημαντικό μέ τό βομβαρδισμό τής Χιροσίμα, τό 1945. 'Η άτομική βόμβα, έλεγε ο 'Αινστάιν, ήταν ή πρώτη βόμβα: δηλαδή ή άρχή μίας ριζικής άλλαγής τής φύσης τού πολέμου. "Όμως, οί μοριακές βόμβες τών τρομοκρατών, πού θέλησαν νά τινάξουν στόν άέρα όχι μόνο τό Γουόρλντ Τρέιντ Σέντερ (WTC) αλλά και τό Σίτυ στό Λονδίνο, είναι έξίσου σημαντικές μέ τή βόμβα τής Χιροσίμα, μέ μόνη διαφορά ότι αυτή τή φορά πρόκειται για μία προσάθεια καταστροφής τής πληροφοριακής βόμβας! 'Επιτίθενται έναντίον τής πηγής τού νέου πλούτου, πού αντιπροσωπεύει τό WTC ή τό Σίτυ στό Λονδίνο, οί χώροι στους όποιους γίνεται ή διαχείριση τής παγκόσμιας οικονομικής ισχύος. Πρόκειται για μία άπόπειρα νέου τύπου. Είναι μία άπόπειρα πού δείχνει τή σπουδαιότητα ενός είδους τρομοκρατίας πού δέν διατάζει νά επιτεθεί έναντίον τού ίδιου τού κέντρου τής πληροφοριακής έξουσίας, τής έξουσίας τής κοσμοοικονομίας. Δέν πρόκειται πλέον για κάποιο αυτοκίνητο πού εκρήγνυται στό δρόμο, στή Βυρηττό ή άλλου, αλλά για τήν άμφισβήτηση αυτής τής ίδιας τής κοσμοοικονομίας, αυτού τού παγκόσμιου χρόνου, τής πληροφοριόσφαιρας πού κουβαλάει τόν πλούτο και επιτρέπει στην οίκονομική δύναμη νά έγ-

καθίσταται σ' δλόκληρη τήν κλίμακα τής παγκόσμιας αυτοκρατορίας.

Γ.Η.: *Άς μιλήσουμε για τή συνάντηση πολέμου και μίντια. Χρησιμοποιώντας τή γλώσσα σας θά μπορούσαμε νά πούμε ότι τά ΜΜΕ γίνονται όπλο. Ένας δημοσιογράφος γίνεται στρατιώτης, ένας rigiste λειτουργεί ως έλεύθερος σκοπευτής, ένας ιδιοκτήτης έφημερίδας γίνεται πολιτικός άνδρας. Αυτό σάς φαίνεται άπειλητικό;*

Π. Βιρλίλιο: Βεβαίως, διότι ή έξουσία άσκειται πάντοτε μέ τή μέγιστη δυνατή ταχύτητα. 'Όσοσο σήμερα, ή μέγιστη ταχύτητα δέν είναι πλέον εκείνη τού μαχητικού άεροπλάνου ούτε καν εκείνη τών πυραύλων ή τού ύπερηχητικού χώρου, αλλά εκείνη τής έπικοινωνίας σέ πραγματικό χρόνο, δηλαδή ή ταχύτητα τών ηλεκτρομαγνητικών κυμάτων. Τό τρίτο στρατιωτικό συγκρότημα έγκαθίσταται. Τό πρώτο ήταν ένα συγκρότημα «στρατιωτικό-βιομηχανικό» πού, στόν Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, λανσάρησε ο στρατηγός 'Αιζενχάουερ. Τό δεύτερο συγκρότημα, τό «στρατιωτικό-έπιστημονικό» είδε τό φώς στόν πόλεμο τού Βιετνάμ και στή συνέχεια μέ τόν «πόλεμο τών άστρων». Τό τρίτο συγκρότημα, τό «στρατιωτικό-πληροφοριακό», άρχίζει νά εγκαθίσταται μέ τό τέλος τού Ψυχρού Πολέμου και τήν κατάρρευση τού τείχους τού Βερολίνου. Στό έξής ή στρατιωτικοπολιτική έξουσία οργανώνεται στόν παγκόσμιο χρόνο. Κατά κάποιο τρόπο, ο πόλεμος δέν διεξάγεται στή γεώσφαιρα, στή γεωγραφία, αλλά στην πληροφοριόσφαιρα. Ένα παράδειγμα: Σήμερα, για νά έχει κανείς τήν ύπεροχή σέ μία σύγκρουση πρέπει νά κυριαρχεί μέ τούς δορυφόρους, τήν άεροπορία και τά μίντια. 'Ο στρατηγός Σμίθ, ένας εκ τών συμβούλων τού CNN, έλεγε: «'Η έπικοινωνιακή κάλυψη σέ μία σύγχρονη σύγκρουση είναι έξίσου σημαντική μέ τήν άεροπορική κάλυψη έν ώρα μάχης».

Γ.Η.: *Άρα, μήπως επιβάλλεται μία έπέμβαση στά μίντια; Μήπως πρέπει νά δημιουργήσουμε μία άλλη έννοια τής δημοσιογραφίας;*

Π. Βιρλίλιο: Περισσότερο από ποτέ. 'Εχουμε άνάγκη από ύπερδημοσιογράφους πού θά ήταν σάν τόν Θουκυδίδη ή τόν 'Ηρόδοτο. 'Ατομα ικανά, χάρη στή γραφή τους, νά έρμηνεύουν ένα γεγονός. Αυτός ο ύπερδημοσιογράφος είναι ένα άτομο πού έπιστρέφει στή γραφή. Δηλαδή στην έρμηνεία τών γεγονότων. Δέν ικανοποιείται πιά μέ τό νά

έπικοινωνει ό,τι είναι σαφές, καθώς θά έλεγε ό Άλαίν. Ό δημοσιογράφος έρμηνεύει όπως ό μουσικός. Ξέρουμε πολύ καλά ότι ή μουσική του Μπετόβεν ή του Μπάχ έξαρτάται από την έρμηνεία. Τό ίδιο και τά γεγονότα. Ό δημοσιογράφος έπικοινωνει ό,τι δέν είναι σαφές, ό,τι άπαιτεί μίαν όρισμένη ύποκειμενικότητα. "Ένας δημοσιογράφος δέν θά 'χει ποτέ διπλή γλώσσα, μία γιά την έπαγγελματική του ιδιότητα στον δημόσιο χώρο, και μία δεύτερη, μέ ήσυχη τή συνείδηση γιά τή συνείδησή του στον ιδιωτικό του χώρο." Αν έπικοινωνούμε μόνο ό,τι είναι σαφές δέν πληροφορούμε πλέον, αλλά διολισθαίνουμε στους πλαταιασμούς.

Γ.Η.: Μήπως, όμως, έτσι κινδυνεύουμε ν' άπομακρυνθούμε από την κλασική άγγλοσαξωνική δημοσιογραφική αντικειμενικότητα;

Π. Βιρίλιο: Νομίζω, έντίμως, ότι στό έξής όφείλουμε ν' άνησυχούμε γιά την άγγλοσαξωνική έπιρροή στον πολιτισμό μας. Έπαναλαμβάνω: νομίζω ότι αυτό πού τέθηκε σέ έφαρμογή κατά τή δεκαετία του '40 γύρω από τον Άλαν Τούρινγκ είναι μιά άπόλυτη άπειλή. Δέν ύπάρχει μόνον ή ΓΑΤΤ και ή είσοδή των τηλεοπτικών, άμερικανικών και άλλων, προγραμμάτων. Ύπάρχει μιά πιό θεμελιακή άπειλή, εκείνη τής κοινωνικής κυβερνητικής γιά την όποία μιλούσα νωρίτερα, τά συστήματα δηλαδή έπεξεργασίας των πληροφοριών. Προσωπικά δέν δέχομαι τον «συνθεσίζερ των γεγονότων». Είναι ένα ύποπτο αντικείμενο. Αυτό τό αντικείμενο γεννήθηκε, όπως έλεγα, γιά νά καταπολεμήσει τον όλοκληρωτισμό. Άλλά γιά ν' άντικρουσθεί ή ναζιστική διοπολιτική, οι Άγγλοσάξωνες ανακάλυψαν την τηλεπολιτική και τό έπραξαν γιά νά πολεμήσουν έναντίον του ναζισμού κι έναντίον όλων των θανατηφόρων πρακτικών πού γέννησε ή Εύρώπη του Ιταλικού φασισμού και ναζισμού. Τώρα, όμως, είμαστε ύποχρεωμένοι νά συμβιώσουμε μ' αυτές τές δύο δόμδες: την άτομική δόμδα και την πληροφοριακή δόμδα. Τό ζήτημα δέν είναι ν' άρνηθεί κανείς τή συμβολή τής πληροφορικής στον πολιτισμό μας, αλλά νά άγωνισθεί έναντίον τής πρωτοκαθεδρίας τής, έναντίον του ίμπεριαλισμού τής. Τά πολυμίντια είναι μιά μορφή αυτού του ίμπεριαλισμού, αυτού του τεχνολογικού ζηλωτισμού.

Γ.Η.: Κατηγορείτε επίσης τους Άγγλοσάξωνες ότι μετέτρεψαν την πληροφορία σέ έμπόρευμα...

Π. Βιρίλιο: Δέν πρόκειται νά κηρύξω τον

πόλεμο στον άγγλοσαξωνικό πολιτισμό! Λατρεύω τους Άμερικανούς (άκόμη κι αν άνησυχώ γιά την Άμερική). Λέω ότι κάθε φορά πού έφευρίσκει μιά νέα τεχνολογία, έρχεται στό φώς και μιά νέα άρνητικότητα, ένα ιδιότυπο άτύχημα. "Όταν έφευρίσκει ό σιδηρόδρομος έφευρίσκει και ό έκτροχιασμός, όταν έφευρίσκει τό άεροπλάνο έφευρίσκει και ή συντριβή στό έδαφος, ό ήλεκτρισμός φέρνει μαζί του και την ήλεκτροπληξία κ.ο.κ." Όταν έφευρίσκει ή πληροφορική έφευρίσκει μιά νέα άρνητικότητα. Άλλά άρνούμαστε αυτή τή νέα άρνητικότητα, γιάτι είναι λιγότερο έμφανής, διότι δέν είναι τόσο έμφανής όσο τό συντριμμα του άεροπλάνου στό έδαφος ή ή ήλεκτροπληξία πού σκοτώνει άκαριαία ένα άτομο. Δέν ύπάρχουν καθαρά άντικείμενα, και κάθε νέο άντικείμενο διαθέτει την άρνητικότητά του. "Όταν έφευρίσκει τό πλοίο έφευρίσκει συνάμα και τό άρνητικό του: τό ναύαγιο. Δέν πρόκειται γιά ψεύδος αλλά γιά κάτι τό άρνητικό." Όστόσο, ύπάρχει ένα ιδιότυπο άτύχημα τής κυβερνητικής πού τό κατήγγειλαν δύο άνδρες: ό Νόμπερ Βίνερ, αυτός δηλαδή πού έθεσε σέ έφαρμογή την πρώτη κυβερνητική, και ό Γιόζεφ Βάιξενμπάουμ, είδικός τής τεχνητής ευφυΐας. Και οι δύο, ό Νόμπερ Βίνερ τό 1948 και ό Βάιξενμπάουμ τή δεκαετία του '80, έπέστησαν την προσοχή γιά τό παραλήρημα του έργαλειακού λόγου. Δέν κάνω τίποτε παραπάνω παρά νά παίρνω τή σκυτάλη των άνησυχιών τους.

Γ.Η.: Ποιό θά ήταν λοιπόν τό άρνητικό αυτής τής υπερπληροφόρησης;

Π. Βιρίλιο: Καλή ή έρώτηση γιά μιά δεινή άπάντηση. Τό αντίθετο, τό άρνητικό αυτής τής υπερπληροφόρησης, είναι μιά σύγχυση, ένα πνίξιμο μέσα στα γεγονότα, μιά ήττα των γεγονότων. Ό κόσμος μας γίνεται κόσμος χωρίς άναφορές, ή υπερπληροφόρηση δημιουργεί έναν πύργο τής Βαβέλ. Μερικοί τό πληρώνουν ήδη πολύ άκριβά...

Γ.Η.: Πώς θ' άποφύγουμε νά γίνουμε θύματα τής υπερπληροφόρησης; Έσείς ό ίδιος διαβάζετε πολύ έφημερίδες, βλέπετε πολύ τηλεόραση;

Π. Βιρίλιο: Βεβαίως. Είμαι μάλιστα έρασιτέχνης τής τηλετεχνολογίας. Άκριβώς, όμως, επειδή είμαι έραστής αυτής τής τέχνης άνησυχώ μέ την άρνητικότητά τής. "Όπως έλεγα, ό σιδηρόδρομος έφερε τό δυστύχημα του έκτροχιασμού, την άρνητικότητά του." Όπως έλεγα, ό σιδηρόδρομος έφερε τό δυστύχημα του έκτροχιασμού, την άρνητικότητά του. Έκείνη την έποχή ύπήρχαν δύο τύποι

**Περισσότερο από ποτέ
έχουμε
ανάγκη από
υπερδημοσιογράφους,
σάν τον Έρόδοτο
και τον Θουκυδίδη:
άτομα ικανά
νά έρμηνεύουν
τά γεγονότα,
άτομα ικανά νά
γράφουν...**

μηχανικών: εκείνοι πού έργάζονταν πάνω στην άτμομηχανή και τά θαγόνια και εκείνοι πού έργάζονταν ως αρχιτέκτονες, μηχανικοί των γεφυρών και των όδοστρωμάτων, πού έφτιαχναν τές σιδηροτροχιές και τους σταθμούς. Μέ την επανάσταση των μεταφορών δημιουργήθηκε ένας νέος τύπος μηχανικού: ό μηχανικός κινήσεως. Δηλαδή εκείνος πού αντιμετώπιζε τή σιδηροδρομική καταστροφή. Τό 1880 συναντήθηκαν σίς Βρυξέλλες και έθεσαν σέ έφαρμογή ένα σύστημα άποτροπής των έκτροχιασμών: τό σύστημα-μπλόκ (αυτό άκριβώς πού έπιτρέπει και σήμερα στα τρένα μεγάλης ταχύτητας —TGV— νά μήν έκτροχιάζονται). Μέ την επανάσταση των μεταβιβάσεων και τής επικοινωνίας πρέπει νά έφευρεθεί ένα σύστημα επικοινωνίας, ένα σύστημα-μπλόκ πού θά απέτρεπε τές πληροφοριακές καταστροφές. "Όχι γιά νά άπαγορευθεί ή πληροφορία αλλά γιά νά άποτραπεί ή άρνητικότητά τής, όπως οι μηχανικοί των σιδηροτροχιών απέτρεψαν την άρνητικότητα του έκτροχιασμού. Διότι σήμερα μέ την πληροφορική ύπάρχει γενικός έκτροχιασμός. Είναι σκανδαλώδες! Έκτροχιασμός στον Πόλεμο του Κόλπου, έκτροχιασμός στην Γιονγκοσλαβία, έκτροχιασμός στην Άμερική, έκτροχιασμένα τά προάστια, έκτροχιασμός παντού, αλλά κανείς δέν άσχολείται μέ τον έκτροχιασμό τής πληροφορικής, τής μετάδοσης τής πληροφορίας." Αποτέλεσμα: όδεύουμε πρός καταστάσεις άπολύτως άρνητικές. Προσοχή!

Η εικόνα του ρατσιστή, με τό «περιθωριακό» παρουσιαστικό και τίς εξαθλωμένες συνθήκες ζωής, πλάσθηκε στην ένωμένη Γερμανία με περισσή φροντίδα και ιδιαίτερη επιτηδειότητα από τούς κάθε λογής κρατούντες —πολιτικούς και πνευματικούς— με τίς ελάχιστες εξαιρέσεις νά επιβεβαιώνουν τόν κανόνα, πρωτοστατούντων τών ΜΜΕ. Οί «συνήθεις ύποπτοι» και ίσως και πραγματικοί διεκπεραιωτές τών ρατσιστικών εκτρόπων, πού συλλαμβάνονταν και συλλαμβάνονται, είναι σχεδόν πάντα άνεργοι, άτομα προβληματικά, χωρίς «κοινωνικό περίγυρο», ό ζωτικός τους χώρος στοιχειοθετείται σχεδόν πάντα από ένα μικρό, ακατάστατο και κυρίως δρόμικο δωμάτιο, όπου άνευρίσκεται ή δέν άνευρίσκεται έντυπο υλικό νεοναζιστικού περιεχομένου, ή συνεντευξιαζόμενη μητέρα τους —πατέρας συνήθως δέν υπάρχει— έχει σχεδόν πάντα ένα «άπλοϊκό» παρουσιαστικό και δέν χειρίζεται ποτέ μέ ευχέρεια τή γλώσσα, ενώ συνήθως έχουν έκτίσει κάποιες ποινές στη φυλακή.

Τό περιθώριο, στό οποίο τούς έχει άθήσει ή κοινωνία, άποκτά άπλωσ και τή φαιάς άποχρώσεως ρατσιστική βία. Οί πολιτικοί άγορεύουν έναντίον τους χρησιμοποιώντας τους ως άλλοθι για τήν θέσπιση ρατσιστικών νόμων, οί δικαστικοί τούς καταδικάζουν —συχνά μέ τό έλαφρυντικό του «προβληματικού» από-μω— οί κοινωνιολόγοι, ψυχολόγοι άλλα και οί ύπηρέτες του Τύπου έπιχειρούν νά τούς «κατανοήσουν», ό φακός τής τηλεόρασης τούς άπαθανάτιζει μέ όλη τους τή μιζέρια, οί θεατές έπιρρίπτουν τό συλλογικό τους ανάθεμα συνεχίζοντας νά έξωτερικεύουν καθημερινά τόν δικό τους ρατσισμό, άποκλείοντας, περιφρονώντας, στίγματιζοντας τό «Άλλο», τό «Ξένο» μέσα στό νόμιο πλαίσιο, χωρίς ν' ή λερώνουν τά χέρια τους.

Και άκόμη και οί ίδιοι οί ήγέτες τών άκροδεξιών κομμάτων άποστασιοποιούνται δημοσίως από αυτά τά «άποδράσματα», έξακολουθώντας νά έκφωνούν τούς λόγους πού άκριβώς έκτρέφουν τόν ρατσισμό, παρακολουθώντας ίκανοποιημένοι και εκ του άσφαλουσ —γιατί τά «άποδράσματα» είναι εκείνα πού βγάζουν τό φίδι από ήν τρύπα— όχι μόνον τήν άνοδο τής έκλογικής τους δύναμης άλλα κυρίως τήν υιοθέτηση τής πολιτικής τους αντίληψης από τά παραδοσιακά κόμματα —έξαιτίας τής μετατροπής τους σε μαζικούς φορείς (βλ. στήση χριστιανοδημοκρατών, φιλελευθέρων άλλα και σοσιαλδημοκρατών στό ζήτημα τής παροχής άσύλου) όχι μόνον τήν άνοδο τής έκλογικής τους δύναμης άλλα κυρίως τήν υιοθέτηση τής πολιτικής αντίληψης από τά παραδοσιακά κόμματα—. Έτσι, τά προβλήματα τής οικονομικής και κοινωνικής κρίσης μετατρέπονται σε «προβλήματα μετανάστευσης» και «παροχής πολιτικού άσύλου», οί διεκδικήσεις τών έξραζομένων παραποιούνται, άποτυγ-

Ό μύθος του κακομοίρη ρατσιστή

της Λήδας Καζαντζάκη

χάνοντας στήν ούσία τόν κύριο στόχο τους, τήν προάσπιση τών κοινωνικών τους κατακτήσεων από τόν ύπαρκτό έχθρο, τήν έργοδοσία, πού μεταλλάσσεται σε ύπεράσπιση συμφερόντων τά όποια άπειλει ό άνύπαρκτος «έχθρος», οί ξένοι.

Μέ στόχο τόν άντιπερισπασμό από τόν θεσμοθετημένο και καθημερινό ρατσισμό έγκαθιδρύεται μία εικόνα στροβλή ενός δεύτερου άποδιοπομπαίου τράγου (του «κακομοίρη» ρατσιστή), πού χρησιμοποιείται για τήν καταπολέμηση του πρώτου — του ξένου) κοινή συναινέσει τής πλειοψηφίας τών «πετυχημένων» δύο τρίτων, πού έπιτρέπει τόν στιγματισμό του ενός τρίτου «τών χαμένων» ως άποκλειστικού έκφραστή του ρατσισμού.

Έτσι τιτλοφορείται ένα μικρό φυλλάδιο πού εξέδωσε τό Ίνστιτούτο Έρευνας τής Γλώσσας και τής Κοινωνίας στό Ντουίσμπουργκ τής Δυτικής Γερμανίας. Έμπνευστές του είναι τέσσερις έπιστήμονες (δύο παιδαγωγοί και δύο ψυχολόγοι ειδικευμένοι στην έρευνα τής νεολαίας, οί Γερμανοί Γιόζεφ Χέλντ, Χάνς Χόρν και Ρούντολφ Λάιπρεχτ και ό Έλληνας — από τή «δευτερογενιά μεταναστών» — Άθανάσιος Μαυράκης.

Η έρευνα (άποτελούμενη από δύο άντιπροσωπευτικές δημοσκοπήσεις και έναν σημαντικό αριθμό ειδικών μελετών) μέ θέμα «Ό (πολιτικός) προσανατολισμός και ή ύπέρβαση τής πραγματικότητας νέων έξραζομένων» —μισθωτών στην περιοχή τής Βάδης Βυρτεμβέργης— άνήκει στην κατηγορία εκείνη τών μελετών πού σπάνια ξεπερνούν τά στενά όρια τών έπιστημονικών έπετηρίδων και φυλλαδίων, ή και όταν τά ύπερβαίνουν σπάνια τυγχάνουν τής ανάλογης

προσοχής. Όχι γιατί ή γλώσσα τους είναι στριφνή ή τό περιεχόμενό τους δυσνόητο, άλλα γιατί άντιτίθενται στην κυρίαρχη άντίληψη. Στην προκειμένη περίπτωση καταρρίπτουν τήν ευρύτερα διαδεδομένη προκατάληψη ότι νέοι «μή προνομοιούχοι», μέ άδέβαιο έπαγγελματικό μέλλον, ρέπουν περισσότερο προς τά «δεξιά» απ' ό,τι νέοι μέ σίγουρο επαγγελματικό μέλλον και σταθερό κοινωνικό περιβάλλον.

Άς σημειωθεί έδώ ότι τό άντικείμενο τής έρευνας δέν είναι ό δεξιός έξτρεμισμός τής πολιτικά όργανωμένης στόν χώρο αυτό νεολαίας άλλα —μερικά δήματα πιο πίσω— τά ευρέως διαδεδομένα πρότυπα πολιτικών προσανατολισμών πού τοποθετούνται «δεξιά» και οί συνθήκες μέσα στις όποιες δημιουργούνται.

Η μεγάλη χρονική τής διάρκεια — από τό '84 έως τό '90— έπιτρέπει άφ' ενός μέν στους έρευνητές νά παρακολουθήσουν τό φαινόμενο στην εξέλιξη του, άφ' έτέρου έγγυάται τήν έγκυρότητα τών πορισμάτων τής.

Η πρώτη άντιπροσωπευτική τοπική δημοσκόπηση τό '87, πού έγινε σε 543 νέους μαθητευόμενους στόν κλάδο τής μεταποίησης, ηλικίας 18-21 έτών και τών δύο φύλων, έδειξε πόσο μικρό ρόλο παίζουν στην διαμόρφωση του έλεύθερου χρόνου τών νέων οί εκδηλώσεις όργανωμένων φορέων, κομμάτων ή συνδικαλιστικών όργανώσεων. Τό 93% τών νέων δέν πηγαίνει ποτέ σε εκδηλώσεις κομμάτων, τό 87% δέν συμμετέχει σε εκδηλώσεις τών συνδικάτων.

Ένα άλλο συμπέρασμα πού προέκυψε, άποφασιστικής σημασίας για τόν περαιτέρω προβληματισμό, ήταν ή παντελής άπουσία διαφοροποίησης στις

άπαντήσεις νέων ένταγμένων και μη ένταγμένων σε συνδικαλιστικές οργανώσεις αναφορικά με την αντιμετώπιση του «ζήτηματος των ξένων».

Αυτό σε συνάρτηση με την ενίσχυση του φαινομένου της κατανομής των νέων τα τρία χρόνια που ακολούθησαν την πρώτη δημοσκόπηση ανάλογα με τις επαγγελματικές τους προοπτικές και του αυξανόμενου και κοινά αποδεκτού φόβου των συνδικαλιστικών φορέων μπροστά σε μία πιθανή ριζοσπαστικοποίηση του κατώτερου ενός τρίτου προς τα δεξιά — μέσα στην κοινωνία των δύο τρίτων — ώθησε στην εγκατάλειψη της μέχρι τουδε όμοιογενούς αντιμετώπισης των νέων. Ακολούθησε ο διαχωρισμός τους σε «προνομιούχους» (νέους μαθητευόμενους σε ετήμερες επιχειρήσεις της μεταλλοβιομηχανίας — high-tech — με σχετικά υψηλό μορφωτικό επίπεδο — τό 40% είχε απολυτήριο γυμνασίου ή δίπλωμα ΤΕΙ —, σταθερό κοινωνικό περιβάλλον, των οποίων η μελλοντική πρόοδος ήταν εξασφαλισμένη) και «μη προνομιούχους» (νέοι από χειρωνακτικά επαγγέλματα ή άλλα ανάλογα χωρίς κοινωνικό «άντικρισμα», με χαμηλό μορφωτικό επίπεδο και «διαλυμένο» κοινωνικό περιβάλλον, π.χ. παιδιά προερχόμενα από όρφανοτροφεία), που παρ' όλες τις δυσκολες συνθήκες επιδιώκουν μία βελτίωση της επαγγελματικής τους κατάστασης. Έτσι στη δημοσκόπηση «Νεολαία '90» από τους 134 ερωτηθέντες οι μισοί και πλέον ανήκαν στην κατηγορία των «μη προνομιούχων». Και στις δύο ομάδες που επιλέγησαν δειγματοληπτικά για την εξαγωγή συμπερασμάτων, τα στατιστικά χαρακτηριστικά είναι κοινά: τό 60% ανήκει στο γυναικείο ενώ τό 40% στο ανδρικό φύλο, τό 3/4 του συνόλου έχουν τη γερμανική υπηκοότητα, ο μέσος όρος ηλικίας κυμαίνεται μεταξύ 18 και 22 ετών, ενώ τό 91% των νέων μέχρι τό 22 ζει ακόμη μαζί με τους γονείς του.

Τά αποτελέσματα που προέκυψαν αναφορικά με τη διαφοροποίηση των «δεξιών» τοποθετήσεων μεταξύ «προνομιούχων» και «μη προνομιούχων» νέων, προς έκπληξη και των ίδιων των επι-

στημόνων, είναι τουλάχιστον έντυπωσιακά. Τό 27% των «προνομιούχων» κρίνει «θαυμάσιο» τό υψηλό έκλογικό ποσοστό των άκροδεξιών «ρεπουμπλικάνων» στις τελευταίες περιφερειακές εκλογές της Βάδης Βυρτεμβέργης, με τό οποίο επέτυχαν τη θεαματική είσοδό τους στο Κοινοβούλιο του κρατιδίου, ενώ τό ποσοστό αυτό πέφτει, στους «μη προνομιούχους», στο 11%. Τό 60% των «προνομιούχων» υιοθετούν την προκατάληψη ότι οι αίτούντες πολιτικό άσυλο «θέλουν μόνο νά ζήσουν από την ευημερία μας», ενώ μόνο τό 31% των «μη προνομιούχων» άσπάζεται την άποψη αυτή. Μόνο τό 22% των «προνομιούχων», αλλά τό 48% των «μη προνομιούχων» είναι της γνώμης ότι οι αίτούντες

πολιτικό άσυλο πράγματι καταδιώκονται στη χώρα καταγωγής τους.

Ανάλογα άποτελέσματα προέκυψαν στην άποδοχή ή μη συνθημάτων όπως «Μέσα οι ξένοι», άποψη που επικρότησε τό 50% των «μη προνομιούχων» και μόλις τό 18% των «προνομιούχων», ποσοστά που λίγο-πολύ επαληθεύθηκαν (50%-19% αντίστοιχα) στην άξιολόγηση του αιτήματος θεομοθέτησης έκλογικών δικαιωμάτων για τους άλλοδαπούς. Άς σημειωθεί ότι η έχθρική προς τους ξένους στάση των «προνομιούχων» συμβαδίζει με τη φιλική αντιμετώπιση από μέρους τους των άκροδεξιών ρεπουμπλικάνων, άνεβάζοντας τό ποσοστό εκείνων που επιδοκιμάζουν την έκλογική τους άνοδο στο 40%. Αντίθετα, οι «μη προνομιούχοι» και φιλικά διακείμενοι προς τους ξένους παρακολουθούν με άνησυχία την άνοδο της έκλογικής δύναμης της Άκροδεξιάς. Ο συχετισμός ξενοφοβίας και δεξιών προσανατολισμού είναι περισσότερο από έμφανής.

Η μόνη σχετικοποίηση που έπληθε στην «άνοικτή» αυτή εικόνα των «μη προνομιούχων» άφορούσε τό ζήτημα της άνεργίας. Τό 15% των «μη προνομιούχων» είναι της γνώμης ότι για τό ζήτημα της άνεργίας ευθύνονται οι ξένοι — τό ποσοστό μάλιστα αναφορικά με τους πρόσφυγες γερμανικής καταγωγής φθάνει τό 24% — ενώ τό αντίστοιχα ποσοστά των «προνομιούχων» εμφανίζονται εδώ αισθητά χαμηλότερα (6%, 17%).

Η στάση αυτή ξεγγαίται ως προϊόν της άμεσης άλληλεξάρτητης προσωπικών έμπειριών και πολιτικών προσανατολισμών — συγκεκριμένα ως γενικεύσεις των προσωπικών έμπειριών σε πολιτικούς προσανατολισμούς, που μάλιστα

επικροτούνται από τις προσφερόμενες στά ΜΜΕ αίτιολογήσεις των συγκεκριμένων προβλημάτων. Για την καλύτερη κατανόηση παρατίθενται άποσπάσματα από τις συζητήσεις με τους νέους αυτής της κατηγορίας που θίγονται άμεσα, όπως π.χ. οι αίτιολογήσεις για τό πρόβλημα της στέγης. Μεταφέρουμε ένδεικτικά ένα μικρό δείγμα:

« Άν τώρα κάποιος από μās, για παράδειγμα, ψάχνει για ένα διαμέρισμα, τότε λέγεται ότι έρχονται, άς πούμε, πρώτα οι πρόσφυγες γερμανικής καταγωγής και μετά οι πολιτικοί πρόσφυγες. Κι έτσι προκαλείται μετά και τό μίσος όταν βλέπω ότι αυτοί παίρνουν πριν από μένα ένα διαμέρισμα... »

Υιοθετώντας μόνον έν μέρος τη δεδομένη έξήγηση δεξιών προσανατολισμών μέσω του «άνταγωνισμού για είδη έν άνεπαρκεία», οι έρευνητές έπισημαίνουν: «Στήν καθημερινή πρακτική των ανθρώπων, για παράδειγμα, οι ρατσιστικές ή έθνικιστικές ιδεολογίες κατά κανόνα δέν υπάρχουν 'καθ' έαυτές' αλλά είναι στενά συνδεδεμένες με άλλες ιδεολογίες (π.χ. επίδοσης, προσαρμογής, κοινωνικής άνοδου, σεξιστικές ιδεολογίες κ.ο.κ.). Αυτές 'προωθούν', 'ένδυναμώνουν' και 'έξηγούν' κατά κάποιον τρόπο τις ρατσιστικές, ξενοφοβίες και έθνικιστικές όριοθετήσεις και τους αποκλεισμούς. Πού από την πλευρά τους πάλι είναι στην καθημερινότητα των ανθρώπων κατά έναν συγκεκριμένο τρόπο 'χρήσιμες', 'πρακτικές', έχουν εδώ τό δικό τους είδικό 'νόημα' και μπορούν νά όδηγήσουν σε συγκεκριμένες θεμελιώδεις συμπεριφορές ».

« (...) Κατά κάποιον τρόπο υπάρχουν σ' έμās, στη Γερμανία, για παράδειγμα, άρκτοι ξύπνιοι... Ένωώ τέτοιους που

κάνανε κάτι για την ανάπτυξη, για την ανάπτυξη της οικονομίας, εφευρέτες ή κάτι ανάλογο, ξέρω κι εγώ. Ή εφεύρεση του αυτοκινήτου, παραδείγματος χάριν, έγινε στη Γερμανία.

(...) Σ' εμάς στη Γερμανία οι πλούσιοι είναι οι δυνατοί, λοιπόν θέλω κι εγώ ν' ανήκω στους πλούσιους, γιατί... τό χρήμα σέ μιάς είναι δύναμη».

Ο Γκέοργκ, μαθητευόμενος ηλεκτροτεχνίτης με πολύ καλές προοπτικές ανέλιξης, από την κατηγορία των «προνομιούχων», αναφέρεται ως ένα κλασικό παράδειγμα ενός μεγάλου αριθμού εκ των «πετυχημένων» της κοινωνίας των δύο τρίτων, που παρ' ότι δεν προβαίνουν σέ «άνοιχτές» εκδηλώσεις ρατσισμού, ή στάση που κρατούν, περιχαρικοί πάλι πίσω από τ' αχνόμα της ευημερίας, συνεπάγεται απάνθρωπες συνθήκες ζωής για όλους εκείνους που «δεν πέτυχαν».

Η έπαρση που διαπνέει την περιγραφή της Γερμανίας των οικονομικά δυνατών δεν διαφέρει κατά τους έρευνητές κατά πολύ από την έπαρση της Γερμανίας της «άνωτερης άριας φυλής».

Η ταύτιση με τό ισχυρό, μέσα από τό όποιο άντλείται ή αυτοπεποίθηση των προνομιούχων, έχει άπλως διαφοροποιηθεί. Οι προσωποπαγείς δομές έξουσίας των δεκαετιών του '30 και του '40 έδω-

σαν τή θέση τους, μετά τό τέλος του Β' Παγκόσμιου Πολέμου και χάρη «στό οικονομικό θαύμα», στην άνώδυμη έξουσία του χρήματος, του συστήματος παραγωγής του κι ενός τρόπου ζωής που συντελεί στή διατήρησή του. Και άκολουθως ή «ταύτιση με τόν κυρίαρχο τρόπο ζωής, ή αυτοίυποταγή στή δεδομένη "πολιτισμική ήγεμονία" (Γκράμσι) άποτρέπει τήν άντιπαράθεση και τήν πιθανή σύγκυση με ότιδήποτε θά μπορούσε νά τόν άμφισβητήσει. Η στάση άπέναντι στους μετανάστες και τούς πρόσφυγες καθορίζεται για τόσο χρονικό διάστημα από άδιαφορία, όσο δεν προσβάλλει τόν ίδιο τόν τρόπο ζωής. Έδώ βρίσκεται ένας πυρήνας πολιτικά δεξιού προσανατολισμού».

Η ταύτιση με τή «σκληρότητα» του μάρκου και τίς επιδόσεις άπέναντι στόν διεθνή ανταγωνισμό συνεπάγεται, κατά τούς έρευνητές, και κάτι ακόμη: "Εναν όφελμιστικό τρόπο σκέψης που συνοψίζεται στό κυρίαρχο μοτίβο της κοινωνικής άνόδου ενός μαθητευόμενου φύρναρη: «Έχεις κάτι, είσαι κάτι, δεν έχεις τίποτα, είσαι τίποτα».

Έδώ άνευρίσκεται άλλη μία βάση δεξιού προσανατολισμού, πάνω στήν όποια οι άνθρωποι, και στή συγκεκριμένη περίπτωση οι πρόσφυγες και οι με-

τανάστες, κρίνονται άπλως και μόνο σύμφωνα με τό βαθμό χρησιμότητάς τους — όποιοι δεν άποδεικνύονται χρήσιμοι, εκδιώκονται.

Ο μύθος του «μή προνομιούχου» ρατσιστή, άποκλειστικού έκφραστή του γερμανικού ρατσισμού καταρρίπτεται, τουλάχιστον μέσα στό πλαίσιο της έρευνας αυτής, που δεν πρέπει νά ξεχνάμε ότι διενεργήθηκε σέ τοπικό επίπεδο. Ταυτόχρονα, όρθώνεται ένα τείχος ρατσισμού των εήμερούτων, καλυμμένο μάλιστα πίσω από τήν παντοδυναμία του μάρκου και των μεγάλων διομηχανικών συγκροτημάτων, που άν και δημοσίως διακηρύττουν τή διεθνοποίηση τής άγοράς, δημιουργούν στήν πράξη ένα κλειστό κύκλωμα παραγωγής, όπου έγκλωβίζεται ό έργαζόμενος και ταυτίζεται μαζί του άντλώντας μέσα από τήν ταύτιση αυτή τήν αυτοπεποίθησή του. Όποιοσδήποτε έχθρός του συστήματος άνακηρύσσεται σέ προσωπικό έχθρό και όποιαδήποτε έλλάδη του άναζητείται έξω από αυτό. Η κατεδάφιση του θά συνεπαγόταν και τή δημόσια κατάρριψη του μύθου του «κακομοίρη» ρατσιστή. Όμως, άπ' ό,τι φαίνεται, ό δρόμος σέ μία κοινωνία όπου τά άνταντακλαστικά παραμένουν ναρκωμένα είναι άκόμη πολύ μακρύς.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΔΕΛΦΙΝΙ

ΠΕΤΡΑ ΕΛΣΝΕΡ Σακατεμένη Γενιά

Ξαφνικά ο Μάτσε τη ρωτάει: «Γιατί ο γιος σου, ο γιος μιας συντρόφισσας, κατάντησε ένας σκίινχεντ ;»
«Νομίζω ότι υπάρχουν πολλοί λόγοι. Η ζωή στο σοσιαλισμό γινόταν όλο και πιο ανιαρή. Οι κοινοτυπίες και οι αδικίες όλο και πιο φανερές...».

ΒΑΝΕΣΑ ΡΕΝΤΓΚΡΕΪΒ Αυτοβιογραφία

ΕΛΛΗ ΠΑΠΠΑ Η Κορμούνα του 1871...

ΤΑΣΟΣ ΠΑΠΠΑΣ Η χίμαιρα της μεγάλης Αριστεράς

Θεμιστοκλέους 23-25, Αθήνα 106 77, τηλ.: 36 30 955, fax: 64 50 764

Η ΔΟΜΗΣΗ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΧΡΟΝΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ

του Άντώνη Λιάκου

Η έννοια του έθνους έγινε βασική κατηγορία σκέψης που όριζε τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε την ίδια την ιστορία. Χαρτογραφεί ιστορικά το χώρο και σπονδυλώνει το χρόνο. Μέ τη σειρά της, ή γραφή της ιστορίας αναπτύχθηκε, τόσο από την άποψη του έννοιολογικού της υποστρώματος όσο και της θέσμισής της, ως εθνική ιστοριογραφία. Είναι ή παράδοση εντός της οποίας έρευνούμε και γράφουμε. Παράλληλα, όμως, δημιουργεί δομές ισχύος τις οποίες υφιστάμεθα αλλά και αναπαράγουμε.

Οι θεωρίες για την ανάδειξη του έθνους μπορούν να ιδωθούν μέσα από δύο κατηγορίες. Η πρώτη αφορά τις θεωρίες εθνικής αφύπνισης: το έθνος, μία ύπαρκτη οντότητα, αφυπνίζεται και κάτω από ιδιαίτερους όρους αποκτά ενεργητικό ιστορικό ρόλο. Το έθνος αντιμετωπίζεται ως μία κοινότητα κουλτούρας και ιστορίας. Η δεύτερη κατηγορία αφορά τις θεωρίες της παραγωγής του έθνους: το έθνος συγκροτείται μέσα από την εθνική ιδεολογία και τους θεσμούς της πολιτικής κοινωνίας.

Οι θεωρίες της πρώτης κατηγορίας αποτελούν και οι ίδιες μέρος της εθνικής ιδεολογίας, ιδιαίτερα κατά τη ρομαντική και ιστορικοιστική της φάση. Έρεισμά τους ήταν κυρίως ή γερμανική ιστορική σχολή. Αφορούν τον τρόπο που το έθνος αντιλαμβάνεται τον εαυτό του και, στη συνέχεια, τον εκλογικεύουν. Αλλά το έθνος δεν αποτελείται από πολλές κοινωνικές ομάδες και στρώματα με διαφορετικές πολιτισμικές παραδόσεις και αντιληπτικότητες. Ακριδέστερη διατύπωση θά ήταν: Ο τρόπος που ή κυρίαρχη μέσα στην εθνική κουλτούρα άποψη βλέπει το έθνος. Η διατύπωση αυτή μās επιτρέπει να διακρίνουμε τους φορείς της εθνοποιητικής κουλτούρας και συνακόλουθα την κεντρική λειτουργία που αποκτούν οι ιστορικοί και ή συγγραφή ιστορίας στη δημιουργία του εθνικού κράτους και της ιδεολογίας του κατά τον 19ο αιώνα. Μās επιτρέπει, όμως, παράλληλα να συνειδητοποιήσουμε και τον κατακερματισμό πλέον του εθνικού άκροατηρίου της ιστορίας.

Η δεύτερη κατηγορία θεωριών συνεχίζει τη γαλλική παράδοση που αντιλαμβάνεται το έθνος μέσω του αίσθήματος του «συνανήκειν». Άν και επικοινωνεί με τις θεωρίες της πρώτης κατηγορίας μέσω της αναδρομικής προβολής του «συνανήκειν» σε άπώτερα παρελθόντα, ωστόσο αυτό το ρεύμα σκέψης, στις μεταγενέστερες φάσεις του, εμπλουτίστηκε από τις μεταπολεμικές θεωρίες για την ιδεολογία και τη συγκρότηση ταυτοτήτων στο πεδίο των θεσμοθετημένων λόγων και αποτελεί την κοινή βάση των επικρατέστερων θεωριών για το έθνος στη διεθνή ακαδημαϊκή κοινότητα. Η θεωρητική αντιπαράθεση των δύο όπτικων, εξαιτίας των σημασιολογικών μετατοπίσεων, δύσκολα μπορεί να γίνει στο ίδιο επίπεδο και με όμοιους όρους. Σύμφωνα με τον Μπένεντικτ Άντερσον, «ή αντικειμε-

νική νεωτερικότητα των έθνων στά μάτια των ιστορικών αντιπαρατίθεται στην ύποκειμενική αρχαιότητα στά μάτια των εθνικιστών». Περιγράφοντας τις θεωρίες αυτές, μετατοπιστήκαμε στο έξηγητικό πρότυπο της δεύτερης κατηγορίας θεωριών. Έπομένως, μπορούμε να εντάξουμε τις θεωρίες της εθνικής αφύπνισης στά στοιχεία της συγκρότησης του έθνους. Στο βαθμό που αυτοενσαρκώνονται σε ιδεολογικά σχήματα και αποκτούν διαστάσεις στο χώρο και στο χρόνο, στην κουλτούρα και στους θεσμούς, δέν περιγράφουν άπλως μία διαδικασία παραγωγής, αλλά παράγουν τό ίδιο τό αποτέλεσμα τους που δέν είναι τίποτε λιγότερο από τό έθνος. Αποτελούν τό είδωλο μέσα από τό οποίο τό έθνος αντιλαμβάνεται τον εαυτό του. Παρεμβάινουν, επομένως, στον αναπροσδιορισμό και στο σχηματισμό ταυτοτήτων. Από την πλευρά του ή ιστορικός δρίσκεται έγκλωβισμένος στον τρόπο που ή ιστορική κουλτούρα, στην όποια άνήκει, αντιλαμβάνεται τό έθνος. Άλλωστε κάθε έθνος αναπτύσσει ένα μοντέλο ιστοριογραφίας. Έπομένως, καθήκον του ιστορικού είναι να βγει έξω από τον κύκλο που έξηγει την εθνική ανάπτυξη μέσω αυτού του μοντέλου τό οποίο δείχνει έναν τρόπο εθνικής ανάπτυξης. Να δει την εθνική ιστορία ως μία έκδοχή, όχι τή μοναδική, της αντίληψης του ιστορικού παρελθόντος, της ιστορίας.

Άς προσθέσουμε τώρα άλλη μία παράμετρο. Η εθνική ταυτότητα έχει κυρίως χρονική δομή και επιβάλλει μίαν αναδιάρθρωση της αντίληψης του χρόνου. Η αντίληψη αυτή οργανώνεται ως αφήγηση και αφήγισθαι. Παίρνει τή μορφή της εθνικής ιστορίας με τή χρήση ως οργανωτικής κατηγορίας της έννοιας του έθνους. Μέσω της αφήγησης του έθνους, ταυτίζει τό άτομο με τή συλλογικότητα και προσωποποιεί τό έθνος, εμπιδώνει τις ταυτίσεις αυτές στους θεσμούς και στά πεδία παραγωγής συμβόλων, έμποτίζει, αποκαθαίρει και συνενώνει τις διάφορες παραδόσεις, σχηματίζοντας την εθνική κουλτούρα. Τή σχέση αυτή ανάμεσα στην εθνική ταυτότητα και στη δόμηση του εθνικού χρόνου μπορούμε να τή διαβάσουμε και αντίστροφα. Η κατάρτιση της αφήγησης αναδιατάσσει τήν έμπειρία του χρόνου, τής προσδίδει νόημα και αναδεικνύει τό έθνος σε ενεργό παράγοντα του ιστορικού γίνεσθαι, αποδίδοντας του μίαν άφρηματική ταυτότητα. Μέ τήν έννοια αυτή, ή εθνική ιστοριογραφία συνιστά τό άπονημονευμένο παρελθόν τό οποίο ενεργοποιείται διά μέσου της παρουσίας δράσης που σκοπεύει σ' ένα προσδοκώμενο μέλλον. Αποτελεί, επομένως, συστατικό και διαρκές παρόν στοιχείο του έθνους, τήν ενεργό μνήμη του. Άλλά ή μνήμη, από τή στιγμή που ενεργοποιείται ως αφήγηση, δέν μπορεί να άνεχθει κενά. Όπότε μία εθνική αφήγηση δέν μπορεί να ύπάρξει με χρονικά άσυνεχη. Τό πρόβλημα της «συνέχειας» αποκτά κεντρική θέση στη συγκρότηση της εθνικής ιστορίας. Αποτελεί έσωτερικό στοιχείο συνοχής και όχι άπλως άπάντηση σε έξωτερικές προκλήσεις.

Η κάλυψη των χρονικών άσυνεχών άπαιτεί διαδοχικές ένωματώσεις του παρελθόντος. Από τήν άποψη της εθνικής ιστορίας οι διαδοχικές αυτές ένωματώσεις φαίνονται ως επανεγκλωπώσεις στην εθνική συνείδηση άγνοημένου ιστορικού χρόνου. Η άσυμβατότητα ή ή άσυμμετρία των δύο προσεγγίσεων, των θεωριών δηλαδή της αφύπνισης και των θεωριών της παραγωγής δημιουργεί δυσκολίες στη διατύπωση όρων που να περιγράφουν κοινά στοιχεία μελέτης και παρατήρησης. Έπι-

* Οι βασικές ιδέες του κειμένου αυτού αναπτύχθηκαν στην Έπιστημονική Συνάντηση στη Μνήμη του Κ. Θ. Δημαρά, Κέντρο Νεοελληνικών Έρευνών/Ε.Ι.Ε., 18-19 Φεβρουαρίου 1993. Έκτενέστερη έκδοχή του θά δημοσιευθεί στά πρακτικά της συνάντησης. Έδώ οι παραπομπές περιορίζονται στά παραθέματα.

1. Benedict Anderson, *Imagined Communities*, Verso, Λονδίνο 1989, σ. 14.

βάλλον, επομένως, μιὰ διπλή ανάγνωση.

Ἄς ἐξετάσουμε ἀναλυτικότερα αὐτὴ τὴ διαδικασία τῆς χρονικῆς ἐνωμάτωσης. Τὰ στοιχεῖα μὲ τὰ ὁποῖα κατασκευάζεται μιὰ ἐθνικὴ ταυτότητα ἔχουν διαφορετικὲς χρονικὲς ἀναφορὲς, οἱ ὁποῖες ὑπακοῦν σὲ διαφορετικὲς λογικὲς ἱστορικῆς περιόδους. Ἀ.χ. πῶς θὰ συνταιριαστῆ ὁ κυκλικὸς χρόνος τῆς ἀρχαιότητος μὲ τὸν ἐσχατολογικὸ χρόνο τοῦ χριστιανισμοῦ; Πῶς θὰ γεφυρωθεῖ ἡ διάκριση σὲ «ἐρὰ» καὶ «κοσμικὴ» ἱστορία; Πῶς θὰ διαχωριστεῖ ἡ πραγματιστικὴ ἀπὸ τὴ μεταφυσικὴ θεώρηση τῶν πραγμάτων; Πῶς ἀπὸ τὴν ἀντίληψη τῆς ἱστορίας ὡς διαδοχῆς τῶν «τεσσάρων αὐτοκρατοριῶν» θὰ περάσουμε στὴ σύλληψη ἑνὸς μέλλοντος ὁργανωμένου σὲ ἐθνικὰ κράτη; Τὸ πρόβλημα τοῦ συνταιριάσματος ἀφορᾷ ὄχι τὸ συνδυασμὸ, ἀλλὰ τὴν ὑπαγωγή τῶν πολλαπλῶν ἀντιλήψεων τοῦ χρόνου σὲ μιὰ ἐνιαία ἀντίληψη, ἡ ὁποία χαρακτηρίζεται ἕνα πεδίο ἱστορικῆς ἐμπειρίας ὅπως εἶναι αὐτὸ στὸ ὁποῖο ἀνήκει ἡ δημιουργία ἐθνῶν. Δηλαδή ἀφορᾷ τὴν προσαρμογὴ τῶν πολλαπλῶν ἀντιλήψεων τοῦ χρόνου στὴ νεωτερικὴ ἀντίληψη τῆς δομῆς τοῦ χρόνου. Ἐπομένως ἡ ὁμοιογενοποίηση τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖο οἱ ἀνθρωποὶ ἀντιλαμβάνονται τὸ χρόνο προηγείται καὶ ἀποτελεῖ προϋπόθεση τῆς συμπλήρωσης τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου. τῆς ἐγκόλπωσης δηλαδή τῶν χρονικῶν περιόδων σὲ ἕνα ἐνιαῖο σχῆμα.

Ἡ διαδικασία αὐτὴ παίρνει προπαντὸς τὴ μορφή τῆς ἱστορικῆς γραφῆς, περιλαμβανομένης καὶ τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴ στιγμή τῆς ἀποδοχῆς μιᾶς κοινῆς ἀντίληψης, ἡ ἐγκόλπωση τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου στὴν ἐθνικὴ ἀφήγηση δὲν γίνεται μὲ ἐνιαῖο τρόπο καὶ ἀμέσως, ἀλλὰ σταδιακὰ καὶ μέσα ἀπὸ διαταγμῶν, παλινδρομήσεις, ἀντιφάσεις καὶ προπαντὸς ἀσάφειες. Κι αὐτὸ γιατί δὲν πρόκειται γιὰ ἐπιανεγκόλπωση ἑνὸς τμήματος τῆς ἱστορικῆς ἐμπειρίας ἀλλὰ γιὰ τὴν κατασκευή στὸ παρὸν ἑνὸς λόγου ὁ ὁποῖος παράγει τὸ παρελθόν καὶ τὸ μετατρέπει σὲ ἐθνικὸ χρόνο. Πρόκειται γιὰ διαδικασία παραγωγῆς τοῦ ἐθνικοῦ χρόνου. Σύμφωνα μὲ τὸν Πῶλ Ρικέρ, ἡ ἱστορία ὅπως ἐξιστορεῖται παίρνει τὴ θέση τῆς ἱστορίας ὅπως συλλογικὰ διώθηκε. Δημιουργεῖται δηλαδή ὁ καταστατικὸς μῦθος τοῦ ἔθνους.

Τὸ ἐλληνικὸ παράδειγμα

Ἐν ἀρχῇ λοιπὸν ἡ Ἑλλάς ἀναβιώνει, ὡς ὁ μυθικὸς Φοῖνιξ, ἀπὸ ὑπέπεσε διαδοχικὰ στὴν κυριαρχία τῶν Μακεδόνων, τῶν Ρωμαίων, τῶν Βυζαντινῶν, τῶν Τούρκων. Ἐπομένως, ἡ ἀρχικὴ ἐγκόλπωση ἀφορᾷ τὸ χρόνο τῆς ἀρχαιότητος. Πρόκειται γιὰ μιὰ ἀναγωγή ἡ ὁποία σταθεροποιήθηκε στὰ χρόνια τοῦ ἐλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ, μιὰ πενηνταετία δηλαδή πρὶν ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση, ὄχι χωρὶς διαφωνίες καὶ ἐπιφυλάξεις. Ἀρκεῖ νὰ παραπέμψω κανεὶς στὴ διαφοροποίηση πού διατύπησε ὁ Καταρτῆξ ἀνάμεσα στὴν ταύτιση καὶ στὴν καταγωγή τοῦ ἔθνους, καθὼς καὶ στίς συζητήσεις γιὰ τὸ ἐθνικὸ ὄνομα καὶ τὴ γλῶσσα κατὰ τὴν ἴδια ἐποχὴ. Ἡ ἐκδοχὴ πού ἐπικράτησε εἶχε τὰ ἰσχυρότερα ἐρείσματα, τὰ ὁποῖα ἄλλωστε δὲν ἐπέτρεψαν νὰ διατυπωθεῖ ὁλοκληρωμένα ἡ πρόταση πού προερχόταν ἀπὸ τὴ μεταβυζαντινὴ-ἐκκλησιαστικὴ παράδοση. Ὅχι γιατί ἡ τελευταία δὲν εἶχε προσαρμοστῆ στὸ πνεῦμα τῶν καιρῶν. Ὅπως ἀποδεικνύει τὸ ἔργο τοῦ Καταρτῆξ, καὶ οἱ δύο παραδόσεις, ἡ μεταβυζαντινὴ καὶ ἡ νεοελληνικὴ, διαπλέκονται μὲ τὸν Διαφωτισμὸ καὶ φέρουν ἀμφότερες στοιχεῖα ἐκσυγχρονισμοῦ. Ἀλλὰ σὲ ἀντίθεση μὲ τὰ περισσότερα νεαρὰ ἔθνη πού ἀναγκάστηκαν νὰ κατασκευάσουν ἐξ ἰδίων τὴν εἰκόνα τῆς ἱστορίας τους, ὁ μῦθος τῆς κλασικῆς Ἑλλάδας δὲν ἦταν ἐγγύριος. Ἀνῆκε στὴν Εὐρώπη τῆς Ἀναγέννησης καὶ ἀνανεωνόταν σὲ ὅλα τὰ μεγάλα πνευματικὰ ρεύματα, ἀποκτώντας βέβαια διαφορετικὰ συμφραζόμενα, ὡς τὸν κλασικισμὸ καὶ τὸν ρομαντισμὸ. Ἀποτελοῦσε παράδειγμα κάθε τύπου ἀναβίωσης πού θὰ ἐπιχειροῦνταν ἔκτοτε. Δὲν ἀπαιτοῦσε κατασκευή ἀλλὰ υἱοθεσία. Μιὰ ἄλλη σημαντικὴ παράμετρος, πού τείνει νὰ μᾶς διαφεύγει, εἶ-

ναι ὅτι ἡ ἀναβίωση τῆς ἀρχαιότητος δὲν εἶχε μόνον στόχο τὴ νομιμοποίηση τῆς γενεαλογίας. Ἡ ἀρχαιότητα προβλήθηκε ἐπίσης ὡς τὸ παραδειγματικὸ πρότυπο ὁργάνωσης τῆς νεωτερικῆς κοινωνίας. Χαρακτήρα παραδειγματικὸ ἔχει ἕνα ἀπὸ τὰ σημαντικότερα κείμενα στίς ἀπαρχῆς τῆς νεοελληνικῆς ἱστοριογραφίας, τοῦ Γεωργίου Κωζάκη Τυπάλδου, *Φιλοσοφικὸν δοκίμιον περὶ τῆς προόδου καὶ τῆς πτώσεως τῆς παλαιᾶς Ἑλλάδος* (1839). Αὐτοῦ τοῦ τύπου ἡ παραδειγματικὴ-νομοθετικὴ λειτουργία τοῦ ἀρχαίου κόσμου δὲν περιορίστηκε μόνον στὴν ἀνέγερση τῆς ἐλληνικῆς πολιτείας. Πρόκειται γιὰ μιὰ διαπολιτισμικὴ παράδοση:

«Αὐτὸς ὁ τεράστιος ὁργανωτικὸς ρόλος τοῦ ἀλλότριου κόσμου τὸν συνενώνει, στὰ βάθη τῆς ἱστορικῆς συνείδησης, μὲ τὴν ἰδέα τοῦ κύρους, τῆς ἐξουσίας, τῆς ἱερότητας, τῆς ἀλήθειας, καὶ ὑπαγορεύει ὥστε οἱ ἔθνη γιὰ τὸν κόσμον νὰ εἶναι προπαντὸς προσανατολισμένες πρὸς τὸν ἀρχαῖο, πρὸς τὸν ἀλλότριον κόσμον»³.

Μὲ αὐτὴ τὴν ἐννοια, κάθε μεγάλη ἀλλαγὴ στὴν κουλτούρα, ὡς τὸν ρομαντισμὸ, ἐμφανίζεται μὲ τὰ χαρακτηριστικὰ ἀναβίωσης. Ὁ ἐθνικισμὸς πραγματικὰ μπορεῖ νὰ περιγραφεῖ ὡς «ὁ μῦθος τῆς ἱστορικῆς ἀνανέωσης». Ἡ ἀρχικὴ ἐγκόλπωση, ἐπομένως, ἀφορᾷ ὄχι ἀπλῶς μιὰ πρόκληση κατηγορήματος, ἀλλὰ τὴ σύσταση τοῦ ὑποκειμένου.

Τὸ ἀρχικὸ παρὸν-παρελθὸν ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο πόλους: τὴν ἐθνικὴ παλιγγενεσία (τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821, τὴ συγκρότηση ἐλληνικῆς πολιτείας) καὶ τὴν ἀρχαιότητα. Ἀλλὰ ὁ μῦθος τοῦ ἀναγεννώμενου Φοῖνικος ἦταν πολὺ ἀδύναμος γιὰ νὰ ὑποδραστήσει μιὰ ἐθνικὴ ἰδεολογία, προπαντὸς γιατί περιέκλειε ἕνα τεράστιο κενὸ χρόνο. Ἐξάλλου ἀπέκλειε μιὰ πολὺ σημαντικὴ περιοχὴ παρουσίας ἐμπειρίας, ὅπως ἡ θρησκευτικὴ. Ἡ συνειδητὴ τοῦ κενοῦ γίνεται αἰσθητὴ. Τὴν ἐκφράζει, μὲ ἀγωνία, εἴκοσι χρόνια μετὰ τὴ συγκρότηση τοῦ νέου κράτους ὁ Σπυρίδων Ζαμπέλιος:

«Δυνάμεθα νὰ ἐλπίσωμεν ὅτι θέλουσιν ποτε συναρμολογηθῆ αἱ διεσπαρμένα καὶ διερρηγμένα σελίδες τῆς πατρῴας βίβλου, πρὸς ἐπισκευὴν ὁλομελείας καὶ ἐνότητος»⁴.

Ἐβδομήντα χρόνια ἀργότερα, ὁ Σπυρίδων Λάμπρος, ἐπισκοπώντας τὴν ἱστοριογραφικὴ παραγωγή τῆς πρώτης ἑκατονταετίας τῆς ἀνεξαρτησίας, διαπιστώνει ὅτι:

«Ἡ ἀντίληψις τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας ὡς ἐνιαίας, ἀποτελοῦσης (διὰ τῶν αἰῶνων) τὸ σύνολον τῶν τυχῶν ἑνός καὶ τοῦ αὐτοῦ λαοῦ, διατηρήσαντος τὴν ἐθνικὴν αὐτοῦ ὑπόστασιν καὶ συνειδησιν διὰ τῶν αἰῶνων, ἤρρησε πολὺ νὰ λάβῃ ζωὴν»⁵.

Ἀλλὰ σὲ τί συνίστατο τὸ κενὸ, τὰ χρονικὰ ἀσυνεχῆ; Μὲ μεγαλύτερη συχνότητα ἐμφανίζεται ὡς κοινὸς παρονομαστὴς ἡ ἔλλειψη πολιτικῆς κυριαρχίας καὶ ἐθνικοῦ αἰσθηματος.

Ἀκολουθεῖ, ἐπομένως, μιὰ πορεία κατὰ τὴν ὁποία ἐγκολπώνονται διαδοχικὰ οἱ ἱστορικὲς περιόδοι τῶν Μακεδόνων καὶ ἡ ἐλληνιστικὴ, ἡ βυζαντινὴ, τῆς λατινοκρατίας καὶ τέλος τῆς τουρκοκρατίας. Τοὺς ἀποδίδονται δηλαδή χαρακτηριστικὰ πού ἀναδεικνύουν μαζί ἡ ἐναλλακτικὰ τὴν ἐθνικὴ πολιτικὴ κυριαρχία καὶ τὸ ἐθνικὸ αἶσθημα. Τὰ ζητούμενα ἀνακεφαλαιώνονται, συνοπτικὰ, τὸ 1872 ἀπὸ τὸν Πέτρο Βράϊλα Ἀρμένη:

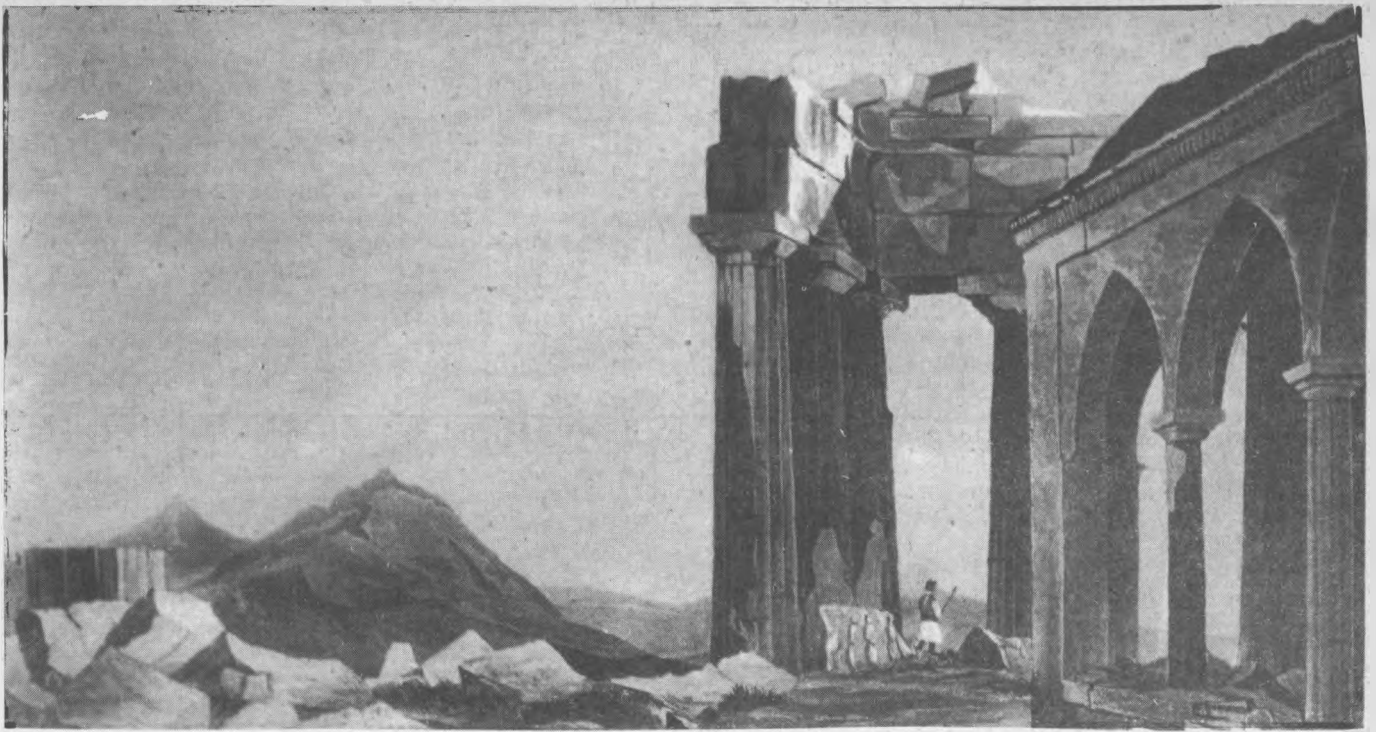
«Προκειμένου δὲ περὶ τοῦ ἱστορικοῦ βίου τῆς Ἑλλάδος, ἦτοι περὶ τῆς ἀποστολῆς τοῦ ἐλληνισμοῦ, ἀνάγκη νὰ ἐξετάσωμεν πῶς σχετίζεται ἡ Ἑλλάς πρὸς τὸν προσηγηθέντα αὐτῆς ἀνατολικὸν κόσμον, τί ὑπῆρξεν αὐτῆ καθ' ἑαυ-

3. V.N. Volossinov, *Marxism and the Philosophy of Language*, Seminar Press, Νέα Ὑόρκη 1973, μέρος Β', σ. 75.

4. Σπυρίδων Ζαμπέλιος, *Ἄσματα δημοτικὰ τῆς Ἑλλάδος*, Κέρκυρα 1852, σ. 16.

5. Σπυρίδων Λάμπρος, ἀνέκδοτο χφ, *Αἱ ἱστορικὰ μελέται ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὸν πρῶτον αἰῶνα τῆς Παλιγγενεσίας μετὰ προεισαγωγῆς περὶ τῶν Ἑλληνικῶν ἱστορημάτων ἐπὶ Τουρκοκρατίας*, κφ. Ζ', σ. 1 καὶ 2.

2. Δημήτριος Καταρτῆξ, *Δοκίμια*, Ἀθήνα, 1974, σ. 51 καὶ 18· τοῦ ἴδιου *Εὐρισκόμεινα*, Ἀθήνα 1970, σ. 318.

τήν, ποίαν ἐξήσκησεν ἐπιρροήν ἐπὶ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κόσμου, εἰς ποίαν σχέσιν εὐρίσκειται πρὸς τὸν Χριστιανισμόν, τί ἀπέγινε κατὰ τὸν μεσαίωνα, κατὰ τί συμμετέσχε τῆς ἐν τῷ ΙΕ' αἰῶνι ἀναγεννήσεως, πῶς συνεργεῖ ὁ ἑλληνισμὸς εἰς τὸ σύγχρονον πολιτισμόν, πῶς καὶ διατὶ ὑποδουλωθεῖσα διετηρήθη ἡ Ἑλλάς μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, πῶς ἀνέζησε, καὶ ποῖον ἔχει τὴν σήμερον προορισμόν»⁶.

Μέσα ἀπὸ τὸ κέλυφος ὅπου ἡ ἱστορία ταυτίζεται μὲ τὴν ἀποστολή τοῦ ἔθνους καὶ ἐπομένως εἶναι ἡ Θεία Πρόνοια πού τὴν ἐννοηματώνει, ἡ χρονικὴ ἐνσωμάτωση ἀφορᾷ καὶ τὴν ἀποσαφήνιση τῶν σχέσεων τοῦ ἔθνους μὲ τὸν περιβάλλοντα κόσμον. Τὴν ἐθνικὴ δηλαδὴ ἀνάγνωση τῆς παγκόσμιας ἱστορίας. Μιᾶς παγκόσμιας ἱστορίας, ὅμως, ἡ ὁποία ἀφηγεῖται τὴ μετατόπιση τοῦ κέντρου τῆς πρὸς τὸν δυτικὸ εὐρωπαϊκὸ πολιτισμὸ στὸν ὁποῖο ἀναγνωρίζει τὴν κορυφωσὴ τῆς. Πρόκειται γιὰ μιὰ ἀνάγνωση ἢ ὁποία στηρίζεται σὲ ἓνα ὑπόστρωμα εὐρωπαϊοκεντρικῆς ἀφήγησης τῆς παγκόσμιας ἱστορίας. Ἐδῶ τίθενται οἱ βάσεις μιᾶς διαλεκτικῆς ἀνάμεσα στὴν εὐρωπαϊκὴ καὶ τὴν ἐθνικὴ ἱστοριογραφία. Ἀναζητεῖται δηλαδὴ ἀφ' ἑνὸς ἡ αὐτονομία τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖο διαβάζεται ἡ ἐθνικὴ ἱστορία ἀπὸ τὴν εὐρωπαϊοκεντρικὴ ὀπτικὴ τῆς (ἢ ἀπὸ αὐτὸ πού θεωρεῖται περιεκτικὰ ὡς δυτικὴ εὐρωπαϊκὴ ἀνάγνωση), ἀφ' ἑτέρου ἡ ἐθνικὴ ἱστορία ἀξιολογεῖται μὲσω τῆς συμβολῆς τῆς στὴν εὐρωπαϊκὴ ἱστορία, στὴν ἱστορία δηλαδὴ τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ.

Ἡ ἐνταξὴ στὴν ἐθνικὴ ἀφήγηση τῶν χρονικῶν περιόδων πού θὰ ἀποτελέσουν τὸ σχῆμα τῆς ἐθνικῆς ἱστορίας γίνεται σταδιακὰ καὶ ὄχι χωρὶς ἀντιρροήσεις ἢ δισταγμούς, οἱ ὁποῖες ποικίλλουν τόσο ὡς πρὸς τὴν περίοδο πού ἀφοροῦν, ὅσο καὶ ὡς πρὸς τὴ στιγμή κατὰ τὴν ὁποία ἐνσωματώνονται. Ὀφείλουμε δηλαδὴ νὰ υπολογίζουμε τὴ χρονικότητα τῆς χρονικῆς ἐνσωμάτωσης, ἢ ὁποία, μὲ τὴ σειρά τῆς, κάθε φορὰ μᾶς παραπέμπει στὴ διαλεκτικὴ ἀνάμεσα στὴν ἐθνικὴ (ἑλληνικὴ) καὶ στὴ διεθνή (δυτικοευρωπαϊκὴ) ἱστοριογραφία.

Παραδείγματος χάριν: Ἡ διεθνὴς συζήτηση στὶς πρώτες δεκαετίες τοῦ περασμένου αἰῶνα διευκόλυνε τὴν ἐνταξὴ τῆς μακεδονικῆς καὶ τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου. Στὸ πλαίσιο αὐτῆς τῆς συζήτησης, ἡ ἐπανεκτίμηση καὶ ἡ ἔρευνα τῆς ἑλληνιστικῆς

περιόδου ἀφοροῦσε ἀφ' ἑνὸς τὴν ἀνάδειξη τοῦ ἑλληνισμοῦ (μὲ τὸ νόημα πού τοῦ ἀποδιδόταν κατὰ τὴν ἐποχὴ αὐτῆ, τῶν πολιτισμικῶν του διαστάσεων) ὡς προϋπόθεση τοῦ χριστιανισμοῦ, καὶ ἀφ' ἑτέρου τὴν ἀνάδειξη τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἰδεώδους ἀπὸ τὸν γερμανικὸ ἱστορικισμό, κυρίως μέσα ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Γιόχαν Γκούσταβ Ντρόυζεν (α' ἔκδ. 1833-1843, β' ἔκδ. 1877-1878). Ἡ καταδίκη, ὅμως, τοῦ Βυζαντίου ἀπὸ τὸν Βολταίρο, τὸν Γίβωνα καὶ τὸν Χέγκελ, ἡ ἀρνητικὴ ἀξιολόγηση δηλαδὴ πού βαθμαῖα διαμορφώθηκε στὴν εὐρωπαϊκὴ ἱστοριογραφία καὶ στὸν πολιτισμικὸ τῆς περίγυρο, δάραειν πάνω στὴν ἐνταξὴ τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας. Ἐξἄλλου, ἀπὸ τὴ στιγμή πού ἡ ἐννοια τοῦ «ἑλληνισμοῦ» ὡς πολιτισμικῆς κατασκευῆς τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ βρῆκε τὴν ἐδαφικὴ τῆς ἀνταπόκριση στὴν «ἀναβίωση» τῆς μοντέρνας Ἑλλάδας, ἡ ἀπαξίωση τοῦ Βυζαντίου, ὅπως καὶ τῶν ἄλλων ἐνδιάμεσων περιόδων ἀνάμεσα στὴν κλασικὴ ἐποχὴ καὶ στὴν Ἐπανάσταση, ἦταν λογικὰ ἀναπόφευκτη. Γιὰ νὰ καλυφθεῖ ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα στὸ ἰδεῶδες τῆς κλασικῆς Ἑλλάδας καὶ στὴν πραγματικότητα τῆς νέας Ἑλλάδας χρειαζόταν ἡ ἐννοια τῆς παραφθορᾶς, τῆς ἐκπτώσης, τοῦ ἐκφυλισμοῦ. Ἡ ἐννοια τῆς «ἀναβίωσης» αὐτὴ καθ' ἑαυτὴ περιεῖχε τὸ ἀσυνεχές.

Θὰ περιμένα βέβαια κανεὶς ὅτι ἡ στροφή τῆς εὐρωπαϊκῆς ἱστοριογραφίας στὸν Μεσαίωνα, ὑπὸ τὴν ἐπίδραση τοῦ ρομαντισμοῦ, ὄρατὴ ἤδη ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ 1820, θὰ διευκόλυνε τὴν ἐνταξὴ τοῦ Βυζαντίου. Ἐπίδραση καὶ ἀνταπόκριση, ὅμως, δὲν ἦταν αὐτόματη. Ὁ Κωνσταντῖνος Σχινᾶς χρησιμοποιεῖ τὴ μεταφορὰ μιᾶς Ἑλλάδας δέσμιας, ἢ ὁποία παραδίδεται ἀπὸ τοὺς Ῥωμαίους στοὺς Βυζαντινοὺς, δέκα περίπου χρόνια ἀφ' ὅτου ὁ Μπ. Νίμπουρ (Barthold Georg Niebuhr), ἓνας ἀπὸ τοὺς δασκάλους τῆς γερμανικῆς ἱστορικῆς σχολῆς τοῦ δικαίου στὴν ὁποία καὶ ὁ ἴδιος ἀνήκει, ἐγκαινιάζει τὸ *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae* (1828). Ὁ ἴδιος ὁ Παπαροηγόπουλος ἀρχικὰ προκρίνει τὴν μεσαιωνικὴ ἑλληνικὴ ἱστορία ἐναντὶ τῆς βυζαντινῆς: «Αὐτὴ λοιπὸν ἡ μέση Ἑλληνικὴ Ἱστορία πρέπει νὰ διδάσκειται ἐκτενῶς παρ' ἡμῖν, καὶ ὄχι ἡ Βυζαντινὴ».

Ἡ σημασία τῆς ἐγκόλπωσης τῆς βυζαντινῆς περιόδου ἦταν ἀποφασιστικὴ, γιατί συνιστᾷ τὴ μετάβαση ἀπὸ τὴ συνείδηση

6. Πέτρος Βράβλας Ἀρμένης, *Περὶ τῆς ἱστορικῆς ἀποστολῆς τοῦ Ἑλληνισμοῦ*, Κέρκυρα 1872, σ. 4.

7. Κ.Θ. Δημαράς (ἐκδ.-εἰς.), *Κωνσταντῖνος Παπαροηγόπουλος, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους (Ἡ πρώτη μορφή: 1853)*, Ἀθῆνα 1970, σ. 19.

του σχήματος της αναβίωσης στο σχήμα της συνέχειας. Πρόκειται για μία μεταβολή που αφορά την αίσθηση της δομής του ιστορικού χρόνου. Έκτοτε κάθε διαδοχική περίοδος θα έβρισκε τη θέση της σ' αυτό το σχήμα. Η μεταβολή αυτή μπορεί να γίνει αισθητή αν αναλογιστούμε την παρουσία έργων φιλοσοφικής ιστορίας, τα οποία επιζητούν να δικαιολογήσουν και να επεξεργαστούν το σχήμα της ενότητας του ιστορικού χρόνου, όπως ήταν τα έργα των Μάρκου Ρενιέρη και Σπυρίδωνος Ζαμπέλιου. Σέ αντίθεση, όμως, με τα έργα αυτά, τα οποία επιζητούν να δικαιολογήσουν την ενότητα, ο Παπαρηγόπουλος «τό μνημιον της ενότητος έπλασεν άνευ περιττου "Ιστοριονομικου" φόρτου». Οι προηγούμενοι δηλαδή χρησιμοποιούν παραδειγματική σύνταξη, ο Παπαρηγόπουλος συνταγματική. Δημιούργησε τη μεγάλη αφήγηση. Οι προηγούμενοι χρησιμοποιούν το τρίτο πρόσωπο, ο Παπαρηγόπουλος επιβάλλει μία πανίσχυρη χρήση του έμεις, ταυτίζοντας τον αναγνώστη με την έθνική ιστορία.

Η ένταξη της βυζαντινής ιστορίας δεν μετέβαλε, όμως, μόνο τη χρονική δομή της έθνικής ταυτότητας. Είχε τό χαρακτήρα μιάς εξέγερσης έναντιον μιάς εικόνας του έθνικου έαυτου, ή όποια είχε επιβληθεί και υλοποιηθεί από την ευρωπαϊκή κουλτούρα.

«Τό παρελθόν; — Φεύ, άφίνομεν τούς ξένους νά μās τό παριστάνουσιν υπό τό πρίσμα των προλήψεών των, και κατά την φοράν των συστημάτων και συμφερόντων αυτών» (Ζαμπέλιος⁹).

Ταυτόχρονα, βέβαια, οι έγκολπωτές του Βυζαντίου θά αναζητήσουν νά αναδείξουν τή συμβολή του Βυζαντίου στον δυτικό πολιτισμό. Χωρίς τήν άντιφατικότητα, ή σχέση έθνικής και διεθνούς ιστορίας δεν θά ήταν διαλεκτική.

Έν κατακλείδι: ή ένταξη της βυζαντινής ιστορίας στο σώμα της έθνικής ιστορίας άλλαξε τή δομή του έθνικου χρόνου, μετέβαλε τό αφηγηματικό περιεχόμενο της έθνικής ταυτότητας και τήν έθνοποίηση. Παράλληλα, αναζήτησε νά μετατοπίσει τό κέντρο της: από τή θεσμική έκφορά της, μέσω των διανοουμένων, στο λαό. «Ένώ ό άμαθής λαός σύνοιδεν ότι εις αυτήν [ένν. τή μεσαιωνική περίοδο] όφείλει τήν ύπαρξιν, τήν γλώσσαν, τήν θρησκείαν αυτού, άνδρες λόγιοι μονονοχί άποκρύπτουσιν αυτήν»¹⁰.

Όταν πιά τό παπαρηγοπούλειο σχήμα ολοκληρώνεται, δεν μένει χωρίς άμφισβητήσεις: Κωνσταντίνος Σάθας, Άγησίλαος Γιαννόπουλος, Ήπειρώτης, Διονύσιος Άμπελικόπουλος¹¹. Σημασία δεν έχει πόσο επεξεργασμένα ήταν, και αν είχαν κάποια επίδραση, τά σχήματα αυτά, αλλά από μόνο του τό γεγονός ότι προτάθηκαν. Αυτό που ενδιαφέρει είναι τό περιθώριο δυσπιστίας. Οι ρωγμές στην αίσθηση της έθνικής ιστορίας. Άλλωστε από τήν έγκόλπωση του Βυζαντίου στην έθνική ιστοριογραφία ως τήν ενεργό ένασχόληση της ιστοριογραφίας με τό Βυζάντιο και τήν καταξίωση της θέσης του σε όλα τά πεδία των έθνικών συμβολισμών και αναπαραστάσεων χρειάστηκε χρόνος¹². Τουλάχιστον από τόν Παπαρηγόπουλο ως τόν Άμαντο. Η έγκόλπωση άποτελεί μιά διαδικασία με διάρκεια. Γίνεται σταδιακά, όχι μόνο ως προς τήν έγκολπούμενη περίοδο, αλλά και ως προς τό βάθος της και τίς πλευρές της. Στην περίπτωση του Βυζαντίου θά συνεχιστεί και κατά τίς πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα και θά δημιουργήσει μιά κρίσιμη σώρευση θεσμών γύρω από τή δεκαετία 1910-1920.

8. Διονύσιος Ζακυνθός, «Μεταβυζαντινή και νεώτερα έλληνική ιστοριογραφία», Πρακτικά της Άκαδημίας Άθηνών, τ. 49 (1974) σ. 58-103.

9. Ζαμπέλιος, δ.π., σ. 7.

10. Παπαρηγόπουλος, Πρόλογος στον Γ' και Δ' τ. της Ιστορίας του Έλληνικου Έθνους, 1886.

11. Στους δύο πρώτους, ό Δημαράς αναφέρεται συχνά: Νεοελληνικός Διαφωτισμός, Άθήνα 1985, σ. 401, και Κ. Παπαρηγόπουλος, σ. 399-400 και 404-405. Για τό σχήμα που προβάλλει ό Άμπελικόπουλος, Παναγιώτης Νούτσος, Η σοσιαλιστική σκέψη στην Έλλάδα, τ. Α' (1875-1907), Άθήνα 1990, σ. 145-155.

12. Στά σχολικά έγχειρίδια τό Βυζάντιο δεν άποκαθίσταται παρά στά τέλη του αιώνα: Χριστίνα Κουλοβρη, Ιστορία και Γεωγραφία στα έλληνικά σχολεία (1834-1914), ΙΑΕΝ, Άθήνα 1988, σ. 34.

Κι έδώ ή καθυστέρηση σε σχέση με τήν ανάπτυξη των βυζαντινών σπουδών στη Δυτική Ευρώπη δείχνει ότι ή διεθνής ιστοριογραφική αναζήτηση έπηρεάζει τήν έθνική συζήτηση για τήν έθνική ιστορία, χωρίς νά άναίρει τήν άυτονομία της.

Σημασία έχει επίσης ή συνείδηση μέσα από τήν όποια επιχειρείται ή έγκόλπωση. Άν έμεις τήν περιγράψουμε εκκινώντας από μιά θεωρία κατασκευής της ιστορικής συνέχειας, στην συνείδηση όσων επιχειρούσαν τήν έγκόλπωση ή συνέχεια στην ιστορία προβλήθηκε ως άνασύνδεση με μιά συνέχεια ιστοριογραφίας που είχε διακοπεί. Μέ σελίδες που είχαν αφαιρεθεί¹³: οί λόγοι της σιωπής άποδόθηκαν στίς θρησκευτικές κυρίως προκαταλήψεις της Δύσης. Άπό τήν άποψη αυτή τροφοδοτήθηκαν, γενικεύοντας τήν, τά κατά καιρούς φιλοορθόδοξα άντιδυτικά ρεύματα.

Η έγκόλπωση της ιστορίας του Βυζαντίου σήμαινε ότι ή άντίληψη της «αναβίωσης» έδωσε τή θέση της στην «συνέχεια», διευκολύνοντας τήν έγκόλπωση όλων των υπόλοιπων περιόδων. Ταυτόχρονα, ή «θεωρία περί ενότητος της έλληνικής ιστορίας» μπορούσε νά μεταφερθεί από τό πεδίο της πολιτικής ιστορίας στην γλώσσα (Γεώργιος Χατζηδάκης), στην δημόδη φιλολογία (Νικόλαος Πολίτης), και στον ιδιωτικό βίο (Φαίδων Κουκούλης). Έφ' όσον, όμως, ή αρχική άφετηρία ήταν τό παρόν-παρελθόν, δηλαδή ό συγκροτημένος νέος έλληνισμός και ή άρχαιότητα, ή έγκόλπωση δεν είχε μονοσήμαντη πορεία από τό παρελθόν προς τό παρόν αλλά και τήν άντίστροφη. Τήν «όπισθόρμητο»¹⁴: Τό Βυζάντιο ήταν «ή έστία έν ή ως από μητρικής θαλπωρής έγινεν ή επώασις του νέου έλληνισμού»¹⁵. Αυτό ή άλλωστε ήταν ή κατεύθυνση που έδωσε ό ρομαντισμός στην ιστοριογραφία. Αίτια του ιστορικού γίγνεσθαι ή έθνική ψυχή: αναζήτησή της στον Μεσαίωνα: θεώρηση του Μεσαίωνα ως εποχής γένεσης των έθνικοτήτων. Ταυτόσημη και ή άφετηρία του Ζαμπέλιου. Έπιβάλλεται μιά διαφορετική άντίληψη χρόνου: «Τά προηγούμενα έμπεριέχουσι τούς λόγους των ένεστώτων». Τά ύστερα άποσαφηνίζουν τά πρώτα¹⁶. Η ιστορία άποκτά λογικότητα.

Η έγκαθίδρυση της ενότητος της έλληνικής ιστορίας, της συνέχειάς της, δημιουργεί τό αφηγηματικό σχήμα της έλληνικής ιστορίας. Η καινοτομία, όμως, του έργου του Παπαρηγόπουλου βρίσκεται στο ότι τήν ύποστασιοποιεί, τήν όργανώνει γύρω από έναν πρωταγωνιστή. Ο Παπαρηγόπουλος εισάγει τούς όρους: πρώτος έλληνισμός, μακεδονικός έλληνισμός, χριστιανικός έλληνισμός, μεσαιωνικός έλληνισμός και νέος έλληνισμός. Περνούμε έπομένως από τήν ιστορία των χρονικών περιόδων στην ιστορία του πρωταγωνιστή/πρωταγωνιστών τους. Ο πρώτος έλληνισμός είναι ό άρχαίος έλληνισμός, ό κλασικός, ό «άρχηγέτης», ό όποιος παρακάμζει μετά τούς Πελοποννησιακούς Πολέμους (τ. Α', μέρος Β', σ. 301). Τή σκυτάλη τήν παίρνει ό μακεδονικός έλληνισμός, ό όποιος «ύπήρξεν τροπολογία τίς του πρώτου έλληνισμού» (στο ίδιο, σ. 404). Μετά ταύτα ακολουθεί ό χριστιανικός έλληνισμός, ό όποιος παραχωρεί τή θέση του στον μεσαιωνικό έλληνισμό, από τόν όποιο γεννιέται, κατά τήν ΙΓ' έκατονταετία, ό νέος έλληνισμός. Άνάμεσα στους έλληνισμούς αυτούς έγκαθιδρύεται μιά γενεαλογική σχέση:

Άρχαίος έλληνισμός	γεννήτωρ	προ-προπάππος
Μακεδονικός έλληνισμός	υίός	προπάππος
Χριστιανικός έλληνισμός	έγγονός	πάππος
Μεσαιωνικός έλληνισμός	δισέγγονος	πατήρ
Νέος έλληνισμός	τρισεγγονος	υίός

Τό σχήμα δεν είναι άπαλλαγμένο από δυσκολίες, έμφανείς στο ίδιο τό έργο του Παπαρηγόπουλου. Πρίν άρχίσει τή σύνθεση της Ιστορίας, γράφει για τρεις έλληνισμούς (άρχαίος, μεσαιωνικό και νέο). Στην Ιστορία τούς αύξάνει σε πέντε: Στόν

13. Παπαρηγόπουλος, Πρόλογος στον Β' τ. της Ιστορίας του Έλληνικου Έθνους, 1886.

14. Ζαμπέλιος, δ.π., σ. 19.

15. Λάμπρος, χφ., δ.π., κεφ. Γ' σ. 1.

16. Ζαμπέλιος, δ.π., σ. 5 και 48.

Ε' τόμο (πρόλογος, σ. ζ'), ο χριστιανικός ελληνισμός εξαφανίζεται και οι έλληνισμοί περιορίζονται σε τέσσερις. Τελικά, κατά την άποδοχή του έργου του Παπαρηγόπουλου, θά μείνουν ξανά τρεις: άρχαίος, μεσαιωνικός και νέος ελληνισμός. Σέ άλλο σημείο ο ελληνισμός άποκτά έδαφική διάσταση: ο ανατολικός ελληνισμός αντιπαραβάλλεται στον εύρωπαϊκό. Πολλές φορές τά έπιχειρήματα έχουν κυκλικό και ταυτολογικό χαρακτήρα: Γιατί νά μίν όνομάζουμε τούς έαυτούς μας τής βυζαντινής έποχής "Έλληνες, άφου τώρα όνομαζόμεθα "Έλληνες; Διαφορετικά θά έγεροθύν άμφιβολίες γιά τό άν θά πρέπει νά όνομαζόμεθα "Έλληνες ή Ρωμαίοι ή Γραικοί. "Άλλά άφου καταγόμαστε από τούς βυζαντινούς, και δέν διακόπηκε ή συνέχεια, και εκείνοι είναι τόσο "Έλληνες όσο έμεις (τ. Γ', σ. 19).

Μέ ποιά κριτήρια ξεχωρίζει (ή καλύτερα άποκτά ύπόσταση) κάθε ελληνισμός; Μέ δάση τήν «ιστορική έντολή» πού δέχεται από τή θεία πρόνοια, τήν «άποστολή», τόν «προορισμό». Οί έντολές αυτές άφορούν τή συμβολή του έθνους στην παγκόσμια ιστορία. Συμβολές ύπαρκτές στο παρελθόν, προσδοκώμενες στην περίπτωση του νέου ελληνισμού. "Αργότερα ο Παπαρηγόπουλος, στην *Ιστορία του*, φαίνεται νά άποδέχεται ένα κριτήριο πεδίου ιστορικής έμπειρίας. Κριτήριο, όμως, πού δέν μπορεί νά έξηγήσει όλες τές περιπτώσεις. Π.χ. στην περίπτωση του χριστιανικού ελληνισμού: σέ ποιόν ελληνισμό θά άνήκαν οί σύγχρονοι τών χριστιανών «έθνικοί»; "Η άδυναμία αυτή, όμως, μετατρέπεται σέ εύρημα όταν άφορά τή γένεση του νέου ελληνισμού. Σύμφωνα μέ τό σχήμα, ο νέος ελληνισμός, γιά περισσότερο από δύο αιώνες (1204-1453 μ.Χ.), συνυπάρχει μέ τόν μεσαιωνικό ελληνισμό, χάρη στην πολιτισμική του διαφοροποίηση. Πρόκειται γιά τή συνύπαρξη του γέρου πατέρα μέ τόν έφηβο αλλά ανώριμο άκόμα γιό (τ. Δ', σ. 247 και τ. Ε', σ. ζ' και σ. 2).

Τό θεμελιώδες έρώτημα πού θά αναμέναμε νά άπαντηθεί είναι τό έξής: Ποιά ή σχέση τών ελληνισμών αυτών μέ τό έθνος; Έννοιολογικά τούς καλύπτει τό «κοινό γένος», τό «έλληνικόν όνομα», ή «πατρώα κληρονομία», ή «έλληνική έθνότης», και βέβαια ό τίτλος του έργου: *Ιστορία του Έλληνικού Έθνους*. Καθώς όμως πρόκειται γιά έναν έννοιολογικό νεωτερισμό στην ίδια τή γλώσσα τής ιστορίας, ή σχέση του εκάστοτε ελληνισμού μέ τό ελληνικό έθνος δέν μπορεί νά άποσαφηνιστεί περισσότερο. "Η άναζήτηση τής έσωτερικής λογικής έδω δέν μάς βοηθά. "Αντίθετα, προσεγγίζοντας μορφολογικά τό πρόβλημα, θά μπορούσε κανείς νά διαπιστώσει πώς πρόκειται γιά μιά μεταφορά στην ιστορία τής έννοιας (και του μυστηρίου) τής τριυποστάτου θεότητας. Τό σχήμα έχει θεολογική δάση.

"Η θεολογική δάση ύπάρχει και στή χρήση του όρου ελληνισμός από τόν Ντρώζεν, έστω και άν τόν χρησιμοποίησε διαφορετικά από τόν Παπαρηγόπουλο. "Η ιδέα διατυπώνεται σέ ένα κείμενο μέ τόν χαρακτηριστικό τίτλο «Theologie der Geschichte», τό όποιο και προλόγισε τήν έκδοση του 1843 τής *Geschichte des Hellenismus*. "Η σχέση άνάμεσα στή θεολογία και τήν ιστορία έγγράφεται στην ίδια τήν άνάπτυξη τής ιστοριογραφίας μέ ένδιάμεσο τή φιλοσοφία τής ιστορίας. "Η τελευταία εκκοσμηκεύει βέβαια τήν ιστορία, αλλά ταυτόχρονα διατηρεί τό κέλυφος του συνεχούς μέ τή θεολογική αντίληψη. "Ο Ζαμπέλιος γράφει:

«Έντεϋθεν προέρχεται ο δαιμόνιος και θρησκευτικός τής ιστορίας χαρακτήρ, ο καθολικός εκείνος λόγος, όστις τό σχήμα τής άνθρωπότητας καθιστά όμοίωμα του Θείου Λόγου, καθέδραν Πνεύματος Καθολικού»¹⁷.

"Η ιδέα αυτή μεταπλάθεται και άποκτά μεγάλη διασπορά. Π.χ., πάνω από έναν αιώνα άργότερα, ο Νίκος Σβορώνος, ο όποιος κρατά τρεις ελληνισμούς (άρχαίο, μεσαιωνικό και νεότερο), θά σκοντάψει στο ίδιο τό πρόβλημα:

«[Ο Έλληνισμός] σάν κάποια μεταφυσική όντότητα, σάν ένα είδος "πράγμα καθ' έαυτό", μένει άμέτοχος στή με-

ταβολή ενός περιγυρου και θεωρείται έπομένως συνεχής, ταυτός έαυτώ και ποιοτικά άναλλοίωτος»¹⁸.

"Η έθνική ιστοριογραφία, άκόμη και στή μαρξιστική της έκδοχή, έμεινε μεταφυσικά θεμελιωμένη. Ταυτόχρονα, όμως, ή έννοιολογική κατασκευή τών πολλαπλών ελληνισμών λύνει προβλήματα, τά όποια ούτε ή θεωρία τής άναδίωσης ούτε ή θεωρία τής συνέχειας θά μπορούσαν, χωρίς νά ύποστούν διαφοροποίηση, νά λύσουν. Γιατί τό σχήμα αυτό τές συνδυάζει. "Η άναδίωση έπιδιώνει μέσα στο σχήμα τής συνέχειας. Στόν Παπαρηγόπουλο σαφέστερα, αλλά και στόν Ζαμπέλιο πού κατασκευάζει τήν έννοια του νέου ελληνισμού, ή «έπιτολή»* του νέου ελληνισμού όφείλεται στην άναδίωση τής έπαφής του μέ τόν άρχαίο ελληνισμό. Αυτός τόν προικίζει μέ τό στοιχείο τής πολιτικής πού θά όδηγήσει στην έπίτευξη τής έθνικής ανεξαρτησίας. Στίς άρχικές τής διατυπώσεις, ή έννοια του νέου ελληνισμού μπορεί πράγματι νά διαδαστεί ως άναδίωση του ελληνισμού, δηλαδή του άρχαίου. "Η άναδίωση άποκτά έτσι πιστοποιητικό ίθαγένειας. Δέν χρειάζεται τήν μεσολάθηση τής Εύρώπης, δηλαδή τής "Αναγέννησης και του Διαφωτισμού. Διά μέσου του Ζαμπέλιου και του Παπαρηγόπουλου ή άναδίωση άγυροβολεί στή συνέχεια: «"Η άλωσις τής Κωνσταντινούπολης [έδω έννοιεί τό 1204] επαναφέρει διαθμηδόν τά πνεύματα και τάς καρδίας προς τάς ιστορικές "Αθήνας»¹⁹. "Ωστόσο αυτός ο κοινός έκτοτε ιστοριογραφικός τόπος, δηλαδή ότι ή έθνική συνείδηση άπορρέει από τήν καλλιέργεια τής πολιτικής συνείδησης διά τής έπαφής μέ τόν κλασικό ελληνικό πολιτισμό, όφείλεται στην άντίληψη του Διαφωτισμού και εκτείνεται πολύ πέραν αυτού. Παρόμοιες θέσεις, μεθοδολογικά εκσυγχρονισμένες και στο πλαίσιο μιάς κριτικής του κρατούντος σχήματος τής ελληνικής ιστορίας και ιδεολογίας, ύποστηρίζει τό 1928 ο "Ιωάννης Σκουτρής²⁰.

"Ενα από τά προβλήματα στα όποια ή μετατόπιση του άξονα τής ιστορίας στή διαδοχή τών ελληνισμών μπορούσε νά προσφέρει λύσεις ήταν ή ιστορική ένσωμάτωση τής μετά τό Βυζάντιο περιόδου, τής όποιας ή ιστορία εμφανίζεται πολυδιασπασμένη. "Η λατινοκρατία συμβιώνει μέ τή βυζαντινή ιστορία αλλά διαπλέκεται μέ τή βενετοκρατία, ή όποια συμπορεύεται μέ τήν τουρκοκρατία. "Η διεθνής ιστοριογραφική άναζήτηση γιά τήν περίοδο αυτή ύπέρξε βέβαια έννοική και έγκαιρη. Τό ένδιαφέρον γιά τή Λατινική "Ελλάδα, άπότοκο τής στροφής τών ιστοριογραφικών έρευνών στόν Μεσαίωνα πού έτέβале ο ρομαντισμός (ιστορία τών Σταυροφοριών, τών φραγκικών και βενετικών κήσεων), προηγήθηκε τών μεγάλων μονογραφιών γιά τό Βυζάντιο. Δέν έπαρκοϋσε, όμως, γιά τήν έθνική ιστορία. Για νά συγκροτηθεί τό πεδίο τής έθνικής άφήγησης χρειάζόταν νά άποκτήσει νέους άξονες. "Ο έναλλακτικός στην πολιτική ιστορία άξονας είχε διατυπωθεί ήδη γιά τήν ελληνιστική ιστορία: έπρόκειτο γιά τή συνέχεια τής πολιτισμικής ιστορίας. Για τή νεότερη περίοδο τών δυτικών κυριαρχιών, τόν άξονα αυτό ή έθνική ιστοριογραφία τόν βρήκε μέσα από συγκλίνοντες δρόμους. "Αλλωστε χωρίς τήν κεντρική άφηγηματική γραμμή τής πολιτικής ιστορίας ή πολιτισμική ιστορία είναι άναπόφευκτα πολυκεντρική. "Ο πρώτος δρόμος προερχόταν από τή δυτικοευρωπαϊκή ιστοριογραφία και άκριβέστερα από τήν ιστοριογραφία τής "Αναγέννησης. "Η συμβολή τών βυζαντινών λογίων στή διάδοση τής άρχαίας ελληνικής γλώσσας στην "Ιταλία απέκτησε τές διαστάσεις του μύθου ότι οί "Έλληνες προκάλεσαν τήν άναγέννηση του πολιτισμού στή νεότερη Εύρώπη. "Ο μύθος, πανίσχυρος, είχε περάσει γιά τά καλά στην "Ελλάδα και έγκαταστάθηκε στην ίδια τή διατύπωση τής Μεγάλης "Ιδέας: «|"Η "Ελλάς| προϋρισται διά μέν τής πτώσεως αυτής

* Έμφάνιση νέου άστέρα.

18. Νίκος Σβορώνος, «Σκέψεις γιά μιά εισαγωγή στή νεοελληνική ιστορία» (1955), *Άνάλεκτα νεοελληνικής ιστορίας και ιστοριογραφίας*, "Αθήνα 1982, σ. 71.

20. «Έπιλεγόμενα εις τό έργον του Th. Zielinski, *Ήμεις και οί "Αρχαίοι*» (1928), άναδημοσιεύεται: "Ιωάννης Σκουτρής, *Μελέται και άρθρα*, "Αθήνα 1956, σ. 93-119.

17. Σπυρίδων Ζαμπέλιος, *Βυζαντινά μελέται*, "Αθήνα 1857, σ. 20.

νά φωτίσει τήν Δύσιν, διά δέ τῆς ἀναγεννήσεως τήν Ἄνατολιν». Ἦταν φυσικό, ἐπομένως, μιᾶ παράδοσης πού ἀναδείκνυε τή συμβολή τοῦ ἔθνους στήν παγκόσμια ἱστορία νά τονιστεῖ καί προπαντός νά ἀντιμετωπιστεῖ ὄχι ὡς ἕνα μετέωρο πού σβῆνει στόν δυτικοευρωπαϊκό ὄριζοντα, ἀλλά νά κατασκευαστεῖ τό σχῆμα «Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας παρ' Ἑλλήσι ἀπό τῆς ἀλώσεως Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τοῦ 1821»²¹. Ἐφ' ὅσον ἡ πρόοδος ἰσοδυναμοῦσε μέ τήν παιδεία, ἦταν φυσικό ἡ ἱστορία τῆς προόδου τοῦ ἔθνους νά δώσει ἔμφαση στήν ἱστορία τῆς διάδοσης τῆς παιδείας.

Τό ἐνδιαφέρον γιά τήν ἱστορία τῶν λογίων πού συνδέουν Βυζάντιο καί Δύση εἶχε ἤδη ἐκδηλωθεῖ ἀπό τόν Ἄνδρέα Μουστοξύδη καί τό περιοδικό του Ὁ Ἑλληνομύμων (1843-1847). Ὁ ἴδιος, ἄλλωστε, εἶναι μιᾶ μορφή συνδετική τοῦ ἰταλικοῦ περιβάλλοντος (τό ἔργο του ἐν μέρει ἀνήκει στόν ἰταλικό Διαφωτισμό) καί τοῦ ἑπτανησιακοῦ χώρου, τόν ὁποῖο ζητᾶ νά ἀναδείξει ἱστορικά. Οἱ προσεγγίσεις αὐτές ἐνσωματώθηκαν στό ἐνδιαφέρον ἐντοπισμοῦ τῶν ἀπαρχῶν τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ, οἱ ὁποῖες, γιά τήν περίοδο αὐτή, ἐξειδικεύτηκαν στήν ἱστορία τῆς γλώσσας καί τῆς παιδείας, δηλαδή τῶν λογίων καί τῆς ἐκπαίδευσης. Ἀναφορικά μέ τήν ἱστορία τῆς γλώσσας, ἡ ἔρευνα στράφηκε στά κείμενα τῆς δημόσιας γραμματείας κατά τούς τελευταίους αἰῶνες τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας καί κυρίως στά κείμενα τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας. Μέσω τοῦ ἐνδιαφέροντος γιά τήν ἱστορία τῆς Κρήτης θά φτάσουμε στήν ἀνάγκη συντονισμένης διερεύνησης τῶν ἀρχείων τῆς Βενετίας, ἡ ὁποία θά ἀνοίξει ἕναν νέο ὄριζοντα στήν ἑλληνική ἱστοριογραφία. Κι ἐδῶ τό ἐνδιαφέρον θά ἐκδηλωθεῖ θεσμικά. Ἀπό τήν ἀπόφαση τῆς Κρητικῆς Πολιτείας τό 1902 στό ἐνδιαφέρον τοῦ Βενιζέλου τό 1920 καί στήν ἴδρυση τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βυζαντινῶν καί Μεταβυζαντινῶν Σπουδῶν τῆς Βενετίας τό 1951²². Τό ἐνδιαφέρον γιά τή βενετοκρατία στήν Ἑλλάδα θά ἀκολουθήσει τήν ἀνάπτυξη τῶν βενετικῶν σπουδῶν ἀπό τά μέσα τοῦ περασμένου αἰῶνα, καί κυρίως τά ἔργα γιά τή βενετοκρατία στήν Κρήτη τῶν Ἰππολύτου Νουαρέ, Ἐρνστ Γκέρλαντ καί Τζιουζέπε Τζερόλα. Θά πάρει τή θέση της, ὁμως, στή συζήτηση γιά τή συμπλήρωση τοῦ σχήματος τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας:

«Ἡ διά τήν Ἑλλάδα εὐτυχῆς ἀποπεράτωσις τοῦ πολέμου», ἔγραφε στό ὑπόμνημά του πρὸς τόν Ἐλευθέριο Βενιζέλο ὁ Ἰωάννης Καλλιτσουνάκης τό 1920, «ἐπιβάλλει εἰς τήν πατρίδα ἡμῶν νέας καί πολυειδεῖς ὑποχρεώσεις, πολλαί τῶν ὁποίων ἀναφέρονται εἰς πεδία ἐπιστημονικῶν ἔρευνῶν, τά ὁποῖα μέχρι τῆς ἡμέρας αὐτῆς ἦσαν καθόλου δέν ἐκαλλιεργήθησαν. (...) ἡ ἐξερεύνησις τῆς Βυζαντινῆς καί Μεσαιωνικῆς ἱστορίας τῆς δέν εὐρίσκειται εἰς τό ὕψος τῆς σημερινῆς ἐπιστήμης. (...) ἐνός ἐκ τῶν σπουδαιωτάτων τμημάτων τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τῆς Κρήτης ἡ ὅλη ἱστορία ὀλίγον ἔχει μελετηθεῖ»²³

Τέλος, θά ἐγκλιματισθεῖ στήν ἐθνική ἰδεολογία:

«Ἐκ τῶν ὑστέρων κρινομένη ἡ κατάκτησις αὐτῆ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὑπό τῶν λαῶν τῆς δύσεως, δύναται νά θεωρηθῆ ὡς μοιραία, διότι διά τοῦ συγχρωτισμοῦ, τῶν δύο

στοιχείων, ἀναντιρρήτως ἀνέτειλεν ἡ ἀναγέννησις τῶν τεχνῶν καί τῶν γραμμάτων ἐν τῇ Δύσει»²⁴.

Ἡ σοβαρότερη προσπάθεια, ὁμως, θά ἐντοπισθεῖ στήν ἀναζήτηση τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς καί τῆς ἑλληνικότητος στά ἔργα τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας. Βέβαια ἡ περίοδος τῆς καταξίωσης τῆς βενετοκρατίας θά ἔχει τή δική της διάρκεια καί ἰδιαίτερο ὁρμό. Ἡ μετατόπιση τοῦ ἄξονα στήν πνευματική ἱστορία ἀπό μόνη της δέν ἦταν δυνατόν νά παράγει μιᾶ συνεκτική ἀφήγησι χωρίς τήν ἐγκόλπωση καί τῆς περιόδου τῆς τουρκοκρατίας.

Ἡ περίοδος τῆς τουρκοκρατίας ἔθετε μιᾶ σειρά νέων προβλημάτων. Εἶπαμε πῶς τό σχῆμα τῆς ἀρχικῆς σύλληψης τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας ἐκινουῦσε ἀπό δύο πόλους, ὁ ἕνας ἐκ τῶν ὁποίων ἦταν ἡ Ἐπανάσταση. Στό τότε-παρόν ἦταν ἐνσωματωμένα στοιχεῖα ἱστορίας τῆς τουρκοκρατίας. Ἐπρόκειτο γιά ζωντανά κατάλοιπα. Προσδιορίζονταν ἀφ' ἑνός ἀπό τήν ἐμπειρία πού οἱ πηγές ἐνσωμάτωναν καί ἀφ' ἑτέρου προσδιόριζαν τό σχῆμα μέσα ἀπό τό ὁποῖο ἡ ἐμπειρία μποροῦσε νά συλληφθεῖ ἀπό τούς μεταγενέστερους ἱστορικούς. Παράδειγμα τό Ὑπόμνημα τοῦ Κοραῖ (Memoire sur l'etat actuel de la civilisation dans la Grèce, 1803). Δείχνοντας τήν πρόοδο τῶν Ἑλλήνων, ἀναγκαστικά περιγράφει τά στοιχεῖα τῆς πρόσφατης ἱστορίας τους καί συγκροτεῖ τά σημαντικότερα κεφάλαιά της. Δέν διαφέρουν ἀπό ἐκεῖνα πού ἐπισημαίνει ὁ Παπαρηγόπουλος:

«Ἐπί τῶν χρόνων τῆς δουλείας ἐδημιουργήθησαν αἱ πολεμικαί, αἱ ἀστικαί καί αἱ διανοητικαί δυνάμεις δι' ὧν διεξήχθη ὀπωσδήποτε ἡ ἐπανάστασις». (τ. Ε', σ. 526)

Ἡ ἱστορία ἐπομένως τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς τουρκοκρατίας ἀποτελεῖ μέρος τοῦ λόγου πού παράγεται καί σχετίζεται, ἀμέσως ἢ ἐμμέσως, μέ τήν Ἐπανάσταση — στή χρονική καί θεματική εὐρυχωρία της. Ὁ λόγος αὐτός συγκροτεῖται ἀπό πολλές κατηγορίες κειμένων, γραμμένους, εἴτε γιά νά ὑποστηρίξουν τήν ἐθνική ὑπόθεση εἴτε γιά νά ἐξηγήσουν τό γεγονός της, ὡς ἀπομνημονεύματα, ὡς παρατηρήσεις ἐπὶ τοῦ νέου κράτους ἀπό Ἑλληνας καί ξένους. Οἱ πλευρές αὐτές τῆς ἱστορίας ἔχουν τή θέση τους στήν κουλτούρα καί στήν ἰδεολογία πού ἀνασυγκροτεῖ σέ ἐθνικές βάσεις τήν ἑλληνική κοινωνία ἐκτοτε. Τό δημοτικό τραγούδι, ἡ ἥρωική ποίηση καί ἡ λογοτεχνία, ὁ πανηγυρικός καί διδακτικός λόγος, ἡ τοπική ἱστορία, ὄλ' αὐτά ἐνσωματώνουν τήν ἱστορική ἐμπειρία τῆς τουρκοκρατίας. Σημαντικό ρόλο ἐδῶ ἔχει ἡ ἱστοριοδιψία. Οἱ ἱστορικές ἐργασίες γιά τήν περίοδο αὐτή, πού προέρχονται ἀπό τό σῶμα τῶν ἱστορικῶν μικρῶν ἀνακριβωτικῶν μελετῶν, δημοσιεύσεων χειρογράφων καί ἐγγράφων, καταλόγων κ.λπ.

Ἐδῶ θά πρέπει νά ἐπισημανθεῖ πῶς κάθε ἱστορική περίοδος ἐγκοιλώνεται μέ διαφορετικό ἐπιστημονικό discours, διαθνήδες καί ἑλληνικό, καί ἀπαιτεῖ ἄλλου τύπου ἐργασίες πρό-κατανόησης. Ἄν ὁ κανόνας τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας συμπληρώνεται ἀπό τόν Παπαρηγόπουλο, ἡ ἐπιστημολογική τομή στή νεοελληνική ἱστοριογραφία προέρχεται ἀπό τό αὐστηρό μεθοδολογικά, ἐρευνητικό, μεταφραστικό καί ἐκπαιδευτικό ἔργο τοῦ Σπυρίδωνος Λάμπρου. Αὐτή ἡ τομή αὐτή δέν ἀφορᾶ μόνο τή διάδοση μιᾶς γλώσσας ἱστορικοῦ θετικισμοῦ. Ἄν τό ἔθνος εἶχε πεῖσται ὅτι ὄλες οἱ προηγούμενες περίοδοι τοῦ ἀνήκουν, τά νέα ἐθνικά καί τά εὐρύτερα πολιτισμικά ζητούμενα τοῦ 20οῦ αἰῶνα ἀπαιτοῦσαν θετικότερες, ἀκριβέστερες καί πλουσιότερες γνώσεις καί συνθετότερες ἐπεξεργασίες. Ὁ χαρακτήρας καί ἡ γλώσσα τῆς ἐγκόλπωσης ἀλλάζει.

Ἄλλά ποιά ἦταν, ἀπό ἱστοριογραφική ἀποψη, ἡ γενική εἰκόνα; Ἐδῶ συνοψίζω ὅσα, ἀπό αὐτή τή νέα ἐπιστημολογική ὀπτική, ἔχει ὑποστηρίξει ὁ Μιχαήλ Σακελλαρίου: Ἡ τουρκοκρατία ἔθεωρετο ὡς μιᾶ παθητική περίοδος τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἡ ἑλληνική ἱστορία συγχεόταν καί τελικά χανόταν στήν ἱστορία τῆς Ὄθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Οἱ πρώτες μελέτες γιά τήν περίοδο αὐτή εἶτε τήν ἀντιμετώπισαν μέσα στό πλαίσιο τῆς

21. Τίτλος τοῦ Δ' Ροδοκανάκειου Φιλολογικοῦ Ἀγῶνος (1865), ὁ ὁποῖος ἐβράδευσε τό ἔργο τοῦ Κωνσταντίνου Σάθα, *Νεοελληνική Φιλολογία. Βιογραφία τῶν ἐν τοῖς γράμμασι διαλαμπάντων Ἑλλήνων, ἀπό τῆς καταλύσεως τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας μέχρι τῆς ἑλληνικῆς ἐθνεγερσίας (1453-1821)*, Ἀθήνα 1868. Καί ἐδῶ νά σημειώσουμε τή θεσμοθέτηση τοῦ ἐνδιαφέροντος: τό 1812 ἀπό τήν Ἰόνιο Ἀκαδημία καί τό 1865 ἀπό τό Πανεπιστήμιο (Σάθας, πρόλογος, σ. α' γ').

22. Ἡ ἔρευνα στήν κρητική λογοτεχνία συνδέεται κυρίως μέ τήν ἐκδοτική ἱστορία τοῦ Ἐρωτόκριτου καθώς καί μέ τό ἐνδιαφέρον τῶν κρητικῶν συνέλευσεων πρὶν ἀπό τήν ἔνωση τῆς Κρήτης. Βλ. τίς εἰσαγωγές στίς ἐκδόσεις τοῦ Ἐρωτόκριτου ἀπό τόν Στέφανο Ξανθοῦδιδη, Ἡράκλειο Κρήτης 1915, καί τοῦ Στυλιανοῦ Ἀλεξίου, Ἐρμής, Ἀθήνα 1980.

23. Ἰωάννης Καλλιτσουνάκης, «Ὑπόμνημα περὶ ἐξερεύνησεως τῶν ἐν Βενετία κρητικῶν ἀρχείων, ὑποβληθέν (1920) εἰς τήν ἑλληνικήν κυβερνήσιν», *Ἐπετηρίς Ἐταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν*, τ. Γ' (1940), σ. 433-436.

24. Σπυρίδων Θεοτόκης, *Εἰσαγωγή εἰς τήν ἔρευνα τῶν μνημείων τῆς ἱστορίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ καί ἰδία τῆς Κρήτης ἐν τῷ κρατικῷ ἀρχεῖο τοῦ βενετικοῦ κράτους*, Κέρκυρα [1926], σ. 3-11.

ιστορίας της μετακλασικής Ελλάδας (από τό 146 π.Χ. ως τό 1821!), είτε τελεολογικά, ως προεργασία της Έπανάστασης του 1821, όπως αυτές του Παπαροηγόπουλου. Ο Σάθας (Τουρκοκρατούμενη Ελλάς, 1869) άντέκρουσε τό επιχείρημα της παθητικότητας τονίζοντας τίς έξεγέρσεις και τά κινήματα. Η ιστορία του, όμως, δέν έχει νήμα, πλοκή και διαλύεται σέ πλήθος λεπτομερειών, καθώς και στή μονομέρεια της αντιμετώπισης. Άλλά ούτε ο Λάμπρος δέν προχώρησε τήν Ιστορία της Ελλάδος (Άθήνα 1886-1908) πέρα από τό 1453. Ο εισιγητής του ιστορικού θετικισμού έχει συνείδηση ότι χωρίς προηγούμενες ή μέ άνεπαρκείς επί μέρους έπεξεργασίες δέν μπορεί νά προχωρήσει σέ μιá εύρύτερη σύνθεση.

Παρά τήν έρμηνευτική αποκατάστασή της, ή ιστορία της νεότερης έποχής άργει νά άποκτήσει τήν άυτονομία της. Άν και τό 1882 ίδρύεται ή Ιστορική και Έθνολογική Έταιρεία, μέ σκοπό νά συλλέξει ύλικό και νά καλλιεργήσει τή νέα ελληνική ιστορία, σαράντα χρόνια άργότερα, τό 1922, ή Φιλοσοφική Σχολή διστάζει νά άυτονομήσει τήν έδρα της νεότερης ιστορίας. Προτείνει: αρχαία ιστορία, βυζαντινή ιστορία, ιστορία μέσων και νεότερων χρόνων, και ιστορία ελληνικού έθνους. Άλλωστε ή νεοελληνική ιστορία καλλιεργείται κυρίως ως προέκταση των ενδιαφερόντων των βυζαντινολόγων.

Τό σημαντικότερο διανοητικό κίνημα των άρχων του αιώνα, ο δημοτικισμός, φαινόταν νά ύπονοεί μιá διαφοροετική αίσθηση του έθνικού παρελθόντος. Τί ήταν, όμως, ή ρωμιοσύνη, πού πρόδιδαν οί δημοτικιστές, και ποιά ήταν ή σχέση της μέ τόν «έλληνισμό»; Ήταν ταυτόσημη του νέου έλληνισμού, περιλάμβανε τόν νέο και τόν μεσαιωνικό έλληνισμό; Οί δημοτικιστές, άν και προκλήθηκαν από τούς άντιπάλους τους, δέν άποσαφήνισαν περισσότερο τή σχέση τους μέ τό τρίσημο σχήμα της ιστορίας. Έξάλλου ή σύλληψη τους για τό έθνικό παρελθόν δέν ήταν συνολική, αλλά, για λόγους πολεμικής, μονομερής. Σκόπευε στή μεταμόρφωση του ρεπερτόριου της έθνικής ταυτότητας μέσω της λογοτεχνίας και της γλωσσικής μεταρρύθμισης και όχι μέσω της ιστορικής γραφής. Γι' αυτόν τό λόγο άλλωστε ο δημοτικισμός δέν τήν άνανεώνει και ούτε κινητοποιεί σημαντικούς ιστορικούς. Ο Γιάννης Βλαχογιάννης είναι μιá άξιωματηνότερη έξαίρεση πού τονίζει αυτή τή δια-

πίστωση. Η Ιστορία της Ρωμιοσύνης του Άργύρη Έφταλιώτη (1901) δέν συνεχίζεται πέρα από τό Βυζάντιο ώστε νά περιλάβει τήν τουρκοκρατία, και παρά τίς άντιδράσεις πού προκάλεσε δέν αλλάζει τό σχήμα αλλά άποτελεί μεταγραφή του. Άκόμη, οί δημοτικιστές άντιμετώπισαν τήν κατηγορία ότι διασπούν τήν ενότητα της έθνικής ιστορίας. Τής έστρεψαν λοιπόν τά νώτα. Στίς συζητήσεις τους προτιμούσαν τήν κοινωνιολογία από τήν ιστορία. Η άδυναμία αυτή στέρησε τόν ήγεμονικό χαρακτήρα από τόν δημοτικισμό. Μπόλιασε, ώστόσο, τό διανοητικό κλίμα της έποχής μέ ευαισθησίες για τό άμεσο παρελθόν του έθνους και κυρίως για τίς πολιτισμικές πλευρές της ιστορίας — ο,τι έννοούσε ως «παράδοση».

Θά μπορούσε νά ύποστηριχτεί πως ένας πρόσθετος λόγος άργοπορίας ήταν ο έξής: κρίνοντας κατ' άναλογία μέ τήν ένσωμάτωση της Γαλλικής Έπανάστασης στή γαλλική ιστοριογραφία, ή όποια συνέχισε τήν ιδεολογική διαμάχη γύρω από τή νομιμότητα της Έπανάστασης και τίς κληρονομίες της, ή άντίστοιχη άργοπορία στήν Ελλάδα όφείλεται και στήν άπουσία διαμάχης γύρω από τήν Έλληνική Έπανάσταση, και έπομένως τήν έρμηνεία της και τίς κληρονομίες της. Αυτή ένδεχομένως θά κινητοποιούσε και θά συστράτευε τήν ιστορική γραφή. Θά της προσέδιδε θεσμική μορφή. Στο βαθμό πού ή θέση της Έπανάστασης στήν έθνική ιδεολογία ήταν άδιαφιλονίκητη, παρόμοια άνάγκη δέν παρουσιάστηκε. Αυτή παρουσιάζεται όταν νέες ιδεολογίες θά προδίδουν ως αξίωση τήν έπαρρημεία του ιστορικού σχήματος. Η πρόκληση του Γεωργίου Σκληρού (Τό κοινωνικό μας ζήτημα, 1908), και κυρίως του Γιάννη Κορδάτου (Η κοινωνική σημασία της Έλληνικής Έπαναστάσεως του 1821, 1924) δέν θά άνταρξεί βέβαια τήν έδραμένη σύλληψη της ελληνικής ιστορίας. Θά θέσει, όμως, σέ κρίση τήν ισχύουσα αντίληψη για τή νεοελληνική ιστορία της τουρκοκρατίας και της Έπανάστασης. Και όταν συμβάλει ένα ρήγμα, και οί δύο πλευρές αλλάζουν.

Η σημαντικότερη άπάντηση στήν πρόκληση αυτή, από τήν άποψη της εξέλιξης της ιστοριογραφίας και όχι της πολιτικής άντιπαράθεσης, δέν θά προέλθει βέβαια ούτε από τόν Άπόστολο Δασκαλάκη (Τά αίτια και οί παράγοντες της ελληνικής επαναστάσεως του 1821, 1927) ούτε από τίς ρητορικές καταδίκες του έργου του Κορδάτου. Θά προέλθει από τή διδακτορική διατριβή του Μιχαήλ Σακελλαρίου Η Πελοπόννησος κατά τήν δευτέραν τουρκοκρατίαν (1715-1821). Η μελέτη διαθέ-

25. Μιχαήλ Σακελλαρίου, «Νεοελληνικές ιστορίες σπουδές», Νέα Έστία, τ. 33 (1943), σέ συνέχειες.

τει ένα βαρύ θεωρητικό όπλιισμό, και άσυνήθιστες για την εποχή επιστημονικές αξιώσεις. Αποτελεί μία κοινωνική και θεσμική ιστορία με στόχο να συμβάλει στο έρωτημα πού κατά τη γνώμη του σ. τέθει: «Περί των αιτιών της επαναστατικότητας του ελληνικού έθνους» (σ. 35). 'Ο Σακελλαρίου, όπως δείχνει και η μελέτη του *Νεοελληνικές Ιστορικές σπουδές, ιστορικό και κριτικό σχέδιασμα* (1943), ξεκινά την έρευνα της νεοελληνικής ιστορίας όχι ως προέκταση της βυζαντινής ιστορίας αλλά με συνείδηση έξερευνησης και όργάνωσης της έρευνας ενός νέου επιστημονικού πεδίου. Η δεύτερη σημαντική μελέτη, μικρότερης έκτασης και χωρίς τα επιστημολογικά αιτούμενα της πρώτης, ή όποια εκδίδεται ταυτόχρονα, είναι ή διατριβή του 'Απόστολου Βακαλόπουλου *Πρόσφυγες και προσφυγικόν ζήτημα κατά την 'Ελληνική 'Επανάστασιν του 1821* (1939). Την ίδια εποχή και ό Νίκος Σβορώνος έχει έτοιμάσει ή διατριβή του *Περί των έν 'Ελλάδι νομισμάτων κατά την Τουρκοκρατία* (δέν υποστηρίχθηκε έξαιτίας του πολέμου). Η πανεπιστημιακή δεξίωση (διαφορετική στό νεότευκτο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης από ό,τι στό 'Αθήναις) και οι αντιδράσεις και στις τρεις μελέτες είναι αξιοπρόσεκτες. 'Ενώ δηλαδή ή θετικιστική ιστορία έχει πλέον έδρασθει στις βυζαντινές σπουδές, στην περίπτωση της τουρκοκρατίας τό προηγούμενο έρμηνευτικό πλαίσιο αντίστέκεται στις προθέσεις αποϊδεολογικοποίησής του.

Οι μελέτες αυτές αποτελούν βέβαια τόν σκληρό πυρήνα της ιστοριογραφίας για την τουρκοκρατία στό τέλη της δεκαετίας του 1930. Η έγκόλπωση της περιόδου, όμως, θά έρθει από πολλούς δρόμους. Κατά ή δεκαετία αυτή έπιχειρείται μία νέα άναγνωση του παρελθόντος.

Ι. Τά νέα κοινωνικά ύποκείμενα πού εισήλθαν στην ελληνική πολιτική σκηνή κατά τόν Μεσοπόλεμο και ή άριστερή ιδεολογία έχουν άνάγκη από μία έναλλακτική άναγνωση της εθνικής ιστορίας. Η άνάγκη αυτή ένισχύεται και παίρνει τά χαρακτηριστικά ιστορικής έρευνας, έξαιτίας των άδιεξόδων στό όποια όδηγει ό πολιτικός ύπερπροσδιορισμός της ιστορικής αντίληψης στός κόλπους της 'Αριστεράς²⁶. Στην άνάγκη αυτή θά ανταποκριθεί ένας από τούς σημαντικότερους μαρξιστές του Μεσοπολέμου, ό Σερραφείμ Μάξιμος. Στρέφεται πρός την ιστορία, μαθητεύοντας κοντά στον 'Ερνέστο Λαμπρούς, και εκδίδει δύο μελέτες οικονομικής ιστορίας της τουρκοκρατίας βασισμένες σέ γαλλικές άρχαιες πηγές: *Τό ελληνικό έμπορικό ναυτικό κατά τόν XVIII αιώνα* (1940) και *Η αύγή του ελληνικού καπιταλισμού - Τουρκοκρατία 1685-1789* (1946). Μέ τόν τρόπο του θά ανταποκριθεί ό Σβορώνος, μαθητεύοντας επίσης κοντά στον Λαμπρούς, και ή συζήτηση θά συνεχιστεί, και μάλιστα θά ένταθει, έντός του κομμουνιστικού κινήματος με παρεμβάσεις του ίδιου του Ζαχαριάδη (1939) και άπόπειρες συνολικών τοποθετήσεων του Δημήτρη Χατζή και του Σβορώνου κατά την έπόμενη δεκαπενταετία²⁷. Η στροφή, όμως, πρός την ιστορία, και προπαντός ή νέα ελληνική, ως άντιμετώπιση ιδεολογικών άνεπαρκειών δέν περιορίζεται στην έντός του άριστερου ρεύματος σκέψη.

ΙΙ. Διαπιστώνουμε μία ευρύτερη στροφή στην ιστορία και στην ιστορικότητα, ή όποια έχει τις άφετηρίες της άφ' ενός στή διάλυση της συνοχής του δημοτικιστικού στρατοπέδου, του όποιου ή πολεμική στάση συνεπαγόταν σχηματικές και διχοτομικές προσεγγίσεις, και άφ' έτέρου στό άδιέξοδα ενός ιδεολογικού άγώνα ό όποιος διεξαγόταν και από τις δύο πλευρές (ματεριαλιστές και ιδεαλιστές) με όπλα θεωρίες κανονιστικού τύπου. Μέσα στό πλαίσιο αυτής της νέας άναγνωσης του παρελθόντος ήγετικό ρόλο παίζει ή γενιά του '30, ή όποια ως τά μέσα της δεκαετίας του 1930 είχε άναλωθει σέ παρόμοιες διαμάχες. 'Επιδιώκοντας ή συγκρότηση μιας ιδεολογικής-πολι-

τισμικής ήγεμονίας, θά αντικαταστήσει ή νομολογική μέθοδο μέ τόν ιδιογραφικό χαρακτήρα της ιστορίας. Θά στραφεί έπομένως στην ιστορία (Δημαράς), στό ιστορικό ή μέ ιστορικό βάθος μυθιστόρημα και θέατρο (Θεοτοκάς, Βενέζης, Προεδελάκης, Τερζάκης) και στην ιστορικοποίηση της αισθητικής (Σεφέρης). Η έθνική ιστορία ως γεφύρωση του κοινωνικού ρήγματος. 'Αλλά ποιά ιστορία;

ΙΙΙ. Η τομή πού σημαδεύει ή Μικρασιατική Καταστροφή και ή συνεπόμενη ιδεολογική κρίση, ή Κατοχή, ή 'Αντίσταση και ό 'Εμφύλιος θέτουν ζητήματα άναπροσδιορισμών της εθνικής ταυτότητας. Στούς πληθυσμούς πού ένσωματώθηκαν μέ τό 1912 και στό πρόσφυγικά στρώματα οι συμβολισμοί του έλλαδικού νεοκλασικισμού δέν λειτουργούν. 'Αντίθετα οι αιώνες της τουρκοκρατίας, παρά τις μεταβολές στην όθωμανική κοινωνία μετά τό Τανζιμάτ και τις μεταρρυθμίσεις, συνέχονταν μέ τό διωμένο παρελθόν τους. Η άποκάθαρση του παρελθόντος τους δέν μπορούσε νά προέλθει από την άρνησή του. Η ένσωμάτωσή τους έπομένως στό έλληνικό κράτος έπαιτούσε τροποποιήσεις και διεύρυνση του εθνικού συμβολικού στερεώματος. Η στροφή στή λαϊκή τέχνη ('Αγγελική Χατζημηχάλη) και οι αισθητικές άναζητήσεις του Μεσοπολέμου (π.χ. Δημήτρης Πικιώνης, Φώτης Κόντογλου) δημιουργούν τους ευρύτερους πολιτισμικούς όρους μέσα στός όποιους διαμορφώνονται νέα αιτούμενα στην άνάγνωση της ιστορίας της τουρκοκρατίας. 'Ιδιαίτερα ή περίοδος της Κατοχής άναδιώνει τις άναφορές στην 'Επανάσταση του 1821.

'Επομένως ή άνάδειξη της τουρκοκρατίας έρχεται στην ώρα της. 'Αλλά ή «ώρα» δέν άρκει. Χρειάζεται και τό σχήμα. Η άφήγηση ή όποια θά άποσπάσει τις χρονικές στιγμές από μία άδιαφοροποίητη άλληλοχία για νά τις όργανώσει σέ μία δομημένη όλότητα πού θά την τοποθετήσει στό σχήμα της εθνικής ιστορίας. 'Εδώ άκριδώς δρισκεται ή σημασία της άνάδειξης του ελληνικού Διαφωτισμού από τόν Δημαρά. 'Ο όρος είναι δικός του και τόν διατυπώνει τό 1945. Δέν μάς άπασχολεί έδώ πώς έχουν τά πράγματα άλλα πώς έχουν διατυπωθεί.

Τό γεγονός ότι ή έπεξεργασία του όρου προέρχεται από την ένασχόλησή του μέ την ιστορία της λογοτεχνίας δέν ρέπει νά μάς ξενίζει. Η συγκρότηση του σχήματος της ιστορίας της λογοτεχνίας περιορίζεται από ή γλώσσα της λογοτεχνίας. Η ιστορία της λογοτεχνίας δηλαδή δρισκεται κοντύτερα στή γλωσσική έμπειρία και έπομένως τό σχήμα της δέν μπορεί νά την υπερβεί. 'Από αυτή την άποψη ή ιστορία της λογοτεχνίας έπιεντρώθηκε στή χρονική περίοδο του νέου ελληνισμού, του όποιου άλλωστε ή όριοθέτηση είχε γίνει μέ γλωσσικά κριτήρια. Δέν δοκιμάζεται έπομένως έδώ ένα αντίστοιχο μέ τό παπαρηγοπούλειο σχήμα ιστορίας της ελληνικής λογοτεχνίας τό όποιο νά περιλαμβάνει μαζί την άρχαία, ή μεσαιωνική και ή νεότερη ελληνική λογοτεχνία. 'Αντίστροφα: ή περίοδος του νέου ελληνισμού, κατά χρονική προτεραιότητα, μελετήθηκε κυρίως από ιστορικούς της γραπτής παραγωγής, και ό Δημαράς ήταν προετοιμασμένος από την άποψη της μεθόδου του. Είχε άνοιξει την ιστορία του, πέρα από ή λογοτεχνία, στην ιστορία της διανοητικής παραγωγής. Για τό λόγο αυτό άλλωστε δέν ξεχωρίζει ή ιδιότητα του φιλόλογου και του ιστορικού, και άκόμη ή άπουσία διαφοροποίησης θεσμοποιείται στην επιστημονική φροντίδα πού όνομάζεται «έρευνα του νέου ελληνισμού».

Μέσα από τό σχήμα του ελληνικού Διαφωτισμού θά δοϋμε όλα τά γεγονότα διαφορετικά από πριν. 'Αλλάζει ή όργάνωση του χρόνου, ό λόγος, οι έρευνητικές προτεραιότητες κ.λπ. Πρόκειται για μία άλλαγή παραδείγματος σ' ό,τι άφορά την περίοδο. Μέσω του σχήματος αυτού άναδεικνύεται ό ένεργητικός ρόλος του ελληνισμού κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας και ή ιστορική άφήγηση άποκτά χρονικότητα, συνοχή και κατεύθυνση. Μέ τόν τρόπο αυτό, μία άπούσα περίοδος άποκτά διαπιστευτήρια για νά ένσωματωθεί στόν έθνικό χρόνο. Τό παπαρηγοπούλειο σχήμα της ελληνικής ιστορίας θά συμπληρωθεί από τόν Δημαρά μέ την τακτοποίηση και της τελευταίας έκκρεμότητας.

Της τελευταίας; 'Αλλά μέσα από τό σχήμα του ελληνικού Διαφωτισμού άναδεικνύεται ή τομή πού έπιβάλλει ή «μεταβολή των συνειδήσεων». Δέν πρόκειται για μία όποιαδήποτε τομή,

26. Φίλιππος 'Ηλιού, «Οι ιδεολογικές χρήσεις της ιστορίας, Σχόλιο στή συζήτηση Κορδάτου και Ζεγίου», 'Αντί, τχ. 46, 29 Μαΐου 1976, σ. 31-34.

27. Νίκος Ζαχαριάδης, *Θέσεις για την ιστορία του ΚΚΕ* (1939), 'Αθήνα 1945. Ν. Σβορώνος, «Σκέψεις για μία εισαγωγή στή Νεοελληνική 'Ιστορία» (1955), 'Ανάλεκτα, όπ.π., σ. 65-74, και Δημήτρης Χατζής, «Γύρω από τά προβλήματα της "συνέχειας"» (1954), άναδημοσ. 'Ο Πολίτης, τχ. 69-70 (1985), σ. 78-90.

αλλά για εκείνη που παράγει την αντίληψη του εθνικού συνεχούς και της εθνικής ιστορίας. Ο Δημαράς φέρνει στο φως τις συζητήσεις για την εθνική ταυτότητα, τις εναλλακτικές προτάσεις, τις μεταβολές στη χρήση των λέξεων και των ονομάτων, τις καινούργιες έννοιες που προήλθαν από τη Δυτική Ευρώπη και οργανώνουν τις αντιλήψεις για τα ζητήματα αυτά: πώς δηλαδή οι κοινωνίες και οι πολιτισμικές κοινότητες ανασυγκροτούνται σε έθνη. Έπισημαίνει τις αιτίες: το ρόλο των διανοουμένων, την πύκνωση των επικοινωνιακών δικτύων, την κοινωνική κινητικότητα. Προχωρά δηλαδή στην ανάδειξη ενός πληροφοριακού πλαισίου, τό οποίο μās φέρνει στις θεωρίες της συγκρότησης του έθνους μέσα από την εθνική ιδεολογία. Ακόμα περισσότερο, μέσα από τις μελέτες για τον Παπαρηγόπουλο και τους περίξ αυτόν, αναδεικνύει τις διαδικασίες, τους άρμούς του σχήματος του έθνους και της αυτοσυνειδησίας του, δηλαδή του σχήματος της ιστορίας μέσα στο οποίο και ο ίδιος εντάσσει τό δικό του έργο. Καί αντίστροφα: Οι ανάγκες νά ενταχθεί τό σχήμα του Διαφωτισμού στον εθνικό χρόνο, στο σχήμα της ελληνικής ιστορίας, τόν οδηγεί νά μελετήσει τους άρμούς της κατασκευής του. Στή μονογραφία για τόν Παπαρηγόπουλο. Αλλά έτσι δέν οδηγείται στην αποδόμηση του ευρύτερου σχήματος του εθνικού χρόνου;

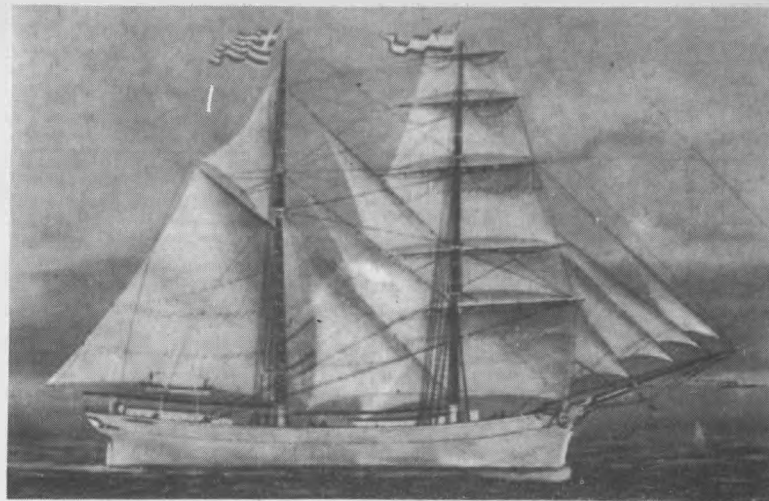
Έδω νομίζω ότι βρίσκεται και τό παράδοξο της θέσης του Δημαρά. Έγκολπώνοντας μιά περίοδο στον ιστορικό χρόνο, ταυτόχρονα δείχνει τις διαδικασίες της παραγωγής του. Βρίσκεται δηλαδή ανάμεσα στά δύο παραδείγματα των θεωριών περί έθνους. Η αναζήτηση των αιτιών αυτού του παράδοξου μπορεί νά προσανατολίσει τά έρωτήματά μας στην άποτίμηση της μεθόδου του Δημαρά, στή θέση του στο πεδίο ιστορικής αναζήτησης της εποχής του και στην περίοδο σχηματισμού του ιστοριογραφικού του έξοπλισμού.

Η μεθοδολογική άρχή της μεταβολής των αναλογιών, που διαπερνά τό έργο του, αναδεικνύει περισσότερο τις συνέχειες παρά τις τομές. Η βιογραφία επίσης είναι απαραίτητη για τή μελέτη του ιστοριογραφικού έργου. Όχι μόνο από τήν πλευρά της διανοητικής βιογραφίας, αλλά και μέσω της ανάλυσης του ιστορικού λόγου. Μέ ποιούς διαλέγεται ο Δημαράς; Σε τί άπαντά τό έργο του; Ποιά μέτωπα άνοίγει; Ποιό άξιακό σύστημα προτείνει; Υπάρχει πάντα μιά διαλεκτική ανάμεσα σε όσα συμπυκνώνει τό έργο του ιστορικού, ως πολιτισμική άποκρυστάλλωση της εποχής του και ύποκειμενική έμπειρία, και στην αυτοσυνείδηση του ρόλου του ως διανοουμένου. Ο τρόπος δηλαδή έκφορās του κυρίαρχου ιστορικού λόγου θά επιβάλλει και τόν τρόπο της άπάντησης. Ποιά θά είναι αυτή;

Νά «άφήσουμε τους συγγραφείς (της γεωγραφίας) νά μιλήσουν», νά «άφουγκραστούμε τους διανοουμένους των τουρκοπατημένων καιρών». Ας συγκρίνουμε τήν άπάντηση αυτή με τήν αντίστοιχη μεθοδολογική άρχή που υιοθετεί ο Σβορώνος. Η σύγκριση έχει τή σημασία της. Όχι μόνο γιατί ο Σβορώνος και Δημαράς αναγνωρίζονται ως οι πατέρες της ιστοριογραφίας του νέου ελληνισμού και της νέας ιστορίας της Ελλάδας. Από τό έργο του Σβορώνου — και των μαθητών του — θά προκύψει άφ' ενός ή άυτονομία της νεότερης ελληνικής κοινωνίας, και άφ' έτέρου ή διαμόρφωση της μέσα από τις οικονομικές αλλαγές που συμβαίνουν στο χώρο της Ανατολικής Μεσογείου και των Βαλκανίων, από τόν 18ο αιώνα και έξης. Σύμφωνα με τόν Σβορώνο λοιπόν, έμεις ρωτάμε τις πηγές μας. Διατυπώνουμε τά έρωτήματά μας ξεειδικεύοντας συγχρονικά θεωρητικά έρωτήματα, Στο ζήτημα αυτό ο Δημαράς άπαντά:

«Η πρωτοτυπία των λογίων και των εποχών δέν φαίνεται στον τρόπο με τόν όποιο λύουν τά προβλήματα, όσο στον τρόπο με τόν όποιο τά θέτουν»²⁸.

Ο Δημαράς αντιμετώπιζει τό πρόβλημα της ιστορικής ετερότητας. Αν ή ιστορία είναι ή σχέση του ιστορικού με τό πα-

ρελθόν, τότε σε ποιόν άνήκει ή πρωτοβουλία; Στο ντοκουμέντο, ή στην έρώτηση του ιστορικού; Αλλά ή γλώσσα των ντοκουμένων άποτελεί ή ίδια μιά μαρτυρία ετερότητας. Η μετάφρασή της, με σημερινούς όρους, περιλείπει τόν κίνδυνο νά άπωλέσουμε αυτή τήν ετερότητα, τήν ιδιαιτερότητα του παρελθόντος. Η άντιπαράθεση Δημαρά-Σβορώνου στα ζήτήματα αυτά εγγράφεται στο ευρύτερο πρόβλημα της σχέσης ανάμεσα στην έρμηνευτική κατανόηση και στην αιτιακή έξήγηση των ιστορικών φαινομένων. Οι διαφορετικές προτιμήσεις έξηγούνται δέδαια από τις διαφορετικές καταβολές του ενδιαφέροντος για τήν ιστορία: στο μαρξιστικό ρεύμα ο Σβορώνος, στον φιλοσοφικό σκεπτικισμό της γενιάς του '30 ο Δημαράς. Ός εκ τούτου, ο Δημαράς άποφεύγει όρους που παραπέμπουν σε θεωρητικές προσεγγίσεις. Χρησιμοποιεί μιά λεκτική επένδυση που δέν άπέχει από τις πηγές.

Ας προσθέσουμε έδω πώς ή δεύτερη κατηγορία θεωριών, αυτή που όνομάσαμε της συγκρότησης ή της παραγωγής του έθνους από τήν εθνική ιδεολογία, αναπτύσσεται από τή δεκαετία του 1960 και έξης, σε εποχή δηλαδή που ο Δημαράς ήδη έχει από καιρό σχηματίσει τόν θεωρητικό και μεθοδολογικό του έξοπλισμό. Ας μήν ξεχνάμε, όμως, έδω τήν κριτική του Συκουτρή στο ιδεολογικό σχήμα της ελληνικής ιστορίας, ή όποια άδικαιολογίως ύποτιμήθηκε. Η κριτική του Συκουτρή δέδαια δέν άναπτύχθηκε σε ιστοριογραφικό έργο, άλλωστε ο ίδιος ήταν κλασικός φιλόλογος. Δείχνει, όμως, τις δυνατότητες που τό διανοητικό πεδίο της εποχής περιείχε. Δέν όρθηκαν, φστόσο, άποδέκτες. Αλλά και ο Δημαράς δέν ενδιαφερόταν για μιά θεωρητικοποίηση σε σχέση με μείζονα προβλήματα, όπως ο σχηματισμός έθνους, αλλά για μιά μετάπλαση των όρων που θά έκαναν δυνατή και θά έκσυγχρόνιζαν τήν εθνική ιστορία. Η μετάπλαση της εθνικής ιστορίας άποτελεί ένα μείζον θέμα, τό όποιο αναδεικνύει μιά τομή στην εξέλιξη της νεοελληνικής ιστοριογραφίας, στην όποια μπορεί νά ενταχθεί τό έργο του Δημαρά, του Σβορώνου, του Ζακυνθνού, του Βακαλόπουλου και βεβαίως ή *Ιστορία του Έλληνικού Έθνους* της Έκδοτικής Αθηνών (15 τόμοι, 1971-1978).

Ανεξαρτήτως, όμως, της άφτηρίας και των προθέσεων του Δημαρά, ή αναζήτησή μας όφείλει νά άναχθεί και στην αντίσταση του άντικειμένου. Η αντίσταση ενός παραδείγματος στην άμφισβήτησή του, στή συγκεκριμένη περίπτωση της παπαρηγοπούλειας δόμησης του εθνικού χρόνου, δέν όφείλεται στην ικανότητα του σχήματος νά έξηγει τά φαινόμενα, αλλά σε λόγους που ώθούν τήν κοινωνία νά επιβάλλει τή συναίνεση γύρω από αυτό. Η παραδεδομένη δόμηση του εθνικού χρόνου μπορεί νά άμφισβητηθεί αλλά όχι νά άνατραπεί. Γιατί ή άνατροπή της δέν έξαρτάται από τήν ένδοεπιστημονική συζήτηση. Αφορά τόν τρόπο με τόν όποιο μιά συλλογικότητα άντιλαμβάνεται τόν έαυτό της για νά προσδιορισθεί ως έθνος. Στην ιστοριογραφία τό βάθος των επιστημονικών έπαναστάσεων περιορίζεται έξαιτίας της ισχυρής έξάρτησης του άντικειμένου της από τό έξωεπιστημονικό περιβάλλον. Στην περίπτωση αυτή από τήν έμπεδωμένη αντίληψη περί εθνικού χρόνου.

28. Νίκος Σβορώνος, *Ανάλεκτα*, όπ.π., σ. 21-32.

29. *Ιστορικά Φρονίσματα*, τ. Α, Αθήνα 1992, σ. 82.

Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΕΞΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗΣ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΑΣ ΣΤΟΝ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟ

Δύο ανέκδοτες εκθέσεις από τό αρχείο Ι. Μεταξά

του Δημήτρη Λιθοξόου

Στά Γενικά Αρχεία του Κράτους, στο Αρχείο Ιωάννου Μεταξά (φακ. 36), βρίσκονται δύο ανέκδοτες εκθέσεις για τη μακεδονική μειονότητα, σημαντικού ιστορικού και πολιτικού ενδιαφέροντος.

Καί οι δύο εμπιστευτικές εκθέσεις έχουν συνταχθεί από τό ίδιο πρόσωπο, τό δάσκαλο Γ. Παπαδόπουλο, έχουν ως αποδέκτη τήν Ύπηρεσία Αμύνης του Κράτους και είναι «προϊόν πολυτών παρατηρήσεων».

Η πρώτη έκθεση, μέ ήμερομηνία 5 Μαΐου 1936 και τίτλο *Περί τής συναισθηματικής, γλωσσικής κ.λπ. καταστάσεως των Σλαβοφώνων Μακεδόνων, ιδία των κατοίκων τής Δυτικής Μακεδονίας και των επιβαλλομένων μέτρων διά τόν ταχύτερον εξελληνισμόν τούτων*, αποτελείται από δεκατρείς δακτυλογραφημένες σελίδες και είναι γραμμένη όταν ό Γ. Παπαδόπουλος υπηρετούσε στο Β' Δημοτικό Σχολείο τής Έδεσσας.

Η δεύτερη, μέ ήμερομηνία 22 Ιουλίου 1938 και τίτλο *Η κατά τήν τελευταίαν διετίαν καταβληθείσα προσπάθεια προς εξελληνισμόν τής Δυτικής Μακεδονίας και τά επιτευχθέντα αποτελέσματα*, αποτελείται από όκτώ δακτυλογραφημένες σελίδες και έχει συνταχθεί στή Νέα Έρυθραία Αττικής.

Δύο είναι τά βασικά ζητήματα πού προκύπτουν από τήν ανάγνωση των εκθέσεων: α) ή αδυναμία του ελληνικού κράτους νά ενσωματώσει τή μειονότητα και β) ή μακεδονική (και όχι βουλγαρική) συνείδηση τής μειονότητας.

Υπογραμμίζω τίς παρατηρήσεις του Γ. Παπαδόπουλου για τόν «έπιμόνο και σκόπιμο» χαρακτηρισμό τής όμιλούμενης γλώσσας ως «μακεδονικής», τόν «έπιμόνο αυτοχαρακτηρισμό» των μειονοτικών «ως Μακεδόνων», τό σύνθημα «ή Μακεδονία διά τούς Μακεδόνας» πού «ήλέκτριζε τούς Σλαβοφώνους», τήν άρνηση τής μειονότητας νά μάθει τήν ελληνική γλώσσα «λόγω φυλετικού μίσους», τόν μικρό αριθμό των ελληνιζόντων μειονοτικών (20%), τήν «άδιαφορία και τήν περιφρόνηση» του πληθυσμού για κάθε «έθνική και κρατική εκδήλωση».

Οί ιστορικές πληροφορίες πού, άδίαστα και χωρίς ανάγκη σχολιασμού, έξάγονται από τίς δύο εκθέσεις, βρίσκονται σε κατάφωρη αντίθεση μέ τούς ισχυρισμούς των Έλλήνων ιστορικών για τήν άνυπαρξία μακεδονικής συνείδησης προπολεμικά και τή χωρίς αντίσταση διαδικασία εξελληνισμού.

Εισαγωγικά, ώστόσο, θέλω νά αναφέρω όρισμένα επιπλέον στοιχεία τά όποια ή ελληνική ιστοριογραφία αποκρύπτει συστηματικά:

Η διαμόρφωση μακεδονικής εθνικής συνείδησης είναι μιá διαδικασία πού έχει τίς ρίζες της στις άρχές του αιώνα και εκ-

φράστηκε πολιτικά κυρίως μέ τόν Γκότσε Ντέλτσεφ (1872-1903) από τό Κιλκίς και τόν Γιάνε Σαντάνσκι (1872-1915) από τό Πιρίν.

Μιλώντας για τόν Σαντάνσκι ό Έλευθέριος Σταυρίδης, ήγετικό στέλεχος του ΚΚΕ κατά τή δεκαετία του '20, πρώην γραμματέας, και μετέπειτα στέλεχος τής Δεξιάς, έγγραφε ότι είναι ό άνθρωπος «όστις έκαμε τό μεγαλύτερο κακόν πού ήδύνατο νά κάμει άνθρωπος εις τήν Βουλγαρία», αυτός πού «ήμπόδιζε τούς σλαβοφώνους κατοίκους τής Μακεδονίας νά θεωρούν έαυτούς Βουλγάρους και έκαλλιέργει Μακεδονικήν έθνικήν συνείδησιν»¹.

Η μακεδονική μειονότητα υπάρχει για πρώτη φορά στήν επίσημη απογραφή πληθυσμού του ελληνικού κράτους τό 1920. Αν και τά στοιχεία τής απογραφής πού άφορούν τίς νέες επαρχίες δέν δημοσιεύονται, στόν τόμο μέ τά αποτελέσματα «Θεσσαλίας και Άρτας» γίνεται διάκριση μεταξύ Μακεδόνων, Βουλγάρων και Σέρβων και επιπλέον μεταξύ σχισματικών-όρθοδόξων καθώς και όσων γνωρίζουν ή όχι και τήν ελληνική γλώσσα.

Η μακεδονική μειονότητα βαπτίζεται «μακεδονοσλαβική» στήν απογραφή του 1928 και επισήμως ό συνολικός αριθμός της φτάνει τά 82 χιλιάδες άτομα, αριθμός πού βρίσκεται κάτω από τό μισό του πραγματικού².

Σύμφωνα μέ ανέκδοτους ύπολογισμούς μου, από τά 1779 χωριά των νέων μακεδονικών επαρχιών πού ενσωματώθηκαν στήν Ελλάδα, τά 427 (24%) είναι άμιγρή και τά 212 (11,9%) μεικτά σλαβόφωνα χριστιανικά χωριά.

Η δυτικομακεδονική περιοχή πού αποτελείται από τούς καζάδες Φλώρινας, Καστοριάς, Βοδενών και Γενιτζών παρουσιάζει ύψηλό ποσοστό σλαβοφώνων χριστιανών: επί συνόλου 358 χωριών υπάρχουν 192 (53,6%) άμιγρή και 56 (15,6%) μεικτά σλαβόφωνα χριστιανικά χωριά.

Στήν περιοχή αυτή, σύμφωνα μέ τίς άξιόπιστες στατιστικές πληροφορίες του Βούλγαρου Κάντσοφ (1900), επί συνολικού πληθυσμού 218 χιλιάδων τά ποσοστά ήταν: σλαβόφωνοι χριστιανοί 62,4%, σλαβόφωνοι μουσουλμάνοι 11,0%, τουρκόφωνοι μουσουλμάνοι 11,5%, αλβανόφωνοι μουσουλμάνοι 2,3%, αλβανόφωνοι χριστιανοί 1,4%, ελληνόφωνοι χριστιανοί (στό

1. Έλευθέριος Σταυρίδης, *Τά παρασκήνια του ΚΚΕ*, 1953, σ. 212, 214.

2. Δημ. Λιθοξόου, «Η μητρική γλώσσα των κατοίκων τής Μακεδονίας πριν και μετά τήν άνταλλαγή των πληθυσμών», *Θέσεις*, τ. 38, 1992.

νότιο τμήμα του καζᾶ Καστοριάς) 4,1%, βλαχόφωνοι χριστιανοί 3,4%, Γύφτοι 3,2% και Έβραίοι 0,5%.

Ἡ εἰκόνα αὐτὴ ἀλλάζει ἀρκετὰ μέ τις ἀνταλλαγές τῶν πληθυσμῶν, ὥστε ὅσο τὸ ἑλληνικὸ ἢ «ἑλληνικῶν φρονημάτων» στοιχεῖο παραμένει μειοψηφικὸ στὴν περιοχή πού ἀποτελεῖται τὸ 1928 ἀπὸ τις ἐπαρχίες Φλώρινας, Καστοριάς, Ἐδεσσας καὶ Γιαννιτσῶν. Σύμφωνα μέ τὰ ἐπίσημα ἀπογραφικά στοιχεία, ἐπί σ. ὄλου 194 χιλιάδων ὑπάρχουν ἐδῶ 55,5 χιλ. πρόσφυγες (28,6%) καὶ 5 χιλ. (1,5%) δημόσιοι ὑπάλληλοι καὶ ὄργανα τῆς διοίκησης προερχόμενα ἀπὸ τὴν παλαιὰ Ἑλλάδα. Ἄν σέ αὐτοὺς προστεθοῦν οἱ περίπου 10 χιλ. γηγενεῖς Ἕλληνες, ἀπομένει ἕνα 65% ἀλλόγλωσσου καὶ ἔθνικα ὑποποῦ ντόπιου πληθυσμοῦ πού ἀπασχολεῖ τὸν συντάκτη τῶν ἐκθέσεων.

Σέ ἀναφορὰ τοῦ νομάρχου Φλώρινας Ἰ.Θ. Σουλιώτη-Νικολαΐδη, τὸν Αὐγουστο τοῦ 1935 πρὸς τὴν ἑλληνικὴ κυβέρνηση, καταμετροῦνται στίς δύο ἐπαρχίες Φλώρινας καὶ Καστοριάς 16.100 σλαβόφωνες χριστιανικὲς οἰκογένειες, ἀπὸ τις ὁποῖες οἱ 9.075 (54,1%) ἔχουν «δεδηλωμένα σλαβικά φρονήματα»³.

Μέ σύνθημα «Πλέρια ἰσοτιμία στίς μειονότητες» τὸ ΚΚΕ παίρνει στίς βουλευτικὲς ἐκλογές τοῦ 1936 ὡς Παλαιὸ Μῆτωπο 5,8% πανελλαδικά. Στὴν ἐπαρχία Φλώρινας τὸ ποσοστὸ αὐτὸ φτάνει τὸ 6,5%, στὴ δὲ ἐπαρχία Καστοριάς τὸ 9,5%. Ἐντυπωσιακὸ εἶναι τὸ ποσοστὸ τοῦ ΚΚΕ σέ ὁρισμένα μειονοτικά χωριά τῆς περιοχῆς: Ἄγιος Παντελεήμονας (Πάτελι) 19,1%, Ἱεροπηγή (Κόσσινας) 20,8%, Νεστράμι 22,6%, Ξυνὸ Νερό (Ἐξισου) 23,1%.

Στίς ἴδιες ἐκλογές, τὸ Μεταρρυθμιστικὸ Κόμμα τοῦ Σωτήρη Γκοτζαμάνη, μέ αὐτονομιστικὰ συνθήματα, παίρνει 23,9% στὴν ἐπαρχία Γιαννιτσῶν, 25,4% στὴν ἐπαρχία Ἀλωπιάς καὶ 35,4% στὴν ἐπαρχία Ἐδεσσας.

Κατὰ μὴ διασταυρωμένες πληροφορίες, μεταξύ 1933-1936 ἔδρασε στὸ ἑλληνικὸ τμήμα τῆς Μακεδονίας, μέ ἔδρα τὴ Θεσσαλονίκη, ὀργάνωση τῆς Ἐνωμένης ΕΜΕΟ μέ 17 παράνομες τοπικὲς ἐπιτροπές καὶ 893 μέλη⁴. Ἡ δράση τῆς ὀργάνωσης φαίνεται πάντως ἀπὸ ἐπιστολές τῆς ἴδιας ἢ μελῶν της στὸν *Ριζοσπάστη* τῆς ἐποχῆς (25/4/34, 8/6/34, 10/6/34, 26/6/34, 22/7/34, 12/8/34, 12/9/34, 3/10/34, 1/11/34, 13/11/34, 13/12/34, 30/1/35, 3/7/35, 3/9/35, 10/3/36).

Τὰ «μέτρα ἐξέλληνισμού» ἔχουν τὰ δικά τους ἀποτελέσματα λίγα χρόνια ἀργότερα, μόνο πού αὐτὰ εἶναι διαμετρικὰ ἀντίθετα ἀπὸ τὰ ἀναμενόμενα ἐκ μέρους τῆς ἑλληνικῆς διοίκησης: Ἡ μειονότητα συγκροτεῖ τὴ δική της ἀντιστασιακὴ ὀρ-

γάνωση στὴ διάρκεια τῆς Κατοχῆς. Τὸν Ἀπρίλη τοῦ 1944 μόνο σέ 43 χωριά τῆς περιοχῆς Καστοριάς ὑπάρχουν 2.496 ἄντρες καὶ 1.941 γυναῖκες ὁργανωμένοι στὸ ΣΝΟΦ⁵.

Τὸ μακεδονικὸ 28ο Τάγμα στά τέλη τοῦ '44 ἔχει ἤδη ἔρθει σέ ρῆξη μέ τὸν ΕΛΑΣ. Ἡ ἡγεσία τῆς μειονότητας ξανασυμμαχεῖ μέ τὸ ὑπὸ τὴν ἡγεσία τοῦ Νίκου Ζαχαριάδη ΚΚΕ καὶ ἀμφισβητεῖ τὴ νομιμότητα τῆς ἑλληνικῆς διοίκησης μέ ἀποχή στίς ἐκλογές τοῦ '46. Σέ πολλὰ μειονοτικά χωριά ἡ ἀποχή εἶναι σχεδόν καθολική. Ἀναφέρω ἐνδεικτικὰ τὸν ἀριθμὸ ψηφισάντων σέ ὁρισμένα χωριά σέ σχέση μέ τὸν ἀριθμὸ τῶν κατοίκων (ἀπογραφή 1940): Σιδηροχώρι (Σίστεβο) 0/609, Μελάς (Σιάτιστα) 1/693, Λεῖκα (Ζουμπάνιστα καὶ Ὀρμαν) 5/774, Γάβρος (Γκάμπρες) 7/384, Χάλαρα (Ποσδίβιστα) 7/738, Βυσοινιά (Βίσειν) 10/684, Πολυκέρασσο (Τσερέσνιστα) 13/397, Μαυρόκαμπος 14/332, Μποκόρι 16/854, Κλαντοράμπι 17/326, Ὁξιά (Μπουλγκάρσκι) 17/247, Κρανιώνας (Ντρανόβενι) 27/702, Μακροχώρι (Κόνουπλατ) 26/946, Τοῖχιο (Τιχόλιστα) 42/844, Ξυνὸ Νερό (Ἐξισου) 49/1955, Ἀετός (Ἰαϊτόξ) 67/1189, Βεῖτη (Μπάνιστα) 66/2450, Μπούφι 33/1989, Πολυπόταμο (Νέρεντ) 31/1535.

Ἔτσι ἡ μειονότητα μπαίνει στὸν Ἐμφύλιό μέσα ἀπὸ τις γραμμές τοῦ ΝΟΦ, συναγωνίστρια τοῦ Δημοκρατικοῦ Στρατοῦ καὶ τῶν Ἑλλήνων κομμουνιστῶν.

Τὴν ἀνταρσία αὐτὴ τὴν πληρώνει ἀκόμη. Ὁ ἐπαναπατρισμός τῶν πολιτικῶν προσφύγων ἀφοροῦσε μόνο τοὺς «Ἕλληνες τὸ γένος».

Τὸ ἑλληνικὸ κράτος ἀπαγορεύει τὴν ἐπιστροφή στίς πατρικὲς ἐστίες ὧν ἔχουν μακεδονικὴ ἔθνικὴ συνείδηση. Ὁ παλιὸς σύντροφος ἐν ὄπλοις, τὸ ΚΚΕ, ἀρνεῖται τὴν ἴδια τους τὴν ὑπαρξη. Γιά τὴν ἑλληνικὴ Ἀριστερά (ἐκτός ἀπὸ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις), ὅπως ἐξάλλου γιά ὅλο τὸν ἑλληνικὸ πολιτικὸ κόσμο, μακεδονικὴ μειονότητα δέν ὑπῆρξε καὶ δέν ὑπάρχει.

Ὅστόσο, ἐκτός ἀπὸ τὴ ζωὴ, τὴν ἀλήθεια ἐπιμένει νὰ τὴ θυμίζει καὶ ἡ ἱστορία.

3. Δημ. Λιθοξόου, «Δύο ἀνέκδοτα ντοκουμέντα γιά τὴν ἱστορία καὶ τὴ συνείδηση τῆς μειονότητας», *Ἐκτός ὁρίων*, τ. 6, 1992 καὶ ἀναδημοσίευση στὴ μειονοτικὴ ἐφημερίδα *Τὰ Μογλενά*, Μάιος 1993.

4. Λάζαρος Κολίσεφσκι, *Πτυχές τοῦ μακεδονικοῦ ζητήματος*.

5. *Documents relatifs à la participation du peuple Macédonien de la Macédoine egée la gierre antifasciste 1941-1945*, τόμ. 1, Σκόπια 1971, σ. 368-370.

Ε Κ Θ Ε Σ Ι Σ

Περὶ τῆς συναισθηματικῆς γλωσσικῆς κ.λπ. καταστάσεως τῶν Σλαυοφώνων Μακεδόνων, ἰδίως τῶν κατοίκων τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας, καὶ τῶν ἐπιβαλλομένων μέτρων διὰ τὸν ταχύτερον ἐξελθνησιμὸν τούτων.

Παρήλθεν ὀλόκληρος σχεδόν 25ετία ἀπὸ τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Μακεδονίας, διὰ τὴν ὁποῖαν εἰς τόσας θυσίας ὑλικὰς τε καὶ ἠθικὰς ὑπεβλήθη τὸ ἔθνος, καὶ ὅμως, περιερχόμενος κανεὶς τὰ μέρη ταῦτα, δέν εἶνε δυνατὸν ἢ μὴ νὰ καταληφθῆ ἀπὸ ἱερὰν ἀγανάκτησιν διὰ τὴν κατάστασιν ἣν θά διαπιστώσῃ, κατὰστασιν ἐμπνεύσαν σοβαρὰς ἀνησυχίας διὰ τὸ ἔθνος.

Κατὰ τὸ παρελθόν σχναὶ ἐμφανίσεις Βουλγάρων Κομιτατζήδων (αἰτίνας καὶ ἐσχάτως ἐπανελήφθησαν), δολοφονία δημοσίων ὑπαλλήλων, ἢ σημαίνοντων ἀγωνιστῶν τοῦ Μακεδονικοῦ Ἀγῶνος (δολοφ. Κατέφσκι Φλωρίνης), δυναμιτιστικὰ ἀπόπειρα (Φλώρινα-Θεσσαλονίκη) παρὰ τὴν ἀγρυπνον τῶν συνόρων φροῦρησιν, τακτικὰ μεταβάσεις Σλαυοφώνων εἰς

Βουλγαρίαν πρὸς λουτροθεραπείαν ἢ νοσηλείαν, ἰδίως ἐκ τῶν περιφερειῶν Καστοριάς καὶ Φλωρίνης, ὀνόματα, ἐπώνυμα καὶ

τοπωνυμία Σλαβικά, χρήσις χαιρετισμῶν, ἀσμάτων, γλώσσης, ἠθῶν καὶ ἐθίμων μὴ Ἑλληνικῶν, διενέργεια ἀλληλογραφίας Βουλγαριστῶν, ἢ ἀνακάλυψις πρὸς τινων ἐτῶν βιβλίων Βουλγαρικῶν, ὑπαρχόντων ἴσως καὶ σήμερον, ἢ γνώσις τῆς Βουλγαρικῆς ἀναγνώσεως καὶ γραφῆς καὶ ὑπὸ κατοίκων κάτω τοῦ 30οῦ ἔτους τῆς ἡλικίας, ἢ ἐσωτερικὴ τῶν σιδηρᾶ συνοχὴ καὶ προσήλωσις εἰς τὴν Βουλγαρικὴν ἰδέαν ἐκδηλωθεῖσαν ἐντονώτερον κατὰ τὸ παρελθόν ἔτος ἰδίως κατὰ τὴν προεκλογικὴν περίοδον τῶν ἐκλογῶν τοῦ Ἰουνίου, ἢ ἀγνωμοσύνη καὶ ἢ ἀποστρέφῃ τῶν πρὸς πᾶν τὸ Ἑλληνικόν, ὃ ἐπίμονος καὶ σκόπιμος ὑπ' αὐτῶν χαρακτηρισμὸς τῆς ὀμιλουμένης Βουλγαρικῆς γλώσσης ὡς «Μακεδονικῆς» ἐνῶ εἶνε ἀποδεδειγμένον ὅτι ἐλάχιστοι διαφοραὶ ὑπάρχουν ὀφειλόμενα κυρίως εἰς τοπικούς ἰδιωτισμούς, οἵτινες εἰς οἰανδήποτε γλώσσαν παρατηροῦνται, ὃ ἐπίμονος αὐτοχαρακτηρισμὸς τῶν ὡς Μακεδόνων καὶ οὐχὶ ὡς Ἑλλήνων, ἢ

άδιαφορία και ή αποστροφή, δύναται τις ελπείν, τών Σλαυοφώνων πρὸς τήν ἐκκλησίαν — τοῦτο παρατηρεῖται εἰς τὰ χωρία τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας — διά τόν λόγον ὅτι ή Λειτουργία γίνεται εἰς τήν Ἑλληνικήν γλώσσαν, ή προπαγάνδα τῆς κομμουνιστικῆς ή αὐτονομιστικῆς ἰδέας, οἱ ὁπαδοί τῆς ὁποίας ἄπαντες, καί δέν εἶνε ὀλίγοι, προέρχονται ἐκ τούτων ἐκτός ἐλαχίστων. Ἡ ἀπέχθεια καί τό μῖσος πρὸς πάντα Ἑλληνα ὑπάλληλον, ἰδίως πρὸς τόν διδάσκαλον, ή ἀπροθυμία των πρὸς ἐκμάθησιν καί χρῆσιν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης — σύνθετος φαινόμενον ὑπάλληλοι, ἐπιστήμονες καί πολιτευταί Μακεδόνες παντοῦ καί πάντοτε νά ὀμιλοῦν Βουλγαρικά —, τὰ ὑπάρχοντα ὀλαυικά ὀνόματα Βάντσε, Ντίντσε, Γόρτσε, Τζότζε, Κόλε, Τόμε, Μίλκα, Σφέτα, Λιούπα, Βόρις, Βλαδιμήρ, Μήτκος Τραϊκο κ.λπ., ή ἐμμονή τών Σλαυοφώνων εἰς τās ἀπό 10ετίας καταργηθείσας παλαιάς ὀλαυικάς τοπωνυμίας ἐν πλήρει ἀντιθέσει πρὸς τούς πρόσφυγας οἴτινες, παρά τās δυσχερίας αἰτινες παρουσιάσθησαν κατά καιρούς, ἀμέσως ἔμαθαν καί μεταχειρίζονται τās νέας ὀνομασίας καί ἐξαιρετικῶς προσπαθείας καταβάλλουσι διά τήν ἐκμάθησιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ή παρατηρουμένη εἰς ὅλα τὰ ὀλαυόφωνα χωρία καί τās πόλεις γλωσσικῆ Βαθυλάνια, διότι δέν ὀμιλεῖται μόνον ή Βουλγαρικῆ ἀλλά καί ή Κουτσοδλαχική καί ή Τουρκική ὑπό τών περισσοτέρων προσφύγων, παρῆχουσι εἰς τούς ἐπισκεπτομένους τὰ μέρη ταῦτα ἐντυπώσεις κάθε ἄλλο παρά Ἑλληνικάς.

Κατά τό παρελθόν, ἀλλά καί τώρα, ἀναγιγνώσκομεν εἰς τόν καθημερινόν τύπον ἀναδημοσιευόμενας ἐκ Βουλγαρικῶν ἐφημερίδων ἀνταποκρίσεις παριστανούσας τήν Μακεδονίαν οὐχί ἑλληνικήν, τούς δέ κατοίκους ἐπιζητοῦντας ποικιλοτρόπως τήν «ἀπολύτρωσιν» των ἐκ τοῦ ζυγοῦ τών Ἑλλήνων.

Ἐάν ληφθῶσι ὑπ' ὄψει καί αἱ ἐν Ἑυρώπῃ βουλγαρόφιλοι, ἐν Ἀμερικῇ καί Βουλγαρίᾳ, ὑπό τήν ἐπίσημον τῆς Βουλγαρικῆς Κυβερνήσεως ἀρωγήν ή ἀνοχήν, λειτουργοῦσαι πολυάριθμοι καί ποικιλλώνυμοι αὐτονομιστικά Βουλγαρομακεδονικά ὀργανώσεις, τό γεγονός ὅτι πολλάκις ή Κοινωνία τών Ἐθνῶν ἠσχολήθη μέ τό ζήτημα τών Μακεδονικῶν μειονοτήτων, δυνάμεθα νά σχηματίσωμεν πληρεστέραν τήν εἰκόνα τῆς καταστάσεως.

Καί γεννάται τό ἐρώτημα: Εἶνε ἐπιτετραμμένον εἰς ἐποχήν, καθ' ἣν εἶνουν τελείως ν' ἀφομοιωθοῦν καί ἐξαφανισθοῦν σοβαραί μειονότητες καί δῆ ἀνωτέρου βαθμοῦ πολιτισμοῦ — πράγμα ὅπερ δέν συμβαίνει μέ τούς παρ' ἡμῖν Σλαυοφώνους καί Κουτσοδλάχους — εἰς ἄπαντα τὰ γειτονικά μας Βαλκανικά Κράτη διά συστηματικῆς καί ἐντεταμένης προσπάθειας, μόνη ή Ἑλλάς νά ἀδρανή σχεδόν καί μοιρολατρικῶς νά παρακολουθῇ τήν ἐξέλιξιν τῆς δυσαρέστου καί πλείστους ἐγκυμονούσης κινδύνους καταστάσεως, δοθέντος ὅτι πάντες οἱ ὀδοριοί γείτονές μας δέν παραλείπουν νά ἐκμεταλεύωνται πᾶσαν παρουσιαζομένην εὐκαιρίαν μέ τήν ἐλπίδα μιᾶς νέας διανομῆς τῆς Μακεδονικῆς γῆς;

Ἐλέχθη ἐπανειλημμένως καί ἀκούομεν καί σήμερον νά λέγεται, ὅτι οἱ πρόσφυγες μετέβαλον τελείως τήν ὄψιν τῆς Μακεδονίας· τοῦτο δέν εἶνε ἀληθές, ὅσον ἀφορᾷ τουλάχιστον τās περιφερείας Ἐδέσσης, Ἀλμπωπίας, Γιαννιτσῶν, Γουμένισσης, Φλωρίνης καί Καστοριάς, διότι οἱ πρόσφυγες ἐγκατεστάθησαν συμπαγῶς κυρίως εἰς τās πόλεις, ἐνῶ οἱ ἀνά τήν ὑπαιθρον διασπαρέντες εἶνε ἀσυνκρίτως ὀλιγώτεροι τών Σλαυοφώνων καί εἰς τὰ πλείστα χωρία τών περιφερειῶν τούτων οὐδὼς ἔχουσι ἐγκατασταθῆ τοιοῦτοι.

Ἐπιβάλλεται, ὅθεν, ή ἀμεσος λήψις μέτρων διά τήν ῥιζικὴν θεραπείαν τοῦ κακοῦ. Εἰς τήν ἐξεύρεσιν τών ἀπαιτουμένων μέτρων θά ὀδηγηθῶμεν ἐκ τών κάτωθι παρουσιαζομένων στοιχείων.

ΓΛΩΣΣΑ

Αὕτη εἶνε Βουλγαρικῆ, παρά τούς ἰσχυρισμούς τούς ὁποίους προβάλλουσι οἱ, ὅτι εἶνε καθαρῶς Μακεδονικῆ· οἱ κάτοικοι οὐδέποτε εἰς τās συνομιλίας των μεταχειρίζονται τήν ἑλληνικήν, ἐκτός ἐάν συνομιλῶσι μετά ξένων, ἰδίως μετά στρατιωτικῶν ή δημοσίων ὑπαλλήλων κ.λπ. Οἱ ἄνδρες εἰς τās πό-

λεις, ἐκτός τών ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, γνωρίζουσι τήν Ἑλληνικήν καί ὀπωσδήποτε καλλίτερον οἱ Ἰζησαντες εἰς τήν ἔξηνη (πλήν τῆς Βουλγαρίας, Σερβίας καί Ἀμερικῆς) ὡς καί οἱ ὀπηρετήσαντες εἰς τόν Στρατόν· ἀγνοοῦσι ταύτην οἱ ἀπό Τουρκικῆς ή ἄμα τῆ ἀπελευθερώσει μεταναστεύσαντες εἰς τās ἄνω μνημονευθείσας χώρας καί ἐπανερχόμενοι κατά τὰ τελευταία ἔτη· οἱτοί ὀχι μόνον ἀγνοοῦσι τήν ἑλληνικήν ἀλλά σχεδόν κατά κανόνα ἀποφεύγουσι τήν ἐκμάθησιν καί χρῆσιν ταύτης, λόγω φυλετικοῦ μῖσους.

Αἱ ἄνω τών 30 ἐτῶν γυναῖκες κατά κανόνα ἀγνοοῦσι τήν ἑλληνικήν· αἱ μεταξύ τών 20-30 ἐτῶν τοιαῦται γνωρίζουσι ὀπωσδήποτε ταύτην ἐφ' ὅσον ἐφοίτησαν ἐπὶ ἔτη εἰς τό σχολεῖον· αἱ γυναῖκες μικροτέρας ἡλικίας ὡς καί οἱ ἄρρενες ὀμήλικοι των γνωρίζουσι τήν ἑλληνικήν λόγω τῆς ὀποχρωατικῆς εἰς τὰ σχολεῖα φοιτήσεως των, ἐγκαταλείπουσι ὀμως ταύτην εὐθύς ὡς ἐξέλθωσι ἐκ τών σχολείων, ἀλλά καί κατά τήν διάρκειαν τῆς φοιτήσεως τούτων εἰς τό σχολεῖον (Δημοτικόν ή Γυμνάσιον) καί σήμερον ἀκόμη παρατηροῦμεν ὅτι ὀμιλοῦσι τήν βουλγαρικήν ἰδίως κατά τήν ὄραν τών παιγνιδίων των, εἰς τὰ διαλείμματα, τās ἐξωσχολικάς των ὄρας καί οὐχί σπανίως κατά τήν ὄραν τῆς διδασκαλίας διακόπτομεν τήν διδασκαλίαν ἀκούοντες συμμαθητάς των παραπονομένους διά τοῦτο.

Τό προβαλλόμενον ἐκάστοτε ἐπιγνήμα ὅτι οἱ μαθηταί ὀμιλοῦσι τήν Βουλγαρικήν — παρ' αὐτούς Μακεδονικήν — ἐκ συνηθείας καί διότι ἀκούοντες τούς γονεῖς των καί λουπούς συγγενεῖς ὀμιλοῦντας τήν Βουλγαρικήν γλώσσαν παρασύρονται καί αὐτοί δέν εἶνε ἀληθές, διά τόν λόγον ὅτι δέν συμβαίνει τό αὐτό καί μέ τούς προσφγγοπαῖδας, οἱ ὀποιοί, ἐνῶ οἱ γονεῖς των εἶνε Τουρκόφωνοι μή γνωρίζοντες παντάπασι τήν ἑλληνικήν καί δοκιμάζοντες διά τοῦτο μεγάλην λύπην, οὐδέποτε χρησιμοποιοῦσι τήν Τουρκικήν. Περὶ αὐτοῦ ἔομεν μορφῶσει ἐκ τῆς πολυετοῦς πείρας μας ἀπόλυτον πεποιθήσιν.

Ἐκεῖνο ὀμως τό ὀποῖον γεννά τήν ἀγανάκτησιν, καί δικαίως, παντός πονοῦντος τό ἔθνος, εἶνε ή στάσις τήν ὀποίαν τηροῦν οἱ Μακεδόνες διανοοῦμενοι ἐπιστήμονες, δικηγόροι, φαρμακοποιοί κ.λπ. καί δημόσιοι ὑπάλληλοι ὀλων τών κλάδων. Εἰς διαφόρους συγκεντρώσεις, καφενεῖα καί κατ' αὐτήν ἔτι τήν ἐκτέλεσιν τῆς ὀπηρεσίας των (οἱ δημόσιοι ὑπάλληλοι) μεταχειρίζονται τήν Βουλγαρικήν γλώσσαν.

Ἐάν ἐπισκεφθῇ τις τὰ γραφεῖα π.χ. τοῦ Δήμου Ἐδέσσης τās ἐργασίμους ὄρας θ' ἀκούσῃ τούς ὀπαλλήλους τοῦ Δήμου τούτου ἀπό τοῦ κλητήρος μέχρι τοῦ ἀνωτέρου νά μεταχειρίζονται τήν βουλγαρικήν γλώσσαν. Τό αὐτό συμβαίνει καί εἰς τās ἄλλας δημοσίας ὀπηρεσίας, ὀπου ὀπηρετοῦσι Μακεδόνες ὑπάλληλοι.

Ἰδιαίτερος πρέπει νά γίνει λόγος διά τούς Μακεδόνες ἐκπαιδευτικούς (καθηγητάς, δημοδιδασκάλους καί νηπιαγωγούς). Οἱτοί εἰς τās συναναστροφάς των μέ ἄλλους Σλαυοφώνους ή καί μέ ἄλλους γνωρίζοντας τών Ἑλληνικήν, μεταχειρίζονται συχνότατα τήν Βουλγαρικήν γλώσσαν. Πλείσται σύζυγοι ἔκται δευτικῶν δέν γνωρίζουσι τήν Ἑλληνικήν, τὰ δέ τέκνα εἰς τίποτε δέν διαφέρουν τών ἄλλων χωριατοπαίδων. Εἶμαι ὀποχρωαμένος νά ἀναφέρω τήν διαγωγῆν ἣν ἐπέδειξαν εἰς τό κεφάλαιον τοῦτο οἱ Μακεδόνες συνάδελφοί μου κατά μίαν ἐκδρομήν μας εἰς Σερβίαν. Περὶ τὰ μέσα Νοεμβρίου 1934, μετά τήν λῆξιν ἐνός Παιδαγωγικοῦ Συνεδρίου, ἀπεφασίσαμεν νά ἐκδράμωμεν ὑπό τήν Προεδρίαν τοῦ κ. Ἐπιθεωρητοῦ Δημ. Σχολείων εἰς Φλώριναν. Εἰς τήν ἐκδρομήν ἐκείνην ἔλαβον μέρος, ἐάν ἐνθυμοῦμαι καλῶς, περὶ τούς 50 δημοδιδασκαλοὶ καί νηπιαγωγοί· τήν δευτέραν ἡμέραν ἐπισκέφθημεν τό παρά τὰ σύνορα Σερβικόν χωρίον Δράγος· ἐκ τών συνῶρων μέχρι τοῦ χωρίου καί τανάπαλιν, μᾶς συνώδευσαν δύο ἀξίωματικοί τών φυλακίων μας καί ὁ Σέρβος τοιοῦτος. Καθ' ὀλην τήν διαδρομήν ταύτην, ή ὀποία ἔγινε δι' αὐτοκινήτων, καί ἐντός τοῦ Σερβικοῦ σχολείου, οἱ Μακεδόνες συνάδελφοι συνδιελέγοντο μετά τοῦ Σέρβου ἀξίωματικοῦ καί τοῦ Σέρβου διδασκάλου Βουλγαριστί, προκαλέσαντες τὰ δυσμενῆ σχόλια τών ἡμετέρων ἀξίωματικῶν, καί συναδέλφων προσφύγων καί τών ἐκ παλαιάς Ἑλλάδος τοιοῦτων. Τό γεγονός τοῦτο ἐπροξένησε ἐξαιρετικῶν ἐντυπῶσιν εἰς τούς Σέρβους καί δυνάμεθα νά συμπερανῶμεν δε-

δακώς ποίαν έκθεσιν θά υπέβαλαν ούτοι εις τά 'Υπουργεία των Στρατιωτικών και Παιδείας.

Οί νέοι δημ/λοι ιδίως τής περιφέρειας Φλωρίνης περιουληγέστες υπό του Κράτους έκ των Σλαυοφώνων χωριών εις μικράν ηλικίαν μέ αποκλειστικόν σκοπόν τήν έλληνοσπερή διαπαιδαγωγήσιν και μόρφωσιν τούτων εις τά οικιοτροφεία και διδασκαλεία, ίνα χρησιμεύσωσι ως φορείς τής 'Εθνικής 'Ιδέας εις τήν γενέτειράν των, δέν προσφέρουσι δυστυχώς καμμίαν υπηρεσίαν, τουναντίον διά του παραδείγματός των γίνονται πρόξενοι μεγάλου κακού. Τό αυτό δύναται τις νά ειπή και διά τό προσωπικόν των Πρακτικών και Οικοκυρικών σχολών.

Μακεδονομάχοι τιμηθέντες μέ μετάλλια διά τās πρός τό 'Εθνος υπηρεσίας των δέν διακρίνονται των άλλων· τινές τούτων μάλιστα κατά τήν Μεγάλην εβδομάδα μετ' άλλων κατοίκων τής πόλεως 'Εδέσσης κατέκλεισαν τά διάφορα κέντρα (έστια-τόρια-καφενεία) ίνα ακούσωσι τά πάθη του Χριστου από ραδιοφώνου Βουλγαριστί και τινες Σερβιστί. Μακεδονομάχος τής περιφέρειας Φλωρίνης συνήψε συγγενικούς δεσμούς μετ' Σέρβων· εις παρατηρήσεις δημοδιδασκάλου ειπε άπεριφράστως ότι «τά μέρη αυτά δέν είναι 'Ελληνικά· είνε Σερβικά και πολύ γρήγορα θά τά πάρουν οί Σέρβοι· πρέπει νά έχωμεν συγγενείς Σέρβους διά νά μπορούμε νά μέινουμε έδώ».

ΑΣΜΑΤΑ

Τοιαύτα άδονται κατά κανόνα Βουλγαρικά κατά τās διαφόρους έορτάς, πανηγύρεις, γάμους, διασκέδασεις κ.λπ. Σπανίως δυνατόν νά ακούση τις 'Ελληνικά υπό των νεωτέρων γνωστά έκ του σχολείου, ούχι όμως σπανίως και τόν Βουλγαρικόν 'Εθνικόν 'Υμνον και ζητοκραυγάς ύπέρ του Βασιλέως Βόριδος.

ΦΡΟΝΗΜΑ

'Ως πρός τούτο, οί Σλαυοφώνοι διαιρούνται εις τέσσαρας κατηγορίας: Α'. Τών 'Ελλήνων. Τούτοι τυγχάνουσι ελάχιστοι και όσοι έδρασαν κατά τόν Μακεδονικόν άγώνα. Β'. Τών 'Ελληνιζόντων. Τοιοῦτοι είνε οί αναμιγνύομενοι εις τά κοινά, τινές των Ιερέων και τινές εὔποροι φοβούμενοι τόν οικονομικόν αντίκτυπον ή καταστροφάς ενδεχομένας εν περιπτώσει νέων πολέμων ή περιπλοκών εν Μακεδονία. Γ'. Τών έπαμφοτεριζόντων. Κατηγορία δημιουργηθείσα από τής άπελευθερώσεως, και Δ'. Τών καθαρώς Βουλγάρων. Τό ποσοστόν εκάστης κατηγορίας δύναται κατά προσέγγισιν νά καθορισθῆ διά μέν τās τρεις πρώτας κατηγορίας άνά 10%, διά δέ τήν τελευταίαν εις 70%.

Μέχρι πρό τινος και συγκεκριμένως μέχρι των εκλογών του 'Ιουνίου του παρελθόντος έτους είχομεν διάφορον αντίληψιν τής σημερινής· από τής εποχής όμως αυτής και ιδίως κατά τήν προεκλογικήν περίοδον εύρέθημεν πρό γεγονότων ενδεικτικών των έσωτερικών διαθέσεων και τής μέχρι τούδε ύπουλότητος και ύποκρισίας των Σλαυοφώνων και διεπιστώσαμεν ότι είχομεν μορφώσει έσφαλμένην αντίληψιν. Και ναί μέν δέν είναι δυνατόν νά άμφισβητήση τις τόν 'Εθνισμόν του κ. Γκοτζαμάνη, τά κατώτερα όμως κομματικά όργανα αυτού ώργίασαν κυριολεκτικώς ύποσχόμενα εις τούς Σλαυοφώνους τήν προσάρτησιν τής Μακεδονίας εις τήν Βουλγαρίαν ή τήν αυτονομίαν αυτής. Τό σύνθημα «ή Μακεδονία διά τούς Μακεδόνας», «'Ισκρα Μακεδόντοσκα» ήλέκτριζε τούς Σλαυοφώνους. 'Η λέξις 'Ισκρα είνε Βουλγαρική, μεταφραζόμενη εις τήν 'Ελληνική σημαίνει σπινθήρ· εις τήν Σόφριαν κυκλοφορεί ως μάς έπληροφόρησαν έφημερίς μέ τόν τίτλον τούτον. Κατά τήν περίοδον εκείνην (των εκλογών) αί Βουλγαρικά έφημερίδες έσχολίαζον εύμενώς τήν ίδρυσιν νέου Μακεδονικού Κόμματος, τινές μάλιστα τούτων έδημοσίευσον τήν φωτογραφίαν του κ. Γκοτζαμάνη μέ τήν έπιγραμματική φράσιν «'Ο Πρόδρομος τής Μακεδονικής 'Ελευθερίας». Κατά πόσον είναι άληθές δέν τό γνωρίζομεν, έχει όμως μεγάλην σημασίαν τό γεγονός ότι εκυκλοφόρησε ή πληροφωρία αυτή μεταξύ των Σλαυοφώνων και ότι έσχε μεγάλην επίδρασιν.

Τό εκπληκτικόν και δυσάρεστον είνε ότι εις τήν κατηγορίαν των Βουλγαριζόντων δέν άνήκουσι μόνον οί άνω των 40 έτών

Σλαυοφώνοι, ως θά ήτο φυσικώτερον, αλλά και πάσης νεωτέρας ηλικίας ακολουθούντες προφανώς τό φρόνημα του άρχηγού τής οικογενείας· τούτο καθ' ήμάς σημαίνει ότι δέν έπετύχαμεν τίποτε μέ τήν μέχρι τούδε προσπάθειαν και τήν εφαρμοζομένην τακτικήν.

ΗΘΗ ΚΑΙ ΕΘΙΜΑ

Ταῦτα καθ' οὔδέν διαφέρουσι μέ τά ήθη και έθιμα των Σέρβων και Βουλγάρων χωρικών. Τούτο γίνεται άντιληπτόν εν ήμέραις έορτών, πανηγύρεων, γάμων κ.λπ.

ΦΟΙΤΗΣΙΣ ΕΙΣ ΤΑ ΣΧΟΛΕΙΑ

Αὔτη τυγχάνει τακτικωτάτη χάρις εις τούς περι ύποχρεωτικής φοιτήσεως νόμους· σποραδικώς παρουσιάζονται περιπτώσεις μή τακτικής φοιτήσεως, καλλαζόμεναι παρά των έντεταλμένων τήν εφαρμογήν τούτων.

ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ ΕΝΑΝΤΙ ΤΩΝ ΥΠΑΛΛΗΛΩΝ ΚΑΙ ΞΕΝΩΝ

'Η συμπεριφορά των Σλαυοφώνων άπέναντι των δημοσίων υπαλλήλων και ξένων τυγχάνει ως επί τό πλείστον ύστερόβουλος, εκτός ελάχιστων περιπτώσεων λόγω προσωπικών δεσμών.

'Εξεδηλώθη όμως τό εναντίον των ξένων υπαλλήλων μίσος των κατά τήν προεκλογικήν και μετεκλογικήν περίοδον του παρελθόντος 'Ιουνίου, ότε άπεριφράστως εις δημοσίας συζητήσεις έξήτουν τήν άπομάκρυνσιν των ξένων υπαλλήλων προκαλέσαντες πολλάκις τούς υπαλλήλους τούτους εις συζητήσεις κ.λπ.

Δέν συμβαίνει όμως τό αυτό προκειμένου περι έντοπιών υπαλλήλων διά τόν λόγον ότι αυτοί παρακολουθοῦν άδιάφοροι τās κινήσεις και τās εκδηλώσεις των Σλαυοφώνων.

ΕΠΙΒΑΛΛΟΜΕΝΑ ΜΕΤΡΑ

διά τόν άσφαλέστερον και ταχύτερον έξελληνισμόν

'Εκ των μέχρι τούδε εκτεθέντων, έλπίζομεν ότι δύναται τις νά σχηματίση πλήρη εικόνα τής καταστάσεως και νά καταλήξη εις ώρισμένα συμπεράσματα διά τά επιβαλλόμενα μέτρα, άτινα κατά τήν ταπεινήν μου γνώμη δύναται νά είνε τά ακόλουθα:

1. 'Ανέγερσις εύπρεπών διδακτηρίων όπου δέν υπάρχουν τοιαύτα και άποπεράτωσις των ήμιτελών τσιούτων. Πλήρης επίπλωσις και έφοδιασμός αυτών διά διδακτικών οργάνων· δωρεάν παροχή βιβλίων και γραφικής ύλης εις τούς άπόρους και βραβεία εις τούς διακρινόμενους μαθητάς.

2. 'Αμεσος άπομάκρυνσις εκ Μακεδονίας όλων των εκ των Νομών Πέλλης και Φλωρίνης καταγομένων δημοσίων υπαλλήλων, μηδέ των προϊσταμένων έξαιρουμένων. Μετάθεσις τούτων εις τήν Παλαιάν 'Ελλάδα και τοποθέτησις εις αυτήν υπαλλήλων εκ παλαιάς 'Ελλάδος εκ των άριστων και δεδοκιμασμένων.

3. Κατάργησις των Νηπιαγωγείων και άντ' αυτών ίδρυσις μιās προκαταρκτικής τάξεως του Δημοτικού σχολείου εις ήν νά διορίζεται δημοδιδάσκαλος ή δημοδιδασκάλισσα, κατά προτίμησιν δημοδιδασκάλισσα. Αί νηπιαγωγοί δέν εκπληροῦσι δυστυχώς τόν σκοπόν δι' ό έτάχθησαν. Τά 9/10 αυτών, καταγόμενα εκ των άνωτέρω νομών, έντός και εκτός του σχολείου όμιλοῦσι τήν Βουλγαρικήν.

4. 'Εκτέλεσις των καθυστερουμένων προαγωγών των σχολείων.

5. Τοποθέτησις δημ/λων καθ' ύπέρβασιν του νόμου περι άναλόγου αριθμού μαθητών, εις τά Σλαυοφώννα σχολεία.

6. 'Ανάκλησις των άποσπάσεων δημοδιδασκάλων εκ των σχολείων Σλαυοφώνων χωριών εις τά γραφεία 'Επιθεωρήσεων. Δυστυχώς δέν δίδεται ή δέουσα προσοχή εκ μέρους των

ἀρμοδίων καὶ ἀποσπῶνται διδ/σαι καὶ νηπιαγωγοὶ εἰς τὸ γραφεῖον τῆς Ἐπιθεωρήσεως πρὸς μεγίστην ζημίαν τῶν Σλαυοφώνων μαθητῶν.

7. Ἡ διδασκαλία νά γίνεται ἀποκλειστικῶς εἰς γλῶσσαν δημοτικὴν.

8. Ἴδρυσις νυκτερινῶν σχολῶν εἰς ἅπαντα τὰ Σλαυοφώνων σχολεῖα.

9. Ἐφοδιασμός ἀπάντων τῶν σχολείων διὰ βραπτομηχανῶν καὶ συστηματικὴ διδασκαλία εἰς τὸ μάθημα τοῦ κεντήματος, τῆς πλεκτικῆς καὶ βραπτικῆς, ἀκόμη καὶ εἰς μὴ μαθητείας.

10. Χορήγησις ἐπιδόματος εἰς τοὺς δημ/λους τῶν Σλαυοφώνων περιφερειῶν· πρέπει νά κατανοηθῆ ὑπὸ ὄλων ὅτι δέν εἶναι δυνατόν νά συγκριθῆ ἡ ὑπηρεσία τῶν δημ/λων τούτων ὑποβαλλομένων εἰς πλείστα ὄσας στερήσεις καὶ ἐχόντων ἀνάγκην λόγῳ τοῦ ψυχροῦ κλίματος καλλιτέρας καὶ περισσοτέρας τροφῆς, βαρυτέρας ἐνδυμασίας, θερμάνσεως κ.λπ.

11. Ἡ ὑπηρεσία τῶν δημοδιδασκάλων εἰς τὰς Νέας Χώρας νά ἀναγνωρίζεται διὰ τὴν σύνταξιν εἰς τὸ διπλάσιον, ὡς συνέβαινε μέχρι τοῦδε· ἡ ἀναγνώρισις αὐτῆ θά ὑποκαύσῃ τὸν ζῆλον τῶν ἤδη ὑπηρετούντων ἐκ παλαιᾶς Ἑλλάδος ὑπαλλήλων ἀφ' ἑνός, καὶ ἀφ' ἑτέρου θά προσελκύσῃ νέους τοιοῦτους ἵνα ὑπηρετήσωσι εἰς τὰς Ν. Χώρας.

12. Ν' ἀπαγορευθῆ αὐστηρῶς νά χαιρετῶσι Βουλγαριστὶ καὶ νά τραγουδῶσι ἄσματα μὴ Ἑλληνικά· εἰς τὰ γειτονικά μας Κράτη, τὴν Σερβίαν καὶ τὴν Βουλγαρίαν δέν τολμῶσι ὄχι μόνον νά τραγουδῶσι Ἑλληνικά, ἀλλ' οὔτε καὶ νά ὀμιλῶσι ἀπλῶς τὴν Ἑλληνικὴν οἱ ἐν ταῖς χώραις αὐταῖς Ἕλληνες.

13. Οἱ καλούμενοι εἰς τὰς τάξεις τοῦ Στρατοῦ Σλαυοφώνων νά ἐκπληρῶσι τὰς στρατιωτικὰς τῶν ὑποχρεώσεως εἰς φρουράς τῆς Π. Ἑλλάδος.

14. Νά γίνεται ἀπόλυτος ἐπιλογή καὶ τοποθέτησις ὑπαλλήλων στρατιωτικῶν καὶ πολιτικῶν ἐγνωσμένης ἱκανότητος καὶ ἀρίστης διαγωγῆς καὶ νά παύσῃ ἡ ἐπέμβασις τῆς πολιτικῆς εἰς ὑποθέσεις ἀφορώσας τοὺς ὑπαλλήλους τούτους.

15. Ἡ σπουδαιότης τῆς ἀποστολῆς τοῦ κλήρου δέν πρέπει νά ὑποτιμᾶται εἰς τὰ μέρη ταῦτα. Δύναται νά ἀσκήσῃ οὗτος μεγίστην ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν συναισθημάτων τοῦ πληθυσμοῦ τῶν μερῶν τούτων. Ἄλλὰ ἱερεῖς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀγράμματοι, ὀυπαροὶ καὶ ἄκακτοι, ἔστερημένοι χαρακτῆρος καὶ πάσης πρωτοβουλίας, προκαλοῦντες ἐπὶ τῆ ἐμφανίσει των τὸν γέλωτα, τὴν ἀποστροφὴν ἢ τὸν οἰκτο, ἀγνοοῦντες πλήρως τὴν ἀποστολὴν των δέν δύναται βεβαίως νά προσφέρωσι οὐδεμίαν Ἑθνικὴν ὑπηρεσίαν· Ἐπομένως πρέπει νά παύσῃ ἡ χειροτονία ὡς ἱερῶν ἀνθρώπων ἀγραμμάτων, ἀξέστων, ἀγνώστου προελεύσεως κ.λπ.

16. Συστηματικῶς νά ἐπιβλέπωνται καὶ προωθῶνται αἱ ξενόφωνοι Κοινότητες δι' ἔργα κοινωφελῆ, ὑποπίπτοντα εἰς τὴν ἄμεσον τοῦ λαοῦ ἀντίληψιν, ἐμπνέοντα πίστιν, πεποίθησιν καὶ ἀγάπην εἰς τὸν τόπον καὶ τὸ Καθεστῶς, μετὰ καταλλήλου δέ διαφημίσεως τῶν ἔργων τούτων, ὥστε νά σχηματίζεται ἡ πεποίθησις ὅτι ἡ ἐν Ἑλλάδι διαβίωσις εἶνε ἀπείρως καλλιτέρα παρὰ ἡ ἐν Βουλγαρίᾳ κ.λπ.

17. Νά τύχη ἰδιαιτέρας μερίμνης ἡ γεωργία, ἡ κτηνοτροφία καὶ ἡ ἐν γένει ἀνάπτυξις καὶ εὐημερία τοῦ ἀγρότου, ὁπότε αὐτομάτως θά ἐλαττοῦνται οἱ κίνδυνοι ἐκ τῶν προπαγανδῶν.

18. Νά ἐγκατασταθῶσι εἰς ὅλα τὰ Σλαυοφώνων χωρία προσφυγικαὶ οἰκογένεια, Ἑλληνόφωνοι βεβαίως, καὶ νά ἀπομακρυνθῶσι ἐκεῖθεν ἰσάριθμοι Σλαυοφώνοι, ἐγκαθιστάμενοι εἰς προσφυγικούς συνοικισμούς, προτιμωμένων τῶν ὑπόπτων καὶ τῶν γνωστῶν διὰ τὰ Βουλγαρικά των φρονήματα· τὸ μέτρον τοῦτο εἰς τὴν ἐφαρμογὴν παρουσιάζει βεβαίως μεγάλας δυσκολίας, θεωρεῖται ὁμως ὡς ἐν ἐκ τῶν σοβαροτέρων καὶ ἀποτελεσματικωτέρων.

Ἀπὸ οικονομικῆς πλευρᾶς διὰ τὸ Κράτος δέν παρουσιάζει μεγάλας δυσκολίας· ἀντὶ αἱ περιουσίαι τῶν μεταναστευόντων εἰς Βουλγαρίαν νά ἐκποιῶνται ὑπὸ τῆς ὑπηρεσίας Δημοσίων Κτημάτων ἀντὶ εὐτελεστάτου τιμήματος εἰς τοὺς ἀμφιβόλου ἐθνικότητος κατοίκους τῶν χωρίων ἐξ ὧν μετηνάστευσαν, νά παραχωρηθῶσι εἰς πρόσφυγας ἑναντι τοῦ κλήρου ὃν δικαιοῦνται.

19. Συστηματικῶς νά παριστάνεται ἡ ἐν Βουλγαρίᾳ διαβίωσις ὡς πολὺ σκληροτέρα καὶ ἀπὸ πάσης ἀπόψεως δυσκολότερα, προβαλλομένων προσκομμάτων εἰς τοὺς ἐκεῖθεν ἐρχομένους.

20. Νά παρέχονται φορολογικαὶ ἐλαφρύνσεις καὶ εὐκολαί εἰς τοὺς μονίμως ἐγκαθισταμένους μεταξὺ τῶν Σλαυοφώνων Ἕλληνας ὑποβοηθουμένης τῆς ἐπιμειξίας μετ' αὐτῶν, διότι ἂν καὶ παρήλθον ἀπὸ τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν προσφύγων 14 ἔτη ἐλάχιστα συνεικέναι ἐπραγματοποιήθησαν μεταξὺ τούτων καὶ τῶν Σλαυοφώνων.

21. Νά ἀναθεωρηθῶσι τὰ μητρώα τῶν ξеноφώνων Κοινοτήτων ἀποσκορακίζομένων καὶ μετατρεπομένων εἰς τὸ ἀντίστοιχον Ἑλληνικόν ὄλων τῶν ξενικῶν ὀνομάτων καὶ ἐπωνύμων.

22. Νά διαταχθῶσι οἱ ἱερεῖς κατὰ τὸ Μυστήριον τοῦ Βαπτίσματος ὅπως ἀποφεύγωσι νά ὀνομάζωσι τὰ βαπτιζόμενα νήπια μὲ ὀνόματα μὴ Ἑλληνικά καὶ νά ὀμιλῶσι παντοῦ καὶ πάντοτε τὴν Ἑλληνικὴν.

23. Νά ἐκτυπῶνται καὶ διανέμονται διὰ τῶν διδασκάλων δωρεάν λαϊκὰ βιβλία καὶ περιοδικὰ καταλλήλου ἱστορικοῦ κ.λπ. περιεχομένου.

24. Νά χορηγῶνται ὑποτροφεῖα εἰς τοὺς Σλαυοφώνους, ἀτέλεια ἐγγραφῆς εἰς ὅλας τὰς σχολὰς μέχρι ὠρισμένου ἀριθμοῦ.

25. Νά παρέχεται δωρεάν ἰατρικὴ καὶ νοσοκομειακὴ περίθαλψις εἰς τοὺς ἀπόρους Σλαυοφώνους διὰ τῆς ἀναγραφῆς σχετικῶν κονδυλίων εἰς τοὺς προϋπολογισμούς των Δήμων καὶ Κοινοτήτων.

26. Νά πυκνωθῶσιν οἱ Ἀστυνομικοὶ Σταθμοί.

27. Νά ἀνασταλῶσιν αἱ Κοινοτικαὶ ἐκλογαὶ εἰς τὰς Σλαυοφώνους Κοινότητας διορισμένων ὡς Κοινοτικῶν ἀρχόντων ἀνθρώπων ἐμπνεομένων ἐμπιστοσύνην.

28. Ταχέως νά διεκπεραιῶνται αἱ πάσης φύσεως διοικητικαὶ καὶ δικαστικαὶ ὑποθέσεις.

29. Οἱ διοριζόμενοι ὡς Νομάρχαι πρέπει νά εἶναι ὄριστοι ὑπάλληλοι ἢ ἐπιστήμονες· πρέπει νά δίδεται μεγαλυτέρα προσοχὴ εἰς τὴν ἐκλογὴν προσώπων διὰ τοὺς νομούς τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας καὶ ἀπὸ αὐτὸν ἀκόμη τὸν νομὸν τῆς πρωτευούσης τοῦ Κράτους.

Περαιῶν τὴν παροῦσαν μου ἐπιθυμῶ νά τονίσω ὅτι αὐτὴ εἶνε προῖον πολυετῶν παρατηρήσεων, μακροῦς πείρας καὶ ἐπισταμένης μελέτης. Κατὰ τὴν δωδεκαετὴ εἰς τὴν περιφέρειαν ταύτην ὑπηρεσίαν μου ἐπεσκέφθην κατ' ἐπανάληψιν Σλαυοφώνων χωρία τῶν νομῶν Πέλλης καὶ Φλωρίνης, ἔσχον συνομιλίαν μετὰ πλείστων συναδέλφων μου καὶ ἄλλων ὑπαλλήλων ἐπὶ τοῦ σοβαρωτάτου τούτου ζητήματος καὶ διεπίστωσα συμπύων τῶν ἀντιλήψεών μας. Αἱ παρατηρήσεις μου αὐταὶ καὶ ἂν δέν εἶνε ἀπολύτως ἀκριβεῖς, πάντως εἶνε αἱ περισσότερον προσεγγίζουσαι πρὸς τὴν ἀλήθειαν καὶ πᾶσα ἄλλοῖα παράστασις τῆς καταστάσεως δέν θά ἀνταποκρίνεται εἰς τὰ πράγματα.

Τὰ ἀνωτέρω μέτρα μὴ συνεπιφέροντα σοβαρὰς δαπάνας, ἔχομεν τὴν γνώμην, ὅτι δύναται νά ἐφαρμοσθῶσι τὸ ταχύτερον καὶ νά παρακολουθῶνται ἀγρόπτης ὑπὸ εἰδικῶν τινῶν ὑπαλλήλων.

Πλείστα τῶν προτεινομένων μέτρων ἐφαρμόζονται ἐν Σερβίᾳ μὲ ἀποτελέσματα καταφανέστατα, ἀπορροφουμένων καὶ συγχωνευομένων τῶν ἐν ταῖς χώραις ταύταις μειονοτήτων.

Τοῦτο θέλει συμβῆ ταχέως καὶ παρ' ἡμῖν διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν προτεινομένων ἢ ἄλλων μέτρων, ὁπότε θά παύσωσι αἱ Νέαι Χώραι νά παρουσιάζωσι τὸ θέαμα φυλετικοῦ μωσαϊκοῦ. Καὶ τότε τὸ ἔθνος μας συμπαγές καὶ ἀπερίσπαστον ἐκ τῶν ξένων προπαγανδῶν θά ἐκπληρώσῃ τὰ πεπρωμένα του.

Ἐν Ἐδέσῃ τῇ 5 Μαΐου 1936

Γεώργιος Παπαδόπουλος
δημοδιδάσκαλος Β' Δημοτικοῦ
σχολείου Ἐδέσσης ἐξ
Ἀρχαίας Ὀλυμπίας

Ἡ κατά τήν τελευταίαν διετίαν καταβληθεῖσα προσπάθεια πρὸς ἐξελληνισμόν τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας καί τὰ ἐπιτευχθέντα ἀποτελέσματα

Πρὸ διετίας καὶ συγκεκριμένως τὴν 5/5/36 ὑπὸ ἀγνῶν πατριωτικῶν αἰσθημάτων κινούμενος, ἀλλὰ καὶ θεωρῶν τὴν ιδιότητα τοῦ διδασκάλου ὡς ἔχουσαν, ἰδίᾳ εἰς τὴν παραμεθόριον, εὐρύτεραν ἀποστολήν, ὑπέβλα προὐχόν τὴν Ὑπηρεσίαν Ἀμύνης τοῦ Κράτους, ἐμπιστευτικὴν Ἐκθεσιν, ἐν ἣ, ἐν δυνάτῃ συντομία, ἐξέθετον τὰ τῆς συναισθηματικῆς, γλωσσικῆς κ.λπ. καταστάσεως τῶν Σλαβοφώνων Μακεδόνων, κυρίως δὲ τῶν κατοίκων τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας, καὶ τῶν ἐπιβαλλομένων μέτρων διὰ τὸν ταχύτερον ἐξελληνισμόν αὐτῶν.

Σήμερον, ὅτε ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς πρόκειται νὰ ἐφορτάσῃ τὴν δευτέραν ἐπέτειον τῆς Ἐθνικῆς του ἀναδημιουργίας καὶ τῆς ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς του ἀναβαπτίσεως, θεωρῶ ἐμαυτὸν ὑποχρεωμένον εἰς τὴν σύνταξιν τῆς παρούσης ἐκθέσεως, ἐν ἣ θὰ προσπαθῶ νὰ καταγράψω τὴν σημερινὴν κατάστασιν τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας, ἀπὸ τῆς ἐνδιαφερούσης ἡμᾶς ἀπόψεως.

Τὴν σύνταξιν τῆς παρούσης ἐπιβάλλει ἡμῖν ἀκατανίκητος ἐπιθυμία νὰ ἐκδηλώσωμεν — ὡς δημοδιδάσκαλος καὶ ὡς Ἑλληνα πολίτην ἐνδιαφερόμενον διὰ τὰ κοινὰ — τὸν ἀπειρον ἡμῶν ἐνθουσιασμόν καὶ θαυμασμόν πρὸς τὸ ἔργον τοῦ μεγαλοουργοῦ κυβερνήτου καὶ τῶν ἀξίων Συνεργατῶν Αὐτοῦ, οἵτινες ὄχι μόνον δὲν ἠδιαφόρησαν — ὡς οἱ προκατόχοί Του — διὰ τὸ σπουδαῖον ἐθνικὸν ζήτημα τοῦ ἐξελληνισμοῦ τῶν Σλαβοφώνων, ἀλλὰ, τουναντίον, ἐξαιρετικὸν ἐπέδειξαν ἐνδιαφέρον δι' αὐτό, διαχειρισθέντες τὴν ὅλην ὑπόθεσιν μὲ λεπτότητα καὶ προσοχὴν ἀνάλογον πρὸς τὴν σοβαρότητά της.

Εἶνε εἰς ὅλους γνωστὸν πόσον ὁ πυρετὸς τῶν κομματικῶν ἐπιδιώξεων τοῦ παρελθόντος καὶ ἡ δίνη τῶν κομματικῶν παθῶν εἶχον παραμερίσει ἀπὸ τῆν σκέψιν τῶν «πατέρων τοῦ ἔθνους» τὰ μεγάλα ζωτικὰ ζητήματα τοῦ ἔθνους, ἐν τούτοις, θεωροῦμεν ἀπαραιτήτον νὰ ὑπομνήσωμεν τὸ γεγονός, διότι νομίζομε ὅτι ἡ δημιουργηθεῖσα ἐκεῖθεν πλαδαρότης καὶ χαλάρωσις τῆς Κρατικῆς ἰσχύος, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ἐπιδειχθεῖσαν ἀληθῶς πρωτάκουστον κρατικὴν ἀνοχὴν ἐναντι τῆς Κομμουνιστικῆς προπαγάνδας (καὶ τῆς παραλλήλως πρὸς αὐτὴν αὐτονομιστικῆς τοιαύτης) ὑπῆρξαν ἡ πρωταρχικὴ αἰτία τῆς χαλάρωσεως τοῦ Ἐθνικοῦ φρονήματος, τῆς ἐλλείψεως ἐμπιστοσύνης πρὸς τὴν δυνάμιν καὶ τὴν ἀξιοπρέπειαν τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους, τῆς ἀποθρασύνσεως τῶν ποικιλομορφῶν προπαγανδῶν καὶ τῆς δυσπιστίας, ἀδιαφορίας — καὶ περιφρονήσεως ἀκόμη — μεθ' ἧς οἱ Σλαβοφῶνοι Μακεδόνες, προσέβλεπον πρὸς πᾶσαν Ἐθνικὴν καὶ Κρατικὴν ἐκδήλωσιν.

Ἡ ἀνατολή τῆς 4ης Αὐγούστου 1936, ἡ ὁποία ὡς ζωογόνος πνοὴ ἔπνευσεν ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον τῆς Ἑλλάδος, ἐπέτυχε καὶ ἐπὶ τοῦ σπουδαιοτάτου τούτου ζητήματος, καὶ ἐντὸς μιᾶς διετίας μόλις, σημαντικὰ ἀποτελέσματα, ἐπιτρέποντα βασίμους ἐλπίδας μιᾶς πλήρους, σὺν τῷ χρόνῳ, ἐπιτυχίας.

Διότι ἀντιλαμβάνεται τις ἀμέσως ὅτι δὲν εἶνε ὑπόθεσις μηνῶν ἢ καὶ δύο-τριῶν ἐτῶν, ἡ μεταστροφή ἀποκρῦφων ψυχικῶν διαθέσεων μακροχρόνιου συναισθηματικῆς καὶ γλωσσικῆς παραδόσεως, νοοτροπίας καὶ ἐθίμων, ἀλλὰ ἐπιμόνου, συνεχοῦς καὶ συστηματικῆς ἐργασίας ἀπαιτούσης δεξιοτεχνίαν, μόχθους καὶ, προπαντός, πεποίθησιν καὶ ἐνθουσιασμόν.

Παρά ταῦτα, τὸ Κράτος τῆς 4ης Αὐγούστου, καὶ διὰ μόνης τῆς ἐμφανισέως του, ἐμφανίσεως ἰσχυρῆς καὶ ἀξιοπρεποῦς, ἐμπνεούσης αἰσθήματα ἀσφαλείας καὶ σεβασμοῦ, κατώρθωσε νὰ ἀπαλείψῃ τὰς προϋποθέσεις ἐκείνας, αἵτινες ἠνθόνησαν κατὰ τὸ παρελθὸν τὴν κατάπτωσιν τοῦ Ἐθνικοῦ φρονήματος, ἐνῶ ταυτοχρόνως ἐφρόντιζε, διὰ σειρᾶς ἐπιτυχῶν μέτρων, νὰ τονώσῃ τοῦτο καὶ νὰ καλλιεργήσῃ παρὰ τῷ λαῷ αἰσθήματα ἐμπιστοσύνης πρὸς τὴν ὑπόστασιν του καὶ τὰς ἐπιδιώξεις του.

Οὕτω ἢ ἀπὸ ἀπόψεως ἐμφύχου καὶ ἀψύχου ὕλικου ἀνασυγ-

κρότησις τοῦ στρατεύματος, ἡ παγίωσις τῆς τάξεως καὶ τῆς γαλήνης, ἡ πάταξις τοῦ Κομμουνισμοῦ, αἱ συλλογικαὶ συμβάσεις ἐργασίας, τὰ μεγάλα παραγωγικὰ ἔργα, ἡ προστασία τῆς ἐγχωρίου παραγωγῆς, ἡ προθυμία μεθ' ἧς αἱ Κρατικαὶ καὶ Δημοτικαὶ ὑπηρεσίαι ἐξυπηρετοῦν τὸ Κοινὸν ἄνευ διακρίσεως καὶ, τέλος, αἱ διπλωματικαὶ ἐπιτυχίαι τῆς σημερινῆς Κυβερνήσεως, ἐδημιούργησαν τὴν βάσιν τῆς νέας ἐθνικιστικῆς ἀτμοσφαιρας καὶ ἐνέπνευσαν εἰς τὸν λαὸν αἰσθήματα ἐμπιστοσύνης καὶ ἀσφαλείας, ἐνισχυθέντα ἐτι πλέον διὰ τῆς κατασκευῆς τῶν μεγάλων ὀχρωματικῶν ἔργων κατὰ μῆκος τῆς μεθορίου. Οὕτω τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος δὲν ἐμφανίζεται πλέον ἐνώπιον τοῦ Λαοῦ ὡς κομματικὸν παμφάγον μεγαθήριον ἢ ὡς ἄκακόντος καὶ ἀοπλοῦ στρατιώτης, ἀλλ' ὡς Κράτος πλήρες ὑγείας καὶ ἰσχύος, Κράτος δυνάμενον νὰ προσφέρῃ εἰς τοὺς πολίτας του ἀσφάλειαν, περιθάλψιν καὶ προστασίαν.

Ὡς εἶνε φανερόν μέσα εἰς τὴν καθαρὰν καὶ φωτεινὴν αὐτὴν ἀτμόσφαιραν δὲν εἶνε εὐκόλον νὰ ζήσουν καὶ νὰ δράσουν τὰ τέρατα τῶν ξένων προπαγανδῶν, τὰ ἔχοντα ἀνάγκην σκότους καὶ Κρατικῆς ἀδρανεῖας διὰ νὰ κινήθωσιν καὶ νὰ δράσωσιν.

Ὡς πρῶτον μέλημα τῶν ἐν τοῖς διαφόροις νομοῖς τοῦ Κράτους ἀντιπροσώπων τῆς Ἐθνικῆς Κυβερνήσεως, ὑπῆρξεν ἡ αὐστηροτάτη ἀπαγόρευσις τῆς χρησιμοποίησεως τῆς Μακεδονικῆς (λέγε Βουλγαρικῆς) διαλέκτου εἰς τὰς δόους, τὰ κέντρα, τὰς συναλλαγὰς καὶ εἰς πᾶσαν ἐν γένει συναφῇ περιπτώσιν.

Τὸ μέτρον τοῦτο ἐφαρμόζεται μετὰ πολλῆς λεπτότητος, ἵνα μὴ προκαλῆ ἀντιδράσεις καὶ δυσαρέστους προστριβὰς, ἔχει δὲ, πλὴν τῆς ἐπιφανειακῆς του σημασίας (τῆς ἀπὸ γλωσσικῆς ἀπόψεως ἐνιαίας ἐμφανισέως μας) καὶ βαθύτεραν τοιαύτην: ὅτι τὰ νέα παιδιά θ' ἀντιληφθῶσιν ἐπὶ τέλους ὅτι ζοῦν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ὅτι τὸ μάθημα τῶν Ἑλληνικῶν δὲν διδάσκεται εἰς τὰ σχολεῖα ὡς ξένον μάθημα.

Ἀποτέλεσμα, ἐξαρτηθὲν ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ ὡς ἀνωτέρω μέτρον ὑπῆρξεν τὸ νὰ μὴ ἄδωνται πλέον εἰς τοὺς δρόμους καὶ τὰς οἰκίας τῶν Δυτικομακεδονικῶν πόλεων — καὶ δὴ εἰς τὴν γενέτειραν τοῦ Ἀλεξάνδρου — βουλγαρικὰ ἄσματα.

Δι' ἑτέρου μέτρον ὑπεχρεώθησαν οἱ κάτοικοι νὰ ἀναρτῶσι, κατὰ τὰς ἐπισημοὺς ἡμέρας καὶ τὰς τοπικὰς καὶ Ἐθνικὰς ἐφορτάς, τὴν Ἑλληνικὴν σημαίαν εἰς τὰ καταστήματα καὶ τὰς οἰκίας των, γεγονός τὸ ὁποῖον συντελεῖ, δεδαίως, οὐχὶ ὀλίγον εἰς τὴν δημιουργίαν τῆς ἐπιδυωκομένης ἐθνικιστικῆς ἀτμοσφαιρας καὶ καλλιεργῆ τὸ πατριωτικὸν αἶσθημα εἰς τὰς ψυχὰς τῶν νέων, ἰδίᾳ, ἐφ' ἧν κυρίως βασίζει τὰς ἐλπίδας του τὸ Νέον Ἑλληνικὸν Κράτος.

Παραλλήλως πρὸς τὸ μέτρον τοῦτο, ἐκρίθη σκόπιμος ὁ ὑδροχρωματισμὸς τῶν οἰκιῶν διὰ τῶν Ἐθνικῶν χρωμάτων, τῶν μὲν τοιχωμάτων ὑδροχρωματιζομένων διὰ λευκοῦ χρώματος τῶν δὲ ξυλίνων πλαισίων καὶ λοιπῶν ἐξαρτημάτων (παραθύρων, θυρῶν κ.λπ.) διὰ κυανοῦ τοιοῦτου.

Μεγίστην ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ἐπὶ τὸ εὐνοϊκώτερον διαθέσεως τῶν πολιτῶν ἐναντι τοῦ Κράτους, ἠσκησεν ἡ ἱκανοποιητικώτατη τιμὴ συγκεντρώσεως τοῦ σίτου, δοθέντος ὅτι ἡ σιτοπαραγωγὴ ὀρισμένων περιφερειῶν τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας δὲν εἶνε ἐκκαταφρόνητος.

Αἱ Ὄργανώσεις τῆς Ἐθνικῆς Νεολαίας ἀποτελοῦν ἀναμφισβητήτως φυτῶρια καλλιέργειας καὶ ἀναπτύξεως Ἐθνικῆς συνειδήσεως, εἰς τὴν Δυτικὴν Μακεδονίαν, μάλιστα, ὁ ὄλος των δὲ εἶναι σημαντικὸς καὶ οὐσιαστικὸς λαμβάνοντες ὑπ' ὄψει τὰ ὅσα, περὶ τῶν Σλαβοφώνων Μακεδόνων, ἔχομεν ἤδη ἐκθέσει ἐν τῷ πρώτῳ ὑπομνήματι μας.

Ἐνταῦθα θὰ εἶχωμεν ν' ἀναφέρωμεν ὅτι ἡ ἰδρυσις τῆς Ἐθνικῆς Ὄργανώσεως Νεολαίας ἐν τῇ Δυτικῇ Μακεδονίᾳ, ὑπῆρξεν

ἀφορμή νά διαπιστώσωμεν διά μίαν ἀκόμη φοράν τὰς διαθέσεις τοῦ σλαυοφώνου στοιχείου ἐκ τῆς σχετικῆς ἀπροθυμίας ἣν ἐπέδειξε τοῦτο πρὸς τὴν σχετικὴν προσπάθειαν τῶν ἀρμοδίων ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ προσφυγικὸν καὶ τὸ ἐκ παλαιᾶς Ἑλλάδος τοιοῦτον, τὸ ὁποῖον ἐνθουσιωδῶς καὶ αὐθορμήτως ἔσπευσε νά καταταγῆ ἀθρόως εἰς τὰς τάξεις τῆς Ε.Ο.Ν.

Ἡ διαπίστωσις αὕτη εἶνε βεβαίως λυπηρὰ, ἐν τούτοις θεωροῦμεν ἱεράν ἡμῶν ὑποχρέωσιν ν' ἀναφέρωμεν ἀντικειμενικῶς καὶ μακρὰν πάσης αἰσθηματικότητος, τὴν πραγματικὴν καταστάσιν, ἵνα τὸ Κράτος γνωρίζῃ τὴν ἀλήθειαν καὶ λάβῃ τὰ προσήκοντα μέτρα. Διότι δὲν ἱκανοποιεῖ ἡμᾶς ἡ ἐκδήλωσις ἐγνωμοσύνης καὶ ἀγάπης πρὸς τὸ Κράτος ἐκ μέρους τῶν Σλαυοφώνων αὐτῶν Μακεδόνων, μόνον ὅταν προσπορίζωνται ὕλικὰ ὠφέλη, παρεχόμενα αὐτοῖς ὑπὸ τοῦ Κράτους, ὑπὸ διαφόρους μορφὰς καὶ τρόπους (προστασία σιτοπαραγωγῆς, σηροτροφίας, καπνοπαραγωγῆς κ.λπ.). Ἐπιθυμοῦμεν ν' ἀγαπήσουν εἰλικρινῶς τὴν Ἑλληνικὴν πατρίδα, νά πιστεύσουν εἰς τὰ ἰδανικά της, νά συγκληθῶν ἀπὸ τὰς ἡρωϊκὰς ἐπιδιώξεις καὶ προσπαθείας της, νά συμβάλουν καὶ αὐτοὶ αὐθορμήτως εἰς τὸ μέγα ἔργον τῆς συντελουμένης ἀνοικοδομήσεως, χωρὶς ν' ἀποβλέπουν εἰς ὕλικὰ ὠφέλη, ἀλλὰ κινούμενοι ἀπὸ πατριωτικὸν παλμόν.

Ἡ ἐπιθυμία μας αὕτη παρουσιάζεται σήμερον ὑπὸ μορφήν ἐλπίδος, χάρις εἰς τὸ ληφθῆν καὶ ἐφαρμοσθῆν ἤδη ἐν Δυτικῇ Μακεδονίᾳ ἔργον τῆς ἰδρύσεως Νυκτερινῶν Σχολῶν διὰ τοῦ Σλαυοφώνου καὶ Τουρκοφώνου ἀμφοτέρων τῶν φύλων. Τὸ μέτρον τοῦτο, κατὰ τὴν κρίσιν μας, μέλλει ν' ἀποδώσῃ τοὺς πλουσιωτέρους καρπούς καὶ τὰ οὐσιαστικώτερα ἀποτελέσματα καὶ ν' ἀποτελέσῃ τὴν δάσιν τῆς ἐξελληνιστικῆς προσπάθειας, θεωρῶ δ' ἑμαυτὸν ἐκτάκτως εὐτυχῆ διότι τὴν ἀνάγκην τῆς ἰδρύσεως τῶν Νυκτερινῶν Σχολῶν εἶχον ἤδη τονίσῃ εἰς τὴν ἀπὸ 5/5/36 ἐπιστευτικὴν ἐκθέσιν μου πρὸς τὴν Ἑπιτροπὴν Ἀμύνης τοῦ Κράτους.

Εἰς τὰς ἑξ ἄνω Νυκτερινὰς Σχολὰς, ἔνθα φοιτοῦν γυναῖκες ἀπὸ 15-40 ἔτων καὶ ἄρρενες μέχρι 50, διδάσκονται ἀνάγνωσιν, γραφήν, ἱστορίαν καὶ πλουτίζονται οἱ φοιτῶντες, καὶ ἰδιαιτέρως αἱ γυναῖκες, μέ διαφόρους πρακτικὸς γνώσεις καὶ οἰκοκυρικὴν.

Ἡ φοίτησις εἰς τὰς σχολὰς αὐτάς, παρά τὴν κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τῆς λειτουργίας των παρατηρηθεῖσαν εἰς πλείοστα χωρίαν ἀδιαφορίαν, ἀπροθυμίαν τῶν Σλαυοφώνων, δύναται νά χαρακτηρισθῆ ὡς ἱκανοποιητικὴ χάρις εἰς τὰς ἐξαιρετικὰς πράγματι καὶ ὑπερανθρώπους προσπάθειας τῶν Ἀρχῶν καὶ τῶν διδασκάλων.

Ἡ συντελουμένη εἰς τὰς Νυκτερινὰς Σχολὰς ἐργασία εἶνε ἀφανής καὶ ἀθόρυβος καὶ στερεῖται ἐντυπωσιακοῦ περιβλήματος, ἀλλὰ τ' ἀποτελέσματά της θά εἶναι οὐσιώδη καὶ σημαντικά καὶ ἡ ἐξ αὐτῶν Ἑθνικὴ ὠφέλεια ἀνυπολόγιτος.

Χαρακτηριστικὸν τῆς ἀναπτέρωσης τοῦ Ἑθνικοῦ φρονήματος καὶ τῆς ἐμπιστοσύνης τοῦ Λαοῦ πρὸς τὸ σημερινόν Ἑλληνικόν Κράτος ὑπῆρξε καὶ ὁ τρόπος μέ τὸν ὁποῖον ὁ Μακεδονικός λαὸς ὑπέδεχθη τὴν γνωστὴν Σερβοβουλγαρικὴν συμμαχίαν.

Μόλις ἐγνωσθῆ ἡ ὑπογραφή τῆς ἐν λόγῳ συμμαχίας σύμπας ὁ πληθυσμὸς τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας ἐξεδήλωσε ζωηρὰν ἀνησυχίαν καὶ ἀνέμενεν ἀνυπομόνως νά ἴδῃ τὰ μέτρα τὰ ὁποῖα θά ἐλάμβανεν ἡ Κυβέρνησις διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ ζητήματος, φοβούμενος τυχόν ἀδράνειαν ἢ ἀδυναμίαν ἐκ μέρους της, ἔχων ὑπ' ὄψει τοῦ τὰς ἐνεργείας τῶν παλαιῶν Κυβερνήσεων ἐπὶ παρομοίων περιπτώσεων. Ἄλλ' ὅτε εἶδε νά κοινητοποιηθῆ ἀστραπιαίως πρὸς τὰ σύνορα ὁ Ἑλληνικὸς Στρατός, ἐφωδιασμένος μέ πλήρη σύγχρονον ὄπλισμόν, τότε, διὰ πρώτην ἴσως φοράν, ἠσθάνθη — καὶ αὐτὸς ἀκόμη ὁ Σλαυοφώνος — ὅτι τὸ Κράτος τὸ Ἑλληνικὸν ἔπαυσε νά εἶνε μακάριον καὶ ἀδρανές, ἀνίσχυρον καὶ ἄοπλον, ἀναποφάριστον καὶ ἥττοπαθές καὶ ὅτι, τουναντίον, παρουσιάζεται σήμερον ἱκανόν νά ὑπερασπίσῃ τὰ ἑλληνικά ἐδάφη καὶ τὴν Ἑθνικὴν ἀξιοπρέπειαν καὶ νά περιφρουρήσῃ τὴν ἀσφάλειαν τῶν πολιτῶν του. Αἰσθημα ἐμπιστοσύνης, ἀσφαλείας καὶ Ἑθνικῆς ὑπερηφανείας ἐπλήρωσε τὰς ψυχὰς τοῦ παραμεθορίου πληθυσμοῦ. Ἀκόμη καὶ μερικοὶ ἀδιόρθωτοι Σλαυοφώνοι, ζῶντες μέ τὸ ὄνειρον τῆς Μακεδονικῆς αὐτονομίας καὶ τὰς κακεκτύπους εἰκόνας τοῦ Βόριδος, δέν

ἐτόλμησαν νά ἐκδηλωθῶν ἀντιθέτως πρὸς τὸν λοιπὸν πληθυσμόν, ἀλλ' ἤρχισαν νά σκέπτονται σοβαρῶς, ν' ἀντιλαμβάνονται ὅτι, κατόπιν τῆς σημερινῆς Διοικητικῆς καὶ Στρατιωτικῆς ἀρτίας καὶ ἰσχυρᾶς ἐμφανίσεως τοῦ Κράτους, συμφέρον θά ἦτο καὶ εἰς αὐτοὺς νά ἐργασθῶν ὡς νομιμόφρονες πολῖται, ἵνα ἀπολαύσωσι τῶν ἀγαθῶν καὶ τῆς στοργικῆς προστασίας τῆς Νέας Ἑλλάδος.

Τὴν τοιαύτην μεταβολὴν τῶν διαθέσεων σημαντικοῦ μέρους τοῦ Σλαυοφώνου πληθυσμοῦ διεπιστώσαμεν ἐξ ἰδίων ἡμῶν ἔρευνῶν, ἐνέχει δέ δι' ἡμᾶς ὑψίστην σημασίαν τὸ κατόρθωμα τοῦτο, διότι ἐνθυμούμεθα πόσους κόπους καὶ τεχνάσματα ἠναγκάστημεν νά μεταχειρισθῶμεν ὅτε κατὰ τὸ ἔτος 1926 ἀνετέθη εἰς ἡμᾶς προσωπικῶς ἡ διοργάνωσις ἐπιδείξεως πάντων τῶν σχολείων τῆς πόλεως κατὰ τὴν ἐπίσκεψιν ταύτης ὑπὸ τῆς περιοδεύσεως τότε τὴν Μακεδονίαν Διεθνούς Ἐπιτροπῆς πρὸς μελέτην τοῦ ζητήματος τῶν ἐν Μακεδονίᾳ ξένων μειονοτήτων.

Ἡ χαλάρωσις τοῦ Κρατικοῦ κύρους καὶ ἡ ἀδυναμία τῆς Κρατικῆς πυγμῆς, εἶχον ἀποθρασύνει — τότε — εἰς τοιοῦτον βαθμόν τὸ Σλαυοφώνον στοιχεῖον, τὸ προσκεῖμενον πρὸς τὴν αὐτονομίαν ἢ τὸν κομμουνισμόν ἢ καὶ τὴν Βουλγαρίαν ἀκόμη, ὥστε ὑπῆρξε δι' ἡμᾶς αὐτοὺς προβληματικὴ ἢ ἀνευ δυσαρθέτων καὶ ὀλεθρίων ἐκπλήξεων διοργάνωσις τῆς ἐν λόγῳ ἐπιδείξεως καὶ ἡ πρὸ τῆς Ἐπιτροπῆς ἐμφάνισις τῶν μαθητῶν τῶν σχολείων. Ἐπετύχαμεν δέ τοῦ ποθομένου ἀποτελέσματος, ἀνακοινώσαντες εἰς τοὺς μαθητὰς ὅτι, δῆθεν, ἐπρόκειτο νά διέλθῃ ἐκ τοῦ σταθμοῦ Ἐδέσσης ὁ ἐπὶ τῆς Παιδείας Ὑπουργός· καὶ ὅτι θά ἔδει, διὰ τὰ τὸν εὐχαριστήσωμεν νά ἔχωμεν πάντες ἀνά χεῖρας σημαίας ἑλληνικὰς καὶ νά ἄδωμεν πατριωτικὰ θούρια. Συνεστήσαμεν δέ εἰς τοὺς μαθητὰς μας νά εἴπωσιν, ἐφόσον ἤθελον τυχόν ἐρωτηθῆ καθ' ὁδόν ἢ καὶ εἰς τὸν σιδηροδρομικὸν σταθμόν, ἐὰν γνωρίζωσιν ἄλλην γλῶσσαν ἐκτὸς τῆς Ἑλληνικῆς, νά ἀπαντήσωσιν ἀρνητικῶς.

Ἡ τοιαύτη ἐπίδειξις τῶν σχολείων ἐστέφθη ὑπὸ πλήρους ἐπιτυχίας πρὸς μεγίστην θλίψιν τῶν ὑπηρετούντων μειονοτικὰς ἀξιώσεις ἀντιπροσώπων τῆς Βουλγαρικῆς Κυβερνήσεως.

Οὕτως ἔχει ἐν συντομίᾳ ἡ σημερινὴ κατάστασις ἐν τῇ Δυτικῇ Μακεδονίᾳ ἀπὸ ἀπόψεως προόδου τῶν καταβαλλομένων προσπαθειῶν ἐξελληνισμοῦ τοῦ ξενοφώνου — καὶ ἰδίᾳ τοῦ Σλαυοφώνου — στοιχείου της.

Συγγυρομένη πρὸς τὴν πρὸ τῆς διατίθῃ τοιαύτην, παρουσιάζει αἰσθητὴ ἐπὶ τὰ βελτίῳ ἐξέλιξιν, ἰδίως ὡς πρὸς τὴν ἑλληνοπρεπεστέραν ἐμφάνισιν τῶν πολιτῶν καὶ ὡς ἰδιωτῶν καὶ ὡς κοινωτικοῦ καὶ Ἑθνικοῦ συνόλου.

Ἡ πρὸς τὸ Κράτος ἐμπιστοσύνη παρουσιάζεται ἱκανοποιητικῶς ἀναπτυχθεῖσα καθὼς καὶ ὁ πρὸς αὐτὸ σεβασμός, τὸν ὁποῖον εἶχεν ἐξαφανίσει κατὰ τὸ παρελθόν ὁ παραγοντισμός.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν βαθυτέραν μεταλλαγὴν τῶν αἰσθημάτων τῶν Σλαυοφώνων, αὕτη δέν εἶνε δυνατόν νά γίνῃ αἰσθητὴ ἐν ὅλῃ της τῇ ἐκτάσει ἐντὸς τῶν περὶ ὁρισμένων ὁρίων μίᾳς διατίθῃ, διότι τ' ἀποτελέσματα τῶν πνευματικῶν, ψυχικῶν καὶ Ἑθνικῶν προσπαθειῶν βραδύνουν νά γίνωσιν ἀντιληπτά, ὡς συνεπαγόμενα μακρὰν ἐργασίαν καὶ πίστωσην χρόνον ἀνάλογον.

Παρά ταῦτα, ἐνδείξεις εὐνοϊκὰς ὑπάρχουν ἀρκεταί, ὡς λ.χ. ἡ κανονικὴ λειτουργία τῶν Ο.Ε.Ν. καὶ τῶν Νυκτερινῶν Σχολῶν, τῶν ὁποίων ἡ ἐργασία δέν θά παραμείνῃ, βεβαίως, ἄγονος.

Τέλος, βασίζόμενοι εἰς τὴν ἄγρυπνον παρακολούθησιν τοῦ κεφαλαιώδους τούτου ζητήματος ἐκ μέρους τοῦ νέου Κράτους καὶ εἰς τὴν μέριμναν αὐτοῦ νά ἐξαφανίσῃ ἀπὸ τὸν καταγάλανον οὐρανόν της Ἑλλάδος τὴν μόνην ὑπάρχουσαν σκιάν τοῦ Μακεδονικοῦ προβλήματος, ὡς ἐξετέθη τοῦτο ἀνωτέρω καὶ ἐν τῇ προηγουμένῃ ἐκθέσει ἡμῶν, ἐλπίζομεν ὅτι τὸ ἀναληφθῆν ἔργο τοῦ πλήρους ἐξελληνισμοῦ τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας θά στεφθῇ ὑπὸ ἐπιτυχίας.

Ἐθῆναι τῇ 22 Ἰουλίου 1938

Γιώργιος Παπαδόπουλος
Δημοδιδάσκαλος Ν.
Ἐρυθραίας, Κηφισιάς

Γιά τόν Λουί 'Αλτουσέρ

Ἐπικήδειος λόγος

τοῦ Ζάκ Ντεριντά

Γνώριζα, ἐκ τῶν προτέρων, ὅτι σήμερα δέν θά μπορούσα νά μιλήσω, ὅτι θά ἴμωνα ἀνίκανος νά βρῶ τίς λέξεις.

Συγχωρέστε με, λοιπόν, πού θά διαβάσω καί γιατί θά διαβάσω ὄχι αὐτά πού πιστεύω ὅτι πρέπει νά πῶ (μπορεῖ ποτέ νά γνωρίζει κανεῖς τί ὀφείλει νά πῆί σέ μιά τέτοια στιγμή;) ἀλλά ἀπλῶς τά λίγα πού ἀρχοῦν γιά νά μὴν ἐπιτραπῆί στή σιωπή νά ἐπικρατήσῃ παντοῦ — μόνο λίγα ράκη πού κατόρθωσα ν' ἀποσπάσω ἀπό τή σιωπή στά βάρη τῆς ὁποίας θά προτιμοῦσα νά παρασυρθῶ κι ἐγώ, ἀναμφίβολα ὅπως ὄλοι σας, γιά νά κλείσω τόν ἑαυτό μου αὐτή τή στιγμή.

Λουί, αὐτός ὁ χρόνος δέν ὑπάρχει πιά γιά μᾶς, κι ἐγώ δέν ἔχω τή δύναμη νά ἀπειθυνηθῶ σέ σένα, νά μιλήσω σέ κανέναν — οὔτε κἀν σέ σένα (εἶσαι τόσο πολὺ ἀπὼν καί συγχρόνως τόσο πολὺ παρὼν γιά μένα, μέσα μου) καί ἀκόμη λιγότερο ἔχω τή δύναμη νά μιλήσω σέ ἄλλους γιά σένα, ἀκόμη κι ἂν εἶναι, ὅπως συμβαίνει σήμερα, οἱ φίλοι σου, οἱ φίλοι μας.

Δέν ἔχω τή διάθεση οὔτε νά ἐξιστορήσω οὔτε νά πλέξω ἐγκώμιο: θά ὑπῆρχαν πάρα πολλὰ πού πρέπει νά ποῦμε καί δέν εἶναι τώρα ἡ στιγμή. Οἱ φίλοι μας, οἱ φίλοι σου πού βρίσκονται ἐδῶ ξέρουν γιατί εἶναι σχεδόν ἀπρεπές νά μιλήσουμε τώρα — καί νά συνεχίσουμε νά ἀπειθυνοῦμε τά λόγια μας σέ σένα. Ἄλλὰ ἡ σιωπή εἶναι ἐξίσου ἀφορητή. Δέν μπορῶ νά ὑποφέρω τήν ἰδέα τῆς σιωπῆς, σάν κι ἐσύ ἐπίσης, μέσα μου, νά μὴν μπορεῖς νά τήν ὑποφέρεις.

Ὅταν πεθαίνει κάποιος δικός μας ἄνθρωπος ἢ ἕνας φίλος, ὅταν ἔχουμε μοιραστῆί τόσα πολλὰ μαζί του (καί ὑπῆρξα ἐδῶ τυχερός γιατί, γιά τριάντα ὀκτὼ χρόνια, ἡ ζωῆ μου συνδέθηκε μέ χιλίους παράξενους τρόπους μέ αὐτή τοῦ Λουί 'Αλτουσέρ, ἀπό τό 1952, ὅταν ὁ καίμᾶν δέχθηκε στό γραφεῖο του τόν νεαρό φοιτητή πού ἤμουν τότε, καί ἀπό τήν ἡμέρα πού, ἀργότερα, στό ἴδιο μέρος, ἄρχισα νά ἐργάζομαι δίπλα του γιά εἴκοσι σχεδόν χρόνια), ὅταν θυμόμαστε ἐξίσου καλὰ τόσο τίς ἀνάλαφρες στιγμές καί τό ἀμέριμνο γέλιο τῶν ἡμερῶν πού περνᾶνε εὐκόλα ὅσο καί τίς ὥρες πού ἀφιερῶθηκαν σέ ἐντατικὴ ἐργασία, διδάσκοντας, στοχαζόμενοι, μέσα στό πεδίο τοῦ φιλοσοφικοῦ καί τοῦ πολιτικοῦ πολέμου, ἢ, παραπέρα, ὅταν θυμόμαστε τίς πληγές, τίς χειρότερες στιγμές τοῦ πόνου, τά δράματα καί τό πένθος, γνωρίζετε ὄλοι ὅτι, κατὰ τό θάνατο αὐτοῦ τοῦ φίλου, ὑπάρχει πάντα ἐκεῖνη ἡ ὀξεία αἰσθησι ἐνοχῆς, σίγουρα ἐγωιστικῆ, ναρκισσιστατικῆ ἐπίσης, ἀλλά ἀκαταμάχητη, πού συνίσταται στό νά παραπονοῦμαστε στὸν ἑαυτό μας καί νά τόν οἰκτιροῦμε, νά οἰκτιροῦμε ἐμεῖς τόν ἴδιο τόν ἑαυτό μας λέγοντας (καί ἀκριβῶς αὐτό κάνω τώρα, γιατί ἡ ἐν λόγω συμβατικὴ φράση δέν ἀποτυγχάνει ποτέ, παρ' ὅλ' αὐτά, νά ὁμολογῆί τήν ἀλήθεια αὐτοῦ τοῦ οἴκτου): «Ἐνα ὀλόκληρο κομμάτι τῆς ζωῆς μου, μιά μακριὰ καί ἐντονὴ ἀκολουθία τοῦ ζῶντος ἑαυτοῦ μου σήμερα διακόπηκε, λήγει, καί πεθαίνει ἔτσι μαζί μέ τόν Λουί, γιά νά ἐξακολουθήσῃ νά τόν συνοδεύει ὅπως ἔκανε στό παρελθόν, ἀλλὰ τώρα χωρίς ἐπιστροφή καί μέχρι τά ὅρια τῆς ἀπόλυτης ἀφάνειας». Αὐτό πού τελειώνει, αὐτό πού ὁ Λουί παίρνει μαζί του τή μιά ἢ τήν ἄλλη στιγμή, εἶναι ὁ ἴδιος ὁ κόσμος, μιά συγκεκριμένη ἀρχή τοῦ κόσμου — τοῦ δικοῦ του κόσμου βεβαίως, ἀλλὰ ἐπίσης καί τοῦ κόσμου στὸν ὁποῖο ἐγώ ἔζησα, στὸν ὁποῖο ἐμεῖς ζήσαμε μαζί μιά μοναδικὴ ἱστορία, μιά ἱστορία πού εἶναι σέ κάθε περίπτωση ἀναντικατάστατη καί θά εἶχε ἀποκτήσῃ τοῦτο ἢ τό ἄλλο νόημα γιά τόν καθέναν ἀπό μᾶς, ἀκόμη κι ἂν τό νόημα αὐτό δέν θά μπο-

ροῦσε νά εἶναι τό ἴδιο οὔτε γιά κείνον οὔτε γιά μένα. Πρόκειται γιά τόν κόσμο πού εἶναι γιά μᾶς ὁ κόσμος, ὁ μοναδικὸς κόσμος, αὐτός πού βυθίζεται σέ μιά ἄβυσσο ἀπὸ τήν ὁποία καμιά μνήμη (ἀκόμη κι ἂν διατηρήσουμε τή μνήμη του, καί θά τό κάνουμε) δέν μπορεῖ νά τόν σώσει.

Ὅσο κι ἂν διακρίνω μίαν ἀνυπόφορη βία στήν κίνηση πού συνίσταται στό νά μεμφιμοῖρεῖς γιά τόν δικό σου θάνατο μπροστά στό θάνατο ἑνός φίλου, δέν ἐπιθυμῶ νά τήν ἀποφύγω: εἶναι ὁ μόνος τρόπος πού μοῦ ἀπομένει γιά νά κρατήσω τόν Λουί μέσα μου, γιά νά διατηρήσω τόν ἑαυτό μου συντηρώντας τον μέσα μου, ἔτσι ἀκριβῶς ὅπως ὄλοι, εἶμαι βέβαιος, κάνουμε, ὁ καθένας μέ τή δική του μνήμη, τή μνήμη πού μπορεῖ νά ὑπάρξῃ μόνο μαζί μέ αὐτή τήν κίνηση τοῦ πένθους, μέ τό κομμάτι ἱστορίας πού αὐτή ἀποσπᾶ — καί αὐτή ὑπῆρξε μιά τόσο πλούσια καί ἰδιότυπη ἱστορία, μιά φονικὴ καί ἀκόμη ἀδιανόητη τραγωδία τόσο ἀδιαχώριστη ἀπὸ τήν ἱστορία τοῦ καιροῦ μας, τόσο βαριά φορτωμένη μέ ὀλόκληρη τή φιλοσοφικῆ, τήν πολιτικῆ, τή γεωπολιτικῆ ἱστορία τοῦ καιροῦ μας — ἱστορία τήν ὁποία ὁ καθένας ἀπὸ μᾶς ἀκόμα κατανοεῖ μέ τίς δικές του εἰκόνες. Καί ὑπῆρξαν τόσο πολλές εἰκόνες — οἱ πιὸ ὠραίες καί οἱ πιὸ τρομερές — ὅμως ὅλες ἀξεδιάλυτα δεμένες γιά πάντα μέ ἐκεῖνη τή μοναδικὴ περιπέτεια πού φέρει τό ὄνομα τοῦ Λουί 'Αλτουσέρ. Πιστεύω πὼς μπορῶ νά μιλήσω στό ὄνομα ὄλων ὅσοι βρίσκονται σήμερα ἐδῶ, ὅταν ἰσχυρίζομαι πὼς τό ὅτι ἀνήκουμε στὸν καιρό μας σηματοδότηκε ἀνεξίτηλα ἀπὸ ἐκεῖνον, ἀπὸ αὐτό πού ἐκεῖνος ἀναζητοῦσε, ἀπὸ αὐτό μέ τό ὁποῖο ἐκεῖνος πειραματιζόταν, ἀπὸ αὐτό πού ἐκεῖνος διακινδύνευε μέ τό ὑψηλότερο δυνατὸ τίμημα, μέσα ἀπ' ὅλες τίς χειρονομίες: ἀποφασιστικὸς, ἀναβλητικὸς, αὐταρχικὸς καί, τήν ἴδια στιγμή, προσωπικὰ ἐνεχόμενος, ἀντιφατικὸς, συνεπῆς ἢ σπασμωδικὸς, γεμάτος καθὼς ἦταν ἀσίγαστο πάθος — μέ ἕνα πάθος πού δέν τοῦ χάριζε καμιά ἀνάπαυλα γιατί δέν τοῦ φειδόταν τίποτε (μέ τούς θεατρικοὺς ρυθμούς του, τίς ἐρήμους του, τά μεγάλα διαστήματα τῆς σιωπῆς, τίς ἰλιγγιώδεις ὀπισθοχωρήσεις, ἐκεῖνες τίς ἐντυπωσιακὲς διακοπές πού διακόπτονταν μέ τή σειρά τους ἀπὸ μιά αἰφνίδια ἐκθεση τοῦ ἑαυτοῦ του, ἀπὸ μιά ρωμαλέα εἰσβολή του κάπου, ἀπὸ μίαν ἰσχυρὴ ἐκρηξη), πάθος τοῦ ὁποίου τό πύρινο ἴχνος διατηρεῖ καθένα ἀπὸ τά βιβλία του, γιατί ἦταν αὐτά πού ἄλλαξαν γιά πρώτη φορά τό τοπίο γύρω ἀπὸ τό ἠφαιστεῖο.

Ὁ Λουί 'Αλτουσέρ διέσχισε τόσο πολλές ζωές — τίς δικές μας, διαμιάς — τόσες πολλές προσωπικὲς, ἱστορικὲς, φιλοσοφικὲς καί πολιτικὲς περιπέτειες, υτοχειώσε, σφράγισε, ἐξέτρεψε, ἐπηρέασε τόσο πολλοὺς λόγους, τόσες πράξεις, τόσους τρόπους ὑπαρξῆς μέ τήν ἀκτινοβολοῦσα καί προκλητικὴ δύναμη τῆς σκέψης του, μέ τούς τρόπους πού ὑπῆρχε, μιλώντας, διδάσκοντας, τόσο πού οὔτε καί οἱ πιὸ ποικίλες καί ἀντιφατικὲς μαρτυρίες δέν θά μπορούσαν νά ἐξαντλήσουν ποτέ τήν ἴδια τήν πηγῆ τους. Τό γεγονός ὅτι ὁ καθένας ἀπὸ μᾶς εἶχε μιά διαφορετικὴ σχέση μέ τόν Λουί 'Αλτουσέρ (καί δέν μιῶ μόνο γιά φιλοσοφία ἢ πολιτικῆ), τό γεγονός ὅτι ὁ καθένας ἀπὸ μᾶς γνωρίζεῖ ὅτι, μέσα ἀπὸ τό δικό του ἢ τό δικό της ἰδιαίτερο πρίσμα, δέν συνελάμβανε τή φευγαλέα ἀναλαμπή παρὰ ἑνός καί μόνο μυστικοῦ (γιά μᾶς μυστικοῦ ἀνεξάντλητου ἀλλὰ ἐπίσης, κατὰ ἐντελῶς διαφορετικὸ τρόπο, μυστικοῦ ἀνεξιχνίαστου γιά τόν ἴδιο), τό γεγονός ὅτι ὁ Λουί ἦταν ἐντελῶς διαφορετικὸς γιά τούς ἄλλους ἀνθρώπους, σέ τοῦτες τίς στιγμές καί τίς ἄλλες, στό ἐσωτερικὸ τῆς ἀκαδημαϊκῆς ζωῆς καί ἔξω ἀπὸ αὐτήν,

στό όδό Ούλμ και παντού στή Γαλλία, στό Κομμουνιστικό Κόμμα, στά άλλα κόμματα και πέρα απ' όλα τά κόμματα, στην Ευρώπη και έξω απ' αυτήν, τό γεγονός ότι ό καθένas από μās άγαποσε έναν διαφορετικό Λουί Άλτουσερ, σε κάποια στιγμή, κατά τή μιá ή τήν άλλη δεκαετία (όπως είχα έγώ τήν τύχη μέχρι τό τέλος) — αυτή ή γενναιόδωρη πολλαπλότητα, αυτή ή υπεραφθονία πού ήταν δική του δημιουργεί σε μās τήν υποχρέωση νά μήν ολοκληρώσουμε, νά μήν άπλοποιήσουμε, νά μήν διακόψουμε τόν βηματισμό του, νά μήν σταθεροποιήσουμε μιá τροχιά, νά μήν αναζητήσουμε κάποιο πλεονέκτημα, νά μή διαγράψουμε και νά μήν ίσοσκελίσουμε, και, πάνω απ' όλα, νά μήν ένταχθούμε σε σκοπιμότητες, νά μήν οικειοποιηθούμε και νά μήν προσαρθήσουμε (άκόμη κι αν πρόκειται γι' αυτήν τήν παράδοξη μορφή χειραγωγούσας και έσκεμμένης προσάρτησης πού ονομάζεται άπόρριψη), νά μήν καταλάβουμε διά τής βίας αυτό πού δέν χωρά ιδιοποίηση και όφείλει νά παραμείνει έτσι. Ό καθένas από μās έχει χίλια πρόσωπα, αλλά αυτοί πού γνώριζαν τόν Λουί Άλτουσερ γνωρίζουν ότι, σ' εκείνον, ό νόμος αυτός έβρισκε ένα λαμπερό, έκπληκτικό και υπερβολικό παράδειγμα. Η δουλειά του, πρώτα απ' όλα, είναι μεγάλη γι' αυτά πού μαρτυρεί και γι' αυτά πού διακινδυνεύει, γι' αυτά πού διέσχισε με αυτή τήν πληθυντική, κερματισμένη και συχνά διακοπτόμενη έκλαμψη, με τόν ύψηλό κίνδυνο πού ανέλαβε, τό σθένος πού απέδειξε και τήν ύπομονή πού αποδέχθηκε: ή περιπέτεια του είναι μοναδική, δέν άνήκει σε κανέναν.

Δέν έχω καμιά δυσκολία νά μιλήσω (όπως όφείλω εδώ) γιά τά πράγματα πού έτειναν νά χωρίσουν εκείνον και μένα, άκόμη και νά μās φέρουν άντιμέτωπους (ύπόρρητα ή όχι, μερικές φορές με τρόπο τραχύ, τόσο γιά μικρά όσο και γιά σημαντικά ζητήματα), γιατί αυτά δέν έφθειραν ποτέ μιá φίλια πού μου ήταν περισσότερο πολύτιμη λόγω αυτών άκριβώς τών διαφορών. Γιατί ούτε γιά μιá στιγμή δέν μπόρεσα νά εκλάβω αυτό πού του συνέβαινε ή αυτό πού συνέβαινε μέσω εκείνου, στους χώρους όπου άκόμη έρχατοικώ μαζί του, ως κάτι διαφορετικό από αναστατώσεις έν σειρά, από σεισμούς ή άφυπνίσεις ή φαισείων, τίς άτομικές ή τίς συλλογικές τραγωδίες του καιρού μας — του καιρού πού θά έχω, όπως και σεις, μοιραστεί μαζί του. Ποτέ, παρά τά όσα θά μπορούσαν νά μās άπομακρύνουν ή νά μās χωρίσουν, ποτέ δέν κατόρθωσα ούτε θέλησα νά παρατηρώ άπλως (δηλαδή με τήν ουδετερότητα του παρατηρητή) αυτό πού του συνέβαινε ή αυτό πού συνέβαινε μέσω εκείνου. Και γιά τά πάντα πού, με τή δική του συνδρομή ή μέσω εκείνου, κατέλαβαν όλόκληρη τήν ένήλικη ζωή μου, άκόμα και μέχρι τίς σπαρακτικές δοκιμασίες πού όλοι έχουμε στό νοϋ, θά παραμείνω έσαιί, από τά βάθη τής καρδιάς μου, εύγνώμων. Τά ίδια ισχύουν γιά ό,τι είναι άναντικατάστατο. Και βέβαια, αυτό πού παραμείνει περισσότερο παρόν μπροστά στά μάτια μου, τό πιό ζωντανό σήμερα, τό πιό κοντινό και τό πιό πολύτιμο, είναι τό πρόσωπο του Λουί, τό ώραίο πρόσωπο του Λουί με τό ψηλό του μέτωπο, τό χαμόγελό του, όλα όσα σ' εκείνον τίς στιγμές τής γαλήνης (ύπήρχαν στιγμές γαλήνης: πολλοί από σās γνωρίζουν ότι ύπήρχαν) — όλα όσα άκτινοβολούσαν καλосύνη, τή δωρεά και τό αίτημα τής άγάπης, τήν έκδήλωση μιās άσύγκριτης προσήλωσης στή νεότητα αυτού πού έρχεται, τήν παράξενη έπαγρύπνηση ως προς τήν αύγή τών σημείων πού περιμένουν άκόμη νά γίνουν κατανοητά, όπως και ως προς όσα εκτρέπουν από τά άναμενόμενα, άπορρυθμίζουν τήν τάξη, τό πρόγραμμα, ένοχλούν τήν εύκολη συμβατικότητα. Αυτό πού παραμείνει γιά μένα σήμερα τό πιό ζωντανό είναι ό,τι, στό φώς αυτού του προσώπου, μαρτυρούσε μιá διαύγεια άτεγκτη και ταυτοχρόνως έπιεική, παραιτημένη ή θριαμβεύουσα εκ περιτροπής, όπως κάποιες φορές συνέβαινε με τόν οϊστρο μερικων από τά ξεσπάσματά του. Αυτό πού άγαπώ περισσότερο σε κείνον, ίσως γιατί αυτό ήταν εκείνος, αυτό πού με συνάρπαζε μέσω αυτού πού άλλοι ίσως γνώριζαν καλύτερα από μένα και από από-

σταση πολύ έγγύτερη, ήταν ή αίσθηση του μεγαλείου και ή κλίση προς τό μεγαλειο — ένα είδος μεγαλείου, του μεγαλείου πού δεσπόζει στό μεγάλο θέατρο τής πολιτικής τραγωδίας, όπου αυτό πού υπερβάλλει τή ζωή εμπλέκει, εκτρέπει ή συντρίβει χωρίς οϊκτο τό ιδιωτικό σώμα τών ένεχομένων.

Όταν οργάνωνει τήν ήχώ τών κυρίων ονομάτων ως ισάριθμους όδοδείκτες ή ως ήχνη πάνω σε ένα έδαφος πού μέλλει νά καταληφθεί, ό δημόσιος λόγος γιά τόν Άλτουσερ άφήνει νά άντηχήσουν τά όνόματα του Μοντεσκιέ, γιά παράδειγμα, ή του Ρουσώ, του Μάρξ ή του Λένιν. Αυτοί πού, μερικές φορές στά παρασκήνια αυτού του πολιτικού θεάτρου, πλησίασαν τόν Άλτουσερ, αυτοί πού έφθασαν στό δωμάτιο του νοσοκομείου και κάθισαν στήν άκρη του κρεβατιού γνωρίζουν ότι έχουν χρέος άπέναντι στήν άλήθεια νά ονομάσουν επίσης τόν Πασκάλ, γιά παράδειγμα, και τόν Ντοστογιέφσκι, και τόν Νίτσε — και τόν Άοτώ.

Άλλά πάνω απ' αυτόν τόν τάφο και πάνω από τίς δικές σας σκυμμένες κεφαλές όνειρεύομαι πώς άπευθύνομαι σε αυτούς πού έρχονται μετά από εκείνον, ή μετά από μās ήδη, και τούς όποιους βλέπω (με τή βοήθεια πολλών σημείων, δυστυχώς) σαν υπερβολικά βιαστικούς νά κατανοήσουν, νά έρμηνεύσουν, νά ταξινομήσουν, νά παγιώσουν, νά αναγάγουν, νά άπλοποιήσουν, νά κλείσουν, και νά κρίνουν, δηλαδή νά παρανοήσουν, τό ότι, εδώ, έχουμε νά κάνουμε με μιάν ω, πόσο μοναδική μοίρα και με τίς δοκιμασίες τής ύπαρξης, τής σκέψης, τής πολιτικής, άδιαχώριστα. Θα τούς ζητούσα νά σταματήσουν γιά μιá στιγμή, νά βροϋν τόν καιρό νά άκούσουν τόν καιρό μας (έμεις δέν είχαμε άλλον), νά άποκρυπτογραφήσουν ύπομονετικά όλα εκείνα τά στοιχεία του καιρού μας τά όποια τό έργο, ή ζωή και τό όνομα του Λουί Άλτουσερ θά μπορούσαν νά κυρώσουν και νά ύποσχεθουν. Όχι μόνο γιατί οι διαστάσεις αυτής τής μοίρας επιβάλλουν σεβασμό (και επίσης σεβασμό του καιρού από τόν όποιο αναδύονται αυτές οι άλλες γενιές, ή γενιά μας), αλλά επίσης γιατί οι άκόμη άνοιχτές πληγές, οι ούλές ή οι έλπίδες πού θά άναγνωρίσουν εκεί, και οι όποιες ήταν και είναι οι δικές μας ούλές και έλπίδες, σίγουρα θά τούς διδάξουν κάτι ουσιαστικό γιά ό,τι άπομένει άκόμη νά άκούσουν, νά διαβάσουν, νά σκεφθούν και νά πράξουν.

Και τώρα θέλω νά σās τόν ξαναδώσω ή νά του παραχωρήσω τό βήμα. Γιά μιάν άκόμη τελευταία λέξη: τή δική του και πάλι. Ένώσω ξαναδιάβαζα μερικά από τά έργα του άργά χθές τή νύχτα, τό άκόλουθο άπόσπασμα μου επιβλήθηκε, όχι άπλως γιατί τό διάβαζα ή γιατί τό διάλεξα γιά νά ξανακουστεί εδώ. Άνήκει σε ένα από τά πρώτα του κείμενα, 'Ο Μπερτολούτσι και ό Μπρέχτ (1962):

«Ναι, μās ένώνει πρώτα αυτός ό θεσμός πού είναι τό θέαμα, αλλά μās ένώνουν βαθύτερα οι ίδιοι μύθοι, τά ίδια θέματα, πού μās κυβερνούν χωρίς νά τό όμολογούμε, ή ίδια ιδεολογία πού ζούμε άυθόρμητα. Ναι, μολονότι είναι κατ' έξοχήν αυτό τών φτωχών, όπως στό *El Nost Milan*, τρώμε τό ίδιο ψωμί, έκδηλώνουμε τούς ίδιους θυμούς, τίς ίδιες έξεγέρσεις, τά ίδια παραληρήματα (τουλάχιστον στή μνήμη, όπου αυτή ή σοβούσα δυνατότητα περιφέρεται άσταμάτητα), αν όχι τήν ίδια άπελπισία άπέναντι σε ένα χρόνο τόν όποιο καμιά ιστορία δέν κινεί. Ναι, σαν τή Μάνα Κουράγιο, άντιμετωπίζουμε τόν ίδιο πόλεμο στό κατώφλι μας, σε άπόσταση άναπνοής αν όχι μέσα μας, τήν ίδια φρικιαστική τύφλωση, τίς ίδιες στάχτες στα μάτια, τό ίδιο χώμα στό στόμα. Διαθέτουμε τήν ίδια αύγή και τήν ίδια νύχτα, ψαύουμε τίς ίδιες άβύσσους: τό έλλειμμα συνείδησης. Μοιραζόμαστε τήν ίδια ιστορία — και είναι από εδώ πού αρχίζουν όλα».

Μετάφραση (από τά άγγλικά): Άριστείδης Μπαλτάς

Χορηγίες, επιδοτήσεις Τό θέατρο κι οί εργαζόμενοι

του Άγγελου Έλεφάντη

Οί υποχρεώσεις τρέχουν, οί ήθοποιοί πρέπει νά πληρωθούν — δέν πληρώνονται οί λογαριασμοί μέ αυτόγραφα, τό ΙΚΑ, και όρθώς, δέν καταλαβαίνει γρί από τέχνη, ό χρόνος προετοιμασίας ενός έργου μεγάλος — πρέπει νά είναι μεγάλος, μέ προχειροδουλειές και «έμπνεύσεις» δέν γίνεται τίποτε —, τά εισιτήρια λίγα, οί κρατικές επιχορηγήσεις ή οικονομικές διευκολύνσεις ελάχιστες· λίγα θέατρα θά μπορούσαν νά ζήσουν άν θά έπρεπε νά κερδίζουν τόν άρτον τόν επιούσιον μόνο από τά εισιτήρια. Αυτή είναι ή λογική τών πραγμάτων ή όποια μέ μαθηματική άκρίβεια οδηγεί στό κλείσιμο τών θεάτρων πού, στό χρηματιστήριο τών οικονομικών αξιών, έχουν χαμηλή ανταλλακτική αξία. Είναι γεγονός: ή κοινωνία μας δέν θέλει νά χρηματοδοτήσει ένα όρισμένο θέατρο, δέν πληρώνει γιά νά δει θέατρο, άν θέατρο σημαίνει κάτι άλλο από επιθεώρηση, τά σκέρτσα τών εθνικών μας στάρ, τίς γνωστές ιεροτελεστίες τής Έπιδιούρου, του Λυκαβηττού και του Έρωδειου, άντε και δυό τρεις καταξιωμένους θιάσους. Πώς, όμως, καταξιώνεται ένα θέατρο, πώς φτάνει στην άναγνώριση και τή γεμάτη αίθουσα άν, άγνωστο και άφταχτο άκόμη, παίζει πρό κενών εδράνων; Πώς φτιάχεται ένας καλός ήθοποιός άν δέν παίζει καλό θέατρο;

Πανάρχαιο τό πρόβλημα, τόσο παλιό όσο και τό θέατρο-έμπόρευμα, όσο και τό θέατρο-θέαμα. Σέ άλλες εποχές δόθηκαν διάφορες λύσεις όπως ή γαλαντομία του Μαικήνα, ή προστασία (μισθοτροφοδοσία) του άρχοντα πού στην αυλή του εκτός από άλογα, υπηρέτες και φρουρούς, ήθελε και καλλιτέχνες. Είναι οί εποχές πού τό θέαμα και τό ακρόαμα δέν είναι άκόμη έμπόρευμα, δέν υπάρχει εισιτήριο παρεκτός ό γύρος του καπέλου σέ γιορτές και πανηγύρια από περιφερόμενους θιάσους και μπουλούκια.

Στή σύγχρονη εποχή όλ' αυτά τελείωσαν· μαζί μέ τά μπουλούκια τέλειωσε κι ό μαικηνισμός, κι ό προστάτης-άρχοντας. Ευτυχώς. Τή θέση του τελευταίου έπηρε έν μέρει τό κράτος μέ τά κρατικά-δημοτικά θέατρα και τίς κρατικές επιχορηγήσεις προς τούς ιδιωτικούς θιάσους. Τήν κύρια, όμως, οικονομική βάση στό θέατρο εξασφαλίζει ή ιδιωτική πρωτοβουλία του θεατρώνη ή θεατρικού συγκροτήματος πού αναλαμβάνουν τό οικονομικό βάρος, όντας συχνά οί ίδιοι και καλλιτεχνικοί δημιουργοί, σκηνοθέτες, ήθοποιοί, και τά δυό, ή συνεταιριστική θεατρική ομάδα. Από τήν άλλη πλευρά ό εκδημοκρατισμός τής πολιτικής συμμετοχής, ή σχετική ευημερία, ό εκχρηματισμός τών εισοδημάτων, ή ανάπτυξη τής πόλης, ή γενικότερη υπεραξίωση τής «κοινοσύνης» δημιούργησαν τό μεγάλο κοινό και κατήργησαν τό άριστοκρατικό «ού παντός πλείν εις... θέατρον». Τώρα, τό θεατρίζεσθαι έγινε άνάγκη του μεγάλου κοινού, όλων τών κοινωνικών τάξεων κι όλων τών μορφωτικών στρωμάτων. Δέν είναι πλέον μόνον οί ειδικοί, οί φανατικοί θεατρόφιλοι, οί έστέτ, οί μεγαλοαστοί πού συχνάζουν στις θεατρικές αίθουσες, αλλά λίγο-πολύ όλος ό κόσμος, κι όλος ό κόσμος σχο-

λιάζει τά δρώμενα, τούς ήθοποιούς, τούς συγγραφείς, τίς ντίβες και τούς κομπάρσους. Πάνω άκριβώς σ' αυτή τήν άνάγκη φτιάχεται ό θεατρώνης-έπιχειρηματίας, ό όποιος, υποτίθεται, ανταποκρίνεται έπιτυχώς στή ζήτηση του κοινού. Στην πραγματικότητα ό θεατρώνης-έπιχειρηματίας, έκμεταλλεύμενος τήν άνάγκη του κοινού, ή πιό σωστά τή θεατρική ιδεολογία του σύγχρονου ανθρώπου, παροχετεύει τή ζήτηση αυτή προς όρισμένα προσοδοφόρα είδη, εκείνα πού υπαγορεύονται από τό στάρ σύστημα και τή θεατρική υποκουλτούρα, τήν έπονομαζόμενη και «λαϊκή». Τό πώς ό μεγάλος θεατριζόμενος πληθυσμός διοχετεύεται στις αίθουσες του «έλαφρολαϊκού» θεάματος είναι μιá έξαιρετικά σύνθετη υπόθεση, δέν ξεμπερδεύει κανείς μέ τήν καταδίκη τής «πανουργίας» του θεατρώνη-έπιχειρηματία, τής διαφήμισης, του στάρ σύστημα, τών πάσης φύσεως makers opinions και τών κίτς ήθών πού τόσο συχνά τροφοδοτούν τήν οΐηση και τόν σνομπισμό του ρέκτη του σοβαρού θεάτρου. Άλλά αυτό είναι άλλο ζήτημα πού θά τό προσπεράσω.

Τί γίνεται, όμως, όταν ενός άλλου είδους ιδιωτική πρωτοβουλία, εκείνη πού προσπαθεί νά υπηρετήσει τό θέατρο ποιότητας, τή θεατρική δημιουργία, τήν ξεχασμένη θεατρική παράδοση, τήν έπικοινωνία μέ τήν παγκόσμια θεατρική δημιουργία, τά σύγχρονα ρεύματα, τούς σκηνικούς και τούς δραματουργικούς πειραματισμούς, τί γίνεται, λοιπόν, όταν τό όνομαζόμενο «καλό θέατρο», ένω κι αυτό υπόκειται στους ίδιους οικονομικούς καταναγκασμούς, όχι μόνο δέν άποφέρει κέρδη στους λειτουργούς του αλλά δέν βγάξει καν τά έξοδά του; Σέ όποιαδήποτε άλλη περίπτωση επιχείρησης είναι γνωστή ή άπάντηση: πτώχευση, κλείσιμο του μαγαζιού, άλλαγή του άντικειμένου τής δραστηριότητας και, στην καλύτερη περίπτωση, προσαρμογή στην κοινωνική ζήτηση (άν πετύχει κι αυτή).

Νομίζω ότι άν λειτουργούσε άυστηρά ή αρχή αυτή ελάχιστα θέατρα θά είχαν άπομείνει: εκείνα πού θά κατάφερναν, σέ ίκανοποιητικό βαθμό, νά εξασφαλίσουν κάτι από κρατικό μάννα. Τό ποιοτικό θέατρο, τό σοβαρό θέατρο ή όπως άλλίως θά 'θελε νά τό όνομάσει κανείς, είδε στην κρατική άρωγή και συνδρομή τή μόνη δυνατότητα έπιβίωσης, ή, έστω, μιá συμπληρωματική δυνατότητα μαζί μ' εκείνη πού του προσφέρει ή έλεύθερη αγορά, τό εισιτήριο. Έτσι περί τόν άρμόδιο κρατικό φορέα, τό ύπουργείο Πολιτισμού, άναπτύχθηκαν έντονες διεκδικήσεις εκ μέρους τών ιδιωτικών θεατρικών ιδρυμάτων γιά τήν εξασφάλιση ίκανών επιχορηγήσεων υπέρ του θεάτρου γενικώς και ειδικώς γιά τό καθένα.

Οί επιχορηγήσεις

Ή γαλαντομία του κράτους, τόσο επί ύπουργίας σοσιαλιστών όσο και επί ύπουργίας καπιταλιστών, δέν ήταν αξιωματικώς άπείρωτη. Ψυχία, και έν πάση περιπτώσει άπείρωτη λιγότερα από τά ποσά πού

δίδονται για τήν «ένιςχυση» του ἄθλητισμοῦ, μηδέ τῶν ἐπαγγελ-
ματικῶν ἀθλητικῶν σωματείων ἐξαιρουμένων, παρ' ὅλο πού οἱ ἐνι-
σχυόμενες ΠΑΕ ἢ ομάδες μπάσκετ διακινοῦν δισεκατομμύρια καί
οἱ ἀστέρες τοῦ ἀθλητισμοῦ ἀμείβονται μέ μυθώδη ποσά: κανεῖς ἠθο-
ποιός ἢ σκηνοθέτης δέν θά μπορούσε νά ὄνειρευτεῖ ἀμοιβές σάν τοῦ
Μανωλά, τοῦ Φασούλα, τοῦ Γκάλη ἢ τῆς Πατουλίδου, ὅποιονδῆ-
ποτε «ἐθνικό» θρίαμβο κι ἄν κατήγαγε ὁ ἴδιος προσωπικῶς ἢ ἡ θεα-
τρική του ομάδα. Ὡστόσο ὅσο μικρά κι ἀνεπαρκῆ κι ἄν εἶναι τά
ποσά μέ τά ὅποια τό κράτος προικοδοτεῖ τά θεάτρα, τόσο μεγαλύ-
τερη ἡ προσπάθεια τῶν θιάσων νά εἰσπράξουν ἀπό τήν κρατική εὔ-
νοια, μιά εὔνοια πού παρουσιάζεται ὡς αὐτονόητο δικαίωμά τους,
κι ἀντιστοίχως ὑποχρέωση τοῦ κράτους. Γι' αὐτό, σ' αὐτή τή δια-
δικασία, κι ἐπειδή τίποτε στή ζωή αὐτή δέν ὑπάρχει χωρίς τήν τι-
μή του, ἡ εὔνοια ἐξαλλάσσεται μέ ἐκφραση αἰσθημάτων εὐαρέσκειας
ἐκ μέρους τῶν ἐπιδοτουμένων πρὸς τήν εὐεργετούσα πολιτική ἡγε-
σία, μιᾶς εὐαρέσκειας πού πάει ἀπό τό γνωστό θυμιάτισμα μέχρι
τήν ἀναγνώριση τῆς προσφοράς μέ ὄρους ἀξιπρεποῦς φιλοφροσύ-
νης. Ὅπως καί νά ἔχει τό πράγμα, μεταξύ ἐπιδοτουμένου —κράτους
ἢ δήμου— καί ἐπιδοτουμένων δημιουργοῦνται σχέσεις ἀγάπης καί
μίσους, φιλότητας καί ἐχθρότητας ἀνάλογα μέ τή γαλαντομία τῆς
ένιςχυσης, σχέσεις πολιτικές: ἡ ἐπιδότηση εἶναι ἕνα σοβαρό πολι-
τικό διακύβευμα, γύρω ἀπό τό ὅποιο παίζονται πολλά. Κυρίως παί-
ζεται ἡ πολιτική συναίνεση τῶν καλλιτεχνῶν πρὸς τήν χορηγούσα
πολιτική ἀρχή, ἡ πολιτική συστράτευση, ἡ ἔστω ἡ πολιτική ἀνοχή
(κι ὄχι μόνο τῶν ἀνθρώπων του θεάτρου ἀλλά ὅλου τοῦ κόσμου
τῆς τέχνης, τῆς διανόησης. Ἀκόμη καί τῆς ἐπιστήμης ἀλλά ἐκεῖ
μέ ἄλλους ὄρους καί μέσα ἀπό ἄλλες διαδικασίες). Ἄν σέ ἄλλες πε-
ριπτώσεις ἡ εὐλογία «περίοδος χάριτος» γιά μιά νέα κυβέρνηση εἶ-
ναι μερικῶν ἡμερῶν ἢ μηνῶν, ἡ περίοδος χάριτος ἔναι τῶν ὑπουρ-
γῶν Πολιτισμοῦ εἶναι διαρκής. Ἡ διαχείριση αὐτοῦ τοῦ κρίσιμου
προβλήματος δημιούργησε ἰδιότυπα δίκτυα πελατείας/πατρωνείας
—τά λένε «κυκλώματα»,—, δηλαδή τό ὅλο πρόβλημα ἀφέθηκε στόν
ἐλεεινότερο, τόν δουλικότερο καί τόν πιό ἀναποτελεσματικό θεσμό
πού ἄνθισε στόν βίο τοῦ σύγχρονου (καί παλιότερου) ἑλληνισμοῦ,
ἐνός θεσμοῦ πού σμπαράλιασε τίς πολιτικές σχέσεις πολίτη/κράτους.

Οἱ χορηγίες

Πρόσφατα, δέν πᾶνε πάνω ἀπό δύο-τρία χρόνια, προέκυψε, σχεδόν
αἰφνιδίως καί ἐκ τοῦ μηδενός, ὁ θεσμός τοῦ χορηγοῦ, ἰδίως ἀπό
τότε πού τό Συγκρότημα Λαμπράκη ἀνέλαβε ἐργολαβικῶς τήν προ-
στασία τῆς ὑψηλῆς τέχνης διά τοῦ Μεγάλου Μουσικῆς. Ὀλοένα
πληθαίνουν οἱ περιπτώσεις καλλιτεχνικῶν ἐκδηλώσεων πού τελοῦν
ὑπό τήν προστασία κάποιου χορηγοῦ, πού «ἀφιλοκερδῶς» παρέχει
τά ἑκατομμύρια του γιά τό καλό τῆς τέχνης, τοῦ πολιτισμοῦ, τῆς
καλλιτεχνικῆς δημιουργίας, τῶν δημιουργῶν κ.ο.κ. Καί σχεδόν
πάντα αὐτή ἡ χειρονομία συνοδεύεται μέ τή διαβεβαίωση ὅτι ὁ χο-
ρηγός δέν θά ἔχει καμιά καλλιτεχνική ἀνάμειξη στήν πολιτική τοῦ
θεάτρου. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, ὅλο καί περισσότερο εἶναι τά θεα-
τρικά συγκροτήματα —καί ὄχι μόνο— πού προσπαθοῦν νά βροῦν
έναν χορηγό (ἑλληνικά λέγεται σπόνσορας...) πού εἶτε θά ἐπιδοτεῖ
ἐπί μονίμου βάσεως ἢ θά καλύπτει οἰκονομικά, ἐν μέρει ἢ ἐν ὅλῳ,
μιά καλλιτεχνική ἐκδήλωση. Οἱ περί τίς χορηγίες ἀναζητήσεις ἐν-
τάσσονται πλέον μέσα στίς καθημερινές δραστηριότητες, ἔχουν πε-
ράσει στά ἦθη, τό πράγμα θεωρεῖται αὐτονόητο, κι ἐκτός ἐποχῆς
ὅποιος ὀλιγωρεῖ, ἢ δέν πῆρε εἰδηση ὅτι τό ἔργο πλέον παίζεται ἀλ-
λιῶς.

Οἱ ἐργάτες τοῦ Μαρινόπουλου

Κι ὥστόσο τά πράγματα δέν εἶναι αὐτονόητα. Δέν εἶναι σωστό ὅτι
τό χρήμα δέν ἔχει πατρίδα. Ἀλλά ἄς δώσω ἀπό δῶ τό λόγο σέ
κάποιους πού βλέπουν τό θεσμό τῆς χορηγίας ἀπό μιά διαφορετική
σκοπιά. Ἔχει σημασία διότι εἶναι οἱ ἐργάτες τοῦ ἐργοστασίου «Φα-
μάρ», ἑταιρεία θυγατρική τοῦ ὀμίλου ἐπιχειρήσεων Μαρινόπου-
λου-χορηγοῦ 300.000.000 δρχ. πρὸς διάφορα θεάτρα κ.λπ., μέ
διαχειριστή τόν ἠθοποιό Λαζόπουλο. Ἔχει σημασία ὄχι στό ὄνο-
μα κάποιου ἀφηρημένου ἐργατισμοῦ πού θεωρεῖ ὅτι οἱ ἐργάτες ἔχουν
πάντα δίκιο ἀλλά γιατί οἱ συγκεκριμένοι ἐργάτες καί ἐργάτριες,
ὄντας ἐργαζόμενοι τοῦ Μαρινόπουλου, βλέπουν ἀπό τή δική τους
σκοπιά τό εἶδος τοῦ πολιτισμοῦ πού διακονεῖ ὁ ὑγιής ἐμπορβιο-
μηχανικός κόσμος, καθῶς τόν ζοῦν στό ἴδιο τους τό πετσί.

«Οἱ συνθήκες δουλειᾶς μας στά ἐργοστάσια τοῦ Μαρινό-
πουλου δέν ἀφήνουν σέ μᾶς κανένα περιθώριο νά συσχετίσου-
με τό ὄργανωτές αὐτῶν τῶν ἐταιρειῶν μέ τήν τέχνη καί
τόν πολιτισμό.

Νιώθουμε λοιπόν τήν ἀνάγκη νά σᾶς περιγράψουμε τί ση-
μαίνει νά δουλεύεις σ' ἕναν οἰκονομικά ἰσχυρό ὄμιλο πού ὅλοι
σήμερα χαρακτηρίζουν "ὑγιή ἐμπορβιομηχανικό κόσμο".

Γιά μᾶς τό νά δουλεύεις σ' ἕναν ὄμιλο πού στό βιομηχα-
νικό του τομέα ἀπασχολεῖ πάνω ἀπό 1.000 ἐργαζόμενους,
σημαίνει ἀπολύσεις καί ταυτόχρονα 4ωρες καί 8ωρες ὑπο-
χρεωτικές ὑπερωρίες, δουλειά τό Σάββατο καί τήν Κυρια-
κή. Σημαίνει τήν "ἐπιστημονική" ἐντατικοποίηση τῆς δου-
λειᾶς. Ὑπάρχει στό ἐργοστάσιο τμήμα Work Study πού хро-
νομετρεῖ τήν ἀπόδοσή μας, ἐλέγχει τήν ἀπόστασή μας ἀπό
τίς κορδέλες, τήν κλίση πού πρέπει νά ἔχει τό σῶμα μας στήν
καρέκλα ὅταν καθόμαστε στήν παραγωγική ἀλυσίδα, ἢ ὅταν
ἀποφασίσουν, ἀφαιροῦν τίς καρέκλες καί ἀπαιτοῦν νά δου-
λεύουμε ὄρθιοι, καί ὅλα αὐτά μέ στόχο τήν ἀπόσπαση —
ὅπως μᾶς λένε— τοῦ 100% τῆς ἀνθρωποδύναμῆς μας, με-
ταβάλλοντάς μας στήν οὐσία σέ ἀπλά εξαρτήματα μηχανῶν.

Ἀπό τό καλοκαίρι μέχρι τώρα ἔχουν γίνει 10 ἐργατικά
ἀτυχήματα.

Ὁ κ. Μαρινόπουλος, ὅμως, δέν ἱκανοποιεῖται μόνο μέ
αὐτά. Προσπαθώντας νά ἰσοπεδώσει κάθε ἴχνος ἀνθρώπι-
νης ἀξιοπρέπειας καί αὐτοσεβασμοῦ ἀπαγορεύει νά βρεθεῖ
ὁ ὅποιοςδῆποτε στίς τουαλέτες ἀπό τίς 3.30 ἕως τό σχόλα-
σμα μέ ποινή ἀπόλυσης καί γιά τήν ἐργάτρια καί τήν υπεύ-
θυνη πού θά δώσει τήν ἀδεία. Παλιότερα σέ ἀνάγκασαν νά
πηγαίνεις στήν τουαλέτα μέ χαρτί ὑπογεγραμμένο ἀπό τόν
υπεύθυνο τῆς κορδέλας παραγωγῆς καί νά ἀναγράφεται σ'
αὐτό ἡ ὥρα ἀναχώρησης γιά τήν τουαλέτα καί ἡ ὥρα ἀφι-
ξης. Πιο πρόσφατα ἀκόμα, στό ἐργοστάσιο στήν Ἀθούσα
ἔχουν βάλει χρονοδιακόπτη στό φῶς τῆς τουαλέτας.

Δουλεύουμε 8ωρο, ἀπό τίς 7.30 ἕως τίς 4.00. Ὅμως
ἐπειδή ὁ νομοθέτης δέν προβλέπει διάλειμμα στή βιομηχανία
κι ἐμεῖς κάνουμε μισή ὥρα διάλειμμα, ἡ ἐταιρεία μᾶς ὑπο-
χρεώνει νά μένουμε μισή ὥρα ἐπιπλέον κάθε μέρα.

Θά πρέπει σέ ὅλα τά παραπάνω νά προσθέσει κανεῖς τίς
πολύ χαμηλές ἀποδοχές μας, τά διαλυμένα ἀσφαλιστικά μας
ταμεῖα (ἐνδεικτικά ὁ κ. Μαρινόπουλος χρωστάει 50 ἑκατομ-
μύρια στό ἐπιχειρηματικό μας ταμεῖο). (...)

Πρέπει νά σᾶς ποῦμε, ὅμως, ὅτι τίς συνθήκες κάτω ἀπό
τίς ὁποῖες ζεῖτε καί προσπαθεῖτε νά δημιουργήσετε ἐσεῖς οἱ
καλλιτέχνες, ἴσως δέν εἴμαστε οἱ καταλληλότεροι νά τίς πε-

ριγράψουμε. "Όμως καταλαβαίνουμε ότι η συνεχής ανασφάλεια έμποδίζει τη δημιουργικότητά σας. Πιστεύουμε ότι θά 'πρεπε έσείς να μπορείτε να δημιουργείτε ελεύθερα στην τέχνη και τόν πολιτισμό κι έμεις να μπορούμε να γινόμαστε δέκτες αυτής της δημιουργικότητας. Ξέρουμε βέβαια ότι δεν γίνεται ούτε τό ένα ούτε τό άλλο.

Θεωρούμε λοιπόν θλιβερό και άπάνθρωπο ή καλλιτεχνική και οικονομική σας έπιβίωση να εξαρτώνται από την "καλή θέληση" κάθε Μαρινόπουλου χορηγού και άκόμα περισσότερο πού αυτά προέρχονται από τά κονδύλια της διαφήμισης.

Ξέρουμε ότι τά χρήματα αυτά προέρχονται από τή δική μας έκμετάλλευση, παράλληλα, όμως, σ'ας λέμε ότι ή δουλειά μας συσσωρεύει τεράστια κέρδη. Τά 300 εκατομμύρια δεν είναι παρά τά έξοδα λίγων ημερών διαφήμισης του όμίλου στην τηλεόραση. Έμεις είμαστε βέβαιοι ότι ό Μαρινόπουλος δεν ξοδεύει ούτε μιά δραχμή άν δεν έχει στόχο να έμποδίσει και τά δικά σας και τά δικά μας όνειρα να έκτοξευτούν.

Μέχρι τότε έμεις ξέρουμε ότι δεν θά μ'ας σώσει κανείς. Μέχρι τότε οι φιλανθρωπίες θά λέγονται "χορηγίες" κι αυτός πού φυλακίζουν τά όνειρά μας "ύγιής έμποροβιομηχανικός κόσμος". (...)

Αυτή είναι ή ζωή για όσους εργάζονται στον όμιλο Μαρινόπουλου και πιστεύαμε, κύριε Λαζόπουλε, όταν λέγατε στους 10 Μικρούς Μήτσους: — "Σκάσε χαμένο, πρώτα είσαι εργαζόμενος και μετά "Έλληνας" ότι ξέρατε κάτι για τά προβλήματά μας.

Μεταξύ κυνισμού και κέρδους

Οι εργάτριες του Μαρινόπουλου λένε τά δικά τους κι είναι βέβαιο ότι ή επίλυση των δικών τους προβλημάτων δεν είναι συνώνυμη μέ τήν επίλυση των προβλημάτων της οικονομικής στήριξης των δημιουργών και της καλλιτεχνικής δημιουργίας. Άκόμη κι άν τό είδος του σκληρού και άπάνθρωπου εργοδότη πού σήμερα ύφίστανται πάψει να ύπάρχει, τό θέατρο δεν πρόκειται να ξεπεράσει τίς αντινομίες πού ζει, δεν είναι βέβαιο ότι οι αίθουσες θά γεμίσουν μέ θεατές. Λένε, όμως, δύο σημαντικά πράγματα οι εργάτριες για τήν καλλιτεχνική δημιουργία πού δεν έχουμε δικαίωμα να μήν τά πάροουμε σοβαρά ύπόψη.

Τό πρώτο —τό ξέρουμε άλλωστε— είναι ότι τόσο ό συγκεκριμένος χορηγός όσο κι ό όποιοσδήποτε άλλος ανοίγουν τό πουγγί τους για τήν τέχνη μέ τό άζημίωτο: αντί να δίνουν για διαφήμιση, πράγμα πού είναι ύποχρεωμένοι να πράξουν άν δεν θέλουν να κλείσουν τό μαγαζί τους, διαφημίζονται προσφέροντας «άφιλοκερδώς» στό θέατρο κι εμφανίζονται σάν Μαικήνες, ενώ στην πραγματικότητα συγκαλύπτουν τήν κερδοσκοπική τους έπιχείρηση μέ μίαν ήθική και πολιτιστική δικαίωση, μ' ένα φιλότεχνο ύματζ. Σύμφωνα με τό σωστό μάνατζμεντ έπιλέγουν ένα είδος διαφήμισης πού εμφανίζεται ως προσφορά ύπέρ της τέχνης για τήν όποία πρέπει να τους πούμε ευχαριστώ και μάλιστα να τους τό πούμε οι ίδιοι οι χορηγούμενοι δημιουργοί, όπερ και δεν παρέλειψαν να κάνουν (βλέπε δηλώσεις πλειάδας άξιων ανθρώπων του θεάτρου στις εφημερίδες πού ξεθεύασαν τή χειρονομία του Μαρινόπουλου). «Τά 300 εκατομμύρια δεν είναι παρά τά έξοδα λίγων ημερών διαφήμισης του όμίλου», λένε οι εργαζόμενοι στού Μαρινόπουλου, ύπενθυμίζοντάς μας ότι τά πραγματικά κίνητρα του εργοδότη τους, καιτίο

εμφανίζονται ως άνιδιοτελή, είναι ιδιοτελέστατα και κυνικότατα.

Άλλά γιατί είναι κυνικότατα; Δέν μπορούμε να άναγνωρίσουμε στον άνθρωπο εργοδότη ευγενή και φιλότεχνα έλατήρια; Όχι βέβαια, λένε οι εργάτριες. Γιατί στό χώρο δικής του ευθύνης, στό εργοστάσιο, ό εργοδότης Μαρινόπουλος άποδεικνύει τό αντίθετο. Πέρα από τήν άυτονόητη για κάθε καπιταλιστική έπιχείρηση έκμετάλλευση —τήν οικειοποίηση της παραγόμενης από τους εργάτες ύπεραξίας χάρη στην όποία ύπάρχουν και τά κέρδη του και οι θυσίες του για τήν τέχνη—, παραβιάζει τους στοιχειώδεις κανόνες της πολιτισμένης συμπεριφοράς, όπως είναι ή εξασφάλιση ανθρώπινων συνθηκών εργασίας, μεταξύ των όποίων τό ζήτημα της τουαλέτας δεν είναι από τά λιγότερο σημαντικά, όταν μάλιστα πρόκειται για κορίτσια. Και μήν πει κανείς ότι οι εργαζόμενοι κάνουν κοπάνα, γιατί άκόμη κι άν διαλέγουν τήν τουαλέτα για κοπάνα πάλι να πει ότι αυτό τό βρομερό μέρος είναι καλύτερο από τό άλλο, τόν χώρο της δουλειάς. Έπίσης, μήν πει κανείς ότι τέτοιες συνθήκες δεν έχουν να κάνουν μέ τόν πολιτισμό και τήν κουλτούρα της εποχής μας διότι θά τόν διαφεύσει τό λογιστήριο των έπιχειρήσεων Μαρινόπουλου πού άποσκοπει «να άποσπάσει τό 100 % της εργατοδύναμης των εργαζομένων», πράγμα πού μόνο μέ τέτοια άπάνθρωπη «κουλτούρα» μπορεί να έπιτευχθεί. Έτσι, όταν αυτός πού είναι ό μόνος υπεύθυνος για τίς συνθήκες εργασίας των εργαζομένων προκρίνει τήν κουλτούρα της καταπίεσης, βάσιμα μπορούμε να ύποθέσουμε ότι σκασίλα του τά θεατρικά πάθη της Έντα Γκάμπλερ, οι τραγικές αντιφάσεις του Οιδίποδα και τά έν γενεί δράματα της ανθρώπινης συνθήκης για τά όποια μιλά τό θέατρο. Ός έπιχειρηματίας τό μόνο πού καταλαβαίνει από θέατρο είναι τό μιμόδραμα του Μορένο*· σίγουρα θά του τό έχουν εξηγήσει οι κοινωνιοψυχολόγοι πού, μάλλον, θά έχει στή δούλεψή του.

Γνωρίζοντας πολύ καλά τό είδος του πολιτισμού πού τους έπιβάλλεται, οι εργαζόμενοι του Μαρινόπουλου, άπειθυνόμενοι στούς άνθρώπους του θεάτρου, λένε έτούτο τό σημαντικό: «Είμαστε βέβαιοι ότι ό Μαρινόπουλος δεν ξοδεύει ούτε μιά δραχμή άν δεν έχει στόχο να έμποδίσει και τά δικά σας και τά δικά μας όνειρα να έκτοξευτούν». Καλά. Άς παραδεχτούμε ότι ή διατύπωσή τους είναι κάπως μελοδραματική —δηλαδή βαθύτατα θεατρική—, άς τήν χοροιδέψουμε ως άναχρονιστική, μού-λού, παλαιομοδίτικη, άς σαρκάσουμε: σιγά τά ώά μέ τά όνειρα και τίς έκτοξεύσεις των όνειρων, έμεις πού ξέρουμε ότι τά όνειρα είναι μόνο της δικαιοδοσίας των φυχαναλυτών κι ή μόνη έκτόξευση πού μετράει είναι της Γιαμάχα μέ 150 χιλ. τήν ώρα, ή του Γαλακτερού όταν καρφώνει στό αντίπαλο καλάθι. Άλλωστε έμεις ξέρουμε ότι παραγωγή, πρόοδος, ανταγωνιστική οικονομία σημαίνει ευημερία των άριθμών άκόμη κι άν οι μακάριοι ευημερούντες ροκανίζονται στά δόντια μιάς άπρόσωπης ζωής. Δέν ήταν ό Μάρξ πού παρομοίαζε τό θεό της προόδου μέ «έκείνο τόν φοβερό είδωλολατρικό θεό πού ήθελε να πίνει τό νέκταρ του μέσα στά κρανία των θυμάτων του»; Δέν μπορούμε, όμως,

* «Θεατρική» τεχνική πού άνέπτυξε, θεωρητικοποίησε και έφήρμοσε στις έπιχειρήσεις Φόρντ ό Άμερικανός κοινωνιοψυχολόγος Μορένο, σύμφωνα μέ τήν όποία ό εργοδότης παίζει τό ρόλο του εργάτη και ό εργάτης τό ρόλο του εργοδότη. Έτσι, μιμούμενοι ρόλους αντίθετους από εκείνους πού παίζουν στην πραγματική ζωή, κατανοούν τόν άλλο και τήν επόμενη μέρα, στό εργοστάσιο, ό εργοδότης, έχοντας καταλάβει τί σημαίνει να είσαι εργάτης, κι αντίστροφα ό εργάτης έχοντας κατανοήσει τά προβλήματα του εργοδότη, βρίσκουν μιά κοινή γλώσσα συνεννόησης, άποφεύγεται ή όξυνση των σχέσεων και καθιερώνεται κοινωνική ειρήνευση έπ' ωφέλεια άμφοτέρων.

νά χοροιδέψουμε, από τη σκοπιά του θεάτρου, τούς εργαζόμενους όταν υποστηρίζουν ότι «έσείς [οί άνθρωποι του θεάτρου] θά 'πρεπε νά μπορέιτε νά δημιουργήτε ελεύθερα στήν τέχνη καί στόν πολιτισμό κι έμεις νά μπορούμε νά γινόμαστε δέκτες αὐτῆς τῆς δημιουργικότητας. Ξέρουμε βέβαια ὅτι δέν γίνεται οὔτε τό ένα οὔτε τό ἄλλο».

Μήπως, μ' αὐτή τή διαπίστωση, δέν θίγουν τό σοβαρότερο πρόβλημα τοῦ θεάτρου, δηλαδή τίς ἄδειες αἴθουσες, πού βέβαια καμιά χορηγία δέν πρόκειται νά τίς γεμίσει μέ τόν κόσμο τῆς ἐργασίας; Καί ἂν εἶναι ἔτσι τότε ποιός εἶναι ὁ δέκτης τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας, τί νόημα ἔχει ἡ δημιουργία πνευματικῶν ἀξιών ἂν εἶναι ξένη πρὸς τούς δημιουργούς τῶν ὑλικῶν ἀξιών;

Οἱ ἄνθρωποι τοῦ θεάτρου τά γνωρίζουν ὅλ' αὐτά. Δέν εἶναι πρώτη φορά πού ἐμφανίζονται τέτοιου τύπου προβλήματα κι ἀντινομίες, δέν εἶναι πρώτη φορά πού οἱ καλλιτέχνες τά ζοῦν ἡ ἀναγκάζονται νά ἀκροβατήσουν πάνω σέ τεταμένο σκοινί. Εἶναι, ὅμως, πρώτη φορά πού ὁ θεσμός τῆς χορηγίας εἰσβάλλει ὀρμητικά μέ τό κυνικό τῆς ἦθος καί τήν ἀπροκάλυπτη ιδιοτέλεια τῆς χωρῆς τοῦτο τό φαινόμενο νά κουβεντιάζεται, νά προβληματίζει, νά ἀνησυχεῖ, εἶναι πρώτη φορά πού ἡ χορηγία ἀντιμετωπίζεται ὡς ἀναντικατάστατος τρόπος ὑλικῆς ἐπιβίωσης τῆς καλλιτεχνικῆς δραστηριότητας, ὡς ἀναγκαῖος ἀρωγός τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας, εἶναι ἡ πρώτη φορά πού τό «σκληρό κεφάλαιο», οἱ στόχοι του καί ὁ «πολιτισμός» του, συμμαχεῖ μέ τόν κόσμο τῆς δημιουργίας, ἕναν κόσμο ὡς τώρα, σέ γενικῆς γραμμῆς, κριτικῆς τῆς ὑπάρχουσας καταστάσεως πραγμάτων, ἕναν κόσμο ἀνατρεπτικό. Εἶναι ἡ πρώτη φορά πού ὁ κόσμος τῆς διανόησης καί τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας, μέσα στό γενικότερο κλίμα τοῦ μεταμοντερνισμοῦ, χάνει τήν κριτική του διάσταση, προσαρμόζεται πρὸς τή γενική ροή τῶν πραγμάτων, εἶναι ἡ πρώτη φορά πού ἡ τέχνη ἐνσωματώνεται στήν προοπτική τῆς μεταμοντέρνας καπιταλιστικῆς ἐπιχράτειας. Κι αὐτή ἡ ἐνσωμάτωση δέν μπορεῖ νά εἶναι χωρῆς συνέπειες γιά τήν ἴδια τήν τέχνη καί τούς δημιουργούς.

Βέβαια, κι ὁ Στρέλερ ἐπαιρνε γενναία χορηγία ἀπό τόν 'Ανιέλι τῆς Φιάτ, πράγμα πού δέν τόν ἐμπόδισε νά ἀνεβάζει ἀριστουργήματα καί νά ἀνανεώνει τό θέατρο. Καί σίγουρα ἡ λύση δέν βρίσκεται στήν καταγγελία τῶν χορηγῶν καί, πολύ περισσότερο, στήν καταγγελία τῶν χορηγούμενων ὡς συμβιβασμένων ριφάσπιδων καί προδοτῶν τῶν ιδεωδῶν τῆς τέχνης. Οὔτε θά εἶχε νόημα νά μιμηθοῦμε τούς παλιούς σουρεαλιστές πού πέταγαν ψημένα μιπιφτέκια στά κεφάλια τῶν ἠθοποιῶν, σέ ἔργα πού ἀνεβάζαν συνάδελφοί τους, pour epater les bourgeois. 'Αλλά ἀπό τό σημείο αὐτό μέχρι νά γίνεται ἀποδεκτὴ ἡ χορηγία καί ὁ εὐεργετικός ρόλος τοῦ χορηγοῦ χωρῆς ἐπισημαίνονται οἱ κίνδυνοι καί οἱ ἀντιφάσεις αὐτοῦ τοῦ θεσμοῦ κι ἀνυποψίαστα ὁ καλλιτεχνικός κόσμος νά προσδένεται στό ἄρμα τοῦ συγχροτήματος Λαμπράκη, τοῦ Κόκκαλη, τῆς Χάινκεν, τοῦ Μαρινόπουλου καί τόσων ἄλλων φιλότεχνων ἡ ἀπόσταση εἶναι μεγάλη, τό χάσμα εἶναι τεράστιο, τόσο ὅσο μπορεῖ νά καταπιεῖ ὅλες τίς καλῆς προθέσεις τοῦ κόσμου καί νά ἐμποδίσει ὅλα τά ὄνειρα νά ἐκτοξευτοῦν.

Ἵπάρχουν λύσεις;

Δέν ἔχω νά προτείνω κάτι συγκεκριμένο, ἰδίως σέ ἐκείνον τόν δημιουργό τοῦ θεάτρου πού βλέπει τό σανίδι πάνω στό ὅποιο στηρίζεται νά τσακίζεται, νά πνίγεται στά χρέη. Ἡ μόνη σχέση ἄλλωστε

πού ἔχω μέ τό θέατρο δέν εἶναι ἄλλη ἀπό ἐκείνη τοῦ θεατῆ. Εἶμαι δηλαδή ἔξω ἀπό τό χορὸ καί δέν μπορῶ νά καμωθῶ ὅτι ξέρω τὰ τραγούδια πού παίζονται ἐκεῖ, ὅπως ὁ πολὺς κόσμος ἄλλωστε. Ξέρω ὡστόσο ἕνα πράγμα πού τό ξέρουν ὅλοι. Ἡ κρατικὴ ἐπιδότηση τοῦ θεάτρου στόν τόπο μας, ἐλλείπει ἀντικειμενικῶν θεσμῶν ἀξιολόγησε, δέν ἔφερε τήν οικονομικὴ ἀνεξαρτησία τῶν θεάτρων, δέν βοήθησε στό ν' ἀποκτήσουν οικονομικὴ εὐρωστία, δέν βοήθησε στή δημιουργία κοινού. Ἄπλως βοηθᾷ προσωρινὰ καλύπτοντας ἐν μέρει τὰ ἐλλείμματα, πού τόν ἐπόμενο χρόνο ἀβγατίζουν πάλι, γιά νά ξαναρχίσει ὁ φαῦλος κύκλος τῆς πολιτορκίας τοῦ ὑπουργείου Πολιτισμοῦ καί τῶν σχετικῶν ἐπιτροπῶν του.

Σ' αὐτή τήν κυκλοφορία τῆς εὐνοίας δέν ἦταν λίγοι ὅσοι ἐπιβίωσαν ὡς κρατοδίαίτοι, δέν ἦταν λίγες οἱ πολιτικῆς-κομματικῆς δεσμεύσεις καί συναλλαγές. Αὐτός ὁ ἰδιότυπος κρατισμός δέν βοήθησε τό θέατρο, δέν ἔφερε δηλαδή κόσμο στίς ἄδειες αἴθουσες, πού μόνο αὐτός θά τοῦ ἐξασφάλιζε ὑγιή οικονομικὴ βάση. Δέν βλέπω γιατί μέ τή χορηγία τὰ πράγματα θά ἐξελιχθοῦν διαφορετικὰ· μᾶλλον χειρότερα θά εἶναι. Ἄς θυμηθοῦμε τό παράδειγμα Κοσκωτᾶ, πού πρῖν ἀποκαλυφθεῖ ὅτι οἱ ἐπιταγές του ἦταν ἀκάλυπτες, εἶχε φτιάξει μιὰ ὀλόκληρη αὐτοκρατορία μέ δημοσιογράφους, ἐφημερίδες, περιοδικὰ, ποδοσφαιρικῆς ὁμάδες, τραπεζικῆς ἐπιχειρήσεις αἰχμαλωτίζοντας τούς φορεῖς τοῦ φαντασιακοῦ κόσμου τῶν Νεοελλήνων. Ἡ ἄς πάρουμε ὑπόψη τήν περίπτωση τῆς γειτονικῆς Ἰταλίας ὅπου ὁ Μπερλουσκόνι, αὐτοκράτορας τῶν τηλεοπτικῶν μέσων ἐκεῖ ἀλλά μέ καλυμμένες τίς ἐπιταγές του καί συνεπῆς στίς οικονομικῆς του υποχρεώσεις, ἔριξε ὅλο τό βάρος τῶν καναλιῶν του, τῶν ἀθλητικῶν του ὁμάδων, τῶν χορηγιῶν του καί τοῦ χρήματός του γιά νά βοηθήσει τήν πορνοστάρ ἐγγονή τοῦ Μουσολίνι καί τούς νεοφασίστες τῆς στίς πρόσφατες δημοτικῆς ἐκλογές. Ἡ ἀκόμη ἄς πάρουμε ὑπόψη τήν ἀπόλυτη κυριαρχία τοῦ ἀμερικανικο-ιαπωνικοῦ κεφαλαίου στήν παραγωγή καί διακίνηση τῶν πάσης φύσεως τηλεοπτικῶν προϊόντων, τήν ἄλωση τελικά τοῦ φαντασιακοῦ κόσμου τῆς Εὐρώπης —μηδὲ τοῦ θεάτρου ἐξαριουμένου— ἀπὸ τούς ὑπερπόντιους πολυεθνικούς γίγαντες καί τήν ἐνσωμάτωσή του στήν παγκόσμια μεταμοντέρνα καπιταλιστικὴ προοπτική. Αὐτό τό ἴδιο πρόβλημα, τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας, δέν βρίσκεται στή ρίζα τῆς ἀντίδρασης Εὐρωπαϊκῶν δημιουργῶν πού διεκδικοῦν τήν ὀνομαζόμενη «πολιτιστικὴ ἐξάριση» ἀπὸ τίς ρυθμίσεις τῆς GATT καί ἐπιζητοῦν ἕναν κάποιο προστατευτισμό; Ἄλλά ἂν ἡ πολιτιστικὴ ἐξάριση ἔχει νά κάνει μέ τή διαφύλαξη τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ κριτικοῦ πνεύματος τῆς τέχνης, δέν βλέπω γιατί ἡ ἀπειλή ἔρχεται μόνο ἀπὸ τίς ὑπερπόντιες πολυεθνικῆς καί τό CNN κι ὄχι καί ἀπὸ ἴθαγενεῖς Μαρινόπουλους.

Τουλάχιστον νά κουβεντιαστεῖ τό ζήτημα· μήπως φανοῦν οἱ ἀντιφάσεις του, νά ξεφύγουμε ἀπὸ τό αὐτονόητο ὅπου ὅλα ἐμφανίζονται ὡς θεμιτὰ στόν δημόσιο χῶρο κι ὅλα κατακρίνονται κατ' ἰδίαν μέσα σέ μιὰ ἀβάσταχτη γκρίνια καί κυκλωματολογία. Μέ τήν κουβέντα βέβαια οἱ αἴθουσες δέν θά γεμίσουν κόσμο —χρειάζονται πολλὰ γιά τή δημιουργία κοινού— ἀλλά κάτι πολὺ σημαντικό μπορεῖ νά μείνει: μιὰ αὐτογνωσία δηλαδή, μιὰ καλύτερη αἴσθηση καί γνώση τοῦ κόσμου. Ἵπάρχει ἕνα ζήτημα πολιτικῆς καί πνευματικῆς διαχείρισης καί τῆς χορηγίας—, δέν νομίζω ὅτι ὁ Λαζόπουλος μπορεῖ νά εἶναι ὁ μόνος κι ὁ πλέον ἀρμόδιος.

Κ.Γ. ΚΑΡΥΩΤΑΚΗΣ

ΤΟ ΦΑΣΜΑ ΤΟΥ ΗΧΟΥ

*

του Διονύση Καψάλη

Είναι πιά παράδοση καθιερωμένη τής κριτικής μας, όποιος επιχειρήσει νά πει καί τή δική του κουβέντα γιά τόν Καρυωτάκη νά μνημονεύει σάν έναρκτήρια ευχή τόν Τέλλο "Αγρα. Τήν παράδοση αυτή σπεύδω έδω νά τήν τιμήσω, γιά λόγους, αν επιτρέπεται ή λέξη, ουσιαστικούς. 'Ο Τέλλος "Αγρας επιτάσσει, μέ τό ειδικό ιστορικό βάρος τής κριτικής του, όποτε μιλήσουμε γιά τόν Καρυωτάκη νά μιλούμε *έπί τής ουσίας*. Διδάσκει ότι κάθε προσπάθεια νά μιλήσουμε ουσιαστικά γιά τή μορφή θά έκτραπεί αναπόφευκτα καί πρός τήν ουσία, καί ότι δέν ύπάρχει "μορφή" πού δέν μετέχει τής ουσίας, μήτε καί ουσία, ειδικώς γιά τά ποιητικά πράγματα, αρρύθμιστη, άμέτοχη μορφής. Στή θεωρητική του διατύπωση τό δίδαγμα έχει ως εξής:

Κάθε ποιητικό περιεχόμενο, όταν κατεβή βαθύτερα μέσα μας, όταν μάς γίνη συνείδησις, τότε θά λάβη κάπως καί τόν δικό του τρόπο νά έκφρασθῆ. 'Η μορφή είναι ή εφαρμοσμένη ήθική του καλλιτέχνου.¹

'Αλλά τί είναι ήθική, τί μορφή, καί πώς συναιρούνται μέσα στην έλξη ενός ποιήματος: Πιστεύω πώς εάν μελετούσαμε προσεκτικά τό κείμενο του "Αγρα, θά διαπιστώναμε ότι οι σημαντικότερες έννοισεις του γιά τό ποιητικό επίτευγμα του Καρυωτάκη κινούνται πάντα στην κόψη μιās άμηχανίας ως πρός τό τί άκριβώς συνιστά τήν ποιητική μορφή καί τί δικαιούμαστε νά απομονώσουμε ύπ' αυτήν τήν κατηγορία. Οι δραματικότερες κινήσεις του συλλογισμού του είναι οι συνεχείς μεταβάσεις του από έννοιες βάθους σέ έννοιες επιφανείας.

* 'Ανακοίνωση στό «Συνέδριο γιά τήν έλληνική ποίηση: από τίς έμμετρες μορφές στον έλεύθερο στίχο (1880-1940)», πού πραγματοποιήθηκε στό Ρέθυμνο από τίς 30 Σεπτεμβρίου έως τίς 2 'Οκτωβρίου 1993, από τό 'Ινστιτούτο Μεσογειακών Σπουδών. Δημοσιεύεται έδώ τό πλήρες κείμενο τής ανακοίνωσης, όπως είχε αρχικά σχεδιαστεί.

1. Τέλλος "Αγρας, *Κριτικά*, τόμος Β', 'Ερμής, 'Αθήνα 1981, σ. 208. Στο εξής, όλες οι παραπομπές δίδονται εντός κειμένου.

'Αναζητά, όπως λέει, μέ "τήν άποψη τήν ανακλαστική", νά φωτίσει "άπό τό έσωτερικό φώς" των λόγων του Καρυωτάκη "τά μυστικά του στοιχεία, τούς σκοτεινούς ιστούς τής μορφής, τά κύτταρα καί τίς κλειδώσεις τής μορφολογίας του", γιά νά άνεβεί ύστερα καί "στην επιφάνεια, δηλαδή στα μέτρα καί στη στιχουργική" (σ. 208). 'Αλλά ό λόγος πού μοιάζει νά νομιμοποιεί τίς μεταβάσεις αυτές είναι τό γενικό θεώρημα περί εφαρμοσμένης ήθικής — κάτι δηλαδή έξ όρισμού άδύνατον νά έκλογικευτεί ως καθαρή μορφή ή ως τύπος καί άδύνατον, επίσης, νά σχηματιστεί μέ όρους καθαρού περιεχομένου.

'Οδηγούμαστε λοιπόν στό εξής παράδοξο. 'Η ήθική δέν είναι τό περιεχόμενο πού ύπαγορεύει τή μορφή, αλλά τό κενό ή ή δυσκολία πού ένεργοποιείται κατά τήν εφαρμογή ενός τέτοιου, ύποτιθέμενου πάντα, περιεχομένου. Μέ άλλα λόγια ό μόνος τρόπος γιά νά εμφανιστεί ή ήθική είναι σάν τό φάντασμα μιās άπολύτως αναγκαίας προϋπόθεσης: σάν νά προσπαθούμε νά εμφανίσουμε τό άρνητικό μαζί μέ τό θετικό μιās φωτογραφίας. 'Η δυσκολία άκριβώς τής μετάβασης από έννοιες επιφανείας σέ έννοιες βάθους, από τόν ήχο στό νόημα, από τή μορφή στό περιεχόμενο, ή τέλος από τήν τεχνουργία σέ έννοιες ψυχισμού καί πραγματικού βιώματος, περιγράφει τό χώρο, τόν ελάχιστο αλλά δυναμικό χώρο, τής ήθικής. 'Η ήθική είναι τό φάντασμα τής μορφής, ή άμηχανία τής ποιητικής μηχανής νά μηχανευτεί μέχρι τέλους τά περιεχόμενά της. 'Η σύνδεση είναι άπολύτως επιβεβλημένη: άλλιώς δέν μπορούμε ποτέ νά μιλήσουμε γιά 'ποίηση', αλλά μόνον γιά τεχνολογία του στίχου ή γιά καθαρά περιεχόμενα. Είναι όμως καί έπισημής, έξ όρισμού σχεδόν άνέφικτη, γιατί όξύνει διαρκώς μιιά μορφή ποιητικής αυτοσυνειδησίας ή όποία δέν μπορεί παρά νά τήν άμφισβητήσει ριζικά. Γιατί κατά τή μετάβαση ή τή σύνδεση, ή ουσία μεταβιβάζεται 'έσκεμμένα' καί διαχέεται σέ κάτι πού από τήν ίδια τή λειτουργία του μοιάζει νά άμφισβητεί τήν προτεραιότητα των ποιητικών περιεχομένων: τά τεχνήματα τής ποιητικής μηχανής. "Όσο ευτυχέστερη εμφανίζεται ή μετάβαση, τόσο δυστυχέστερη άποβαίνει ή συνείδηση του τεχνίτη πού τήν πραγματοποιεί' καί ή 'δυστυχία' του, ή έφιαλτική κάποτε αυτοσυνειδησία του, φτάνει συχνά σέ σημείο παροξυσμού καί στην

υπέρτατη ματαίωση ("στό μαῦρο ἀδιέξοδο") τοῦ 'ἐκφράζεσθαι', ὅπως πεζότατα διατυπώνεται σ' ἓνα πεζό τοῦ Καρυωτάκη, τῆ "Φυγή":

Ἡ παραμικρότερη ὑπόθεση γίνεται τώρα σωστή περιπέτεια. Γιά νά πῶ μιά κοινή φράση, πρέπει νά διανοηθῶ σ' ὅλη της τήν ἔκταση, στήν ἱστορική της θέση, στίς αἰτίες καί τά ἀποτελέσματά της.²

Δέν χρειάζεται, νομίζω, νά ἐπιμείνουμε στό γεγονός ὅτι ἡ διπλή αὐτή συνείδηση, ὅπως διατρέχει τήν ποίηση τοῦ Καρυωτάκη, ἀποτελεῖ μόνιμο παράγοντα ἀποσταθεροποίησης καί ἀσίγαστη ὑπόμνηση μιᾶς ἐγγενούς ἀβεβαιότητας γιά τήν ὑπόσταση τῶν ποιητικῶν ρημάτων. Ἡ διαρκῆς πολεμική πρὸς τήν ἴδια τήν ἰδέα τῆς ποίησης, ἡ ἐναγώνια ἀμφισβήτηση τῆς ἠθικῆς τῆς ἐμβέλειας ἢ τῆς ἰκανότητάς της νά χωρέσει τά φαινόμενα τῆς ζωῆς καί τόν πόνο τῆς πραγματικότητας χωρίς νά τά μετατρέψει σέ τεχνάσματα, σέ ἀπλά ποιητικά εὐρήματα, ὅπου

*ἀλλάζουμε μέ ἤχους καί συλλαβές
τά αἰσθήματα στή χάρτινη καρδιά μας,*

εἶναι μόνιμο στοιχεῖο τοῦ λυρισμοῦ ἀπό τήν ἐποχή τοῦ ρομαντισμοῦ καί ἐξῆς, στοιχεῖο τό ὁποῖο ὁ Καρυωτάκης ὄχι μόνο ἐνέταξε δυναμικά στήν ἴδια τή συνείδησή του ὡς τεχνίτη, ἀλλά καί τό ἐβίωσε ὡς προσωπικό δράμα.

Ὁ "Αγρας κάνει λόγο ἀκριβῶς γιά τήν ἐμπειρία τοῦ κενοῦ, γιά τό χάσμα, τήν ἀπουσία καί τήν ἀπώλεια, ὡς τά κατεξοχῆν 'περιεχόμενα' τοῦ Καρυωτάκη. "Ὅταν κατεβούμε "στούς σκοτεινοῦς ἰστούς τῆς μορφῆς", "στά κύτταρα καί τίς κλειδώσεις" τῆς καρυωτακικῆς μορφολογίας, στά σημεῖα δηλαδή ὅπου γυρεύουμε νά βροῦμε τόν ὑπέρτατο λόγο, τό θεμέλιο καί τήν κινητήρια ἀφορμή ἐνός ποιητικοῦ σύμπαντος, τά σημεῖα ὅπου γίνονται ὁρατοί οἱ ἀρμοί καί οἱ σύνδεσμοι ἐνός ἐνσυνείδητου ποιητικοῦ περιεχομένου μέ τήν καθόλου ποιητική μορφή, στά σημεῖα ἀκριβῶς αὐτά θά συναντήσουμε μιάν ἀδυσώπητη ἐμπειρία τοῦ κενοῦ: θά συναντήσουμε τή ριζική ἀμφιβολία ἐάν εἶναι ποτέ δυνατόν νά ὑπάρξει τέτοιος ἀσφαλῆς σύνδεσμος τοῦ ποιητικοῦ περιεχομένου καί τῆς καθόλου μορφῆς του, μιά βαθύτερη (ἄς τήν ποῦμε, πρόχειρα, πλατωνική) δυσπιστία πρὸς τήν ποιητική μηχανή καί τά διακοσμημένα ψεύδη της, καθῶς καί ἓνα ἀμείωτο πάθος πού πηγάζει ἀπό μιάν ἀντίρροπη πίστη, βαθύτατη κι αὐτή, στήν ὑπερβολική ἀποστολή τῆς ποίησης.³ Αὐτός εἶναι ὁ ἠθικός πυρήνας τῆς ποίησης τοῦ Καρυωτάκη. Ἡ κίνηση πρὸς

2. Κ.Γ. Καρυωτάκης, *Τά πεζά*, φιλολογική ἐπιμέλεια Γ.Π. Σαββίδης, Νεφέλη, Ἀθήνα 1989, σ. 36.

3. Τά ἐσωτερικά τεκμήρια αὐτοῦ τοῦ καταγωγικοῦ "διχασμοῦ" εἶναι τόσα, ὥστε κανονικά θά περιττεῦε κάθε συσχετισμός του μέ ἐξωποιητικά, βιογραφικά δεδομένα. Παραταῦτα, δέν παύει νά ἐντυπωσιάζει ἡ σαφήνεια μέ τήν ὁποία ὁ Καρυωτάκης, διατυπώνει καί τούς πραγματικούς ὅρους τοῦ ἴδιου διχασμοῦ καί πρὶν ἀπό τό σημείωμα τῆς αὐτοκτονίας του σέ ἐπιστολή του πρὸς τόν Σακελλα-

τά πράγματα τοῦ κόσμου, πρὸς τήν ὄντολογική ἐγκυρότητα, τό καταφύγιο, πού θά μπορούσε νά τοῦ παράσχει ἡ φυσική διάρκεια μπροστά στήν προοπτική τοῦ θανάτου, μονίμως διαφεύδεται. Τό ὕλικό, τό χειροπιαστό, ὅπως διαπιστώνει ὁ "Αγρας, δέν βρίσκεται "σχεδόν πουθενά". "Εἶναι κάτι σάν δίχτυ", γράφει, "ριγμένο ἐπάνω στό κενόν, καί πού μάταια προσπαθεῖ νά τό σκεπάσει αὐτό τό κενόν, νά τό κρύψει, γιατί τό κενόν προβάλλει ἀπό παντοῦ" (σ. 209).

Ἡ θεμελιώδης αὐτή ἔλλειψη (τό ἀρνητικό, τρόπον τινά, τῆς διασύνδεσης) ἐκδηλώνεται μέ τρία ἀλλεπάλληλα ρήγματα βάθους πού διαχέονται πρὸς τήν ἐπιφάνεια τοῦ καρυωτακικοῦ ποιήματος, τρεῖς ἀλλεπάλληλες μετατοπίσεις τῆς 'οὐσίας', οἱ ὁποῖες καταγράφουν τή δυναμική τοῦ ἀρχικοῦ ἠθικοῦ ρήγματος:

1. Ἡ εἰκονοποιία μετατοπίζεται ἀπό τήν ὀπτική εἰκόνα σέ 'εἰκόνες' ἤχου σημαντικές, σέ μιά κατάσταση, δηλαδή, "ἀνεποπτείας", ὅπως γράφει ὁ "Αγρας: σάν νά ἀδειασε ξαφνικά ὁ ποιητικός ὀρίζοντας ἀπό ὁρατά ἀντικείμενα καί τό λυρικό ὑποκείμενο καταποντίστηκε σ' ἓνα ποιητικό βύθος σχεδόν μεταθανάτιο ἢ ἐμβρυακό ("σάν νά μὴν ἤρθαμε ποτέ σ' αὐτή τῆ γῆ"), ὅπου τά πράγματα γίνονται ἀντιληπτά μόνον διά τῆς ἀκοῆς, ἀπό τόν ἤχο πού ἀφήνει τό πέρασμά τους. Ἀκόμη καί ἡ λυρική αὐτοσυνειδησία, ἡ ἀναγκαῖα ὀχύρωση τοῦ ποιητικοῦ 'ἐγώ' στή διαφορά του ἀπό τόν κόσμο, πραγματοποιεῖται κι αὐτή ἀρνητικά, μέσα στήν ἴδια συνθήκη γενικῆς ἀνεποπτείας, σάν ἐσωτερικός διχασμός:

*Μέ μάτι βλέπουμε ἀδειανό, μέ βῆμα τσακισμένο
τόν ἴδιο δρόμο παίρνουμε καθέννας μοναχός,
νιώθουμε τ' ἄρρωστο κορμί, πού ἐβάρυνε, σάν ξένο,
ὑπόκωφος ἀπό μακριά ἡ φωνή μας φτάνει ἀχός.*

2. Στό κενό πού ἀφήνουν οἱ εἰκόνες, εἰσβάλλουν τώρα, ἠχηρές κι αὐτές, οἱ ἀφηρημένες ἔννοιες (πολλές ἀφηρημένες ἔννοιες στόν Καρυωτάκη), οἱ ὁποῖες ὁμως ἀποκτοῦν ξαφνικά — ὁ "Αγρας δέν τό λέει ἔτσι ἀκριβῶς, τό ὑπαινίσσεται ὁμως — μιάν ἀντίστροφη, ἰλιγιδωδή βαρύτητα ("Στό σώμα, στήν ἐνθύμηση πονοῦμε")· σάν νά ἀδειασαν ξαφνικά οἱ αἰσθήσεις ἀπό πράγματα, καί σέ μιά ριζική ἀβεβαιότητα γιά τό γεγονός τοῦ κόσμου ("τὴν ἄγνοια τοῦ κόσμου"), οἱ ἀφηρημένες

ριάδη (ἡμερολογημένη 22 Νοεμβρίου 1926):

"Ὅταν δέν ἔχει κανεὶς ἓνα ὁποιοδήποτε ἰδανικό, δέν εἶναι δέ ἐξάλλου πλασμένος γιά τὴ σημερινὴ ὕλική ζωὴ, αἰσθάνεται γύρω του ἓνα κενό τάφου. Γι' αὐτό πρέπει ἐμεῖς νά διατηροῦμε τίς χίμαιρες καί νά τίς τροφοδοτοῦμε κάθε μέρα μέ ὑπομονή καί στοργή. Πρέπει νά ἀποβλέπουμε σέ κάτι, ἔστω κι ὅταν ἔχουμε ἐπίγνωση κατὰ βάθος τῆς ματαιότητός του. Ἐτσι ἐγεννηθήκαμε, ἔτσι ἐμεγαλώσαμε, τρώγοντας ὄνειρα, καί θά παύσουμε νά ζοῦμε ὅταν ἀλλάξουμε.

Μ' αὐτό δέν θέλω νά πῶ ὅτι ἡ ἀπόφαση πού πήρες (...) εἶναι τό ἴδιο παρακινδυνευμένη ὅσο καί ἡ δική μου, παιδαριώδης γιά τούς καιρούς μας, ἐπιμονὴ νά φτιάνω στιχάκια, ἀλλά, χωρίς νά τό θέλω, ἀπέβλεψα ἴσως ἀποκλειστικῶς στή δική μου περίπτωσή".

(Βλ. Γ.Π. Σαββίδης-Ν.Μ. Χατζηδάκη-Μαριλίζα Μητσού, *Χρονογραφία Κ.Γ. Καρυωτάκη*, Μορφωτικό Ἰδρυμα Ἐθνικῆς Τραπέζης, Ἀθήνα 1989, σ. 118-119).

έννοιες ἄρχισαν ὅλες μαζί νά βουίζουν τήν πλατωνική ἐκδί-
κησή τους. Ποτέ ἄλλοτε, πιστεύω, δέν πέρασαν ἀφρημένες
έννοιες στή λυρική ποίηση μέ τήν ἔνταση τοῦ σωματικοῦ πό-
νου, ὅπως στόν Καρυωτάκη. Ποτέ ἄλλοτε, τουλάχιστον στή
δική μας λυρική ποίηση, ἡ τρομαχτική νοσταλγία γιά τό "φυ-
σικό ἀντικείμενο"⁴ δέν κατέβηκε τόσο βαθιά στόν ἠθικό πυ-
ρήνα τοῦ λυρισμοῦ, γιά νά μετατρέψει τίς μπωντλαϊκές ἀλ-
ληλουχίες, τόν ἴδιο τόν μηχανισμό —θά ἔλεγε κανεῖς— τοῦ
ποιητικοῦ μετατροπισμοῦ, σέ "κάτι φριχτές ἀνταποδόσεις".

3. Σέ μιά τρίτη, τώρα, μετατόπιση, ἡ συγκεκριμένη δρά-
ση τοῦ ποιήματος παροχετεύεται ἀπό τίς «εἰκόνες» στήν τε-
χνική του ἐξάρτυση, στά σημεῖα πού συνήθως δέν «σημαί-
νουν», στήν ἠχητική καί τήν ὀπτική κάποτε (μέ τήν κυριο-
λεκτική σημασία τῆς τυπογραφικῆς εἰκόνας) διάσταση τοῦ
ποιητικοῦ ρήματος. Καί ἡ μετατόπιση αὐτή συμβαίνει τή στιγ-
μή πού ἡ καθαυτή σημασιολογική λειτουργία τοῦ ποιήματος
διεκπεραιώνεται μέ τή μεγαλύτερη δυνατή ἐνέργεια, μέ ἀπό-
λυτο συντακτικό ἔλεγχο τῶν λεγομένων (ἐν ἀντιθέσει, ἄς ποῦ-
με, μέ ποιητές ὅπως ὁ Φιλύρας) καί μέ τή στέρεα ἀρμολο-
γημένη ὑπόταξη, ἡ ὁποία ἀναδιπλώνει κάποτε τό νόημα τοῦ
ποιήματος μέ τήν ἀκρίβεια λογικοῦ ἐπιχειρήματος. Σπανίως
συναντᾶμε, σέ ἄλλους ποιητές, νά φορτίζεται τόσο ἔντονα ἡ
προσωδιακή δράση τοῦ ποιήματος, νά νοηματοδοτοῦνται τόσο
βίαια τά μὴ σημαίνοντα στοιχεῖα του, καί ἡ καθαυτή νοημα-
τική του λειτουργία, παραταῦτα, νά μὴν ὑποχωρεῖ πρὸς τήν
ἀσάφεια ἢ τήν ἀπλή ὑποβολή. Θά 'λεγε κανεῖς ὅτι ἡ ποιητι-
κή δράση ἐδῶ βρίσκειται στούς ἀντίποδες κάθε συμβολισμοῦ,
ἀποκλείοντας κάθε μεταφορική διέξοδο ἀπό τίς ἀντινομίες
τοῦ λυρισμοῦ πρὸς τόν μεταφορικό κόσμο τῆς «μουσικῆς» ἢ
τοῦ «τραγουδιοῦ».

Κατ' αὐτόν τόν τρόπο, τό καρυωτακικό ποίημα ὀνομάζει
τήν ἀνάγκη του καί συνάμα τήν ἀδυναμία του νά δεῖ, νά δια-
πιστώσει τό γεγονός τοῦ κόσμου μέ ὀπτικά μέσα («μέ μάτι
βλέπουμε ἀδειανό»), καί μετατοπίζεται συνολικά πρὸς μιά
κατάσταση ἐκκρεμότητας, τήν ὁποία ὁ Ἄγρας ἀποκαλεῖ «τό
φάσμα τοῦ ἤχου», τό φάντασμα δηλαδή τοῦ ἤχου πού ἀφή-
νει ἡ φευγαλέα πραγματικότητα: «στήν ἀπήχηση, στόν ἀν-
τίλαλο, στή συγχυσμένη συνέχεια πού ὁ ἤχος στέλνει πίσω-
θέ του» (σ. 210). Πρόκειται γιά ἕνα ἀπό τά πιό δραστικά
ὀξύμωρα τῆς κριτικῆς διαύγειας τοῦ Ἄγρα. Γιατί τό «φά-
σμα τοῦ ἤχου» ὀνομάζει ταυτοχρόνως τό περιεχόμενο τοῦ
ποιήματος ἀλλά καί τήν προσωδιακή του δράση· ὀνομάζει
ταυτοχρόνως αὐτό πού λέει ἀλλά καί αὐτό πού «δείχνει» τό
ποίημα. Εἶναι ὁ συνολικός λόγος μιᾶς ἀκολουθίας μιμητι-
κῶν ἀντικαταστάσεων, μιά σταδιακή ἔκπτωση πρὸς τήν πλήρη
ἀβεβαιότητα γιά τήν ὑπόσταση τῶν ποιητικῶν ρημάτων: Ἐπὶ
τό πρᾶγμα στήν εἰκόνα του, πού ἀποδεικνύεται ψευδαισθη-
τική· ἀπό τήν εἰκόνα στόν ἤχο τοῦ πρᾶγματος, στήν ἠχητι-
κή του ἐποπτεία, πού κι αὐτή ἀποδεικνύεται ἀνέφικτη, γιά
νά καταλήξει, τέλος, στό «φάσμα τοῦ ἤχου», σέ κάτι πού

φαίνεται μόνον σάν φάντασμα καί ἀκούγεται μόνον σάν ἀν-
τίλαλος: στό φάντασμα ἑνός μακρινοῦ ἀπόηχου τῶν πραγ-
μάτων.

Οἱ μετατοπίσεις αὐτές ὀξύνουν στό ἔπακρο τό ἠθικό ρῆγ-
μα — δέν τό ἐπουλώνουν: τό χάσμα ἐξακολουθεῖ νά χάσκει
κάτω ἀπό τούς μετρικούς πόδες. Ὁ ὄγκος πού μετοπίστηκε
πρὸς τά ποιητικά τεχνάσματα ἐπιστρέφει βίαια, σάν κυλιό-
μενο ἔρμα, στό περιεχόμενο, σάν νά θέλει νά ἐξαγνιστεῖ ἀπό
τήν κατηγορία τοῦ ψεύδους. (Ἡ διαρκῆς αὐτή μετακύλιση
στό ἐσωτερικό μιᾶς κλυδωνιζόμενης μορφῆς περιγράφει, πι-
στεύω, καί τήν κίνηση στό σύνολο τοῦ ποιητικοῦ ἔργου τοῦ
Καρυωτάκη καί κατά κύριο λόγο στό *Ἐλεγεία καί σάτιρες*:
Δέν εἶναι λίγες οἱ φορές πού ὁ Καρυωτάκης, σέ κάποιο ποίη-
μα, «ἀδειάζει» τόν ἑαυτό του, ὅπως τόν ἔχει πραγματοποιή-
σει σέ ἄλλο, προηγούμενο). Γιατί τό φάσμα τοῦ ἤχου περι-
γράφει ταυτοχρόνως καί κάτι ἀκόμη: τό ἀναγκαῖο φάντα-
σμα τοῦ κρατυλισμοῦ, τήν ψευδαίσθηση ὅτι τά ἠχητικά καί
τά ὀπτικά ἐπινοήματα τῆς μορφῆς μποροῦν νά ἀναπληρώ-
σουν τήν ἐγγενῆ ὑστέρηση τῆς γλώσσας· ὅτι τό ποίημα δύ-
ναται, διά τῆς προσωδίας του (μέ τό μέτρο καί μέ τή ρίμα
του), νά κατοικήσει τόν μεταφορικό κόσμο τῆς ἠχοποιίας,
ἐκεῖ ὅπου τό νόημα καί ὁ ἤχος, ἢ εὐρύτερα τό πρᾶγμα καί
ἡ ἴδια ἡ μορφή τοῦ σημείου πού τό ὀνομάζει, ἀποκαθίσταν-
ται σ' ἕνα εἶδος ἀρχέγονης ἀρμονίας, ἔχοντας παρακάμφει
ἢ ἀκυρώσει τήν αὐθαιρέσια πού ὀρίζει τήν κανονική λειτουρ-
γία τῆς γλώσσας.

Ἡ κρατυλική ψευδαίσθηση εἶναι ὥστόσο ἀναπόφευκτη:
εἶναι, κατά κάποιον τρόπο, ἡ συστατική πράξη τῆς λυρικῆς
μορφῆς. Ὅσο ψευδῆς ἀποδεικνύεται ἡ κρατυλική διέξοδος
ἀπό τά ἠθικά αἰτήματα τοῦ ποιήματος, ἄλλο τόσο ἀναπό-
φευκτη εἶναι. Ἡ κρατυλική ψευδαίσθηση δέν μπορεῖ νά ἐπου-
λώσει τό ἠθικό ρῆγμα (νά κάμει γιά λίγο νά μὴ νιώθεται ἡ
πληγή), ἀλλά, συγχρόνως, ἡ ἠθική δράση τοῦ ποιήματος
δέν μπορεῖ ποτέ νά ἐξαλείψει τήν κρατυλική ψευδαίσθηση,
χωρίς δηλαδή νά καταργήσει τόν ἴδιο τό λυρισμό. Ἡ διπλή
αὐτή ἀναγκαιότητα σημαδεύει τόν καρυωτακικό λυρισμό,
ἀποτελεῖ τήν ἀκεραιότητά του καί τήν ἀξιοπιστία του.

Ἡ ἠθική, ἐπομένως, μοιάζει νά προσδιορίζει δύο διαφορε-
τικά πρᾶγματα, κατ' ἀρχήν ἀσυμβίβαστα: τήν ἀναγκαιότη-
τα, ἀφ' ἑνός, μιᾶς οὐσιαστικῆς σύνδεσης ἀνάμεσα στά ποιητι-
κά περιεχόμενα καί τή μορφή· ἀλλά καί τό γεγονός ὅτι ἡ σύν-
δεση αὐτή μπορεῖ νά ἐμφανιστεῖ μόνον ἀρνητικά, ὡς δυσκο-
λία, ἐμπόδιο, διακοπή, ἢ ὡς διαρκῆς μετάθεση τῆς οὐσίας.
Μέ ἄλλα λόγια, ἡ «ἠθική» ὀνομάζει τήν ἀναγκαιότητα μιᾶς
κρατυλικῆς ἐναρμόνισης τῆς μορφῆς μέ τό περιεχόμενο, ὅπου
τά συμβατικά τεχνάσματα τῆς ποίησης θά μετατραποῦν σέ
ἀναγκαῖες ἐκφράσεις τῆς μορφῆς (μέ γλωσσολογικούς ὄρους,
θά μετατραποῦν ἀπό «αὐθαίρετα» σέ «αἰτιολογημένα» ση-
μεῖα)· ἐνῶ ταυτοχρόνως καταγγέλλει τήν ἐναρμόνιση αὐτή
ὡς ἀπάτη. (Ἄς θυμηθοῦμε, παρεμπιπτόντως, καί ἐκεῖνη τήν
ἐπιστολή συγγνώμης πρὸς τόν σατιριζόμενο Μαλακάση: «Εἶ-
ναι μιά τρέλα στήν ὁποία μέ παρέσυραν κυρίως οἱ δυνατότη-
τες τῆς ὁμοιοκαταληξίας».⁵ Ὀνομάζει, ἔξω ἀπό τήν ποίη-
ση, ἔστω, ἀλλά πρὸς σεβαστόν ὁμότεχνο, τήν κίνηση τῆς ἠθι-
κῆς παλινωδίας πού καταγράφεται, βαθύτερα καί οὐσιαστι-

4. Ἡ "νοσταλγία γιά τό ἀντικείμενο" εἶναι ἔννοια πού χρησιμο-
ποιεῖ ὁ Πῶλ ντέ Μάν, σ' ἕνα κείμενό του πού πραγματεύεται τίς
θεμελιώδεις ἀντινομίες τῆς "εἰκόνας" στήν ποίηση τοῦ ρομαντι-
σμοῦ: "Intentional Structure of the Romantic Image", στό *The
Rhetoric of Romanticism*, Columbia University Press, Νέα Ὑόρ-
κη 1984, σ. 1-17.

5. *Χρονογραφία*, ἔ.ἀ., σ. 130.

χότερα, μέσα στα ποιήματα καθ' ἑαυτά.) Καί ἡ πραγματική ἠθική τοῦ καλλιτέχνη ἔγκειται ἀκριβῶς στήν προσπάθειά του νά ἀγκαλιάσει αὐτή τήν συστατική ἀντινομία: ὄχι νά τήν ὀνομάσει, ἀπλῶς, ὡς ἀνέφικτο περιεχόμενο, ἀλλά καί νά τήν πραγματοποιήσει σάν γεγονός τῆς ἴδιας τῆς μορφῆς· νά κατακυρώσει τό ἠθικό ρῆγμα, ὅ,τι δηλαδή τόν ἐκτοπίζει ὡς συνείδηση ἀπό τό ἴδιο τό ἐπιτευγμά του, σ' ὅλη τήν ἔκταση καί τό βάθος τῆς ποιητικῆς του ἔκφρασης. Καί ὁ Καρυωτάκης τό κατορθώνει, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Ἄγρας, μέσα στό «φάσμα τοῦ ἤχου», ἐντρυφώντας μέχρι τέλους στήν ἴδια τήν περιπέτεια τῆς κρατυλικῆς αὐταπάτης, υἰοθετώντας τήν συνειδητά, σάν τό ἠθικό τίμημα πού καταβάλλει ὁ ἰκανός τεχνίτης, προκειμένου νά συλλάβει ποιητικά τό γεγονός τοῦ κόσμου. Γιατί ἐν τέλει ἡ μεγαλύτερη ψευδαίσθηση, ἡ ψευδαίσθηση στό τετράγωνο ἢ στόν κύβο, τό νιοστό ἀπό τῆς ἀληθείας, θά ἦταν ἡ ψευδαίσθηση ὅτι μπορούμε νά διαφύγουμε διά παντός τήν κρατυλική αὐταπάτη καταργώντας τίς παραδεδομένες συμβάσεις πού τήν ἐπιτελοῦν: τά κανονικά στροφικά σχήματα, τά μέτρα ἢ τίς ὁμοιοκαταληξίες, καθῶς καί ὅλη τῆ ρητορική περιπέτεια τῆς ποιητικῆς γλώσσας. Αὐτή τῆ διέξοδο ἡ ἴδια ἡ λυρική αὐτοσυνειδησία τοῦ Καρυωτάκη τήν ἀποκλείει ἀπό τόν ὀρίζοντά της. Οἱ κανονικές μορφές (ἅς τίς ὀνομάσουμε πρόχειρα) πραγματώνουν, φέρουν στήν ἐπιφάνεια τοῦ ποιήματος, ὅ,τι ἤδη ἐπιτελεῖται στίς προϋποθέσεις τοῦ λυρισμοῦ κατά τρόπο ἀναπόφευκτο.

Αὐτή ἡ διπλή ἀναγκαιότητα, ἐπομένως, σημαδεύει τή συνείδηση τοῦ Καρυωτάκη ὡς τεχνίτη καί ὑπαγορεύει, κατά κάποιον τρόπο, καί μία ἀκόμη μετατόπιση στόν ἴδιο τόν πυρήνα τοῦ λυρισμοῦ του: τῆ σάτιρα. Ὁ συνειδητός τεχνίτης —καί ὁ Καρυωτάκης, κατά γενική διαπίστωση, ὑπῆρξε ἀπό τούς πῖο συνειδητούς τεχνίτες— ἀντιμετωπίζει τά τεχνικά ζητήματα τοῦ στίχου ὡς ὑποθέσεις τῆς οὐσίας: ὑποθέσεις ἐπί τῆς οὐσίας καί πρὸς τήν οὐσία. Ἡ ἀντιμετώπιση αὐτῆ ἀγκαλιάζει τίς συστατικές ἀντινομίες τοῦ λυρισμοῦ, αὐτές πού περιέγραφα πρόχειρα διά τῆς ἔννοιας τοῦ κρατυλισμοῦ, τίς υἰοθετεῖ συνειδητά, τῆ στιγμή πού τίς καταγγέλλει ὡς ἀσύστατες, ὡς σαθρό θεμέλιο γιά τήν ὄντολογική ἐγκυρότητα τῶν ποιητικῶν ρημάτων. Γράφουμε ἐν ἐπιγνώσει αὐτῆς τῆς συστατικῆς ἀντινομίας, καί ἡ μελαγχολική αὐτῆ ἐπίγνωση εἶναι ἡ μήτρα μιᾶς εἰρωνείας πού παράγεται ἀπό τό ἴδιο τό γεγονός τῆς μορφῆς, ὅταν τό δεξιωθοῦμε (καί δέν μπορούμε νά πράξουμε διαφορετικά) ὡς γεγονός τῆς οὐσίας. Τό συνειδητό ἢ, καλύτερα, τό στοχαστικό μεταχείρισμα τῆς μορφῆς δημιουργεῖ ἕνα βάθος εἰρωνείας στό λυρικό ποίημα, ἀκόμη καί ὅταν τήν ἐπιφάνειά του δέν τήν ταράσσει ἡ παραμικρή σκωπτική ἢ σατιρική διάθεση· ἕνα βάθος εἰρωνείας ἐξαιρετικά σύνθετο, τό ὅποιο δέν μπορούμε νά τό ἐξαντλήσουμε μέ τούς συνήθεις προσδιορισμούς τῆς ὑπονόμουσης, τῆς ἀνατροπῆς ἢ τῆς ἀπλῆς παρωδίας. Ἡ εἰρωνεία, λοιπόν, τοῦ Καρυωτάκη παράγεται ὡς ἀνάγκη μέσα στόν ἴδιο τόν ἠθικό πυρήνα τοῦ λυρισμοῦ του· εἶναι μία πρωτογενῆς διαστροφή τοῦ λυρικοῦ πάθους πού συνειδητοποιεῖ τόν ἑαυτό του συνυφασμένον, δέσμιον στίς συστατικές ἀντινομίες τοῦ λυρισμοῦ. Ἡ καθαυτὸ σάτιρα, ὅποτε ἐκδηλωθεῖ μέ τήν καθαρότητα τῆς κοινωνικῆς σάτιρας, εἶναι βεβαίως αὐτόνομη: σημαδεύει ἀπερίφραστα τόν κοινωνικό της στόχο· ἀλλά τό λαυθάνον λυρικό της πάθος ἔχει ἄλλη καταγωγή, ἄλλο εἰρωνικό βάθος, ἕνα βάθος ταυτοχρόνως ὑπερβατολογικό (πού ἀφορᾷ δηλαδή στίς

προϋποθέσεις τοῦ λυρισμοῦ) καί ἀπολύτως βιωματικό, προσωπικό ἢ «ψυχικό». Θέλω νά πῶ, μέ ἄλλα λόγια, ὅτι ἡ σύνδεση τοῦ λυρικοῦ ἐπιτευγματος τοῦ Καρυωτάκη μέ τήν κοινωνία δέν ἐντοπίζεται στό κοινωνικό περιεχόμενο τῶν πῖο συμβατικά «σατιρικῶν» ποιημάτων του, ἀλλά στό βάθος τῆς λυρικής του δράσης, ἐκεῖ ὅπου ὁ κόσμος ἀποσύρεται ἀπό τήν ἀσφαλῆ ἐποπτεία μας καί ἀμφισβητεῖται ριζικά ἢ δυνατότερα νά τόν γνωρίσουμε ἐπωφελῶς ἢ νά τόν χαροῦμε.⁶

Ἡ «σάτιρα», ἐπομένως, ὀνομάζει μέ ὄρους ἐπιφανείας αὐτό πού ἤδη συντελεῖται στό βάθος τῆς καρυωτακικῆς εἰρωνείας ὡς πρωτογενῆς διαστροφή τῶν ὑπερβολικῶν ἀξιώσεων τοῦ λυρισμοῦ. Γι' αὐτό καί ὁ τίτλος τῆς τρίτης, οὐσιαστικά ἐπιθανάτιας, καρυωτακικῆς συλλογῆς, τό *Ἐλεγεία καί σάτιρες*, δέν περιγράφει ἀπλῶς δύο διακριτές κατηγορίες ποιημάτων, ἀλλά ὀνομάζει συνολικά τήν κατορθωμένη μορφή τοῦ καρυωτακικοῦ ἔργου: τήν εἰρωνεία ἀπολύτως συνυφασμένη μέ τόν ἐλεγειακό λυρισμό, τήν εἰρωνεία ὡς ἀναπόφευκτη ἐκτροπή τοῦ λυρικοῦ πάθους — μία συμπλοκή πού μετατοπίζεται ἀπό τό βάθος στήν ἐπιφάνεια, διαχέεται καί ἐπιστρέφει στό βάθος, ἐπιτελώντας διαρκῶς τῆ ρῆγμα ἢ τό χάσμα πού δηλώνει τήν ἀμετάθετη ἠθική παρουσία ἑνός πραγματικοῦ προσώπου. Γιατί, σέ τελική ἀνάλυση, ἡ μορφή γιά ἕναν σημαντικό ποιητή δέν εἶναι τό παραδεδομένο σχῆμα, εἴτε αὐτό τηρεῖται εἴτε παραβιάζεται βίαια, ἀλλά ὅ,τι προκύπτει ὅταν ὁ τεχνίτης ἀντιμετωπίζει τά τεχνικά ζητήματα τῆς μορφῆς ὡς ζητήματα οὐσίας.

Ας στραφοῦμε σ' ἕνα σονέτο πού πραγματοποιεῖ τίς ἀντινομίες αὐτές κατά τόν ἀποτελεσματικότερο δυνατὸ τρόπο. «Εἶμαστε κάτι ξεχαρβαλωμένες/χιθάρες» διακηρύσσει ἡ πρώτη στροφή του, ὀνομάζοντας ἤδη τῆ διάφευση μέσα στήν ὁποία θά κινηθεῖ ὅλο τό ποίημα: Τό ὄραμα ὅτι εἶναι δυνατόν νά ἐναρμονιστεῖ ὁ φυσικός μέ τόν τεχνητό κόσμο τῆς ποιήσεως, τό ὄραμα πού συμπυκνώνει ἡ καταγωγικά ρομαντική εἰκόνα τῆς «αἰολικῆς ἄρπας», καί ὅπως τό ἔχει ἤδη καταθέσει ὁ Καρυωτάκης στά *Νηπενθῆ*,

*Κάνε τόν πόνο σου ἄρπα.
Καί γίνε σάν ἀηδόνι,
καί γίνε σάν λουλούδι.*

τό ὄραμα ἑνός ἄδολου λυρισμοῦ ἀδειάζει ἐδῶ ἀκαριαῖα, ἐκκενώνεται βίαια, στήν ἀβέβαιη ταυτότητα ἑνός διεσταλμένου, παραμορφωμένου πρώτου προσώπου («εἶμαστε»), πού κάθε προσπάθειά του νά μελωδήσει τόν μετατρέπει σέ πομπό κακοφωνίας καί κάθε τελετουργική ἐπανάληψη τοῦ κατηγορηματικοῦ, συνδετικοῦ ρήματος (τρῆς φορές «εἶμαστε») τόν ἀποσυνδέει ἀκόμη περισσότερο ἀπό τήν αἴσθηση τῆς ζωῆς. Ἀλλά καί ὡς δέκτης αἰσθητικῶς τοῦ κόσμου, ὡς καλλιεργημένο αἰσθητήριο ὄργανο, ἡ τυπική πλέον μορφή τοῦ ποιητῆ μετασχηματίζεται, στή δεύτερη στροφή, σέ τερατο-

6. Αὐτό εἶναι, ἂν τό καταλαβαῖν σωστά, καί τό γενικό θεωρητικό ἐπιχείρημα τοῦ Τεοντόρ Ἀντόρνο, σ' ἕνα ἀπό τά σημαντικότερα δοκίμιά του γιά τῆ λογοτεχνία, τό «Λυρική ποίηση καί κοινωνία» («Rede über Lyrik und Gesellschaft», *Noten zur Literatur*, Suhrkamp, Φραγκφούρτη 1981, σ. 49-68).

γονία: τὰ αἰσθητήριά του εἶναι ἀπάνθρωπες ἀντένες, εὐθραυστες καὶ “ἀπίστευτες” (μεταφορικά ἀλλά καὶ κυριολεκτικά), οἱ ὁποῖες δὲν συλλαμβάνουν ἄλλο τίποτε παρά τὴν κακοφωνία τὴν ὁποία ἐκπέμπει ἡ πρώτη στροφή. Δὲν πείθουν καὶ δὲν παρέχουν καμία ἀπολύτως ἀξιοπιστία στὸ ποιητικὸ πάθος πού τις τρέφει.

Τὸ ἀδειασμα, ἡ ἀπόσυρση τοῦ κόσμου, ἔχει ἤδη συντελεστεί ριζικά στίς δύο πρῶτες στροφές. “Ὅταν περάσουμε ἀπὸ τὴν ὀκτάβα στὸ σεξτέτο, βρισκόμαστε ἤδη σὲ κενὸ ἐμπειρίας, σ’ ἓνα χάος ὅπου ἀντηχοῦν παράφωνες οἱ ἀφηρημένες μόνον ἔννοιες τῆς ἄλλοτε ἐπιθυμίας μας νὰ ἐκφράσουμε τὸν κόσμο κατὰ τὴ φυσικὴ του ἁρμονία:

*Εἴμαστε κάτι διάχυτες αἰσθήσεις,
χωρὶς ἐλπίδα νὰ συγκεντρωθοῦμε.
Στὰ νεῦρα μας μπερδεύεται ὅλη ἡ φύσις.*

*Στὸ σῶμα, στὴν ἐνθύμηση πονοῦμε.
Μᾶς διώχνουνε τὰ πράγματα, κ’ ἡ ποίησις
εἶναι τὸ καταφύγιο πού φθονοῦμε.*

Ἐδῶ ξαφνικά παρατηροῦμε μιὰ ἐντυπωσιακὴ συσσώρευση ἀφηρημένων ἐνοιῶν, χωρὶς ἴχνος μιμητικῆς εἰκονοποιίας, σάν νὰ εἴχαμε νὰ κάνουμε μέ τὴν ἐξαιρετικὰ συνοπτικὴ διατύπωση ἑνὸς θεωρητικοῦ ἐπιχειρήματος: αἰσθήσεις, φύσις, σῶμα, ἐνθύμηση, πράγματα, ποίησις. Διάχυτες αἰσθήσεις, πράγματι, γιατί καμία εἰκόνα ἢ φράση σ’ αὐτοὺς τοὺς ἔξι στίχους δὲν ὑποβάλλει μιάν συγκεκριμένη αἴσθηση· ἀπεναντίας, εἶναι σάν νὰ βρισκόμαστε ξαφνικά “στὰ χάη” ὅπου ἀντηχοῦν συγκεχυμένα θραύσματα λόγου καὶ θεωρίας γιὰ τὴν “ποίησις”, ἄδειες λέξεις χωρὶς ὕλικὴ ἀντίσταση ἢ ἀντικείμενο ἀναφορᾶς, τίς ὁποῖες ξαφνικά τὸ ποίημα ἀναγκάζεται νὰ συμπίεσει, ὅσες μάζεψε ἢ “ἄκουσε”, νὰ τις ἐγκλωβίσει γιὰ νὰ μὴν ἐξαῦλωθουν. Τὸ ποίημα ὀνομάζει λοιπὸν μιὰ κατάσταση ριζικῆς ὄντολογικῆς ἀβεβαιότητος καὶ ἀσάφειας καὶ ταυτοχρόνως τὴν ἐπιτελεῖ. Κατὰ συνέπεια, τὸ γεγονὸς τῆς μορφῆς ἀποκτᾷ ἀκόμη μεγαλύτερη σημασία: ἐμφανίζεται σάν τὸ κατόρθωμα μιᾶς τρομακτικῆς βούλησης, ἡ ὁποία μετὰ βίας συγκρατεῖ αὐτὸ τὸ βουητὸ ἀφηρημένων ἐνοιῶν, νὰ μὴν ξεχειλίσει σὲ πλαδαρὴ ἀπαρίθμηση ἀφηρημένων ἐνοιῶν. Ἡ κλειστὴ μορφή τοῦ σονέτου, μέ τὸ συμπίεσμένο μέτρο, τίς ὁμοιοκατάληκτες χασμωδίες (οἱ ἀσυναίρετοι τύποι περνάει-ξυπνάει-ἀντηχάει, καὶ οἱ τρεῖς τοποθετημένοι, θαρρεῖς, γιὰ νὰ ἐπιτείνουν ἐκεῖνα τὰ χάη), ὁ τραχὺς διασκελισμὸς στὸν πρῶτο κιόλας στίχο, οἱ κατηγορηματικὲς, σύντομες, συντακτικὰ αὐστηρὲς προτάσεις, ὅλα αὐτὰ συνωθοῦνται γιὰ νὰ συγκρατήσουν ἓνα νόημα πού ἀπειλεῖ νὰ διαρρεύσει πρὸς τὴν πλήρη ἀφαίρεση. Κατ’ αὐτὸν τὸν τρόπο, ὅλη ἡ συγκεκριμένη ἐνέργεια τοῦ ποιήματος μεταβιβάζεται ἀπὸ τίς λέξεις στὴ μορφή, οὕτως ὥστε ἡ παράφωνα ὁμοιοκαταληξία, τυπικὰ ἐκφραστικὴ μιᾶς ἀκολουθίας πιθανῶν συλλογισμῶν, νὰ προβάλλει, διὰ τῆς συμπίεσεως, ἀκόμη ἐντονότερα, μέ μιάν ἀπαίτηση πραγματικότητος σχεδὸν ἀφόρητα ὀξυμένη ἀπὸ τίς ἀφηρημένες ἀναζητήσεις τοῦ νοήματος: αἰσθήσεις, φύσις, καὶ ξαφνικά (σὲ σημεῖο διασκελισμοῦ, μάλιστα): ποίησις — ἡ ὑπέρτατη χασμωδία. “Ὅταν τὰ πράγματα μᾶς “διώχνουν”, τὸ βάρος τῶν πραγμάτων (καὶ τῆς πραγματικότητος) πέφτει ξαφνικά ὀλόκληρο στὸ πῖο συγκεκριμένο στοιχεῖο πού

δένει τὸ νόημα: στὸν ἦχο του. Ἄλλὰ αὐτὴ ἡ μετατόπιση πρὸς τὴ μορφή, ἡ μετατόπιση ἀπὸ αὐτὸ πού λέει τὸ ποίημα σ’ αὐτὸ πού δείχνει ἢ πράττει, εἶναι μετατόπιση κατὰ τὴν οὐσία. Τὸ βάρος τῆς πραγματικότητος τὸ φέρει αἴφνης ἡ ὁμοιοκαταληξία “αἰσθήσεις-φύσις-ποίησις”, οὕτως ὥστε ἡ ἀτέλειά της μοιάζει πλέον ἠθικά ἐπιβεβλημένη: εἶναι τὸ σημάδι, ἡ πληγὴ τοῦ πραγματικοῦ καὶ τοῦ ἄμετρου (δηλαδή τοῦ θανάτου), μέσα στὸν φιλοσοφικὸ ὀρίζοντα τῆς ποίησης. Ἄλλὰ ἡ ἀτέλεια αὐτὴ δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει σημαίνουσα παρά μόνον διὰ τῆς μορφῆς καὶ δυνάμει τῆς αὐστηρῆς μορφῆς, ὡς ἀτέλεια — ἀκριβῶς — τῆς αὐστηρῆς μορφῆς. Γι’ αὐτὸ καὶ δὲν μπορούμε νὰ ξεχωρίσουμε ἐδῶ τὸ πρωτογενὲς ἀπὸ τὸ δευτερογενὲς, τὸ γεγονὸς τῆς μορφῆς ἀπὸ τὸ νόημα ἢ τὸ περιεχόμενό του. Ἡ ποίησις, γιὰ νὰ τὸ ποῦμε μέ τρόπο ἀκράτο, σώζει τὴν τελευταία στιγμή τὴν ποίηση, ὅταν μάλιστα τὸ περιεχόμενο τοῦ ποιήματος εἰσάγει τὴ ριζικότερη ἀμφιβολία γιὰ τὴν ἀποτελεσματικότητά ἢ τὴν ὄντολογικὴ ἐγκυρότητα κάθε ποιήσεως. Καὶ τὰ δύο γεγονότα ἐπιμένουν, μέ ἀμείωτη ἔνταση: τὸ γεγονὸς τῆς κατορθωμένης μορφῆς, τοῦ τετελεσμένου ποιήματος, καὶ τὸ ἀντίδικο γεγονὸς τῆς ριζικῆς ἀμφισβήτησης ἐπιμένουν ὡς οἱ δύο πόλοι μιᾶς ἐκκερεμότητος βαθύτατα εἰρωνικῆς καὶ γιὰ τοῦτο ἄλυτης. Ἄλλὰ ἐν τέλει ἡ μορφή πού ρυθμίζει αὐτὴ τὴν ἐκκερεμότητα, πού τὴν ὕλοποιεῖ, παραμένει ἀκέραιη, κουρδισμένη στὸ ὑψηλότερο σημεῖο της:

Ἄλλ’ ὁ στίχος, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ποικιλία του, παίρνει, στὰ χέρια τοῦ Καρυωτάκη, νεῦρα κι εὐρωστία, πατᾶ στερεὰ, στερεώτερα τελειώνει. Αὐτὸ εἶναι τὸ μυστικὸ του! Αὐτὸ εἶναι πού ἀφῆνει στὸ τέλος — ὅπως καὶ ὁ στίχος τοῦ Καβάφη — μιάν αἴσθηση συμμετρίας! Καὶ μάλιστα μιάν αἴσθηση ἐπιτυχίας, ἀκριβείας, ὀξύτητας! Κάποιο στιχουργικὸ πείσμα νομίζεις ὅτι, στὸ τέλος, κατορθώνει νὰ κάνῃ ρητὸ καὶ σαφές τὸ σχῆμα τῆς στροφῆς, νὰ συνενώσῃ τὰ διεστῶτα, νὰ τετραγωνίσῃ τ’ ἀνυπόταχτα (σ. 218).

Τὸ “καίριο” σημεῖο τῆς μορφῆς στὸν Καρυωτάκη εἶναι λοιπὸν πῶς καταφέρνει, “στὸ τέλος”, τὴν τελευταία στιγμή, νὰ “συνενώσῃ τὰ διεστῶτα”: μιὰ αἴσθηση συμμετρίας πού κλείνει μέσα της — μέσα στίς συστατικὲς ἀντινομίες τῆς ποιητικῆς μορφῆς — τὸ γεγονὸς τοῦ κόσμου σάν ἠθικὸ ρῆγμα. Ἐπιτρέψτε μου νὰ ἐπιμείνω γιὰ λίγο στοὺς συλλογισμοὺς πού μᾶς ἐπιβάλλει τὸ ποίημα. Ἡ “εἰρωνεία” εἶναι ἡ λέξη-κλειδί καὶ στὴν προσωδιακὴ περιγραφή τοῦ ποιήματος πού σημειώνει ὁ κ. Σαββίδης στὴν καινούργια ἔκδοσι τοῦ Καρυωτάκη. Τὴν παραθέτω:

Σονέτο σὲ ἰαμβικούς 11σύλλαβους, αββα αββα γδγ δγδ. Οἱ ρίμες β τῶν στ. 6 & 7 εἶναι μερικῶς ὁμόφωνες, ἐνῶ ἡ ὁμοιοκαταληξία γ (αἰσθήσεις-φύσις-ποίησις) μόνον ὡς εἰρωνικὴ μπορεῖ νὰ σταθεῖ.⁷

Ἡ διαπίστωση περὶ εἰρωνείας εἶναι σαφῆς καὶ εὐλογη, ἀλλὰ δὲν παύει νὰ γεννᾷ ἐρωτήματα. Γιατί ἄραγε “μόνον ὡς εἰ-

7. Κ.Γ. Καρυωτάκης, *Τὰ ποιήματα (1913-1928)*, φιλολογικὴ ἐπιμέλεια Γ.Π. Σαββίδης, Νεφέλη, Ἀθήνα 1992, σ. 345.

ρωνική μπορεί να σταθεί" ή όμοιοκαταληξία αυτή; Νομίζω ότι η διερεύνηση του έρωτήματος προέχει απέναντι σε κάθε διαπίστωση, έφ' όσον η είρωνεία για τήν όποία όμιλούμε έδω δέν μπορεί να είναι ζήτημα καθαρής προσωδίας ή ζήτημα τεχνολογίας του στίχου. Κατ' αρχήν τό "ποίησις" μέ περίπου μονοσύλλαβο, παρατεταμένο η άνήκει άπολύτως στίς φωνολογικές δυνατότητες τής καθομιλουμένης: ξενίζει, ως άτελής ή παράφωνη ρίμα, αλλά είναι έν τέλει περισσότερο "άτημέλητη" παρά άφύσικη. "Όσο για τόν καθαρεύοντα τύπο, ποιήσις, δέν μπορούμε να τόν εκλάβουμε ως αυτόχρημα ειρωνικών. 'Απαντά άκόμη και σε συμφραζόμενα όπου η ποίηση σαφώς καταφάσκεται, όπως στήν άκόλουθη μετάφραση από τόν Μωρεάς:

*ώ θεσπεσία ποιήσις, μέ κάποιον αιθέριο ντύμα
τύλιξε τήν καρδιά μου.*

'Ακόμη και στήν περίπτωση πού θά θεωρήσουμε, επίμένοντας στήν αυστηρή εφαρμογή τών κανόνων τής όμοιοκαταληξίας, ότι η ρίμα είναι άθήμετη, τί μάς επιβάλλει να τήν καταγράψουμε ως ειρωνική και όχι άπλως άτελή, κακή ή παράφωνη ρίμα; Προφανώς διότι σύμφωνα μέ τή λειτουργία του έρμηνευτικού κύκλου διαβάζουμε διαρκώς μέ μία προληπτική έννόηση του όλου, ή όποία επιβάλλει έν προκειμένω τήν ειρωνική πρόσληψη μιās όμοιοκαταληξίας πού σε άλλη περίπτωση θά τή θεωρούσαμε άτυχέστατη. Καί τό "όλον" έδω δέν είναι μόνον τό περί ου ό λόγος σονέτο, αλλά τό συνολικό σχήμα πού διαγράφουν τά 'Ελεγεία και σάτιρες, ή κατεξοχήν καρυωτακική μορφή, όπου η έλεγειακή άπόγνωση για τήν όντολογική άβεβαιότητα τής ποίησης προϋποθέτει έναν τρόπο υπερβατικής πίστης στήν ύψηλή άποστολή του λυρισμού, πίστης τόσο βαθιάς και επίμονης, ώστε δέν μπορεί παρά να διαφεύδεται ειρωνικά (κατ' έπίφασιν σατιρικά) κάθε φορά πού αναγκάζεται να σηκώσει τό βάρος τής άποδείξεως. 'Επιπλέον, λοιπόν, ή όμοιοκαταληξία άποβαίνει ειρωνική έπειδή άκριβώς καταλύεται στήν πιό βεβαρημένη σημασιολογικά λέξη της, τήν ποίηση. Για να θεωρήσουμε δηλαδή ειρωνική τή ρίμα στήν όποία εκβάλλει ή άκραία ειρωνεία του ποιήματος, προϋποθέτουμε τήν ειρωνική (και όχι άπλως σαρκαστική) λειτουργία του όλου, προϋποθέτουμε επίσης (πάλι δυνάμει του όλου) μιάν υπερθετική αξιολόγηση του Καρυωτάκη ως ποιητή και ως συνειδητού τεχνίτη και, άκόμη, προϋποθέτουμε ως θρηνητικά λανθάνουσα μία καταφατική, ένθουσιώδη έννόηση τής λέξης ποίησης, παρά τίς άποστάσεις πού ή ίδια τηρεί μέσα στήν τριτόκλιτη σοβαροφάνειά της.

Θά έλεγα, επίσης, ότι προϋποθέτουμε και τό σημασιολογικό βάρος τής άκολουθίας, πού μοιάζει έτσι συνθηματική ή ύπαινικτική ενός καθιερωμένου (όχι άπλως συμβατικού) συλλογισμού περί μιμήσεως, προϋποθέτουμε δηλαδή ως δραστηκά παρόν τό φιλοσοφικό βάθος τών λέξεων πού σχηματίζουν τήν άκολουθία, ή όποία κινείται νομοτελειακά και έξαντλητικά προς τή διάφηση: Οί "αίσθήσεις" είναι ή κατ' αίσθησιν έποπτεία του νοήματος πού προσδοκάμε από τήν καλή ποίηση· είναι ή όπτική έποπτεία ή όποία, όπως ιδιοφυώς παρατήρησε ό "Αγρας, διαρκώς διαφεύδεται στα ποιήματα του Καρυωτάκη, αλλά έπιτελείται, τυφλή πιά, στο φάσμα του ήχου, στή μερική όμοφωνία, επί παραδείγματι, του "χάη-

άντηχάει" πού επιτίθεται στήν άκοή μας, ή άκόμη στήν όπτική είκόνα πού σχεδόν άπαρεγκλίτως παρέχει ή κανονική μορφή του τυπωμένου ποιήματος (στο άπλό αλλά πολυσήμαντο γεγονός ότι μέ τήν κατά μόνος άνάγνωση ένα σονέτο προκαταβάλλεται ως μορφή στήν όρασή μας πριν άναδιπλωθεί κατά τή σιωπηρή άνάγνωση ή τήν άπαγγελία του). 'Η "φύσις" έξακολουθεί να είναι ή "άμετρη γύρω φύση" πού χρειάζεται τόν θάνατό μας· ή φύση πού δέν μπορεί ποτέ να άποτελέσει τό άσφαλές όντολογικό καταφύγιο τό όποιο ύπόσχονται οι κατά μίμησιν ποιητικές της άποφύσεις. Είναι τά "δάση", τόσο τά παρθένα, όσο και εκείνα τής μπωντλαιρικής άλληλουχίας, όπου κατατίθεται και μονίμως διαφεύδεται τό όραμα μιās όριστικής συμφιλίωσης του φύσει και του θέσει, και τά όποια έρχονται, μέ αυτοκρατορική έξάρτυση, μόνον μέ τήν άβίωτη ύπόθεση μιās άνέφικτης αισιοδοξίας. Είναι και ή "έντεχνη φύση", οι κήποι: οι προπατορικοί, μέ τή μεγάλη ύπόσχεση, και οι σύγχρονοι, όπου "άρρώστησεν ό Μάρτης" και όπου, σύμφωνα μέ τό έπιθανάτιο πεζό, δέν παρέχουν καμία συμφιλίωση:

*Πού ν' αφήσω τό βάρος του έαυτού μου; Δέ μπορώ να
συμφιλιωθώ μέ τούς κήπους.*

Και είναι, τέλος, ό τρίτος και παράφωνος όρος τής άκολουθίας, ή ποίησης. Γιατί πρόκειται για τήν ίδια ποίηση πού διαφεύδεται σε όλο τό πλάτος και τό βάθος τής ποίησης του Καρυωτάκη, εκείνη πού ταυτίζεται μέ τήν ύπαρξιακή έγνοια και τή σκέψη ("Η σκέψις, τά ποιήματα, /βάρος περιττό"), έν άντιθέσει μέ τήν άπερσεκεία του τραγουδιού, πού και αυτή μονίμως άποδεικνύεται άνέφικτη ή ειρωνικά έφικτή μόνο μετά θάνατον:

*Δέν είναι πιά τραγούδι αυτό, δέν είναι άχος
άνθρώπινος. 'Ακούγεται να φτάνει
σαν τελευταία κραυγή στα βάθη τής νυχτός,
κάποιου πό 'χει πεθάνει.*

Παραμένει όμως ή "ποίησης" μέ τήν πιό υπερβολική, τήν άνενδοίαστα καταφατική πρόσληψη της, εκείνη πού έπιθυμεί να ύπάρξει όχι για να έννοηματώσει εκ νέου τή ζωή αλλά ούσιαστικά για να τήν καταργεί:

*άφου όλα γύρω γίνονται μονάχα για να δίνουν
στά ποιήματά σου μιá άφορμή.*

Γιατί και έδω, στή δεύτερη μετάφραση από τόν Μωρεάς, ή γραμματική άνάγνωση τής λέξης "ποιήματα" καταλήγει σε περιττοσυλλαβία, χωρίς κανείς, πιστεύω, να δικαιούται να διακρίνει στο σημείο αυτό κάποιαν αυτόνομη ειρωνεία, εκτός βεβαίως από τόν όγκο ειρωνείας πού φορτώνεται τό ποιήμα του Μωρεάς, από τό γεγονός ότι άπαντά σε μία συλλογή πού φέρει τόν τίτλο 'Ελεγεία και σάτιρες, όπου τό άπολύτως πραγματικό ένδεχόμενο ότι όλα γύρω γίνονται για να δώσουν άφορμή στον άδηγό αίσθητισμό τής ύψηλης τέχνης, έπειδή άκριβώς πρόκειται για πραγματικό ένδεχόμενο μέσα στήν επικράτεια του λυρισμού, δέν άποτελεί στοιχείο θριάμβου, ρήτρα έγκυρότητας του ποιητικού λόγου, αλλά άπεναντίας έφιαλική πιθανότητα σ' έναν έξαντλημένο κό-

σμο και άφορμή μιιάς πραγματικής και βαθύτατης ήθικης από-
γνωσης.

“Όλα ετούτα, επομένως, προϋποτίθενται στην πλήρη ανάπτυ-
ξή τους (και βεβαίως στην προοπτική πρόσληψή τους από τόν
άναγνώστη) για να λειτουργήσει ειρωνικά, μ’ όλο τό ήθικό
βάρος τής ειρωνείας, ή άτελής ρίμα “αίσθήσεις-φύσις-ποίησης”:
ώς πλήρες σχήμα διανοίας και όχι ως άπλό σχήμα λέξεως.

Νά πούμε, λοιπόν, ότι αυτή ή ειρωνική παράβαση τής αυ-
στηρής μορφής, όπως και τόσες άλλες στον Καρυωτάκη πα-
ραβάσεις, όσες θά μπορούσαμε να θεωρήσουμε ήθικά έπιβε-
βλημένες όπως αυτή, να πούμε ότι προετοιμάζουν ή τουλά-
χιστον είκονογραφούν τή μετάβαση από τίς κανονικές έμμετρες
μορφές στις ελεύθερες μορφές τής “νέας ποίησης”; Νομίζω
ότι παρόμοιες περιγραφές όχι μόνον άδικοϋν κατάφωρα τόν

Καρυωτάκη, ως μοναδικό και άπόλυτο μέγεθος τής γραμ-
ματείας μας, αλλά έπιπλέον μοιάζουν και άπρεπεις εάν ανα-
λογιστούμε πραγματικά τόν όγχο ήθικης αναγκαιότητας τόν
όποιο ό Καρυωτάκης επισωρεύει στις παραβάσεις του, ακόμη
και όταν “παίζει” ή χωρατεύει (όπως μ’ εκείνες τίς κυρίες

πού με “τά χυδαία ντεκολτέ τους/διευκολύνουν τούς έμέτους”),
σημάδι βέβαιο ότι τή “μορφή”, τήν κανονική έμμετρη μορ-
φή, ό Καρυωτάκης τήν έπαιρνε πολύ στά σοβαρά. Θα μπο-
ρούσαμε άντιθέτως να ίσχυριστούμε, με άποτελέσματα πού
έκκρεμοϋν ακόμη πάνω από τή λυρική μας ποίηση, ότι ή καίρια
παράβαση, δηλαδή ή ήθικά έπιβεβλημένη, άνήκει στις έγ-
γενείς δυνατότητες τών κανονικών έμμετρων μορφών, οι
όποίες, με τή σοβαρότητα και τό πάθος πού τίς χειρίστηκε
ό Καρυωτάκης (με τόν τρόπο δηλαδή, για να έπιστρέψουμε
στον “Άγρα, πού ή μορφή φυγαδεύεται, τήν τελευταία στιγ-
μή, άκέραιη και δυναμική) άναχτούν άξιοπρέπεια, κύρος και
μέγεθος πού κάθε άλλο υποβάλλουν παρά τήν αναγκαιότη-
τα τής υπέρβασής τους. Έάν οι μεταγενέστεροι νεωτερικοί
ποιητές έπρεπε —όπως φαίνεται ότι έπρεπε— να υπεμβούν
τίς κανονικές μορφές, να τίς καταργήσουν ολοσχερώς ή να
τίς χρησιμοποιήσουν μόνον κατ’ έπιλογήν, τήν ανάγκη αυ-
τή, διατείνομαι, μπορούμε να τήν αναζητήσουμε όπουδήπο-
τε άλλοϋ εκτός από τόν τρόπο με τόν όποιο χειρίστηκε τίς
υποθέσεις τής τέχνης του ό Καρυωτάκης.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΓΡΑ

ΑΝΘΟΔΕΣΜΗ

Ποήματα και τραγούδια
για μιιά νύχτα

Τόμ.

ΜΙΧΑΗΛ ΓΚΑΝΑ
ΔΙΟΝΙΣΗ ΚΑΦΑΛΗ
ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΟΡΟΒΟΤΑΝ
ΝΑΪΑ ΛΑΓΙΟΥ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΓΡΑ

ΝΙΚΟΣ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

«ΠΕΡΙΤΡΙΜΜ' ΑΓΟΡΑΣ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΙΟΝ»

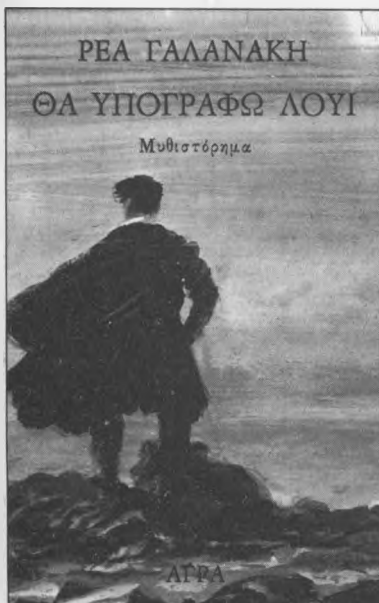
Κείμενα παιδείας
περί του παιδαγωγού
Ν.Γ. ΠΕΝΤΖΙΚΗ

ΑΓΡΑ

Η ΕΦΕΥΡΕΣΗ
ΤΟΥ ΜΟΡΕΛ

ΡΕΑ ΓΑΛΑΝΑΚΗ

ΘΑ ΥΠΟΓΡΑΦΩ ΛΟΥΙ

Μυθιστόρημα

ΑΓΡΑ

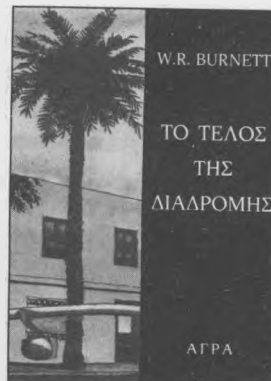
ΓΙΑΝΝΗΣ
ΚΟΥΝΕΑΛΛΗΣ

ΑΙΜΝΑΣΙΑ
ΟΔΥΣΣΕΙΑ

ΚΕΙΜΕΝΑ
ΚΑΙ
ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ
1966-1989

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΓΡΑ

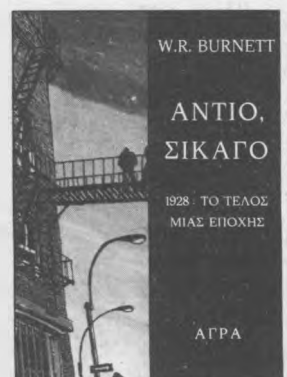
ΓΚΑΛΕΡΙ ΒΕΡΝΙΕΡ

W.R. BURNETT

ΤΟ ΤΕΛΟΣ
ΤΗΣ
ΔΙΑΔΡΟΜΗΣ

ΑΓΡΑ

W.R. BURNETT

ΑΝΤΙΟ,
ΣΙΚΑΦΟ

1928 - ΤΟ ΤΕΛΟΣ
ΜΙΑΣ ΕΠΟΧΗΣ

ΑΓΡΑ

ΠΑΖΟΛΙΝΙ

Ἐποκάλυψη τῆς λογικῆς καί τό τέλος τῆς ἱστορίας

Προφυλασσόμαστε ἀπό κάθε μυστικισμό, καί ἐπομένως ἀκόμα κι ἀπό ἐκεῖνον τῆς αὐτοπεποιθῆσης, τῆς στωικῆς σκέψης: ἀλλά ξέρουμε πῶς, τελικά, ἡ διαδοχή τῶν ἐμπειριῶν θά φανερώσει μιὰ ὁδὸ ἀγάπης — ἀγάπης φυσικῆς καί συναισθηματικῆς γιὰ τὰ φαινόμενα

τοῦ κόσμου, καί ἀγάπης διανοητικῆς γιὰ τό πνεῦμα τους, τὴν ἱστορία: πού θά μᾶς κάνει νά εἴμαστε «μέ τό συναίσθημα στό σημεῖο ἀκριβῶς ὅπου ὁ κόσμος ξαναγεννιέται». *La liberta stilistica* [Ἡ ἐλευθερία τοῦ ὕφους], 1975.

τῆς Angela Biancofiore

Ξεκινώντας ἀπό τὴν ποιητικὴ σύνθεση τοῦ Πιέρ Πάολο Παζολίνι πού τιτλοφορεῖται «Πάτμος» (στό *Trasumanar e organizzar* | Ὑπέρβαση καί προπαρρασκευή |, 1971), διατρέχουμε τό ἔργο τοῦ ποιητῆ ἀκολουθώντας μιὰν ὀρισμένη ἐρμηνευτικὴ διαδρομὴ: τό θέμα τῆς Ἐποκάλυψης.

Οἱ διάφορες ὄψεις τῆς Ἐποκάλυψης τοῦ Παζολίνι ἀντανάκλουν τὴν πολὺπλευρὴ ἐργασία τοῦ ποιητῆ, δημοσιογράφου, κριτικοῦ, σκηνοθέτη, ὁ ὅποιος δρᾷ σέ μιὰ ἱστορικὴ, πολιτικὴ καί πολιτισμικὴ πραγματικότητά συνεχῶς μεταμορφούμενη, ἔτοιμος πάντα νά πάρει θέση, χωρὶς νά ἀποφεύγει τὴν ὁδὸ τοῦ σκανδάλου καί τῆς αἵρεσης ἢ τῆς μοναξιάς μέσα στὸν ἀγῶνα.

Τὴν ἡμέρα μετὰ τὴ σφαγὴ τῆς Πιάτσα Φοντάνα (πού ἔγινε στό Μιλάνο στίς 12/12/1969), ὁ Παζολίνι γράφει τό «Πάτμος». Σάν ἔμμοнос ρυθμὸς οἱ παρμένες ἀπὸ τό πρῶτο κεφάλαιο τῆς Ἐποκάλυψης τοῦ Ἰωάννη παρεμβολές κανονίζουν τό χρόνο τοῦ ποιήματος, χρόνο κυκλικό τοῦ ἄγχους καί τῆς προσδοκίας.

Ἡ φωνὴ τοῦ Ἰωάννη ὑποκαθίσταται κατὰ διαστήματα ἀπὸ ἐκεῖνη τοῦ «λογοτέχνη» («ἐγὼ μιλῶ ὡς λογοτέχνης», «ὡς

λογοτέχνης σχιζοειδῆς», «ὡς λογοτέχνης πού γράφει τὴ λογοτεχνία»¹), ὁ ὅποιος γίνεται ὀραματιστής, ἀποκαλυπτικὸς συγγραφέας, προφήτης καί μάρτυρας (μάρτυς) τῆς «ἐποκάλυψης».

Τὴν ἡμέρα τῶν κούφινων ἑορτασμῶν τῶν πολιτικῶν («κάνονες καί τρόποι διαθέσιμοι ἀναπληρώνουν τίς συγκινήσεις»²), κανένα θύμα δέν λείπει ἀπὸ τό προσκλητήριο:

Αὐτὴ εἶναι ἡ μέρα τοῦ θανάτου (ὄλοι παρόντες)³.

Στὴ μετριότητα τῶν ἄμεμπτων βίων τῶν θυμάτων ἀντιπαράκειται ἡ μεγαλοπρέπεια τοῦ βιβλικοῦ συμβολισμοῦ:

Ἐγενόμην ἐν Πνεύματι ἐν τῇ Κυριακῇ ἡμέρα καί ἤκουσα φωνὴν ὀπίσω μου μεγάλην ὡς σάλπιγγος λεγούσης

Ἐουτζένιο Κορσίνι, 55 ἐτῶν, παρών!

Κατοικοῦσε ἀφ' ὅτου παντρεύτηκε στὴν ὁδὸ Προκοπίου 8, πατέρας δύο παιδιῶν παντρεμένων τώρα, ἐμπορευόταν λιπαντικὰ λάδια γιὰ ἀγροτικὰ μηχανήματα⁴.

Ἐκεῖνο πού δίνει ἀκόμη πιὸ φρικιαστικὴ τὴν ἰδέα τῆς τραγωδίας εἶναι ἀκριβῶς τό σύνθημα τῶν ρόλων καί τῶν πεπρω-

* Τό κείμενο αὐτό ἀποτελεῖ τὴ συνέχεια μιᾶς ἔρευνας πού ξεκίνησε μέ μιὰ μελέτη, ἡ ὁποία δημοσιεύτηκε στὸν συλλογικὸ τόμο *Scrittura sacra, scrittura profana* [Ἐρῆ γραφή, βέβηλη γραφή], ἐπιμ. Patrizia Calefato, Adriatica, Μπάρι 1987.

1. «*Patmos*» [«Πάτμος»] στό *Trasumanar e organizzar* [Ἐπέρβαση καί προπαρρασκευή], Garzanti, Μιλάνο 1971, σ. 112, 113 καί 117 ἀντίστοιχα.

2. Στό ἴδιο, σ. 112.

3. Στό ἴδιο, σ. 113.

4. Ὅπ.π., οἱ πρῶτοι δύο στίχοι εἶναι ἀπὸ τὴν Ἐποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη, 1, 10.

μένων τῶν νεκρῶν τῆς Πιάτσα Φοντάνα, πού περιβάλλονται τήν ἰδιαίτερη ἀγιότητα τῶν θυμάτων:

Κάρλο Γκαρβαλία, 67 ἐτῶν, παρών!
Ἄπό τόν θάνατο τῆς γυναίκας του εἶχε πάει νά μείνει
στήν κόρη του τήν παντρεμένη
ἡ φωνή αὐτοῦ ὡς φωνή ὑδάτων πολλῶν
στό Κόρσικο στήν ὁδὸ 20ῆς Σεπτεμβρίου 19.
Κρατοῦσε ἐν τῇ δεξιᾷ χειρὶ αὐτοῦ ἀστέρας ἑπτά.
Ἦταν χασάπης
καί ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ ρομφαία δίστομος ὀξεία
ἐκπορευομένη
ἐπαιρνε πρὸς τό παρόν σύνταξη 18 χιλιάδες λίρες.
Καί ἡ ὄψις αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος ἐφαίνε⁵.

Στόν ἰστό τοῦ ποιήματος ὁ χαμηλός καί οὐδέτερος τόνος τοῦ δελτίου Τύπου διαπλέκεται μέ τόν ὄραματισμό τῆς ἱερογλυφικῆς γραφῆς τοῦ ἱεροῦ κειμένου. Ἡ σκοτεινὴ γραφή, χαρακτηριστικὸ τοῦ ἀποκαλυπτικοῦ λόγου, ἐξαρθρώνει τὴ μορφοσυνητακτικὴ δομὴ καί ἀντανακλᾷ τὸ ἀνεξιχνίαστο τοῦ πραγματικοῦ:

Ὅρεστε Σάνγκαλι, 49 ἐτῶν: «Παρών!»
ἐνοικιαστῆς τῆς φάρμας Ρονκέττο στήν ὁδὸ Μέρουλα 13
στό Μιλάνο
ἄς βάλομε τὴ σουρντινά στήν τρομπέτα ἐκείνου τοῦ
Ἐνός
ἄφησε τὴ γυναίκα του καί δύο ἀγόρια, τόν Φράνκο
13 χρονῶν καί τόν Κλαούντιο 11,
κάνε ἀπό κάθε χόρτο ἓνα δεμάτι τῶν ἐξτρεμιστῶν
πῆγε στήν ἀγορὰ τῆς Πιάτσα Φοντάνα
ἐντάξει γιὰ τίς ἀνεξάρτητες ἐφημερίδες (σάν τὴν Ἀλή-
θεια)
ὅπως ὅλες τίς Παρασκευές στήν παρέα τοῦ Λουίτζι Μερ-
λόνι
ἀλλὰ ἓνας Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας!
Χωρίστηκαν μιά στιγμὴ στήν Πόρτα Τιτσινέζε
δέν μπορεῖ νά ἐξαγγελθεῖ μετριοπάθεια
καί ἔδωσαν ραντεβού στήν Πιάτσα Φοντάνα
σ' ἓνα κράτος ὅπου εἶναι ἀκριβῶς ἡ μετριοπάθεια πού
πάει ἄσχημα
βρῆκαν κι οἱ δύο τό θάνατο
καί ὅπου δέν γίνεται νά εἴμαστε μετριοπαθεῖς χωρὶς νά
εἴμαστε ἀσήμαντοι
λίγο μετὰ βρέθηκαν⁶.

Στίχοι σάν φωνές ἐνός ἀσύνδετου διαλόγου, σάν καταγραφές σχολίων «ἐν θερμῶ», παρατίθενται σ' ἓνα παράλογο παιχνίδι, τό παιχνίδι «ἐξουσίας»-«ἀσημαντότητας» (σ. 118), τῶν «Λομβαρδῶν στήν κυβέρνηση» (σ. 111), πού μιλοῦν μιά γλώσσα «ἐντελῶς ξένη στό λαό» (σ. 112), φτιαγμένη ἀπὸ «ἠχολαλιές οὔτε κἀν συμβολαιογραφικές» (σ. 117).

5. Στό ἴδιο, σ. 114· πρβ. Ἄπ. 1, 15-16.

6. Στό ἴδιο, σ. 115· πρβ., «Il romanzo delle stragi» [«Τὸ μυθιστόρημα τῶν σφαγῶν»], στό *Scritti corsari* [Πειρατικά γραπτά], Μιλάνο 1975, σ. 11.

Ἡ κριτικὴ συνείδηση τοῦ διανοουμένου-λογοτέχνη πρέπει νά καταθέσει τὴ μαρτυρία τῆς:

Ἐγὼ Ἰωάννης, ὁ ἀδελφός ὑμῶν
καί συγκοινωνός ἐν τῇ θλίψει
καί βασιλεία καί ὑπομονῇ ἐν Ἰησοῦ
ἐγενόμην ἐν τῇ νήσῳ τὴν καλουμένη Πάτμο
διὰ τόν λόγον τοῦ Θεοῦ καί τὴν μαρτυρίαν Ἰησοῦ⁷.

Δραματικά ἐπίκαιρος στό κείμενο τοῦ Παζολίνι, ὁ λόγος τοῦ Ἰωάννη ἀντηχεῖ σάν φωνὴ «διαχωρισμένη» ἀπ' τόν κόσμο, στήν ὑστατὴ προσπάθεια νά ἐπικοινωνήσῃ καί νά δώσῃ τό στίγμα τῆς παρουσίας τῆς στοῦς ἀνθρώπους καί στόν ἴδιο τῆς τόν ἑαυτό. Ἡ Πάτμος, εὐγλωττος τίτλος τῆς ποιητικῆς σύνθεσης, εἶναι τό νησί ἀπὸ τό ὅποιο μιλάει ὁ «ποιητής-προφήτης», ὀλοένα καί πιό διαχωρισμένος ἀπὸ τὴν κοινωνία, δίχως κανένα περιθώριο αὐτόνομης δράσης μέσα στοῦς κόλπους τῆς.

Ἡ προλεταριοποίηση τοῦ διανοουμένου μέ πολιτικὴ καί κοινωνικὴ συνείδηση ἔχει τεθεῖ σέ ἐνέργεια· ταυτόχρονα ἀνέρχεται σέ ρόλους διαχειριστικούς ἓνας διαφορετικὸς τύπος διανοουμένου, χωρὶς ἰδεολογία καί ἀξίες, καλὰ χωμένος στὶς μπίζνες τῆς πολιτιστικῆς μηχανῆς τῶν μέσων μαζικῆς ἐνημέρωσης⁸. Ὁ Παζολίνι ἀρνεῖται ὅποιοιδήποτε τύπο κομπορμιμοῦ ἢ πολιτικῆς σκοπιμότητος:

(...) εἶναι στό λάθος
πού ἐγὼ σᾶς σπρώχνω στό θρησκευτικὸ
λάθος⁹.

Τὸ νά ζεῖς τό δίχασμό, σέ μιά συνεχὴ διαλεκτικὴ ἰσορροπίας-ἀνισορροπίας, τό νά εἶσαι πάντα παρών «μέ τό συναίσθημα στό σημεῖο ἀκριβῶς ὅπου ὁ κόσμος ξαναγεννιέται»¹⁰, αὐτό εἶναι τό δύσκολο καθῆκον μιᾶς διανοουμένης συνείδησης, πάντα φωτεινῆς καί κριτικῆς (ὁ Παζολίνι ἀποδέχεται τὴν κληρονομία τῶν Γκράμσι καί Κοντίνι) ἀπέναντι σέ μιά πραγματικότητα σέ διαρκὴ μετασχηματισμό, κατὰ τὴν ἀπεγνωσμένη ἀναζήτηση μιᾶς γνώσης γιὰ μιά δυνατὴ ἐρμηνεία τοῦ πραγματικοῦ.

Ἡ θρησκεία τοῦ λάθους εἶναι θρησκεία τοῦ σκανδάλου:

7. «Patmos», ὅπ.π., σ. 112· πρβ. Ἄπ. 1, 9.

8. Πρβ. R. Luperini, *Il Novecento* [Ὁ εἰκοστός αἰώνας], II, Loescher, Τορίνο 1981, σ. 739 κ.ἐπ. Γιὰ τὴ σχέση τοῦ διανοουμένου μέ τὴ βιομηχανία τῆς κουλτούρας πρβ. ὀρισμένα ἄρθρα συγκεντρωμένα στό Pazolini, *Il Caos* [Τὸ Χάος], ἐπιμ. G.C. Ferretti, Editori Riuniti, Ρώμη 1979, *L'Unita*, 1991, πρωτοδημοσιευμένα στό ἐβδομαδιαῖο περιοδικό *Il Tempo* [Χρόνος].

9. P.P. Pasolini, «Una polemica in versi» [«Μία πολεμικὴ σέ στίχους»], στό *Le ceneri di Gramsci* [Ἡ σποδός τοῦ Gramsci], Garzanti, Μιλάνο 1957, Einaudi, Τορίνο 1981, σ. 11.

10. P.P. Pasolini, «La liberta stilistica» [«Ἡ ἐλευθερία τοῦ ὕφους»], στό *Passione e ideologia* [Πάθος καί ἰδεολογία], Garzanti, Μιλάνο.

1960, Einaudi, Τορίνο 1985, σ. 426. Αὐτὴ ἡ μελέτη ἐμφανίστηκε ἀρχικά στό *Officina* [Ἐργαστήρι]. Γιὰ τὴ σχέση τοῦ Παζολίνι μέ τὴν ομάδα τοῦ *Ἐργαστηρίου*, βλ. M. Sechi, «Officina e il tempo dell'ideologia», [«Τὸ Ἐργαστήρι καί ὁ καιρὸς τῆς ἰδεολογίας»], στό *Lavoro critico* [Κριτικὴ ἐργασία], 7/8, 1986.

ὁ Παζολίνι ἐπιλέγει τὴ φωνὴ τοῦ Ἰωάννη τῆς Πάτμου γιατί εἶναι καταδιωκόμενος «διὰ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ»¹¹ καὶ τὴ μαρτυρία πού ἀποδίδεται στὸν Ἰησοῦ. Ἡ μορφή τοῦ Χριστοῦ ἀπεικονίζεται μὲ τὸν βαθιὰ ἐπαναστατικὸ ρόλο τῆς ὡς φορέα ἑνὸς περιεχομένου παράβασης, σὲ ἀντίθεση μὲ τὴ μὴ ζωὴ τῶν «Ἐκκλησιῶν», εἴτε αὐτὲς εἶναι θρησκευτικῆς εἴτε ἠθικῆς εἴτε πολιτικῆς φύσεως:

Πρέπει νὰ ἐκτεθοῦμε (αὐτὸ διδάσκει)
ὁ δύστυχος Χριστὸς καρφωμένος;
ἡ καθαρὸτητα τῆς ψυχῆς εἶναι ἄξια
κάθε χλευασμοῦ, κάθε πάθους...

.....
Ἔμεῖς θὰ προσφέρουμε τὸν ἑαυτό μας στὸ σταυρό,
στὴ διαπόμπευση, ἀνάμεσα στὶς κόρες τοῦ ματιοῦ
τίς καθαρὲς ἀπὸ ἄγρια χαρὰ,
ἀποκαλύπτοντας στὴν εἰρωνεῖα τίς σταγόνες
τοῦ αἵματος ἀπὸ τὸ στήθος ὡς τὰ γόνατα,
μύθους, γελοῖους, τρέμοντας
ἀπὸ πνεῦμα καὶ πάθος στὸ παιχνίδι
τῆς καρδιάς τῆς καμένης ἀπ' τὴ φωτιά,
γιὰ νὰ μαρτυρήσουμε τὸ σκάνδαλο¹².

Ἡ ἰσχυρὴ μαζοχιστικὴ παρόρμηση («μιά φυσικὴ ἀνάγκη νὰ πληγῶνομαι πάντα στὴν πληγὴ τὴν ἀνοιχτή»¹³) συγκεκριμενοποιεῖται σὲ μιά ἐπαναστατικὴ μαρτυρία τοῦ σχίσματος, τοῦ διαχωρισμοῦ, μιᾶς σκανδαλώδους ἑτερότητας.

Μετά τὸ γκρέμισμα τοῦ μυθικοῦ παρελθόντος (τὸ Φριούλι, ὁ γενέθλιος τόπος) καὶ τῶν ἰδεολογιῶν (βλ. *La religione del mio tempo*, |Ἡ θρησκεία τοῦ καιροῦ μου|, 1961¹⁴), ὁ διανοούμενος ἐπικρέμαται πάνω ἀπὸ τὴν ἄβυσσο· τὸ κενὸ τῶν βεβαιότητων ἐνδυναμώνει τὴν ἀναρχικὴ τάση, καὶ ὁ Παζολίνι, μὲ τὴν «ὑπομονὴν καὶ τὴν πίστιν τῶν ἁγίων» (Ἀποκάλυψη, 13, 10) ἐπιχειρεῖ νὰ «προκαλέσει μὲ τὴν ποιότητα»¹⁵.

Τὸ νὰ συνεχίζεις νὰ καταθέτεις τὴ μαρτυρία σου σημαίνει νὰ περνᾷς σὲ μιά μόνιμη ἀντιπολίτευση:

Γράφον οὖν ἅ εἶδες
καὶ ἅ εἰσὶν καὶ ἅ μέλλει γενέσθαι μετὰ ταῦτα:
ἡ Ἰταλία βρῖσκεται σὲ κρίση, καὶ τὴν ἴδια κρίση πού
ἐγὼ ὑποφέρω
(ἀδυναμία προσαρμογῆς στὶς νέες τραπεζικὲς ἐπιχειρήσεις)
τὴν ὑποφέρουν μὲ τὸν δικό τους κτηνώδη τρόπο οἱ φασίστες¹⁶.

Ἡ Ἰταλία τῆς κρίσης εἶναι ἡ Ἰταλία τῆς «βιομηχανικῆς συνθήκης», τερατώδης μηχανισμὸς τῆς συναίνεσης, πυροδοτημένος ἀπὸ τὸν νεοκαπιταλισμὸ. Μετὰ τὴν «παλινόρθωση τῆς Ἀριστερᾶς» εἶναι δύσκολο νὰ διακρίνεις τὸν φασισμό ἀπὸ τὸν ἀντιφασισμό (βλ. *Scritti corsari*, |Πειρατικά γραπτά|, 1975¹⁷). Ἐνδεικτικὴ εἶναι ἡ ἀποστροφή τοῦ Παζολίνι στὸν νεαρό φασίστα ὡς μοναδικὸ δυνατὸ συνομιλητὴ¹⁸, στὴ βάση μιᾶς κοινῆς διαφοροποίησης καὶ μὴ ἀνεκτικότητας ὅσον ἀφορᾷ τοὺς θεσμούς, πού «δὲν εἶναι τίποτα ἀπὸ τότε πού/ἔχασαν κάθε δύναμη, τὴ νεανικὴ δύναμη/τῶν Ἐπαναστάσεων»¹⁹. Ἡ ἀμφισβήτηση τῆς νεοκαπιταλιστικῆς ἐξέλιξης ὡς μόνης δυνατῆς μορφῆς προόδου ἐκφράζεται μὲ θέσεις ἀπόλυτης ἄρνησης:

Δέν εἴμαστε πλέον σὲ θέση νὰ μένουμε σ' αὐτὸ τὸ κράτος
πού παίρνει τοὺς καινούργιους δρόμους τῆς ἱστορίας
πού εἶδες στὸ δεξί μου χέρι
καὶ τὰ ἑπτὰ λυχνάρια τὰ χρυσά²⁰.

Τὰ σύμβολα τῆς Ἀποκάλυψης ἐκφράζουν ἕνα περιεχόμενο ἄκρως ἐπίκαιρο: δὲν πρόκειται γιὰ τὸ τέλος τοῦ κόσμου, μὰ γιὰ τὴν ἐξαφάνιση ἑνὸς κόσμου, τοῦ ἀγροτικοῦ, μὲ τίς χιλιετιεῖς ρίζες, πού ἀφανίστηκε στὸ διάστημα μιᾶς δεκαετίας. Ὁ Παζολίνι παρευρέθηκε στὴν πραγματικὴ ἀποκάλυψη ὁλόκληρων πολιτισμικῶν κόσμων, μιά ἀποκάλυψη χωρὶς «ἔσχατον», χωρὶς δυνατότητες σωτηρίας· ὁ ἀγροτικὸς κόσμος δὲν θὰ μπορούσε πιά νὰ ξαναεμφανιστεῖ ἔτσι ὅπως ὁ κόσμος τοῦ ὑποπρολεταριάτου:

Ἀνάμεσα στὸ 1961 καὶ τὸ 1975 κάτι οὐσιώδεις ἄλλαξε: ἔλαβε χώρα μιά γενοκτονία. Καταστράφηκε πολιτισμικὰ ἕνας λαός. Καὶ πρόκειται ἀκριβῶς γιὰ μιά ἀπὸ ἐκεῖνες τίς πολιτισμικὲς γενοκτονίες πού εἶχαν προηγηθεῖ τῶν φυσικῶν γενοκτονιῶν τοῦ Χίτλερ (...). Ἐάν ἐγὼ σήμερα ἤθελα νὰ ξαναγυρίσω τὸν Ἀκκατόνε, δέν θὰ μπορούσα πλέον νὰ τὸ κάνω. (...) Δέν θὰ ἔβρισκα πιά οὔτε ἕνα νέο πού νὰ ἤξερε νὰ πεῖ μ' ἐκείνη τὴ φωνὴ ἐκεῖνα τὰ λόγια²¹.

Ἄντηχεῖ ἀποκαλυπτικὸς ὁ λόγος τοῦ ὑποπρολεταρίου προφήτη, ὅπως ἡ ἀναγγελία τοῦ τέλους ἑνὸς κόσμου· ἔτσι μιλά ὁ Ρενάτο στὸν Ἀκκατόνε:

Ἄκου, Ἀκκατόνε, ἐκεῖνο πού σοῦ λέει ὁ προφήτης!
Σήμερα πουλᾷς τὸ δαχτυλίδι, αὔριο τὴν καδένα, σὲ ἑπτὰ μέρες τὸ ρολόι, καὶ σὲ ἐβδομήντα ἑπτὰ μέρες δέν θὰ ἔχεις οὔτε τὰ μάτια γιὰ νὰ κλαῖς²²!

Ὁ «λαός» δὲν ὑπάρχει πιά, γιατί τὸ σύστημα τὸν κατα-

11. «Patmos», ὁ.π., σ. 11.

12. «Crocefissione», [«Σταύρωση»], στὸ *L'usignolo della Chiesa Cattolica*, [Ἀθρόνι τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας], Μιλάνο 1958, Einaudi, Τορίνο 1982.

13. «La realtà», [«Ἡ πραγματικότητα»], στὸ *Poesia in forma di rosa* [Ποίηση σὲ μορφή ρόδου], Garzanti, Μιλάνο (1964) 1976, σ. 37.

14. Garzanti, Μιλάνο (1961) 1976.

15. Στὸ ἴδιο, σ. 53.

16. «Patmos», ὁ.π., σ. 116· πρβ. Απ. 1, 19.

17. Ὁ.π. σ. 57.

18. «Saluto e augurio» [«Χαιρετισμὸς καὶ εὐχή»], στὸ *La nuova gioventù* [Τὰ νέα νιάτα], Τορίνο (1975) 1981, σ. 255.

19. «La realtà», ὁ.π., σ. 44.

20. «Patmos», ὁ.π., σ. 117.

21. *Lettere luterane* [Λουθηρανικὰ γράμματα], Einaudi, Τορίνο (1976) 1981, σ. 154-155.

22. Accattonne [Ζητιάνος], ἐκδ. FM, Ρώμη 1961, σ. 50.

βρόχθισε, κατάφερε νά τοῦ ἐπιβάλει ἕνα μοντέλο ζωῆς. Ὁ ὑποπρολετάριος οἰκειοποιήθηκε τίς ἀνάγκες τοῦ μικροαστοῦ· εἶναι περιττός γιατί αἰσθάνεται σάν δικές του ἀνάγκες πού δέν εἶναι δικές του, ἐπιδέξια παρεχόμενες ἀπό τίς νέες, ἐξαιρετικά περίτεχνες τεχνικές τῶν μέσων ἐπικοινωνίας²³.

Ὁ Παζολίνι αἰσθάνεται ὄντως τό τέλος ἑνός κόσμου ἢ ἴσως ἐλπίζει μέ πάθος στήν ἔπειτα ἀπό τό τέλος του ἀναγέννηση.

Ἡ Χριστιανική Ἀποκάλυψη δέν κηρύσσει τόν ἀφανισμό τοῦ κόσμου ἀλλά τή μεταμόρφωσή του: «Καί εἶδον οὐρανόν καινόν καί γῆν καινήν» (Ἄπ. 21, 1). Τό βιβλίό τοῦ Ἰωάννη θεωρεῖ κοντινό τόν ἐρχομό τῆς βασιλείας («Ὁ γάρ καιρός ἐγγύς», Ἄπ. 1, 3), αὐτό τό γεγονός ὅμως διαχέεται στό χρόνο, ἀποκτᾷ θεμελιώδη ρόλο γιά τίς πρωτοχριστιανικές κοινότητες τήν ἐποχή τῆς δύσκολης ἐξάπλωσης τοῦ Εὐαγγελίου. Ἡ ἀναμονή τῆς παρουσίας διευρύνει τόν ὀρίζοντα τῆς δράσης μέσα στόν κόσμο καί τήν ἱστορία, ἐδραιώνει μιά καινούργια μονογραμμική ἀντίληψη τοῦ γίνεσθαι. Ἡ παράδοξη τάση ἀνάμεσα στό «ἦδη» καί στό «ἔτι ἀκόμη», αὐτή ἡ τάση πού στέκεται ἄγρυπνος φύλακας τῆς μαρτυρίας ὡς τά πέρατα τῆς γῆς, σέ μιά σχέση πού διέπεται ἀπό τήν ἀγάπη, συνιστᾷ τή χριστιανική μορφή τοῦ ἦθους πού κυβερνᾷ τόν κόσμο²⁴.

Ἡ μοντέρνα Ἀποκάλυψη τοῦ Παζολίνι, πρόβλεψη καί προαίσθηση τοῦ τέλους τοῦ κόσμου, εἶναι ἡ συνέπεια τῆς μῆ δυνατότητας ἑνός ἐνεργητικοῦ ρόλου μέσα στήν ἱστορία, γεγονός πού βιώνεται ὡς ἀποσημανση τοῦ εἶναι. Εἶναι ἀποκάλυψη τῆς λογικῆς πού νοεῖται ὡς ἐξάλειψη τοῦ ὀργανωτικοῦ σχεδιασμοῦ καί τῆς δυνατότητας γιά τήν κατανόηση τοῦ πραγματικοῦ. Εἶναι τέλος τῆς ἱστορίας ἢ τῆς δυνατότητας γιά μιά διαφορετική ἱστορία:

Ἡ πύλη τῆς ἱστορίας εἶναι μιά στενή πύλη
τό νά τρυπώσεις μέσα κοστίζει φοβερό κόπο
ὑπάρχει αὐτός πού παραιτεῖται καί τό στρίβει
κι αὐτός πού δέν παραιτεῖται, ἀλλά κακῶς, καί βγάζει
τό γρύλο ἀπ' τό πόρτ-μπαγκάζ
κι αὐτός πού θέλει νά μπεῖ πάση θυσία, μέ ἀγκωνιές
ἀλλά μέ ἀξιοπρέπεια·
μά ὄλοι βρίζονται ἐκεῖ, μπροστά σ' ἐκεῖνη τήν Πύλη²⁵.

Τό νά μπεῖς στήν ἱστορία στοιχίζει σέ κόπο, ἰδίως ὅταν διακυβεύεται ὁ κόσμος. Τήν ἀναγνώριση τῆς καταστροφῆς τῶν ἀξιών πρέπει ἀναγκαστικά νά τήν ἀκολουθήσει ἡ ἀνάστροφη ἐπανάκτηση τοῦ ἦθους πού ἔχει ἐμπλουτιστεῖ σέ ἀξία («χρειάζεται νά διαμορφώσουμε ἰδεολογία, χρειάζεται νά διαμορφώσουμε δεοντολογία»²⁶).

Ἡ δημιουργία τῶν πολιτισμικῶν ἀξιών συνεπάγεται τήν ἐπανάκτηση τῆς ἔννοιας τῆς ἱστορίας, τό ἀνοιγμα μιᾶς συλ-

λογικῆς καί κοινοποιήσιμης προοπτικῆς ζωῆς²⁷. Ἡ σύγχρονη ἀποκάλυψη χωρίς «ἔσχατον» εἶναι ἡ πιό ἀπελπισμένη καί δραματική πολιτιστική ἔκφραση τοῦ κινδύνου ἀποσύνθεσης τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ «φόβου ἀπώλειας τῆς ὑπαρξῆς»²⁸. Στό *Il mondo magico* [Ὁ μαγικός κόσμος], ὁ Ντέ Μαρτίνο καταλογίζει τόν ἀνθρωπολογικό κίνδυνο τῆς πολιτισμικῆς ἐκμηδένισης στίς πρωτόγονες κοινωνίες· ἀλλά μετά, στό *La fine del mondo* [Τό τέλος τοῦ κόσμου]²⁹ ἀνατρέπει τό συλλογισμό του: ἡ Δύση δημιουργεῖ πολιτισμικές ἀποκαλύψεις μέ τήν ἀρνητική ἔννοια (ἔτι ἐσχατολογικές), ἐνῶ τά πρῶτην ἀποικιακά κράτη παράγουν ἀπελευθερωτικούς χιλιασμούς, πολιτισμικές ἀποκαλύψεις μεγάλης καί ἐνεργοῦ ἀξίας.

Ἡ γραφή γίνεται ὄργανο πάλης «ἐναντίον τοῦ πειρασμοῦ ν' ἀποποιηθεῖ κανεῖς τήν ἴδια τή δυνατότητα τοῦ ὑπάρχειν μέσα στήν κοινωνία καί τήν ἱστορία»³⁰. Ἡ γραφή εἶναι ἡ διαίωσιση μιᾶς διαδικασίας παρουσίας, αὐτοκαταγραφῆς, «παράληρημα τοῦ τέλους τοῦ κόσμου»³¹:

(Συνεχίζοντας ἔμμονες ὀραματικές ἀναφορές,
τό ἐμετικά ἀλλοιωμένο ρεπορτάζ ἐξαιτίας τῆς ἀποστα-
σίας κ.λπ. ...) ³².

Ἡ γραφή εἶναι ἀνάγκη ἐπανάληψης, παραλήρημα ἄρνησης, ἔκθεση τοῦ σφάλματος. Ὁ ποιητής εἶναι «σέ κατάσταση σόκ» κι «ὅποιος βρίσκεται σέ κατάσταση σόκ γελαίει», «κι ἀκόμη καί ὁ Παζολίνι γελαῖ»³³. Εἶναι τό τσιριχτό γέλιο, γιά τό ὅποιο μιλάει ἡ Κρίστεβα στίς *Pouvoirs de l'horreur* [Δυνάμεις τοῦ τρόμου], μπροστά στήν ἀπώλεια τῆς αἰσθησης τῶν πραγμάτων, μετά τήν καταστροφή τῶν ἀξιών:

Διαφευσμένο, σέ ἀνοιχτό οὐρανό, τό σύγχρονο σύμπαν
μοιράζεται ἀνάμεσα στήν ἀνία (ὄλο καί πιό πολύ
ἀγχωμένο γιά τήν ἀπώλεια τῶν μέσων συντήρησής του,
ἐξαιτίας τῆς κατανάλωσης) ἢ (ὅταν ἡ σπιθα τοῦ
συμβολικοῦ ἐπιζει κι ὁ πόθος τοῦ λόγου φουντώνει)
στήν ἀπόρριψη καί στό τσιριχτό γέλιο³⁴.

27. Βλ. E. De Martino, ὁ.π., σ. 629 κ.ἐπ.

28. Πρβ. *Empirismo eretico*, ὁ.π., σ. 151· E. De Martino, *Il mondo magico* [Ὁ μαγικός κόσμος], Boringhieri, Τορίνο 1958, καί *Morte e pianto rituale* [Θάνατος καί τελετουργικό πένθος], Boringhieri, Τορίνο 1958.

29. *La fine del mondo...*, ὁ.π.· πρβ. «Apocalissi culturali e apocalissi psicopatologiche» [«Ἀποκαλύψεις πολιτισμῶν καί ἀποκαλύψεις ψυχοπαθολογικές»], *Nuovi Argomenti* [Νέα Θέματα], Ἰούλιος - Δεκέμβριος 1964.

30. E. De Martino, *Morte e pianto rituale...*, ὁ.π.· πρβ. G. Villa, «Ἀποκαλύψεις ψυχοπαθολογικές: μετά τόν De Martino», στό V. Lanternari, *Festa, carisma, apocalisse* [Ἐορτή, χάρις, ἀποκάλυψη], Sellerio, Παλέρνο 1983, σ. 291.

31. E. De Martino, *La fine del mondo*, ὁ.π., σ. 14.

32. «Poema per un verso di Shakespeare» [«Ποίημα γιά ἕναν στίχο τοῦ Σαίξπηρ»], στό *Poesia in forma di rosa*, ὁ.π., σ. 114.

33. «Patmos», ὁ.π., σ. 111.

34. J. Kristeva, *Pouvoirs de l'horreur. Essai sur l'abjection* [Δυνάμεις τοῦ τρόμου. Δοκίμιο γιά τήν κατάπτωση], Seuil, Παρίσι 1980, σ. 157.

23. *Scritti corsari*, ὁ.π., σ. 64 καί σ. 281.

24. Βλ. E. De Martino, *La fine del mondo. Contributi all'analisi delle apocalissi culturali* [Τό τέλος τοῦ κόσμου. Συμβολές στήν ἀνάλυση τῶν πολιτισμικῶν ἀποκαλύψεων], Einaudi, Τορίνο 1977, σ. 284 κ.ἐπ.

25. «Patmos», ὁ.π., σ. 119· πρβ. *Il Vangelo secondo Matteo* [Τό κατά Ματθαῖον Εὐαγγέλιον], 7, 13.

26. *Empirismo eretico* [Ὁ αἰρετικός ἐμπειρισμός], Garzanti, Μιλάνο 1972, σ. 230.

Από τη γραφή της πτώσης στη γραφή της Αποκάλυψης: τό λεκτικό σημείο, καθορισμένο από την πίεση (φόβος, επιθετικότητα, θανατολατρεία) παράγει τό όραμα, τό φανέρωμα (κυριολεκτικά: αποκαλύψεις) πού αντιτίθεται αποφασιστικά στην αλήθεια (κυριολεκτικά: μή λήθη), φανέρωμα μιᾶς φιλοσοφικής αλήθειας.

Τό παραλήρημα τοῦ τέλους τοῦ κόσμου εἶναι ἐπιθυμία καθολικοῦ θανάτου καί ἀναγέννησης. Ὁ μύθος τῆς Αποκάλυψης συνδέεται στενά μέ τό αἶτιο τοῦ θανάτου καί τό μύθο τῆς ἀγνότητας. Μόνο ὁ θάνατος μπορεῖ νά δώσει ἕνα νόημα σ' αὐτό τόν κόσμο: «Ὁ θάνατος ὀλοκληρώνει ἕνα κεραυνοβόλο μοντάζ τῆς ζωῆς μας», γράφει ὁ Παζολίνι στόν *Empirismo eretico* | Ὁ αἰρετικός ἐμπειρισμός|. Ὁ θάνατος-ἀνάσταση θά δώσει ζωντανία στόν κόσμο, θά τόν ἐπαναφέρει στην αὐγή μιᾶς νέας προϊστορίας:

(...) Ἔτσι, τήν παραμονή τῆς προϊστορίας πού στό καθετί θά δώσει νόημα, ξαναποκτῶ στή Ρώμη τίς συνήθειές μου τοῦ πληγωμένου ζώου, πού κοιτάζει στά μάτια, ἀπολαμβάνοντας τό θάνατο, τούς φονιάδες του...³⁵

Ἡ ἀποκάλυψη εἶναι πάθος τῆς ἀρχῆς, ἐπιθυμία ἀθωότητας καί ἐξαγνισμού, ἔμμονη ἀναζήτηση τῆς «ἀθώας κτηνωδίας», τήν ὁποία ὁ Παζολίνι ξαναβρίσκει στά «ἄμυαλα παλι-

35. «L'alba meridionale» [«Ἡ αὐγή τοῦ Νότου»], στό *Poesia in forma di rosa*, ὁ.π., σ. 189.

καράκια» τοῦ ρωμαϊκοῦ ὑποπρολεταριάτου καί τήν αἰσθάνεται χαμένη γιά πάντα.

Ὁ ποιητής βγαίνει ἀπό τή «νέα» ἱστορία («ἀπό ἐκεῖνη τήν κλούβα βγήκα.../κανένας δέν μέ πρόσεξε»³⁶) γιά νά κάνει τόν προφήτη τῆς ἐξέγερσης τοῦ Νότου. Ἡ παρθενόγνεση τοῦ μύθου ὀλοκληρώνεται: Οἱ λαοί τῆς Μεσογείου, «φυχές καί ἄγγελοι, ποντικοί καί φεῖρες/ (...) θά καταστρέψουν τή Ρώμη/ καί πάνω στά ἐρείπιά της/ θά ἀφήσουν τό σπέρμα/ τῆς ἀρχαίας ἱστορίας»³⁷. Ὁ Νότος καί ἡ Ἀφρική (βλ. «Ἡ Γουινέα», στό *Poesia in forma di rosa* | *Ποίηση σέ μορφή ρόδου* |, ἐνσαρκώνουν ἕναν κόσμο καθαρῶν καί αὐθεντικῶν αἰσθημάτων, («γιά νά διδάξουν στούς ἀστούς/ τή χαρά τῆς ἐλευθερίας—/ γιά νά διδάξουν στούς χριστιανούς/ τή χαρά τοῦ θανάτου»³⁸), μοναδική ἐλπίδα παλιγγενεσίας. Ἀλλά στόν Παζολίνι ὁ μύθος ἔχει πάντα τή διπλή ὄψη τῆς οὐτοπίας καί τῆς διάφευσης: ὁ νεοκαπιταλισμός γρήγορα θά κατορθώσει νά ἐνσωματώσει ἀκόμη κι ἐκεῖνες τίς φρέσκιες καί ζωτικές δυνάμεις τῶν ἀναπτυσσόμενων χωρῶν στήν αὐτοκρατορία τοῦ καταναλωτισμοῦ καί τῆς συναίνεσης (βλ. ἐπ' εὐκαιρία τό διήγημα «*Raton e Rital*» στό *Ali dagli occhi azzurri* [Φτερά μέ γαλανὰ μάτια], Garzanti, Milano 1989).

Ἡ Ἀποκάλυψη βρίσκεται ἐντός μας, μέσα σέ μᾶς, οἱ ὁποῖοι εἴμαστε ἄνθρωποι τοῦ 20οῦ αἰώνα, ἄλλοτριωμένα ὑποκείμενα, μέσα στόν ἐφιάλτη τῆς πυρηνικῆς καταστροφῆς:

Σκιά, ὁποῖος δρᾷ αὐτή τήν ἐποχή.
Ἄ, ἱερέ 20έ αἰώνα, τότε τῆς ψυχῆς,
στόν ὁποῖο ἡ Ἀποκάλυψη εἶναι ἕνα παλαιό συμβάν!

Περνοῦν σάν σέ ἀθόρυβη πομπή
αὐτοκίνητα καί καμιόνια, κάτω ἀπό τά τόξα,
στήν ἄσφαλτο, ἐνάντια στό γκαζόμετρο,
τήν ὥρα, τή χρυσή, τῆς Χιροσίμα,
μετά ἀπό εἴκοσι χρόνια, πάντα ἐνδότερα
σ' ἐκεῖνον τό θάνατο πού χειρονομεῖ: κι ἐγώ
πού βραδύνω πρός τό θάνατο, πού προτρέχω
τῆς ἀληθινῆς ζωῆς, πίνω τόν ἐφιάλτη
τοῦ φωτός σάν κρασί λαμπερό.
Ἔθνος χωρίς ἐλπίδες! Ἡ Ἀποκάλυψη,
σκάζοντας ἔξω ἀπό τίς συνειδήσεις
στή μελαγχολία τῆς Ἰταλίας τῶν μανιεριστῶν,
τούς σκότωσε ὅλους: δεῖτε τους —σκιές
πού στάζουν χρυσάφι στό χρυσάφι τῆς ἀγωνίας³⁹.

Ἴσως ἡ βόμβα ἔχει ἤδη ἐκραγεῖ, ἴσως τό τέλος βρίσκεται κιόλας σέ ἐξέλιξη καί δέν τό ἔχουμε πάρει χαμπάρι: ἡ φωνή τοῦ ποιητῆ ψάλλει τόν ἐπικήδειο μιᾶς ἐποχῆς, τή θρηνωδία τοῦ 20οῦ αἰώνα, πού ἔχει παραφρονήσει μέσα στόν φεῦτικο μύθο τῆς τεχνικῆς. Μετά τή Χιροσίμα (γιά νά μή μιλήσουμε γιά τίς τελευταῖες πυρηνικές καταστροφές), ἡ ἀποκάλυψη τῆς Δύσης ἀποκτᾷ πραγματικές διαστάσεις: ὁ σύγχρονος ἄνθρω-

36. «La nuova storia» [«Ἡ νέα ἱστορία»], στό *Poesia in forma di rosa*, ὁ.π., σ. 92.

37. «Profezia» [«Προφητεία»], στό ἴδιο, ὁ.π., σ. 97 καί 99.

38. Ὁ.π.

39. «Poesie mondane» [«Κοσμική ποίηση»], στό ἴδιο, σ. 23-24.

πος ζει μέ τήν επίγνωση τής σαφούς δυνατότητας του τέλους, μέ τό άγχος του άφανισμού του κόσμου.

Η ιδέα του «τέλους του κόσμου» δέν αναφέρεται μόνο στην Ιουδαίοχριστιανική παράδοση του έρχομου τής βασιλείας: άλλοτε έναρκώνεται μέ όρους κοσμικούς και επίγειους ώς τέλος ενός συγκεκριμένου ιστορικού κόσμου (του άστικού), άλλοτε χαρακτηρίζεται ώς άπελπισμένος μηδενισμός στά όρια τής ψυχοπαθολογίας.

Ο πυρηνικός πόλεμος και, ευρύτερα, οι μοντέρνες στρατηγικές τής τεχνολογικής εξέλιξης κατευθύνονται από μία πολιτική που συμπίπτει μέ τό ένστικτο του θανάτου. Ο διανοούμενος πρέπει νά άπομυθοποιήσει «τήν άθωότητα τής τεχνικής» (Ο αίρετικός έμπειρισμός, όπ.π., σ. 230), άν και γνωρίζει καλά τίς εύκολες χειραγωγήσεις από τίς όποιες κινδυνεύει («έγώ πεθαίνω κι αυτό άκόμη μου κάνει κακό»⁴⁰). Ο κίνδυνος τής συναίνεσης έπαπειλεί τό έργο του διανοουμένου· ό Παζολίνι, είρωνευόμενος μέ μία άπελπισμένη ειλίχρηνεια τόν ίδιο του τό ρόλο, διαβάζει αυτούς τούς στίχους στόν «σκηνοθέτη» (τόν όποιο έρμηνεύει ό Όρσον Ουέλες) στό φίλμ «La ricotta» | «Η μυζήθρα» | (έπεισόδιο του «Rogorag», 1963⁴¹):

Είμαι μία δύναμη του παρελθόντος.

Άγαπώ μόνο τήν παράδοση.

*Κατάγομαι από τά έρείπια, από τίς εκκλησίες,
από τά δισκοπότηρα τής Άγίας Τράπεζας, από τά
έγκαταλειμμένα χωριά των Άπεννίνων ή των Προάλ-*

πεων,

όπου έζησαν οι άδελφοί.

Γυρίζω στην Τσουσκολάνα σάν τρελός,

στην Άππία σάν σκυλί χωρίς άφέντη.

*Ή κοιτάζω τά σούρουπα, τά πρωινά
πάνω άπ' τά σούρουπα, τά πρωινά
πάνω άπ' τή Ρώμη, τήν Τσιτσιάρια, τόν κόσμο,
σάν τίς πρώτες πράξεις τής μεταίστορίας,
τήν όποία παρακολουθώ, για τό προνόμιο τής αναγρα-*

φής,

*από τήν ύστατη κραυγή κάποιας έποχής
θαμμένης. Τερατούργημα όποιος γεννήθηκε
από τά σπλάχνα γυναικάς νεκρής.*

*Κι έγώ, έμβρυο ένήλικο, περιφέρομαι
πιό σύγχρονος από κάθε σύγχρονο
φάχνοντας άδέλφια που δέν υπάρχουν πιά⁴².*

Σέ αυτούς τούς στίχους τό παρόν βιώνεται σάν φωτογραφία σέ άρνητικό του παρελθόντος, σάν συνεχής άπώλεια, ή ποίηση είναι ό τόπος του πένθους και τής ματαιώσης.

40. «La Guinea» [«Η Γουινέα»], στό ίδιο, σ. 11.

41. Ο σκηνοθέτης (Όρσον Ουέλες, διανοούμενος τής Άριστερᾶς), ό όποιος γυρίζει ένα φίλμ για τό πάθος του Χριστού, δέν άντιλαμβάνεται ότι μπροστά στά μάτια του εκτυλίσσεται τό πραγματικό πάθος του δύστουχου Στράτσι, μάρτυρα ύποπρολετάριου, που πεθαίνει από δυσπεφία. «Ο Stracci σπάει τήν παράδοση γιατί πεθαίνει, αυτός μόνο, κατά τρόπο άληθινό. Και δέν θά άναστηθεί τήν τρίτη ήμέρα» (S. Petraglia, Pasolini [Παζολίνι], La Nuova Italia, Φλωρεντία 1974, σ. 51.

42. «Poesie mondane», ό.π., σ. 22.

Ο Παζολίνι ξαναγράφει τά ποιήματα του Φριούλι, ύποκαθιστώντας τόν ειδυλλιακό Νάρκισσο μ' έναν Νάρκισσο τραγικό που επικαλείται άπεγνωσμένα τό τέλος του κόσμου:

*Γιά όποιον άγαπά τόν κόσμο στή μορφή που ό χρόνος
του έχει δώσει γυρίζοντας πάντα ίδιος στόν έαυτό του,
πεθαίνω σημαίνει τόν χάνω. Διατηρώντας τον έτσι ση-
μαίνει γνωρίζω ότι μπορεί πάντα νά κάνει τό γύρο του
θανάτου του. Διατηρώντας τον έτσι, σημαίνει πεθαίνω
μέσα του προτού αυτός πεθάνει και γυρίζω νά ξαναγεν-
νηθώ⁴³.*

Τό ειδύλλιο είχε σταματήσει τό χρόνο του μυθικού άγροτικού πολιτισμού («τό χαμόγελο των πατέρων, όπως στά κλαδιά ή βροχή, στά μάτια των παιδιών»⁴⁴). ό άδυσώπητος μηχανισμός του νέου πολιτισμού σταμάτησε τό χρόνο του κόσμου, που πάντοτε γυρίζει τό γύρο του θανάτου του. Τό Φριούλι είναι ένας ξένος κόσμος, στόν όποιο ό ποιητής προσποιή-

43. «Tornant al pais», στό *La nuova gioventu*, ό.π., σ. 184: «Par un ch' al ama il mond/ ta la forma che il timp/al ghi a dat, cu' l torna/ sempri cunpain, muri/ vvol dizi pierdilu./ Conservalu cussi,/voul dizi savej/ di podej sempri torman,/tal so ziru di muart./ Conservalu cussi a vuol dizi muri/ in lui prin che lui al mori/ e ch' al torni nassi». Για μία άνάλυση των ποιημάτων στή διάλεκτο του Φριούλι, βλ. G. Santato, Pier Paolo Pasolini. *L'opera* [Πιέρ Πάολο Παζολίνι], Τό έργο Neri Pozza, Vicenza 1980.

44. Στο ίδιο, σ. 18: «Jot il ridi dai paris./coma tai rams la ploja,/tai vuj dai so frutins».

θηκε ότι ανήκει (βλ. «Tornant al pais», *La nuova gionentù* |Τά νέα νιάτα|, σ. 185).

‘Ο Παζολίνι σημειώνει τό τέλος τοῦ κόσμου καί τῆς ιστορίας:

Καταριέμαι τὴν ἱστορία πού δέν εἶναι μέσα μου, πού
δέν τὴ θέλω.

Μά ὁ κόσμος τελείωσε, καί σύ εἶσαι ἓνα φῶς στὴν ἱστο-
ρία τοῦ τίποτα.

‘Ο κόσμος τελείωσε. Βρισκόμαστε σ’ ἓναν καινούργιο
κόσμο,
κι ἐσύ εἶσαι κοπριά γιὰ τὰ ὄνειρα⁴⁵.

‘Ο ποιητής, «ἐνήλικο ἔμβρυο», ἐκφράζει τό τέλος ἑνός ἀτομικοῦ μύθου καί ἑνός πραγματικοῦ κόσμου, ἡ γραφή του γίνεται ἀποκαλυπτική στήν ἀπεγνωσμένη ἐπίκληση γιὰ ἓναν θάνατο-ἀνάσταση τοῦ σύμπαντος.

Στό Σχέδιο γιὰ ἓνα φίλμ πάνω στὸν ἅγιο Παῦλο (γραμμένο τὸν Μάιο τοῦ 1968 καί δημοσιευμένο τό 1977⁴⁶), ὁ χριστιανός μάρτυρας ἀναγγέλλει στοὺς ἀνθρώπους τοῦ σήμερα τό τέλος τοῦ χρόνου καί τὴν ἡμέρα τῆς κρίσεως:

Τίς τελευταῖες μέρες θά ἔρθουν καιροὶ δύσκολοι.
Πράγματι οἱ ἀνθρώποι θά εἶναι ἐγωιστές, φιλοχρή-
ματοι, ματαιόδοξοι, ἀλαζόνες, βλάσφημοι, ἀνυπάκουοι
στοὺς γονεῖς, ἀχάριστοι, ἀσεβεῖς, χωρίς ἀγάπη, ἀσυμ-
φιλίωτοι, συκοφάντες, ἀκόλαστοι, ἀνελέητοι, μὴ ἐρα-
στές τοῦ καλοῦ, προδότες, αὐθάδεις, τυφλωμένοι ἀπό
τοὺς καπνοὺς τῆς οἴησης, ἐραστές πιότερο τῆς ἡδονῆς
παρὰ τοῦ Θεοῦ: κόσμος πού φαίνεται θρησκός, μὰ πού
ἔχει ἀποκηρύξει τὴν ἀλήθεια⁴⁷.

‘Ο ἅγιος Παῦλος ἀντιπάλεψε, μέ τὴν ἐπαναστατική δύναμη τοῦ κηρύγματός του, ἓναν τύπο κοινωνίας στηριγμένο στήν ταξική βία, τὸν ἱμπεριαλισμό καί κυρίως στό δουλκοκτητικό σύστημα τῆς ἀρχαίας Ρώμης (στήν ὁποία ἀντιστοιχεῖ, στό σχέδιο τοῦ φίλμ, ἡ Νέα Ὑόρκη, ὁμφαλός τοῦ νεοκαπιταλιστικοῦ πολιτισμοῦ). ‘Η «ἀγιότητα» τοῦ Παύλου ἀντιτίθεται στήν «ἐπικαιρότητα» τοῦ σύγχρονου κόσμου:

— ‘Ο κόσμος τῆς ἱστορίας, πού τείνει, μέ ὑπερβολική
ἐτοιμότητα καί σπουδή, νά ἀποδράσει στό μυστήριο,
στό ἀφηρημένο, στήν καθαρὴ ἀμφιβολία — καί ὁ κό-
σμος τοῦ θεῖου, πού μέ τὴ θρησκευτική του ἀφαίρεση
κατέρχεται, ἀντίθετα, ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους, γί-
νεται συγκεκριμένος καί δραστικός⁴⁸.

‘Ο Παῦλος ζεῖ γιὰ νά μαρτυρήσει, ἡ δύναμη τῆς ἀγάπης στηρίζει τό κήρυγμά του: ἡ ἀγάπη, ἔρωτας μαρτυρημένος ἀπὸ ἀνθρώπους σέ ἄλλους τοὺς ἀνθρώπους, ὑπεράνω τῆς πίστεως καί τῆς ἐλπίδας, εἶναι ἔρωτας ἀπελπισμένος γιὰ τὸν κόσμο, ἐλπίδα σωτηρίας.

‘Απὸ «ὑπερβολικὴ ἀγάπη» ὁ Παζολίνι ἐπιλέγει νά συνεχίσει νά μαρτυρεῖ, ἀκόμα καί μετὰ τίς διαφεύσεις, πολιτικές καί προσωπικές, οἱ ὁποῖες τὸν καταδίκασαν σέ μιὰ δραματικὴ ἀπομόνωση:

Σημεῖο σκανδάλου, γελοία
ἀγιότητα. Κι ἦταν προορισμένη
νά γίνει βίτσιο: γιατί ἡ ἐποχὴ σαπίζει
τὴν ἠπιότητα καί δίνει, θλιμμένο
δῶρο στὸν ἑαυτὸ τῆς, τὴν ἰδεοληψία. Κι ἂν βρῆκα
πάλι μιὰ θλιμμένη ἀγνόητα
ν’ ἀγαπῶ τὸν κόσμο, ὁ δικός μου
δέν εἶναι παρὰ ἔρωτας, γυμνός ἔρωτας, χωρίς μέλλον⁴⁹.

‘Ο ποιητής βρίσκει σέ ἐρωτικὴ σχέση μέ τὸν κόσμο· ἀπ’ αὐτὸ ἀπορρέει μιὰ σφοδρὴ ἐπιθυμία πλήρους προσκόλλησης στό πραγματικό, μιὰ σταθερὴ προσπάθεια κατανόησης τῆς σύγχρονης πραγματικότητας, ἴσαμε τίς πιὸ σκοτεινές καί ἀπρόσιτες πτυχές τῆς.

‘Ο ἄσβεστος ἔρωτας γιὰ τὸν κόσμο τρέφει τὴν καλλιτεχνική δημιουργία· τό ἀντικειμενικὸ τῆς κινηματογραφικῆς μηχανῆς ἐγκαθιδρύει μιὰ ἄμεση σχέση μέ τό πραγματικό. ‘Ο ποιητής κάνει τὸν σκηνοθέτη γιὰ νά «τακώσει τὴν πραγματικότητα, μέ σκοπὸ νά τὴν καταβροχθίσει»:

(...) Οἱ γλωσσολόγοι ὑποστηρικτές τοῦ Σωσσὺρ σκαν-
δαλίζονται ὅταν λέω ὅτι ὁ κινηματογράφος εἶναι μιὰ
γλώσσα, ἀκριβῶς γιατί δέν ἔχει καμιὰ σχέση μέ τίς
ἄλλες γλώσσες, διότι δέν εἶναι συμβολικὴ, ἀλλὰ ἀντί-
θετα εἶναι μιὰ γλώσσα πού ἔχει ἐντελῶς ἰδιαίτερα χα-
ρακτηριστικά, ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα τό κυριότερο, ἐπα-
ναλαμβάνω, εἶναι ἐκεῖνο τῆς ἀπόδοσης τῆς πραγμα-
τικότητας μέ τὴν πραγματικότητα. (...) Ἐγὼ
ἀγαπῶ
τὸν κινηματογράφο γιατί μέ τὸν κινηματογράφο μένω
πάντα στό ἐπίπεδο τῆς πραγματικότητας. (...) Ἡ βα-
θιά καί ὑπόγεια ρίζα τῆς θέσης μου εἶναι αὐτός ὁ ἔρω-
τάς μου, ὁ κατὰ κάποιον τρόπο παράλογος, γιὰ τὴν
πραγματικότητα· ἐκφραζόμενος μέ τὸν κινηματογρά-
φο δέν βγαίνω ποτέ ἀπὸ τὴν πραγματικότητα, βρισκο-
μαι πάντα στό μέσο τῶν πραγμάτων, τῶν ἀνθρώπων,
σέ ὅ,τι περισσότερο μέ ἐνδιαφέρει στή ζωὴ, δηλαδή στή
ζωὴ τὴν ἴδια...⁵⁰

‘Ο Παζολίνι σχεδιάζει τό ρόλο ἑνός προβληματικοῦ προ-
σώπου: τοῦ σύγχρονου ἁγίου Παύλου. ‘Ο «γυμνός τοῦ ἔρω-
τας» τὸν σπρώχνει ὡς τὰ πέρατα τοῦ γνωστοῦ κόσμου γιὰ
νά κάνει νά ξαναηχήσει ἡ λέξη «Θεός» (βλ. *San Paolo* | Ἅγιος

45. Στό ἴδιο, σ. 181, 178, 177 ἀντίστοιχα: «i maledis la storia/ch' a no e in me ch' i no la vuej» («Tornant al pais»). «Ma il mond al e finit, e tu i ti sos' na lus/ta la storia dal nuja» («David» [«Δαβίδ»]). «al e finit il mond. Si sin trovas/ta un nouf mond, e tu/i ti sos ledan par i siuns» («David»).

46. *San Paolo* [Ἅγιος Παῦλος], Einaudi, Τορίνο 1977. ‘Η ταινία δέν γυρίστηκε ποτέ γιατί σ’ αὐτὴν ἀντιτάχθηκε ἡ ἐξουσία τοῦ Βατικανοῦ.

47. Στό ἴδιο, σ. 161.

48. Στό ἴδιο, σ. 7.

49. «La religione del mio tempo» [«Ἡ θρησκεία τῆς ἐποχῆς μου»], ὅ.π., σ. 51.

50. Συνέντευξη στό *Filmcritica*, 1967, στό S. Petraglia, *Παζολίνι*, ὅ.π., σ. 12-13.

Παῦλος|)· κατά τή διάρκειά τῆς οἰκουμένης του ἀποστο-
λῆς, ταξιδεύει στό χώρο (τό Παρίσι εἶναι ἡ ἀρχαία Ἱερου-
σαλήμ, ἡ Ρώμη εἶναι ἡ Ἀθήνα, ἡ Βαρκελώνη εἶναι ἡ Δαμα-
σκός, ἡ Νέα Ὑόρκη εἶναι ἡ Ρώμη) καί στό χρόνο (διά μέ-
σου τοῦ ναζισμοῦ, τῆς ἀνθρωπολογικῆς μεταλλαγῆς, τοῦ
νεοκαπιταλισμοῦ):

Ἡ διάβρωση τοῦ ἀρχαίου παγανιστικοῦ κόσμου, ἀνά-
μεικτη μέ τήν ἀνησυχία πού ὀφείλεται στό συγκεχυμέ-
νο αἶσθημα τοῦ τέλους του, ἔχει ὑποκατασταθεῖ ἀπό
μιά νέα ἀπεγνωσμένη διάβρωση, μέ ἄλλα λόγια τήν
ἀτομική ἀπελπισία (τῆ νεύρωση, τά ναρκωτικά, τή ρι-
ζική ἀμφισβήτηση τῆς κοινωνίας)⁵¹.

Οἱ διανοούμενοι πού ἀκοῦνε τόν ἀπόστολο μέ κοσμική ἀδια-
φορία βλέπουν σ' αὐτόν ἕνα εἶδος θανατολάτρη ναρκισιστή,
«πού κλίνει πρὸς τόν Γιούνγκ: δεδομένης αὐτῆς τῆς ἀποκα-
λυπτικῆς ἐπιθυμίας του γιά θάνατο, πού εἶναι περισσότερο
συλλογική παρά προσωπική». Ἡ ἐξαγγελία τῆς Ἐποκάλυ-
ψης δέν εἶναι παρά πόθος τιμωρίας, ἀπεγνωσμένη «δίψα θα-
νάτου» (στό ἴδιο, σ. 75). Τό μήνυμά του, πού χαρακτηρίζε-
ται «ἐκβιαστικό, ἀπειλητικό, ἀποκαλυπτικό», δημιουργεῖ
σκάνδαλο (στό ἴδιο, σ. 93). Γι' αὐτό ὁ νέος ἅγιος Παῦλος
εἶναι καταδικασμένος νά πεθάνει κατά τρόπο φρικτό στή Νέα
Ἱόρκη, καταμεσίς τοῦ «ἀπέραντου καί συνθλιπτικοῦ πλήθους,
πού περνᾷ χωρίς νά σταματήσει μπροστά στό θέαμα τοῦ θα-
νάτου, καί συνεχίζει νά στροβιλίζεται στούς τεράστιους δρό-
μους τῆς, ἀδιάφορο ἐχθρικό, ἀνόητο» (στό ἴδιο, σ. 12).

Ἡ μητρόπολη συνδυάζεται παράδοξα μέ τήν εἰκόνα τῆς
ἐρήμου, γιατί «καμία ἔρημος δέν θά ὑπάρξει ποτέ πῶς ἐρημη-
ἀπό ἕνα σπίτι, μιά πλατεία, ἕναν δρόμο πού κατοικεῖται 1970
χρόνια μ.Χ. Ἐδῶ βρίσκεται ἡ μοναξιά. Πλάι πλάι μέ τόν
διπλανό, ροῦχο στά δικά σου πολυκαταστήματα, πελάτης στά
δικά σου μαγαζιά, ἀναγνώστης τῶν δικῶν σου ἐφημερίδων,
θεατής τῆς δικῆς σου τηλεόρασης εἶναι ἡ σιωπή».

«Δέν ὑπάρχει ἄλλη μεταφορά τῆς σιωπῆς ἀπό τήν καθη-
μερινή ζωή» (στό ἴδιο, σ. 35).

Ὁ διαταξικός ἡδονισμός ἐξουσιάζει τήν κοινωνία τῆς μά-
ζας· οἱ ἄνθρωποι, καί κυρίως οἱ νέες γενιές, ὑφίστανται κα-
θημερινά μιά μόνιμη βία στά κορμιά τους.

Εἴμαστε στό βασίλειο τῆς μετριοκρατίας, στό ὅποιο ἀντι-
λαμβανόμαστε τό καθετί σάν ἤδη ἀκουσμένο, ἀκόμη καί τό
σῶμα, τοῦ ὁποίου ἡ ἐμπειρία θά ἔπρεπε νά εἶναι ἡ πῶς ἐσωτε-
ρική καί ἄμεση, εἶναι ἀντικείμενο μιᾶς ὑπερβολικῆς κοσμη-
τικῆς καί ἡδονιστικῆς προσοχῆς. Ὅπως ὑποστηρίζει ὁ Μά-
ριο Περνόλια στό τελευταῖο βιβλίο του, *Del Sentire* [Περί
τοῦ αἰσθάνεσθαι], (Einaudi, Τορίνο 1991), ἡ ὑπαρξη τῆς
μετριοκρατίας συνίσταται σέ ὅλη τήν ἔκταση τῶν σφυγομετρή-

σεων καί τῶν δεικτῶν ἀκροαματικότητας: «Αὐτοί εἶναι τό
ἤδη ἀκουσμένο, τό ἤδη δοκιμασμένο, πού προκαταλαμβάνει,
προηγείται καί ὑποκαθιστᾷ ἐξ ὀλοκλήρου τήν ἀφή» (σ. 8).

Τό φίλμ μέ τό ὄποιο ὁ Παζολίνι θά ἀπαντήσει στή βία πού
ἐξασκεῖται πάνω στά κορμιά εἶναι τό «Salò».

Μιά ἐβδομάδα μετά τό θάνατό του (2.11.1975) δημοσιεύ-
τηκε τό ἄρθρο πού τιλοφορεῖται «Abiura dalla Trilogia della
vita» |«Ἀποστασία ἀπό τήν Τριλογία τῆς ζωῆς»⁵². Γραμ-
μένο τόν Ἰούνιο τοῦ 1975, σ' αὐτό ξεκαθαρίζονται οἱ λόγοι
τῆς ἄρνησης (ἔχι τῆς ἀπάρνησης) τοῦ μύθου τῆς εὐτυχίας τῶν
σωμάτων, ὁ ὁποῖος εἶχε ἐξυμνηθεῖ στά φίλμ τῆς τριλογίας:
«Τό δεκαήμερο» (1971), «Οἱ ἀφηγήσεις τοῦ Καντέρμπουρου»
(1972), «Τό ἄνθος τῶν χιλίων καί μιᾶς νυχτῶν» (1974) |«Π
decameron», «I racconti di Canterbury», «Π fiore delle mille
e una notte»|.

Ἐχοντας ἀπορρίψει κάθε ὄνειροπόλημα, ὁ Παζολίνι βρί-
σκεται ἀδυσώπητα ἀντιμέτωπος μέ τήν προβληματική τοῦ
παρόντος:

Τά ἀγαπημένα πρόσωπα τοῦ χθές ἀρχίζουν νά κιτρι-
νίζουν. Μέ προσπερνᾷ —σιγά σιγά χωρίς πιά ἐναλλα-
κτικές λύσεις— τό παρόν. Ἀναπροσαρμοσμένο τό χρέος
μου σέ μιά εὐχερέστερη ἀνάγνωση. («Salò»);

Καθώς τέλειωνε τό γύρισμα τῆς ταινίας «Salò», ὁ Παζο-
λίνι ἐξολογήθηκε στόν Βολπόνι ὅτι ἤθελε νά ἐγκαταλείψει τόν
κινηματογράφο γιά πολλά χρόνια. Δούλευε ἕνα ἐκτενές μυ-
θιστόρημα τουλάχιστον δύο χιλιάδων σελίδων, πού πιθανόν
νά τό τιλοφοροῦσε *Petrolio* |Πετρέλαιο|: Ὁ κεντρικός ἥρωας
θά ἦταν ἕνας βιομηχανικός ἰθύνων σέ κρίση, θά ὑπῆρχε ἐπί-
σης ἕνας «τραπεζικός», ἀλλά ὁ πραγματικός μεγάλος πρω-
ταγωνιστής θά ἦταν τό πετρέλαιο ὡς «μεγάλος πρωταγωνι-
στής τοῦ διεθνοῦς καταμερισμοῦ ἐργασίας, τοῦ κόσμου τοῦ
κεφαλαίου πού εἶναι ἐκεῖνο τό ὄποιο κατόπιν προξενεῖ αὐτή
τήν κρίση» (*Lettere 1955-1975* |Γράμματα 1955-1975|, Ei-
naudi, Τορίνο 1988, ἐπιμέλεια Ν. Naldini). Σ' αὐτό τό μυ-
θιστόρημα θά προβάλλονταν ἐπίσης ὅλα τά προβλήματα τῆς
ἰταλικῆς πολιτικῆς ζωῆς: ὁ Παζολίνι πιάνει μιά κεντρική πλευ-
ρά τοῦ διεθνοῦς καπιταλισμοῦ, τό ἐνεργειακό πρόβλημα, πού
προκάλεσε, ἀνάμεσα στά ἄλλα, τόν Πόλεμο τοῦ Κόλπου (Ἰα-
νουάριος-Φεβρουάριος 1991). Τό σχέδιο αὐτοῦ τοῦ νέου μυ-
θιστορήματος μᾶς δείχνει τά ἴχνη ἑνὸς σταθεροῦ ζήλου προ-
σχόλλησης στό «παρόν», μέ ὅλες τίς δυσκολίες πού αὐτό συ-
νεπάγεται (τί εἶναι πῶς περίπλοκο ἀπό τήν κατανόηση τοῦ
σύγχρονου, στό ὄποιο εἴμαστε βυθισμένοι;). Αὐτό τό ἀτελές
μυθιστόρημα, ἐξάλλου, ὑποδεικνύει μιά ἱκανότητα «ἀποκα-
λυπτικῆς» ὄρασης —τῆς φανέρωσης— τῶν βαθύτερων μηχαν-
ισμῶν πού κινοῦν τό οἰκονομικοπολιτικό σύμπαν.

Γιά ἄλλη μιά φορά βρίσκουμε τόν ποιητή μέσα στίς πῶς
λεπτές πτυχές τοῦ πραγματικοῦ, στά στρώματα πού —ὑπο-
γείως— μετατοπίζονται καί συγχρύνονται μεταξύ τους μετα-
βάλλοντας τήν ἐπιφάνεια, ἐκεῖ ὅπου ἀνοίγονται δυσαναπλή-
ρωτα βάραθρα, μά πάντα «μέ τό συναίσθημα στό σημεῖο ἀκρι-
βῶς ὅπου ὁ κόσμος ξαναγεννιέται».

μετάφραση: Ἀφροδίτη Ἀθανασοπούλου

51. Ἅγιος Παῦλος, ὁ.π., σ. 11.

52. *Corriere della sera*, 9/11/1975, τώρα στά *Λουθηρανικά
γράμματα*, ὁ.π., σ. 71.

Ἡ ἱστορία ἑνός πίνακα ἐπί τῆς ὁδόνης «Ἡ ὠραία καυγατζοῦ»

Ἄλλοτε ἡ ἀλήθεια εἶναι τό ἔργο τέχνης, κάτοχός της ὁ δημιουργός του, παράστασή της τό μοντέλο καί τό ζητούμενο ἡ δημιουργική διαδικασία

τῆς Ρούλας Κυλινηρέα

Ἡ ταινία τοῦ Ριβέτ «Ἡ ὠραία καβγατζοῦ» δανείζεται τόν τίτλο της ἀπό τόν τίτλο τοῦ πίνακα, γύρω ἀπό τόν ὁποῖο ἐκτυλίσσεται τό ἄγνωστο ἀριστούργημα τοῦ Μπαλζάκ. Ἡ φιλοσοφική αὐτή νουβέλα γράφεται τό 1831, σέ μιά ἐποχή κατά τήν ὁποία οἱ κοινωνικές μεταβολές βρίσκουν τό ἀντίκτυπό τους σέ προβληματισμούς πού ἀφοροῦν τό ρόλο της Τέχνης καί τή σχέση της μέ τήν πραγματικότητα. Ἡ ταινία γυρίζεται τό 1991, σέ μιά ἐποχή ὅπου γίνεται προσπάθεια ἐπαναπροσδιορισμοῦ τῆς σημασίας τοῦ ἔργου τέχνης καί ἐξαίρεται τό πρόσωπο τοῦ καλλιτέχνη ὡς πρόσωπο καταλυτικό. Ὁ Ριβέτ, ἐκπρόσωπος τοῦ «cinéma d' auteur», ἐκμεταλλεύεται τό μῦθο καί τά πρόσωπα τῆς νουβέλας τοῦ Μπαλζάκ γιά νά μεταφέρει ἀντίστοιχους προβληματισμούς στήν ὁδόνη τοῦ κινηματογράφου.

Ἄν καί ἡ διάρκεια τῆς ταινίας τοῦ Ριβέτ «Ἡ ὠραία καβγατζοῦ» εἶναι μεγάλη, τά πρόσωπα πού συμμετέχουν στήν πλοκή δέν εἶναι πολλά. Ὁ καλλιτέχνης, πού ζεῖ στόν πύργο του μαζί μέ τήν παλιά πηγή ἔμπνευσής του, τή γυναίκα του, βαλσαμώτρια πουλιῶν. Οἱ ἐπισκέπτες: ὁ νεαρός ζωγράφος, θαυμαστής τοῦ καλλιτέχνη, ἡ φίλη του, θηλυκό ἀνήσυχο, ὁ ἔμπορος τέχνης. Ἡ ὑπρέτρια, ἡ κόρη της.

Ὅλοι οἱ χαρακτήρες συναντῶνται γύρω ἀπό ἕναν πίνακα-μυστικό τοῦ ζωγράφου, τελευταῖο δείγμα τῆς χαμένης του πιά ἔμπνευσης, ἀπεικόνιση μιᾶς γυναικείας μορφῆς μέ τά χαρακτηριστικά τῆς γυναίκας του. Ἡ ἐμφάνιση τοῦ νεαροῦ κοριτσιοῦ ἀναζωπυρώνει τήν πρόκληση στόν καλλιτέχνη νά καταπιαστεῖ μέ τήν παλιά ζωγραφιά. «Ἡ ὠραία καβγατζοῦ» θά εἶναι πιά ἐκείνη, καί τό πρόσωπό της θά ἐπικαλύψει τή φιγούρα τῆς συζύγου. Ὁ ζωγράφος καί τό νέο μοντέλο κλείνονται στό ἔργαστήρι, ἀποδεσμεύοντας ὁ ἕνας ἀπό τόν ἄλ-

Μιά σκηνή ἀπό τήν «ὠραία Καυγατζοῦ»

λο πηγές ἐνέργειας καί ἀναζητώντας ὁ καθένας μέ τήν τέχνη του μιά νέα ταυτότητα. Τά ἄλλα πρόσωπα μετατρέπονται σέ θεατές τῆς ἔγκλειστης σχέσης, ἀναμένοντας τήν ὁλοκλήρωση τοῦ πίνακα. Ὁ θεατής εἶναι ὁ μόνος πού ἐξαρχῆς παρίσταται στή διαδικασία τῆς δημιουργίας, μέ τή σιωπή ὡς μόνο δραματικό στοιχεῖο καί τό σῶμα τοῦ μοντέλου ὡς μόνη εἰκονογράφηση τῆς ἔμπνευσης τοῦ ζωγράφου.

Ὁ Πικολί δανείζει τό σῶμα του καί τή φωνή του στά χέρια τοῦ ζωγράφου Μπερνάρ Ντυφούρ καί ὄλα βρίσκουν τό ρυθμό τους, ἀκολουθώντας τίς γραμμές πού ἀποτυπώνουν τίς ἐκφράσεις καί τίς κινήσεις τοῦ μοντέλου. Τό θεαματικό στοιχεῖο εἶναι ἔντονο, καί ἡ θεατρική διάρκεια τῆς ταινίας

δίνει ὅλη τήν πολυτέλεια στό θεατή νά κατασκευάσει τήν ψευδαίσθηση μιᾶς μαρτυρίας. Ὁ θεατής καθίσταται αὐτόπτης μάρτυρας τῆς δημιουργίας ἑνός ζωγραφικοῦ ἔργου.

Τό κεφάλι σχεδιάζεται ἀπό ψηλά, οἱ γραμμές τοῦ σώματος συμπληρώνονται ἐκατέρωθεν ἑνός κάθετου ἄξονα. Οἱ γραμμές δέν ἀποκαλύπτουν μιάν ἄλλη ἱεράρχηση τῶν ὀπτικῶν ἐντυπώσεων: ἡ μορφή πού σχηματίζεται εἶναι εὐκόλα ἀναγνωρίσιμη ἀπό τό θεατή... Τό μοντέλο, μέσο προσέγγισης τῆς πραγματικότητας καί πραγματικότητας τό ἴδιο, κυριαρχεῖ. Ὁ καλλιτέχνης ἐκμεταλλεύεται ἀκόμα καί τόν τυχαῖο κυματισμό τῆς μελάνης, γιά νά ἀποδώσει τίς σκιές τοῦ προσώπου, πάντα

Εμμανουέλ Μπεάρτ και Μισέλ Πικολί σέ πρόβα τῆς «Καυγατζοῦς»

κοντά στή ρεαλιστική μορφή, ἀποφεύγοντας τόν κατακεραματισμό τῆς. Τό ἐνδιαφέρον ἔγκειται στήν κινηματογραφική καταγραφή ἑνός πίνακα ἐν ἐξελίξει καί ὄχι στήν πρόκληση τοῦ θεατῆ μέσω τῆς καλλιτεχνικῆς μορφῆς, πού ἂν καί ἀποτελεῖ τό κύριο θεαματικό στοιχεῖο, ὡστόσο μοιάζει νά λειτουργεῖ ὡς ὑπερχάλυψη τῶν ὑπόκωφων θορύβων τῆς σχέσης τοῦ ζωγράφου μέ τό μοντέλο. "Ὅσο διαρκεῖ τό σκιστάρισμα-ἀναγνώριση τῶν ἀναλογιῶν, ἡ μελέτη τῆς κατανομῆς τοῦ φωτός πού θά ἐμφανίσει τά περιγράμματά τοῦ σώματος, ὁ ζωγράφος προσπαθεῖ νά κυριαρχήσει ἐπί τοῦ μοντέλου, νά τό ἀκίνητοποιήσει. Τά χέρια του καί ὁ ἦχος τῆς πέννας του συγκροτοῦν τήν εἰκόνα καί ἡ σχέση μέ τό μοντέλο παίρνει ἀπόχρωση καθαρᾶ χρηστική. Τά πράγματα, δηλαδή οἱ ψυχολογίες καί ἡ ἐξέλιξη τῶν χαρακτήρων, ἀλλάζουν μέ τήν ἀλλαγὴ τῆς ζωγραφικῆς ἐπιφάνειας. Ἡ ἐπιφάνεια τῆς σελίδας ἀντικαθίσταται ἀπό τό τελέρο καί τό μοντέλο κάνει τήν εἰσοδὸ του ὡς ἰσότιμο μέλος στή σχέση του μέ τόν καλλιτέχνη. Οἱ συσχετισμοί ἀλλάζουν. Τό μοντέλο προκαλεῖ, ὀρίζει, τό μάτι τοῦ ζωγράφου ἐπιλέγει, τό χέρι του σχεδιάζει, ὁ πίνακας

φτιάχεται: ἡ ὠραία καυγατζοῦ ἔχει βρεῖ τίς δύο διαστάσεις τῆς ζωγραφικῆς ἐπιφάνειας. Τήν εἰκόνα δέν θά τήν δοῦν πολλοί, μόνο τά βλέμματα τριῶν γυναικῶν. Τρεῖς διαφορετικῆς ἐποχῆς ἀπὸ τὴ ζωὴ τοῦ δημιουργοῦ καί τήν τύχη τοῦ δημιουργήματος: ἡ ἀρχὴ τῆς ἔμπνευσης, ἡ σύζυγος, ἡ νέα γυναίκα, τό τελευταῖο μοντέλο, καί ἡ μικρὴ πού περιτριγυρίζει τό σπίτι, ἡ μόνη πού τό βλέμμα τῆς ἀφήνει τό θεατῆ νά ἐνοήσει κάτι ἀπὸ τήν «ὠραιότητα» τοῦ πίνακα. Γιατί ὅσο ἡ ὀλοκλήρωση τοῦ πίνακα φτάνει στό τέλος τῆς, τόσο ὁ θεατῆς ἀπομακρύνεται ἀπὸ αὐτόν. Τό ἔργο δέν θά τό δεῖ ποτέ, θά γίνῃ μόνο κοινωνός τῆς ἐξέλιξης τῶν χαρακτήρων καί τῆς διαπλοκῆς τῶν σχέσεων. Ἐνῶ παρακολουθεῖ ἀπὸ τήν ἀρχὴ τίς παραμικρότερες κινήσεις τοῦ ζωγράφου, καθώς αὐτός τακτοποιεῖ τά πινέλα, τά χρώματα, τά σύνεργά του, ὡστόσο ὅσο τό ἔργο ὀλοκληρώνεται τόσο γίνετα ἀπρόσιτο στό θεατῆ. Ὁ χῶρος παρατήρησης συρρικνώνεται, γίνετα ψυχολογικός, ἀφορᾶ τά πρόσωπα τοῦ ἔργου. Ἐκεῖνο πού ἐνδιαφέρει πιά εἶναι ἡ ἀπόκρυψη τῆς ἀλήθειας, ὡστε κανεῖς νά μὴν μεταμορφωθεῖ, ὡστε νά μὴν ἀλλάξουν οἱ σχέσεις τῶν προ-

σώπων. Ὁ πίνακας θά ἐντοχισθεῖ, ἕνα γυναικεῖο πόδι μόλις θά φανεῖ κάτω ἀπὸ τό ὕφασμα πού θά τόν καλύψει, ἀναφορά στό μόνο «ὄρατό» σημεῖο πού μπόρεσαν νά διακρίνουν οἱ θεατῆς τοῦ μπαλζακικοῦ "Ἄγνωστου ἀριστουργήματος, τῆς ἄλλης «ὠραίας καυγατζοῦς» πού κρύφτηκε κάτω ἀπὸ τίς συνεχεῖς ἀναζητήσεις τοῦ δημιουργοῦ τῆς. Ὅμως, τὴ φορά αὐτὴ τό «ἀριστούργημα» θά εἶναι μιά κρυμμένη ἀλήθεια, πού θά ἀντικατασταθεῖ ἀπὸ ἕνα στρατήγημα: ἕναν νέο πίνακα, πού σέ τίποτα δέν θά διαταράξει τὴ συνύρεση τῶν ἀνθρώπων. Αὐτοῖ πού ἀντίκρισαν τήν ἀυθεντικὴ εἰκόνα θά σιωπήσουν, οἱ ἄλλοι θά ἀντιδράσουν μέ τὴν τέχνη πού ὁ καθένας ἀπ' αὐτούς διαθέτει. Ὁ νέος ζωγράφος θά διαμαρτυρηθεῖ, ὁ ἔμπορος θά διαπραγματευθεῖ. Ἡ ἀλήθεια θά κρυφτεῖ, ἀφοῦ κανεῖς δέν θέλει ἢ δέν εἶναι ἔτοιμος νά τὴν ἀντικρίσει.

Στό κείμενο τοῦ Μπαλζάκ, ὁ Φρενοφέρ, ἀπὸ τόν ὁποῖο δανεῖζεται τό ὄνομα ὁ ζωγράφος τῆς ταινίας, ἀναζητᾶ τήν ἀποτύπωση τοῦ ψυχισμοῦ τοῦ μοντέλου του προσπαθώντας νά καταργήσει τά ἐμπόδια τοῦ πεπερασμένου τῆς τέχνης του, νά βρεῖ τὴν ψυχὴ τῆς μορφῆς ἐκτινάσσοντας τά περιγράμματα, νά διαλύσει τό χρόνο, νά τόν ἐγκλωβίσει στό μουσαμά, νά δώσει στά χρώματά του τὴν κυκλοφορία τοῦ ἀνθρώπινου αἵματος, νά κάνει τὴ ζωγραφισμένη «σάρκα νά πάλλεται». Ἡ ζωὴ του ταυτίζεται ἀπόλυτα μέ τό ἔργο του, ὅπου καταγράφει καί δοκιμάζει τὴ σχέση του μέ τὴν ἴδια τὴ φύση. Ὅταν ὅμως ἀντιλαμβάνεται ὅτι, στό κινήγι τῆς τέλειᾶς κατὰ τά προτυπα τῆς φύσης μορφῆς, ἔχει γίνῃ ὁ ἴδιος θήραμα τῆς ἐκστασῆς του, μετατρέπεται ὁ ἴδιος σέ στοιχεῖο τοῦ πίνακά του, καθώς μόνο αὐτός πιά διακρίνει τὴ μορφή καί «πεθαίνει ἀφοῦ βάζει προηγούμενως φωτιά στους πίνακές του». Ἡ ἀλήθεια τοῦ Φρενοφέρ εἶναι ἡ ἐμφύχωση τῆς ζωγραφικῆς ἐπιφάνειας μέσα ἀπὸ τό ξεπέραςμα τῶν ὀρίων τῆς. Ἡ μίμηση δέν θά ξεπεράσει τό πρωτότυπο καί ὁ δημιουργός καταστρέφεται μαζί μέ τὴν ἀλήθεια του.

Ἡ ἀλήθεια τοῦ ζωγράφου τῆς ταινίας, ἡ ἀλήθεια τῆς ταινίας, εἶναι ἡ ἴδια ἡ διαδικασία τῆς δημιουργίας. Ὁ καλλιτέχνης προσεγγίζει: τό ἔργο του μέσα ἀπὸ τίς συνέπειές του καί τό ἀποκρύπτει, ἴσως γιὰτί κανεῖς δέν μπορεῖ νά ἐπικοινωνήσει μαζί

του (ή τέλεια μορφή δέν βρίσκει τόν ιδανικό της θεατή παρά μόνο στό βλέμμα του δημιουργού της) ή ίσως γιατί ή θέαση του έργου μπορεί νά καταλήξει στήν άνατροπή των ίσορροπιών, οδηγώντας στή σύγχυση. Καί στίς δύο περιπτώσεις τό έργο άνήκει κατά κύριο λόγο στό δημιουργό του καί δέν προσφέρεται σέ κοινή θέα. Έχει έξ όρισμού τοποθετηθεί έκτός ζωής. Η δυναμική τής τέχνης είναι έντοιχισμένη... Αυτή τήν άπόσυρση τής τέχνης μοιάζει νά είκονογραφεί ή ταινία του Ριβέτ.

Μπορεί άραγε ή άπόκρυψη τής αλήθειας νά είναι συνώνυμο τής όμορφιάς;

Μπορεί άραγε ή ύποκατάσταση τής αλήθειας πού πληγώνει άπό αυτή πού άναμένεται νά είναι συνώνυμη τής άδιατάρακτης τάξης των πραγμάτων;

Μπορεί άραγε ή αλήθεια νά είναι μιά άπεικόνιση, μιά άναπαράσταση, δηλαδή μιά μίμηση; Μίμηση μιās έκφρασης κλεμμένης άπό ένα πρόσωπο, μιās κίνησης άποτυπωμένης σέ έναν ζωγραφικό καμβά;

Η ταινία του Ριβέτ, άν καί έχει τόν τίτλο του « Άγνωστου άριστουργήματος » του Μπαλζάκ, προσφέρεται πρός θέαση, αλλά έπιμένει νά κρατεί καλά τό μυστικό της αφήνοντας άνοιχτές πολλές έρμηνείες. « Η ώραία καβγατζού », έτσι όπως ό καλλιτέχνης τήν άπέδωσε μέ τά πινέλα του, δέν θά ρθει ποτέ μετά τήν ολοκλήρωσή της άντιμέτωπη μέ τό βλέμμα του θεατή. Ο άποκλεισμός αυτού του τελευταίου άπό τήν άπόλαυση του πίνακα τόν έντάσσει αυτόματα στό χώρο έπιρροής του καλλιτέχνη. Οί άναμονές παραμένουν καί τό πρόσωπο του δημιουργού ως ρυθμιστή σχέσεων σχεδόν ίεροποιείται, όντας αυτός ό κάτοχος έντοιχιστής καί θεματοφύλακας του μυστικού. Η παρουσία του παιδιού τήν ώρα τής άπόκρυψης ίσως αφήνει κάποια έλπίδα για έναν νέο μελλοντικό χώρο ύποδοχής του έργου. Σύμφωνα μέ τήν ταινία, ή πρόσληψη του έργου τέχνης κινείται στά όρια του προβλέψιμου, τό στοιχείο τής έκπληξης δέν νοείται καί γι' αυτό ή αλήθεια πρέπει νά άποκρυβεί. Ο νεαρός ζωγράφος, πλησιέστερος στό αίνιγμα τής μορφής, αξιολογεί τό ύποκατάστατο καί μή βρίσκοντας εκεί κανένα ενδιαφέρον, ξεφεύγει άπό τήν έπιρροή του δάσκαλου-πρότυπου, ενός μοντέλου άλλης τάξης δηλαδή. Αν στό έργο του Μπαλζάκ ό καλλιτέχνης, μέ-

Ο Ζάκ Ριβέτ μπροστά σέ σχέδιο του Μπερνάρ Ντυφούρ

σα άπό τήν έμμηση άναζήτηση των άρχων καί των όρίων τής τέχνης του, οδηγείται όχι μόνο στήν καταστροφή του έργου του αλλά καί στήν αυτοκαταστροφή, ό καλλιτέχνης τής ταινίας έχει όλη τήν άπαιτούμενη άποδέσμευση άπό τή μορφή πού παρήγαγε, δίνει προτεραιότητα στή διατήρηση του ήδη ύπάρχοντος, άποκρύπτοντας τήν ίσως άνατρεπτική δυναμική τής τέχνης του, κρύβοντας τήν αλήθεια του καί άναδεικνύεται ως ό Μεγάλος Κυνικός.

Η μετατόπιση του ενδιαφέροντος άπό τό δημιούργημα στό πρόσωπο του δημιουργού μοιάζει νά είναι συνεπής μέ τήν έποχή μας, κατά τήν όποία τό ενδιαφέρον έχει μετατοπιστεί άπό τό έργο τέχνης καί οί προσμονές έχουν στραφεί πρός τό πρόσωπο του καλλιτέχνη... Ο λόγος άφορά τόν σκηνοθέτη καί όχι τή σκηνοθεσία, τό κριτήριο έπιλογής του έργου καί όχι τό ίδιο τό έργο, ό λόγος άναφέρεται στή φιγούρα του ήθοποιού κι όχι στό είδος τής έρμηνείας, στό ζωγράφο κι όχι στή ζωγραφιά, στό γλύπτη καί όχι στό γλυπτό. Ο λόγος άναφέρεται, δέν δηλώνει. Τό πρόσωπο του καλλιτέχνη είναι τό έπιλεκτο μέλος μιās κοινωνίας πού πριμοδοτεί τό έφήμερο καί

όχι τό διαρκές καί περιβάλλει μέ πέπλα μυθοποιητικά τή διαδικασία τής δημιουργίας, μετατρέποντας τήν αλήθεια σέ λήθη του μόχθου. Έφ' όσον όλες οί μορφές είναι έπιτρεπτές, εκείνο πού κάνει τή διαφορά είναι ή προσωπικότητα του καλλιτέχνη, χαρισματική καθ' όλα, κυρίως γιατί ή ζωή του ένσαρκώνει τή φυγή άπό τό άχθος των καταναγκασμών μιās συνθλιβουσας καθημερινότητας.

Όσο για τό προϊόν τής δημιουργίας, εκεί οί επενδύσεις είναι άλλης τάξης καί μεγέθους. Καί ή λειτουργία του; Ίσως μιά είκόνα της νά βρει ξαφνικά κανείς, μουσκεμένος ποιός νά ξεφύγει άπό ποιά βροχή, σέ βιτρίνα καταστήματος άνδρικών ειδών στήν όδό Σταδίου, όπου άνάμεσα στά σακάκια φιγουράρουν τά άγαλματάκια του Μαυροειδή, αλλά καί πώς νά τήν άποτιμήσει;

Ἀναζητώντας τό χαμένο παιδί τῆς κωμωδίας
Ἐ «Κατσοῦρμπος»

τοῦ Γεωργίου Χορτάτση, στή «Νέα Σκηνή, σκηνοθεσία Λευτέρη Βογιατζῆ

τῆς Διῶς Καγγελάρη

Σάν τήν Κασσάνδρα, τό κοριτσάκι πού ἔξαφανίστηκε «στήν κοσμοχαλασιά τῶν ἀναγεννησιακῶν μετακινήσεων καί ἀνακατατάξεων», καί ὁ «Κατσοῦρμπος» χάθηκε μέσα στό χρόνο καί ξαναβρέθηκε. Κλεισμένο σέ μιά μποτίλια τό κείμενο τοῦ Γεωργίου Χορτάτση περιπλανήθηκε μέσα στό σκοτεινό πέλαγος ἀπό τά νερά τοῦ Ρεθύμνου, στά τέλη τοῦ 16ου αἰῶνα, ὡς τό Καβούρι, τό Παλιό Φάληρο ἢ τήν Καστέλα στό τέλος τῆς δεκαετίας τοῦ '50 - ἀρχές τοῦ '60, γιά νά φτάσει ἀπό κεῖ στό «Θέατρο Ὁδοῦ Κυκλάδων» καί στήν ἐποχή μας.

Μετά τόν οὐσιαστικό πειραματισμό του πάνω στόν τραγικό λόγο, ὁ Λευτέρης Βογιατζῆς ἐμβαθύνει τώρα μέ τούς ἠθοποιούς μαθητές του στό κρητικό ἀναγεννησιακό θέατρο καί ἀνοίγει ἕνα νέο κεφάλαιο στό χώρο τῆς σκηνοθεσίας.

Στήν ἐξονυχιστική διείσδυση στό γράμμα καί στό πνεῦμα τοῦ κειμένου πού εἶχε εἰσάγει ἡ «Σκηνή» πρὶν ἀπό μιά δεκαετία, ἐπιβάλλοντας ἕνα νέο ὄριο σκηνικῆς ποιότητας, προστίθεται τώρα ὁ μοναδικός πλοῦτος τῆς σκηνοθετικῆς ἐμπνευσης.

Γιά πρώτη φορά, πιστεύω, στή σύγχρονη ἑλληνική σκηνή βρισκόμαστε μπροστά σ' ἕνα τόσο πρωτότυπο καί εὐρηματικό «κείμενο» παράστασης, τό ὁποῖο ὑποδοριῶς παραμένει ἄρρηκτα συνδεδεμένο μέ τό κείμενο τοῦ συγγραφέα.

Γιά νά δώσει τή δική του, σημερινή ἀπάντηση στά ἐρωτήματα πού θέτει αὐτό τό ἔργο τῶν ἀλλοτινῶν καιρῶν, ὁ σκηνοθέτης προχωράει «στά σκοτεινά» κρατώντας κατ' ἀρχήν ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Χορτάτση ἕνα συμπέρασμα μέ ἀναδρομική ἰσχύ: ὅτι στήν Ἀναγέννηση ἀληθινή τέχνη ἔκαναν μόνον ὅσοι καλλιτέχνες δέν ἀρκέστηκαν νά μιμηθοῦν ἀπλῶς τήν ἀρχαιότητα ἀλλά προσπάθησαν νά ἀνιχνεύσουν τό βαθύτερο πνεῦμα τῆς ὅτι ἂν θεωροῦμε τήν κρητική δραματολογία ἀπαρχή τοῦ νεοελληνικοῦ θεάτρου καί γόνιμη ἑλληνική συνεισφορά στή διαμόρφωση τοῦ εὐρωπαϊκοῦ ἀναγεννησιακοῦ θεάτρου, εἶναι γιατί οἱ Ἑλληνες συγγραφεῖς ἀξιοποίησαν δημιουργικά τίς ἐπιδράσεις τῆς ἰταλικῆς Ἀναγέννησης· ὅτι ἂν ὁ «Κατσοῦρμπος» διατηρεῖ τή φρεσκάδα, τήν ἀφέλεια καί τό νεανικό του ἄρωμα εἶναι γιατί ὁ συγγραφέας του δέν ἀντιγράφει πιστά τό πρωτότυπο τῆς ἰταλικῆς λόγιας κωμωδίας ἀλλά τό φιλτράρει μέσα ἀπό τή δική του εὐαισθησία, τή λο-

γοτεχνική παράδοση τοῦ νησιοῦ του καί τήν παλλόμενη ποιητική γλώσσα του.

Μέ ἀνάλογο τρόπο ὁ Βογιατζῆς ἀπορρίπτει τήν εὐκόλη λύση τοῦ μιμητισμοῦ καί ψηλαφώντας ἐπίμονα τό κείμενο ἀφουγκράζεται τούς ρυθμούς του, τά ὑπόγεια ρεύματα καί τίς ἀνάσες του, ἀνταποκρίνεται στά τρελά παιχνίδια του καί ἀφήνεται νά «συλλάβει» τίς ὀπτικές ἐντυπώσεις πού γεννᾷ ἢ κάθε σκηνή.

Παρά τήν τελειοθηρική προετοιμασία, ἡ παράσταση διατηρεῖ κάτι ἀπό τό «αὐθόρμητο παρά προμελετημένο» ἑνός ἱμπρεσιονιστικοῦ πίνακα, τοῦ λαϊκοῦ θεάτρου καί τοῦ παιδικοῦ παιχνιδιοῦ.

Ἡ συκίνηση πού προκύπτει ἀπό τήν ἐπαφή μ' ἕνα κείμενο τῆς παιδικῆς ἡλικίας τοῦ θεάτρου μας ξυπνᾷ τίς μνήμες τῆς κωμωδίας καί τά διάφορα εἶδη τῆς ἐμπλέκονται σιγά σιγά μέ τίς μνήμες τοῦ σκηνοθέτη. Γιά νά φτάσει στή μακρινή ἀλήθεια τοῦ Χορτάτση περνάει μέσα ἀπό τήν προσιτή ἀλήθεια τῶν νεανικῶν ἀναμνήσεων. Τό θέμα τοῦ περασμένου χρόνου διαπερνᾷ συθέμελα τή σκηνοθεσία καί ὑποστηρίζεται μέ ἔμπνευση ἀπ' ὅλους τούς συντελεστές τῆς παράστασης.

Ὁ πολύχρωμος κόσμος τῶν ἡρώων τοῦ κρητικοῦ ἀναγεννησιακοῦ θεάτρου ζωντανεῖται μέσα ἀπό τήν κομέντια, τό τσίρκο, τό κουκλοθέατρο, τό μιούζικ-χῶλ, τό γκροτέσκο καί τό παράλογο καί συναντάει κάποτε μορφές ἀπό τό παρελθόν μας μέ τίς γελοιογραφικές κυρίες τοῦ Ἰησαυροῦ καί τίς λουόμενες τῆς δικῆς μας μυθολογίας.

Σύμφωνα μέ τίς σκηνικές ὁδηγίες «ραφιγουράρονται χῶρα μέ πόρτες καί στενά, παραθύρι τῆς Πουλισένας» κι αὐτό μεταφράζεται ἀπό τόν Νίκο Ἀλεξίου στό τόσο ἐμπνευσμένο καί τόσο ἀπλό σκηνικό του σέ ὑπαίθρια σκηνή πλανόδιων θεατρίνων τῆς Κομέντια ντέλ Ἄρτε, μέ μαγικές αὐλαῖες πού μετατρέπονται σέ ὑφασμάτινο παστέλ σπίτι, σέ πάτσγουορκ τοῖχο, σέ γκοφρέ κύματα ἢ κουκλοθέατρο μέ μεγάλο ἄνοιγμα-παράθυρο, ἐνῶ στήν «ὀρχήστρα» ὑπάρχουν τρεῖς λιμνοῦλες μέ νερό.

Ὁ πράσινος Ἐρωτας πού κάνει τόν πρόλογο εἶναι ἕνας νᾶνος μέ πούρο καί φτερά πού μοιράζει φιλία καί κάνει κούνια πλαισιωμένος ἀπό «ἀστέρια» τοῦ μουσικοῦ θεάτρου.

Ντυμένη στά λευκά ἀπό τήν Ἰωάννα Παπαντωνίου ἡ in-

πογατα Κασσάνδρα καπνίζει, ή «πολιτική» ψυχομάνα της αι σέξυ μέ προκλητικά στήθη και όπισθια και φηλά τακού- χ, μέ καρό τσιτάκι ή «φαμέγια» της διαβάζει «'Αρλεξιν», έρωτευμένος Νικολός μέ τά ναυτικά προτιμάει τόν Μικρό Ηρωα, μέ κρητική φορεσιά ό Κουστουλιέρης ρίχνει μπαλο-ιές, ό λαίμαργος ύπηρέτης τρώει σουβλάκι, ή 'Αρμένισσα έκότσο «μπανάνα», γυαλιά και ποδιά άλέθει καφέ στό μύ-ο, ό ξεμωραμένος 'Αρμένης δέν ξεχνάει νά πουδραρισθει, γριά τού στενοϋ πίνει μπύρα, μέ μαγιό και γιαλιά ήλίου οι ουφιάνες κάνουν μπάνιο και αλλάζουν τυλιγμένες σέ πετσέ-ες όπως στίς πλάζ τού χθές, σέ μιά σκηνή πού καταγράφει για τήν αυθεντικότητά της. Τό νερό και ό άέρας είναι τά ύο στοιχειά πού ζύνουν τίς πληγές τής νοσταλγίας και άπο-αλύπτουν, όπως στήν ποιητική φαντασία τού Γκαστόν Μπασ-άρ, σπέρματα άπό «τό πρωτόγονο και τό αιώνιο».

Όπως στό θέατρο τής κομέντια και όπως πάντα στή «Νέα Σκηνή», ή παράσταση στηρίζεται πρωτίστως στόν ήθοποιό. Γά «παιδιά» πού στήν «'Αντιγόνη» έφεραν άκόμη μιά μυρω-ιά έργαστηρίου, συνθέτουν τώρα έναν λαμπερό νεανικό θίασο Θανάσης Εϋθυμιάδης, Νίκος Ζορμπάς, Ταξίαρχος Χάνος, Ξάνια Σχιζα, Δέσποινα Γκάτζιου, Κερασία Σαμαρά, Γερά-ιμος Μιχελής, Νατάσσα Σανίκα) πού μέ επικεφαλής τόν γε-άτο οίστρο Δάσκαλο - Στάθη Λιβαθινό παίζουν μέ κέφι, δρο-ιά, σβελτάδα, συγκίνηση και έλαφράδα, κατέχοντας τό κεί-

μενο και αναδεικνύοντας τή μουσικότητα τού κρητικϋ ιδιώ-ματος χωρίς φολκλορικούς μαϊμουδισμούς.

Οί άρχές τού «φτωχϋ» αλλά πλούσιου σέ οϋσία θεάτρου διακρίνουν τή μουσική τού Νίκου Κυπουργϋ μέ τούς ήχους πού εκφέρονται συνήθως άπό τούς ήθοποιούς. 'Ηχοι άέρα, νεροϋ, γιορτινϋν ποτηριϋν, σερενάτες στόν σκοπό τού «Μι-νόρε τής αυγής», «'Αρμένισσα, 'Αρμένισσα» κατά τό «Σα-μιώτισσα, Σαμιώτισσα», μονόλογοι-άριες, ήχοι πού εισάγουν τίς σκηές όπως οι ξεχωριστοί ρυθμοί πριν άπό τήν είσοδο τϋν προσϋπων στόν Καραγκιόζη.

'Ηχοι τού σήμερα, πού εμπλέκονται μέ τή κρητική διά-λεχτο τού χθές και σέ αντίθεση μέ τίς σύγχρονες πινελιές όρι-σμένων κοστουμιϋν και αντικειμένων δημιουργϋν αίσθηση ποιητικής ειρωνείας. 'Ο χρόνος και ό χϋρος είναι και δέν εί-ναι άναγνωρίσιμοι μέ μιά τάση προς τό άχρονικό καθώς διαρ-κει τό ταξίδι τής κωμωδίας στό διηνεές.

Στόν πρόλογο οι ήθοποιοί δίνουν άνάσα, φωνή, γέλιο, βήχα στόν νάνο-Έρωτα. Στήν έξοδο γίνονται όλοι μαριονέτες και άποχαιρετοϋν μέ ανεπαίσθητη λύπη αυτό πού φεύγει ανεπι-στρεπτι.

Στό βάθος σάν σέ σκηικό παλίμψηστο τά άπομεινάρια άπό τό σκηικό τής «'Αντιγόνης» δηλώνουν και τή συμμετοχή τού θεάτρου στα παιχνίδια τής μνήμης.

